

МАҚОМОТИ ИҶРОИЯИ ҲОКИМИЯТИ
ДАВЛАТИИ ВИЛОЯТИ СУҒД

МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ
«МАРКАЗИ ИЛМИИ КАМОЛИ ХУҶАНДӢ»

КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

Фаслномаи илмӣ-адабӣ

№ 3(3) 2015

Хучанд – 2015

ББК 83.3(2)Т

УДК 8 Т 2

Ф – 42

Сармуҳаррир:
Фаҳриддин Насриддинов

Мушовирони илмӣ:

Носирҷон Салимӣ – академики АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон; **Фарзона** – Шоири халқии Тоҷикистон; **Пригарина Наталя Илична** – доктори илмҳои филологӣ, профессор (Русия); **Аҳмадҷони Раҳматзод** – Шоири халқии Тоҷикистон; **Низомиддин Зоҳидӣ** – доктори илмҳои филологӣ, профессор; **Ғулomalӣ Ҳаддоди Одил** – доктори забон ва адаби форсӣ (Эрон); **Рейснер Марина Львовна** – доктори илмҳои филологӣ, профессор (Русия); **Маҳдии Муҳаккиқ** – доктори забон ва адаби форсӣ (Эрон); **Матлуба Ҳочаева** – доктори илмҳои филологӣ, профессор; **Мирзо Муллоаҳмад** – узви вобастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон; **Ориф Навшоҳӣ** – доктори забон ва адаби форсӣ (Покистон); **Абдунабӣ Сагторзода** – доктори илмҳои филологӣ, профессор; **Мустафо Чичиклар** – доктори забон ва адаби форсӣ (Туркия); **Хайзер Александр Робертович** – доктори забон ва адаби форсӣ (Олмон); **Хусайн Қосимӣ** – доктори забон ва адаби форсӣ (Ҳиндустон).

Ҳайъати таҳририя:

Умеда Ғаффорова – доктори илмҳои филологӣ, профессор; **Нуруллоҳон Ғиёсов** – номзади илмҳои филологӣ, дотсент; **Тоҷибой Султонӣ** – номзади илмҳои филологӣ, дотсент; **Мухлиса Нуруллоева** – номзади илмҳои филологӣ; **Баҳром Раҳматов** (котиби масъул).

МУНДАРИҶА

Таҳқиқ

Абдунабӣ Сатторзода. Бунёдгузори матншиносии назарӣ	5
Баҳром Мирсаидов. Ҳикоёти Лайлӣ ва Маҷнун дар маснавиҳои ирфонӣ (мулоҳизаҳо перомуни сайри як сюжет)	10
Дилафрӯз Рашидова. «Мақомот»-и Бадеъуззамони Ҷамадонӣ	25
Леонард Луизон. Зиндагӣ ва даврони Камоли Хучандӣ	30
Мавҷуда Ӯрунова. Арзиши ахлоқии «Дастур-ул-мулук»-и Самандархочаи Тирмизӣ	42
Нуралӣ Нуров. Мазмунсозӣ ва маъниофаринӣ дар ашъори Туғрал	49
Нуруллоҳон Ғиёсов. «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ ва аҳамияти лексикографии он	62
Ромиз Абдуллоев. Қойгоҳи Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ дар адабиёти муосири тоҷик	73
Сайида Ашраф Зафар. Нуруддин Ҷаъфари Бадахшӣ ва «Хулосат-ул-маноқиб»-и ӯ	80
Тоҷибой Султонӣ. «Асрор-ул-ғуюб» ва усулҳои кори шорех дар он	93
Фарҳод Аҳрорӣ. Шарҳи аҳвол ва осори Хоҷа Аҳрор	102

Тарҷума ва сарчашмаиносӣ

Ҷоҳиз. Рисолаи меҳри меҳан 106

Шамсулмаолӣ Қобус ибни Вушмгир. Гавҳаре ноёб
дар амсолу одоб 121

«Рабеъ-ул-аброр»-и Замахшарӣ 133

Мутун

Абуҳафс Маҳмуди Исфаҳонӣ. Тухфат-ул-мулук
(таҳия ва тавзеҳи Мухлиса Нуруллоева) 136

Аҳмади Ғаззолӣ. Рисолат-ут-туюр
(таҳия ва тавзеҳи Иззатбек Шехимов) 160

Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Дар моҳияти дабирӣ ва
кайфияти дабири комил ва он чи тааллуқ бад-ин дорад
(таҳия ва тавзеҳи Фаҳриддин Насриддинов) 168

Нуриддин Ҷаъфари Бадахшӣ. Хулосат-ул манокӣб
(Дар манокӣби Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ)
(таҳия ва тавзеҳи Баҳром Раҳматов) 190

Ҳофиз Ҳусайни Карбалоии Табрезӣ. Шайх Камоли Хуҷандӣ
(таҳия ва тавзеҳи Нӯъмонҷон Неъматов) 203

ТАҲҚИҚ

Абдунабӣ Сатторзода¹

БУНЁДГУЗОРИ МАТНШИНОСИИ НАЗАРӢ

Матншиносии муосири тоҷик аз модаркитоби адабиётшиносии ва нақди адабии устод Садриддини Айнӣ «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926) оғоз гирифтааст. Кори бунёдгузори матншиносии муосири тоҷикро дар солҳои баъд донишмандоне, мисли Абдулғанӣ Мирзоев, Ш. Хусейнзода, Х. Мирзозода, А.Н. Болдирев, Расул Ҳодизода, С. Асадуллоев, С. Имронов, М. Бақоев, Ҷ. Азизкулов, Аълоҳон Афсаҳзод, А. Алимардонов, Ҷ. Додалишоев, Асғари Ҷонфидо, Хусайн Аҳмади Тарбият, Камол Айнӣ, А. Абдуллоев, Ҷ. Мирсаидов, С. Сиддиқов, С. Саъдиев, У. Каримов, Ҷ. Назриев, Алӣ Муҳаммадии Хуросонӣ, Л.И. Брагинская, Асрори Раҳмонфар, Қодирӣ Рустам, Абдучабборӣ Суруш, Саидумрон Саидов ва дигарон давом доданд ва матни илмию интиқодии боарзиши як силсила асарҳои саромадони адабиёти форсии тоҷикиро нашр намуданд, монанди «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони мангития»-и Аҳмади Дониш (1960), «Бадоеъулвақоъ»-и Зайниддини Восифӣ (1961), «Лайлӣ ва Мачнун» –и Ҳотифӣ (1963), «Дувалронӣ ва Хизрхон»–и Амир Хусрав (1974), «Лайлӣ ва Мачнун» (1974), девони сегона (1978-1980), «Тухфатулаҳрор», «Сабҳатулаброр», «Хирадномаи Искандарӣ» (1984) ва «Куллиёт»–и Абдурраҳмони Ҷомӣ (1999-2000), девони ашъори Рӯдакӣ (1958, 1974, 1987, 2007, 2008), «Девон»–и Камоли Хучандӣ (2011), «Синдбоднома»–и Заҳирии Самарқандӣ (2012), «Девони ашъор»–и Камолуддини Биноӣ (2012) ва ғайра. Аммо то рисолаи доктории зиндаёд Абдулманнони Насруддин Масъалаи

¹ доктори илмҳои филологӣ, профессори ДМТ

маърифати бадеӣ ва шарҳи адабиёти форсии тоҷикӣ» дар соли 1990 ва чопи ду китоби ӯ «Нависанда ва шореҳи осори адабӣ» (1990) ва «Маърифат ва шарҳи адабиёт» (1991) матншиносии муосири тоҷикӣ, «дар маҷмӯъ бештар **ҷанбаи амалӣ** дошт. Таҳқиқоте ҳам», ки муҳаққиқони тоҷик дар заминаи матни илмию тадқиқоти асарҳои муайяне анҷом доданд, асосан аз таҳлили бадеии онҳо иборат буда, камтар ба масъалаҳои назарӣ ва усулии матншиносӣ дахл мекарданд. «Бо вучуди амалан пеш рафтани кори таҳияву тасҳеҳ ва нашри мутунӣ адабӣ,- навиштааст муҳаққиқ, - дар хусуси назарияи шинохти асолати матн ва усулу меъёрҳои нақду тасҳеҳи он суҳаншиносони муосири тоҷик таҳқиқоти ҷиддӣ ва фарогир анҷом надодаанд. Бино бар ин норасоӣ, ҳамоно кори таҳияву нашри осори хаттии гузаштагони мо низ аксаран серғалат ва бар мабной нусхаҳои ғайримуътамад сурат гирифтаанд».

Шарафи оғозгари таҳқиқи назарияи матншиносӣ будан дар Тоҷикистон ба доктори илмҳои филологӣ (ӯ дар ин маврид солҳои охир истифодаи калимаи «суҳаншиносӣ»-ро афзал медонист) Абдулманнони Насруддин насиб гардид. **Вай натавонад ба ин шоям матншиносӣ – матншиносии назарӣ бунёд гузошт, балки дар заминаи мактаби илмиро дар Донишгоҳи Хуҷанд ба вучуд овард.** Матншиносони ҷавону соҳибистеъдод Нуралӣ Нурзод, Ш. Тоҷибоев, М. Ҷунонова, Саидумрон Саидов, Т. Келдиёров, Муътабархон Бобоева ва Абдуҷаббори Суруш дар ҷумлаи шогирдонӣ ӯ мебошанд.

Профессор Абдулманнони Насруддин ба омӯзиши назарияи матншиносӣ аз роҳи таҳқиқи фарҳангҳои забони форсии тоҷикӣ, ки дар гузашта фаровон буданд, расидааст. Гумон меравад, ки ӯ ба ин кор бо тавсияи устоди раҳнамои рисолаи номзадӣ «Шамс-ул-луғот» ва аҳамияти он дар лексикографияи тоҷикӣ» (1982) фарҳангшиносии номии тоҷик В. Капранов машғул шудааст. Зимнан, дар амалияи таҳқиқ, ҳосса дар марҳалаҳои аввали қадам гузоштан ба он, аз як мавзӯ ба мавзӯи дигар, аз як соҳа ба соҳаи дигар гузаштани пажӯҳишгарони ҷавон як чизи муқаррарист. Маъмулан мавзӯро барои рисолаҳои номзадӣ устодони раҳнамо пешкаш мекунанд, вале барои рисолаҳои докторӣ ҳуди довталабон интихоб менамоянд.

Аз омӯзиши фарҳангҳо ба таҳқиқи шарҳҳо бар асарҳои манзуму мансури адабиёт таваҷҷуҳ намудани Абдулманнони Насруддин барои он мантиқӣ ва табиӣ буд, ки, бино бар фармудаи ӯ, «қисми асосии сарчашмаҳои шореҳон аз **фарҳангҳо...** иборат мебошанд».

Аз силсилаи таҳқиқоти профессор Абдулманнони Насруддин дар солҳои 80 ва 90 асри гузашта маълум шуд, ки барои дарки дуруст

ва воқеъии асарҳои манзум ва мансури адабиёти форсии тоҷикӣ, ҳамчунин, омода намудани матни саҳеҳи онҳо ҷалб ва таҳқиқи ҳамачонибаи шарҳномаҳо бағоят зарур аст. Дар онҳо «таҷрибаи бойи танқиди матн ва тасхеҳи он андӯхта шудааст», аз ҷумла асли «фаро гирифтани нусхаҳои қадимаи осори адабӣ ва муқоисаи он бо бехтарин нусхаҳои давраҳои минбаъда», ки бино бар таъкиди муҳаққиқ, аз «усули бехтарини нақду таҳияи матн ба ҳисоб меравад». Ӯ барои исботи ҳақиқат доштани асли ёдшуда дар амалияи шарҳномаҳо мулоҳизаҳои ду шорех – яке муаллифи «Шарҳи «Махзан-ул-асрор» Муҳаммад ибни Қавом ибни Рустам ва дигаре шорехи «Гулистон» аллома Ғиёсуддини Ромпуриро иқтибос кардааст. Аввалӣ шаҳодат додааст, ки «аз бист нусхаи «Махзан-ул-асрор» ва дигаре гуфтааст, ки «чанд мутуни номварро сайру мутолиа намуда, ғоида бардоштам ва... аз нусхаи саҳеҳаи Муҳаммад Махдуми марҳум, ки дар санаи ҳафтсаду панҷоҳу сеи ҳичрӣ дар балдаи Кирмон мактуб шуда» истифода бурдаанд. Ба назари муҳаққиқ, «яке аз сабабҳои то имрӯз аниқ муайян нашудани асосҳои методологӣ ва аслҳои нақди матн ба эътибор нагирифтани таҷрибаи шорехони осори адабист». Вай дар ҷараёни таҳқиқи шарҳномаҳо ва фарҳангҳои тафсирии форсии тоҷикӣ ва шиносӣ бо усули матншиносии муаллифони онҳо ба натиҷае расидааст, ки «соҳибони адабиёти оламшумул худ меъёрҳои шиноختи асолати матнро низ кайҳо кашф кардаву дар таълифоташон татбиқ намудаанд. Фақат ҷойи он мондааст, ки мо он меъёру усулҳои суннатиро омӯхта, санҷида, танзим намуда, бо назардошти усулиёти матншиносии ҷадиди урупой асосҳои назарии матншиносии муосири форсиро фароҳам орем». Аз ин рӯ, ӯ бар он бовар аст, ки «матншиносӣ бояд пайваста бо шарҳшиносӣ пеш равад ва рушд кунад». Муҳаққиқ бо итминони комил навиштааст, ки «матни солими қасоиду китъаоти Анварӣ, «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолиддини Румӣ, «Махзан-ул-асрор»-и Низомӣ, қасоиди Бадри Ҷочӣ, мактуботи Абулфазли Алломиро, ки шорехон дар тасхеҳу тафсири онҳо хидмати бедареғ кардаанд, бидуни шурӯҳаш таҳия кардан номумкин аст».

Истифода аз шарҳномаҳои форсии тоҷикӣ ва дастовардҳои шорехон **назарии матншиносии профессор Абдулманнони Насрудинро миллӣ гардондааст** ва аз ин ҷиҳат аз матншиносии тоҷикии пеш аз ӯ, ки «зери таъсири мактаби матншиносии Маскаву Ленинград» ташаккул ёфта буд, сифатан фарқ мекард. Вале ин маъно надорад, ки муаллифи «Матншиносии осори адабӣ» аз таълифоти назарипардозони русӣ ва аврупой дар замина беҳабар ва ё бебаҳра буд. Аз навиштаҳои ӯ ба таври равшан бармеояд, ки дар

ташаққули меъёрҳо ва усули «матншиносӣ ҳамчун як баҳши умдаи донишҳои замони нав» ба саҳми донишмандони аврупоӣ ва русӣ, аз қабиле Карл Лохман, А.А. Шахматов, В.Н. Петерс, А. Шлетсер, С.А. Богославский, Д.С. Лихачев, Б.В. Томашевский ва С.А. Рейсер арҷ мегузорад. **Талфиқи шеваҳои илмии суннатӣ ва кунунии форсии тоҷикӣ бо равияҳои илмии ғарбӣ дар матншиносӣ аз вижагиҳои умдаи назарияти муҳаққиқи тоҷик ба шумор меравад.**

Профессор Абдулманнони Насруддин то назарияти матншиносии худро ба ҳадди камол расонад ва дар соли 2009 дар шакли китоб зери унвони «Матншиносии осори адабӣ» ба чоп расонад, дар тӯли даҳсолаи охир пайваста бо таҳриру такмили он машғул буд. «Матншиносии осори адабӣ», ки то ҳол ду бор (дар Хучанд, 2009 ва Душанбе, 2011) нашр гардидааст ва нахустин китоби дарсӣ ҳам ҳаст, такмилиаи рисолаҳои пешинаи муаллиф «Нависанда ва шореҳи осори адабӣ» (1990), «Маърифат ва шарҳи адабиёт» (1991), «Рӯдакӣ (нусхашиносӣ ва нақду баррасии ашъори бозмонда)» (1999), «Шарҳнависӣ дар таърихи адабиёти форс-тоҷик» (дар ду қисм, 2000) ва мақолаву тақризиҳои сершумораш мебошад.

Рукнҳои асосии назарияти матншиносии профессор Абдулманнони Насруддинро усули нақду тасхеҳи нусхаҳои хаттӣ, шинохти муаллифи аслӣ, таҳрири муаллифии осори хаттӣ, феҳриствисии нусхаҳои хаттӣ ва таълиқот ва феҳрастҳои раҳнамои матнҳои интиқодӣ ташкил медиҳанд. Арзиши фавқулодаи назарияти матншиносии муҳаққиқ дар он аст, ки он дар заминаи таҳқиқи беҳтарин намунаҳои таҳия ва нақди матн дар дусад соли охир ва муҳимтарин таҳқиқоте, ки дар заминаи онҳо ба вучуд омадааст, сурат гирифтааст.

Дар «Матншиносии осори адабӣ» муаллиф муҳимтарин ва ҷомеатарин нашрҳои шеъри Рӯдакӣ, «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, Ҳофиз ва Камоли Хучандиро дар Тоҷикистон, Эрон ва кишварҳои дигар ба таъбарасидаро бар асоси назарияти матншиносӣ баррасӣ намуда, ҳусну қубҳи ҳар якеро мушаххас сохтааст. Чунин нақд, пеш аз ҳама, аҳамияти зиёде амалӣ дошта, сабақи омӯзандаест барои касоне, ки ба шоҳроҳи матншиносӣ ва нақду тасхеҳи асарҳои гузаштагон ва муосирон қадам гузоштанианд.

Равоншод Абдулманнони Насруддин ҳамзамон аз нахустин касоне буд, ки дар заминаи назарияти офаридаи худ ба нусхашиносӣ ва нақду баррасии шеърҳои бозмондаи бунёдгузори адабиёти форсии тоҷикӣ Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Хусравӣ, Фароловӣ ва шарҳу тафсири «Бӯстон»-и Саъдӣ, ба сухани дигар матншиносии амалӣ, машғул шуд

ва нашрҳои арзишмандеро омода намуд, ки, бидуни шак, дар таҳқиқи амиқ ва чоқи саҳеҳи минбаъдаи осори Рӯдакӣ ва нақду баррасии шеъри Саъдӣ мусоидат хоҳанд кард.

Мавсуф дар адабиётшиносии форсии тоҷикӣ барои бори нахуст на танҳо асоси матншиносии назари ро гузошт ва усул ва равишҳои онро мушаххас сохт, балки самтҳои онро низ дар дурнамо муайян намуд. Аз ин рӯ, дар таълифоти ӯ вазифагузориҳо барои ононе, ки бо матншиносии амалӣ ва назарӣ машғул шуданианд, хеле зиёданд. Зикри чанде аз онҳоро зарур мешуморам:

1. Баррасии таҳаввулу тағйироти матни шеърҳои Рӯдакӣ дар сарчашмаҳо;
2. Гирдоварии маълумоти сарчашмаҳои адабию таърихӣ барои интисоби маснавиҳо, ки ба Рӯдакӣ нисбат дода мешаванд;
3. Тағйир додани куллиёти рубоиёт бо таълиқоти зарурӣ барои интисоби рубоиёти Абӯсаиди Абулхайр, Айнулқуззоти Ҳамадонӣ, Абдуллоҳи Ансорӣ, Аттор, Мавлавӣ, Авҳадӣ ва дигарон;
4. Муқоисаи пурраи ду таҳрири «Гулистон» барои аниқ кардани ҷараёни таълиф ва таҳрири такмили он;
5. Таҳияи матни ҷомеъу саҳеҳи Ҳофиз.
6. Гирдоварии маводи тазкираҳо дар бораи он шоирони Мовароуннаҳр, ки дар вақти таълифи «Намунаи адабиёти тоҷик» дастраси устод Айнӣ набуданд ва чоқи онҳо ба сифати такмила;
7. Таҳияи фарҳанги осори адибон аз рӯи асли маъниқушӣ;
8. Нашри ҷудоғонаи нусхаи таҳрирҳои гуногуни як асар;
9. Муаррифии нусхаҳои ношинохташудаи тавсифношудаи ганҷинаи дастхатҳои Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хатии ба номи Рӯдакӣ ва Китобхонаи миллии Тоҷикистон ва ғайра.

Профессор Абдулманнони Насруддин дар бораи нақду тасҳеҳи шеъри Рӯдакӣ аз тарафи рӯдакишиносон баҳс намуда, бо зикри он ки «дар қисме аз онҳо нуктаҳои ихтилофнок ва асноду далелҳои нисбатан заиф ба кор рафтаанд», аз он афсӯс хӯрдааст, ки онҳо «ба майдони баҳс савора наомадаанд». Хушбахтона, ҳуди муаллиф аз ҷумлаи он фардҳои нодире буд, ки ба майдони адабиётшиносии муосири тоҷикӣ на танҳо савора омада буд, балки бо бунёди мактаби матншиносии назарӣ бо сари баланд савора низ рафт.

Баҳром Мирсаидов¹

ҲИКОӢТИ ЛАЙЛИ ВА МАЧНУН ДАР МАСНАВИҲОИ ИРФОНӢ (мулоҳизаҳо перомуни сайри як сюжет)

Арзиши аслии адабиёти бадеӣ ва гуногунрангии мазмуни он ба муҳтаво ва хатти сюжет иртиботи мустақим дорад. Сюжет ва коркарди дурусти сохтори он ба ҷовидонагии ҳама гуна осор боис шуда метавонад.

Маснавиҳои ирфонии форсӣ-тоҷикӣ дар асоси хатҳои гуногунмавзӯ, вале ба ҳам пайвастаи сюжет рӯи қоғаз омадаанд. Шоирон барои тавзеҳи матолиби меҳварии маснавиҳо аз ҳикоету ривоёти мухталиф истифода менамоянд. Гоҳо барои баррасӣ ва рӯнамоии нуктаҳои асосии тасаввуф онҳо аз ҳикояҳои омиёна, ки зохиран обшуставу камранг ҳастанд, суд меҷӯянд. Ба назари аввал хонанда чунин дармеёбад, ки қорбасти ин навъ ҳикоет барои тақмили сюжети маснавӣ нақше надоранд. Вале чун бар ниҳояти андешаи шоир рӯбарӯ меояд, барояш ҳақиқати ҳодиса равшан мегардад. Ҳадиси мусофирату муҳочират, саёҳату тичорат, мусоҳиба ба салотину хулафо, гадоиву туъмаҷӯӣ, сайри бозору мубодилаи байъу широк ва даҳҳо ҳикоети дигари ҳаёли ва тамсилӣ, ки амалан бозгӯи бархурдҳои иҷтимоии ҳамаи замонҳо ҳастанд, ба хатти асосии сюжет иттисол меёбанд ва мӯчиби суҳулати дарки маонӣ мегарданд.

Қиссаи марбут ба муошиқати Лайли ва Мачнун аз шумори ин навъ дostonхоест, ки чузъ-чузъу пора-пора дар адабиёти ирфонӣ ба мушоҳида мерасад. Дар dostonҳои ҳамноми ин шахсиятҳо маҳалли руҳдодӣ воқеот, гирудорҳо, муборизаву талошҳо аз ҳақиқати рӯзгор дур нест. Ҳар нафар, шуруъ карда аз волидайнӣ Лайливу Мачнун то ҳамқабилагону ҳамзамонон коре берун аз одату аъмоли инсонӣ содир намеkunанд. Лаҳзаӣ шабеҳ ба афсона дар dostonҳои Лайливу Мачнун зиндагии ғайримуқаррарии Мачнун дар саҳрост, боқӣ кулли манозир ифодагари рӯзгори арабҳои бадавӣ ва русуми саҳронишинии онон аст.

Дар маснавиҳои ирфонӣ Лайливу Мачнун аз сарҳади қабила ва саҳро берун меоянд ва вобаста ба парвози ҳаёли шоиронаи маснависароён амалхоеро ба намоиш дармеоваранд, ки шояд дар

¹ дотсенти Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Фафуров

сужети аслии ин саргузашт вучуд надорад.

Барои аҳли илм мусаллам аст, ки тадқиқи ин мавзӯ, бахусус фарзияҳои Лайливу Мачнун ном гирифтани ин ҷавонон, сароҳати ҳастии онҳо дар замону макони муайян, замони зиндагӣ, иртиботи воқеаҳои сарнавишти онҳо бо ҳаводиси умумии давр, ҳақиқати таърихии Мачнун шоир ва чанд баҳси дигарро академик И.Ю.Крачковский анҷом додааст.

Муҳаққиқи ёдшуда бо истифода аз манобеи муҳиму арзишманд ба ин қарор меояд, ки то кунун хувияти фардии Мачнун, вариантҳои номи аслии ӯ (Қайс ибни Муос, Қайс ибни Мулавваҳ, ба Мачнун мавсум гардидани шоири сарояндаи ишқ Умар ибни Рабиъа), қавму қабила, номҳои ҷуғрофии фаровон дар қисса (тибқи ҷуғрофиёи сайри қаҳрамонҳо, бахусус Мачнун) ва ҳунари шеърофаринии вайро касе дақиқ собит накардааст. Нуктаи дигари ҷолиб дар мақолаи «Пешинаи таърихии қисса дар бораи Мачнун ва Лайли дар адабиёти араб» ин аст, ки муаллиф ашъори марбут ба Мачнунро фарогири руҳи адабиёти аҳди ҷоҳилии медонад (10, 615). Ӯ менависад, ки дар миёни ашъори мансуб ба Мачнун ба навиштаҳое метавон мувоҷеҳ шуд, ки дар баҳрҳои мутақорибу рамал навишта шудаанд. Дар ин сурат то тааммул дар мазмуну мундариҷаи онҳо доштан ҳочат, ҳатто ба сафҳагардонӣ низ нест (10, 613).

Ин сухан маънии онро дорад, ки Мачнун воқеӣ қабл аз ислом зиста ва шояд шеър ҳам гуфтааст.

Мачмӯи ин хулосаҳоро академик И.Ю.Крачковский аз ихтилофи ахбори сарчашмаҳо дармеёбад ва дар фароварди гуфтор кори анҷомёфта дар мақоларо бо ин ҳама вусъати андеша «боз кардани самтҳои нави тадқиқ ва рафъи мушкилоти роҳи минбаъдаи пажӯҳиши мавзӯ» арзёбӣ менамояд (10, 632).

Бояд таъкид намуд, ки маъруфттарин дostonҳои «Лайли ва Мачнун», ки ба қалами шоирон Низомии Ганҷавӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ ва Абдуррахмони Ҷомӣ мансуб аст, аз тарафи адабиётшиносони тоҷик Аълоҳон Афсаҳзод ва Саъдулло Асадуллоев мавриди тадқиқи ҳамаҷониба қарор гирифтаанд. Ҳарчанд рисолаҳои илмии муҳаққиқони ёдшуда ба пажӯҳиши манобеъ ва мундариҷаи дostonҳои Низомиву Ҷомӣ бахшида шудааст, аммо устод А.Афсаҳзод дар баҳши муқаддамотӣ муҳтасаран дostonҳои Ҷомию Амир Хусравро низ муқоиса менамояд.

Равиши кори устод А.Афсаҳзод дар шарҳу тавзеҳи масоили марбут ба мавҷудияти таърихии Лайливу Мачнун ва нақлу ривоёти гуногуни ошиқона дар бораи онҳо, дар партави баррасиҳои илмии

академик И.Ю.Крачковский сурат гирифтааст.

Муҳаққиқи ёдшуда боби чоруми китобашро «Лайлӣ ва Мачнун»-и Ҷомӣ ва «Лайлӣ ва Мачнун»-ҳои дигар унвон дода, доир ба маснавиҳои ҳамноми шоирони асри XV, чун Ҳотифӣ, Мактабии Шерозӣ, Мисолии Кошонӣ, дostonҳои туркӣ ва форсии мафқуди дар ин мавзӯ нависташуда изҳори назар менамояд.

Олими суҳаншинос А.Афсаҳзод дар заминаи осори илмии адабиётшиносии аврупоӣ ва эронӣ манзараи сайри ёдкарди қиссаи Лайлӣ ва Мачнунро дар адабиёти форсӣ – аз Рӯдакӣ то Ҷомӣ бо зикри абёт ва порчаҳои манзум равшан сохтааст.

Мутобиқ бар омили ин муҳаққиқ Саной дар «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат» як порчаи муштамил ба 12 байт, Аттор дар маснавиҳои бисту панҷ ривоят ва Румӣ дар «Маснавии маънавӣ» дар «шаш ҷой шаш лаҳзаи ҳикояти ишқи Лайлӣ ва Мачнунро нақл карда»-аст (6, 18, 22-23, 27).

Профессор С.Асадуллоев дар рисолаи «Лайлӣ ва Мачнун» дар назми форсиабон масъалаҳои зиёдеро доир ба ин мавзӯ баррасӣ менамояд. Олими ёдшуда дар баҳши муқаддмотии рисола, дар заминаи истифода аз манобеи илмии матбуъ дар хориҷи кишвар, баҳусус таълифоти эроншиносону туркшиносон омили дostonҳои «Лайлӣ ва Мачнун»-ро анҷом дода, аз маъруфияту маҳбубияти ин қисса дар байни халқҳои форсу тоҷик, турк, урду, пашту, озарӣ, курдӣ, панҷобӣ, гурҷӣ, арманӣ, арабӣ иттилоъ медиҳад.

Боби аввали тадқиқоти С.Асадуллоев «Қиссаи Лайлӣ ва Мачнун то Низомии Ганҷавӣ (асрҳои VII-XII)» фарогири сайри таърихӣ ташаккули дoston, баррасии ному насаб, кунят, лақаб, қабила ва сарнавишти қаҳрамон, фазову вақти вуқӯи ҳодисаҳо, қорбасти амиқу мукаммали сарчашмаҳои арабӣ ва баҳсҳои вобаста ба лаҳзаҳои гуногуни қисса мебошад.

Тавсифи муҳтасари пажӯҳишоти олимони А.Афсаҳзод ва С.Асадуллоев маъноӣ онро дорад, ки тадқиқи ин мавзӯ дар адабиётшиносии тоҷик маҳз ба василаи устодони ёдшуда ба гунаи матлуб сурат гирифтааст.

Маҷмӯан, ишораҳо ба ин мавзӯ дар мақолаҳои олимони дигари тоҷик низ ба ҷашм мерасад.

Донишманди тоҷик Тоҷиддин Мардонӣ дар мақолаи «Рӯдакӣ ва адабиёти араб» ёдовар мешавад, ки султони шоирон дар шеърӣ худ ишораҳо ба номи Лайливу Мачнун зиёд дорад. Рӯдакӣ, ҳамчунин дар ашъори худ яке аз чехраҳои маъруф дар қасоиди арабӣ, баҳусус ашъори Имрулқайс – Салморо, ки суҳанвари ёдшуда ҷаҳорсад сол

пеш аз бунёдгузори адабиёти форсӣ-тоҷикӣ васф мекард, низ ёдовар мешавад. Ин мушоҳидаҳо шаҳодат аз он медиҳанд, ки аз Рӯдакӣ ба баъд бештари шоирону суҳанварони мо аз сужет ва намунаҳои барҷастаи адабиёти шифоҳиву хаттии арабӣ суди фаровон бардоштаанд.

Муҳаққиқи тоҷик Назарбек Абдолов дар фасли дуюми боби чоруми рисолаи илмии хеш «Достони ишқӣ-романтикӣ дар назми форсӣ-тоҷикии асрҳои X-XII» достони Низомӣ «Лайлӣ ва Мачнун»-ро мавриди таҳқиқ қарор дода, касрати теъдоди маснавиҳои ҳамноми онро дар таърихи адабиёти халқҳои гуногун «таъсири амиқи ин асари Низомии Ганҷавӣ дар идомаи анаъанаи нигоришоти дostonҳои ишқиву романтикӣ» мешуморад (www.dissercat.com/content/lyubovno-romanticheskaya-roema-v-persidsko-tadzhikskoi-poezii-X-XII-vekov).

Бо ин ҳама, масъалаи вобаста будани сужети ин қисса ба маснавиҳои ирфонии форсии тоҷикӣ дар адабиётшиносии имрӯзи тоҷик мавриди омӯзиши амиқ қарор нагирифтааст.

Модарин навишта сазӣ кардем, ки доир ба ёдкарди зиндагиномаи Лайливу Мачнун дар маснавиҳои ирфонӣ ва зикри ашъори мансуб ба Мачнун дар манобеи ирфонӣ, бахусус тазкирҳои тасаввуфӣ изҳори назар намоем, мақсаду мавридҳои қорбасти ҳикоеҳои марбут ба ин образҳои маъруфро шарҳу тавзеҳ бидиҳем.

Бояд таъкид дошт, ки дар «Табақот-ус-сӯфия»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ва «Нафаҳот-ул-унс»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ абёте мансуб ба Мачнуни Омирӣ оварда шудаанд. Ансорӣ дар лаҳзаҳои ваъзу тазкир, бавижа, вақте дар бораи ҳолати ваҷди сӯфиён ҳарф мезанад, гуфтори манзуми Мачнунро дар бештари маворид аз забони машоих ёдрас мекунад. Дар ҷойҳои дигар ашъори Мачнунро барои шарҳи байт ё гуфтори қисса меоварад. Мачмӯан, дар «Табақот-ус-сӯфия» 10 байт ва дар «Нафаҳот-ул-унс» 5 байти мансуб ба Мачнуни Омирӣ сабт гардидааст. Ҷаҳор байти истифодакардаи Ҷомӣ дар китоби Ансорӣ низ ба ҷашм мерасад. Ин такрор аз он руҳ дода, ки як бахши аъзами китоби ёдшудаи Ҷомӣ айни китоби Ансорӣ танҳо бо тағйири шеваи баён аст.

Абёти мавҷуд дар ин ду манбаи ирфонӣ мустақиман ҳеч иртиботе ба қиссаи Лайливу Мачнун надоранд. Аммо ҳикоеҳои қорбастшуда дар маснавиҳои ирфонӣ бо мазмуну сохтори ҳикоятҳои дostonҳои ба истилоҳ лиро-эпикии Низомӣ, Амир Хусрав ва Ҷомӣ умумият доранд.

Шояд ин ҳол аз он сар мезанад, ки бештари дostonҳои ҳамноми «Лайлӣ ва Мачнун» аз ҷиҳати композитсия ва ягонагии сюжет ба ҳам монандӣ доранд, зеро дар заминаи истиқбол аз асари Низомӣ, ривоёту ҳикоеҳои маъруф дар манобеи хаттиву шифоҳии арабӣ ва сужетҳои

парокандаи фолклори мардуми форсизабон таълиф шудаанд.

Аксари муҳаққиқони таърихи адабиёти араб китобҳои «аш-Шеърӯ ва-ш-шуаро»- и Қутайбаи Динаварӣ (соли вафот 276 х.қ.), «ал-Ағонӣ»-и Абулфараҷи Исфаҳонӣ (соли вафот 356 х.қ.), «ал-Феҳрист»-и Ибни Надим (муосири Абулфараҷи Исфаҳонӣ)-ро манобеи асосии гунаи арабии достони «Лайлӣ ва Мачнун» баршумурдаанд. Ҳамзамон, дар «Расоил-ул-Қоҳиз», «ал-Баёну ва-т-табйин» ва «Китоб-ул-ҳайвон» ба ин мавзӯъ ишора шудааст.

Маъхазҳои арабии оид ба шарҳи аҳволи дилбохтагону ошиқон маълумот дода, мисли «Китоб-ул-зӯҳра»-и Довуди Зоҳирӣ (соли вафот 297 х.қ.), «Масорей-ул-ушшоқ»-и Ибни Сарроҷ (соли вафот 418 х.қ.) низ ба унвони сарчашмаи ин қисса шинохта шудаанд.

Дар канори ин, Мубаррад (соли таваллуд 285 х.қ.) дар «ал-Комил», Вашшоъ (соли таваллуд 325 х.қ.) дар китоби «ал-Мувашшо», Ибн Абду Раббихи (соли таваллуд 328 х.қ.) дар «ал-Иқд-ул-фарид», Қолӣ (соли таваллуд 356 х.қ.) дар «ал-Амолӣ», аз ҷуғрофидонон ал-Бакрӣ (соли таваллуд 487 х.қ.), Ёкути Ҳамавӣ ва аз таърихнигорон Кутубӣ (соли таваллуд 764) дар «Фавот-ул-вафаёт» ва дигарон аз Мачнун ёд кардаанд.

Аз миёни ин осор ҳикояти «Қиссаи Мачнун», ки ба қалами Абӯбакри Волибӣ (тақрибан байни солҳои 350 -550 қ. навишта шудааст) мансуб аст, ягона асари мавҷуди адабиёти Шарқи исломӣ дар бораи зиндагиномаи Мачнун аст.

Ҳоло дар Китобхонаи диҷитолии Маҷлиси Шӯрои Исломии Ҷумҳурии Исломии Эрон якчанд нусхаи хаттии девони Мачнуни Омирӣ (Қайс ибна-л-Мулаввах) мавҷуд аст, ки маҷмӯан тибқи ривояти Абӯбакри Волибӣ рӯи қоғаз омадаанд.

Илова ба масоили ёдшуда зикри чанд нуктаи дигар низ дар хусуси пайванди андешаи шоироне, ки достони мукаммали «Лайлӣ ва Мачнун» сурудаанд (вобаста ва новобаста аз дуриву наздикии замони зиндагӣ) ва шуарои ориф, ки дар маснавиҳои хеш ҳикоёти ҷудогонаи марбут ба муошиқати Лайлӣ ва Мачнунро ба қор гирифтаанд, пеш меояд:

1. Шоироне (мисли Амир Хусрав ва Ҷомӣ), ки баъди Низомӣ дар халқи достонҳои мавсум ба «Лайлӣ ва Мачнун» даст ёфтанд, дар сароғози достонҳои хеш аз истиқболу пайравияшон ба Ҳакими Ганча ва иродат ба ҳунару сабки гуфтори ӯ қоиланд.

Ин матлаб маънои онро дорад, ки манбаи аслии қори Амир Хусрав ва Ҷомӣ ва ангезаи эҷоди ин навъи достон асари Низомист, на ҳикоёту лаҳзаҳои ҷудогонае, ки Саноиву Аттор ва Мавлавӣ дар

маснавиҳои хеш овардаанд.

2. Маншаи илҳом ва манбаи ёдкарди чунин ҳикоят ба шумор омадани достони Низомӣ барои Агтор ва Мавлоно шояд аз воқеият дур нест. Азбаски муҳаққиқон пайравии Низомиро дар сохтани «Махзан-ул-асрор» ба Саной ёдовар мешаванд, ҳеҷ тардиде аз бардоштҳои Агтору Мавлавӣ аз ҳусни кори эҷодии Низомӣ ба чашм намерасад (12, 456).

3. Масъалаи дигар дар бораи мавҷуд будан ё набудани қиссаи аслии (ба гунаи хаттӣ ё шифоҳӣ) Лайлӣ ва Мачнун дар адабиёти арабӣ ва ҳастии ҷавоне ба номи Мачнун печ меҳӯрад.

Нахуст, суоле пеш меояд, ки оё шоирони тоҷик дар ихтиёри хеш матни алоҳидаеро аз ин дoston доштанд ва ё умуман ин навъ китоб вучуд надошт?

Бино ба иттилои академик И.Ю.Крачковский дар «Китоб-ул-ағонӣ» -и Абулфараҳи Исфahонӣ ба таври мухтасар сужети дostonро овардааст. Ў мегӯяд, ки дар баробари ин манбаъ асари дигаре бо номи «Қисса дар бораи Мачнун» дар адабиёти араб ҷой дорад, ки он ба қалами Абӯбакр ал-Валибӣ мансуб аст.

Агар ба замони таълифи сарчашмаҳои адабӣ, ҷуғрофӣ ва таърихӣ ба забони арабӣ, ки аз ишқи Лайливу Мачнун ёд кардаанд ва аз ашъори шоире мавсум ба Мачнун намунаҳо овардаанд, тавачҷуҳ намоем, равшан мешавад, ки ин осор аз охири асри IX ба баъд рӯи коғаз омадаанд. Ин далел аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ташаккули достони Лайливу Мачнун қиссаҳои дигари ошиқонаи маъруф дар миёни халқҳои минтақа, баҳусус мардуми форсизабон нақши намоён доранд. Ҳамзамон, бештари ин муаллифон, чун Ибни Қутайба, Абулфараҳи Исфahонӣ, Ибни Сарроҷ, ал-Мубаррад, Ибни Абду Раббихи ва дигарон, ки академик И.Ю.Крачковский аз онҳо ном мебарад, ё аз насли форсиён буданд ё парвардагони муҳити форсӣ (шаҳрҳои Кӯфаю Басра) ба шумор меомаданд.

Илова бар ин санади қотей, аксари олимон, аз ҷумла дар назари умумӣ ҳуди академик И.Ю.Крачковский ба ин қароранд, ки қиссаву ҳикояти пароканда перомуни муошиқати Лайлӣ ва Мачнун ба василаи осори шоирони форсу тоҷик ба шакли мукаммалу матлуб боқӣ мондаанд.

Агар ин нуктаро бо гуфтаҳои академик И.Ю.Крачковский дар хусуси интисоби Мачнун ба ин ё он қабила, бавижа ба қавми Банӣ Омир ва ҷавоби онҳо муқоиса намоем, чизе барои баҳси шуҳрати кам доштани ин қиссаи ошиқона дар адабиёти араб ва иштиҳори Қайси Мачнунгардида боқӣ наместонад.

Муҳақиқи номбурда дар фасли «Масъала дар бораи ҳақиқати таърихии Мачнун дар сарчашмаҳои арабӣ» менависад, ки ханӯз дар қуруни вусто донишмандон барои маълум сохтани шахсияти Мачнун талош карданд, вале ин суол бечавоб боз монда буд. Аз ҷумла, Аюб ибни Абайя – гирдоварандаи назми даврони уммавиён навиштааст, ки ман дар миёни омириён аз ҳақиқати таърихии Мачнун суроғ кардам, вале касе ӯро намедонист.

Академик И.Ю.Крачковский дар заминаи ахбори «Китоб-ул-ағонӣ» менависад: «Исо ибни Даъб ном касе, ки дар оғози салтанати Аббосиён фавтидааст, аз нафари тобеъ ба қабилаи Банӣ Омир пурсид, ки: Ту Мачнунро мешиноӣ ва шеър аз ӯ дар ёд дорӣ? Вай посух дод: Магар мо ашъори оқилонро тамом кардаем, ки ба ашъори девонагон (мачнунҳо) пардозем! Мачонин бисёранд!

Ман норозиёна гуфтам: Ман инҳоро дар назар надорам, ман ҳамон Мачнунро аз Банӣ Омир мегӯям, ки ишқ ҳалокаш сохтааст.

Гуфт: Ҳайҳот!

Аҳли қабилаи Омир дар ишқ дилу чигари сахту сангин доранд! Ин ҳолат танҳо бо яманиҳо рух медиҳад, ки дили нарм, хоҳири заиф ва ақли кӯтоҳ доранд. Аммо Низориён чунин нестанд» (10, 594-595).

Монанди ин дар очерки илмиаш донишманди ёдшудаи рус маълумоти фаровоне аз манобеи арабӣ оварда, собит месозад, ки нафаре аз намояндагони маъруфи қабоил дақиқан на Мачнунни ошиқ ва на Мачнунни шоирро медонанду мешиносанд.

Ба таъбири дигар, дар муҳити бадавӣ ва ҳатто дар даврони исломӣ арабҳо ҳамон рӯҳи пархошгару устувори худро аз даст надода буданд. Аз ин рӯ, қиссаи ошуфтагиву парешонрӯзгории Мачнун ва гирифтори заъфу хорӣ будани ӯро дар муқобили ишқи як духтари ҳамнажоди хеш «хуш» надоштанд ва дар тавсифу тасвири пурвозаи онҳо нақӯшиданд.

Ин матлаб ба кулӣ маънои онро надорад, ки мафҳуми ишқ ва талошу пархошу гираву зорӣ барои расидан ба маъшуқ дар адабиёти арабӣ дар замони зуҳури қиссаи Мачнун ва ривоёт дар хусуси сарнавишти ӯ вучуд надошта бошад. Як ҷузъи қадимтарин ва маъруфттарин жанри адабиёти ҷоҳилӣ - муаллақаро «мочароҳо»-и ишқӣ ва гираву лобаи шоир дар манзили тарккардаи маъшуқи биёбонӣ созмон медиҳанд.

4. Зимнан аз ҷустуҷӯи пешинаи қисса ва хуввияти таърихии қахрамонҳои марказии он масъалаи тағйирпазирии ҳатти ҳаводис дар сюжетҳои мавҷуд дар адаби форсӣ рӯ мезанад. Азбаски кулли воқеот дар заминаи ишқу ошиқӣ рух медиҳанд, дар канори ахбори

академик И.Ю.Крачковский доир ба дарду сӯзиши ишқ ва ҳатто то чунун кашидани он, инчунин истиқболу густурдани домани ҳадиси ошиқона сухани чолибе аз мулоҳизаҳои олиму шоири маъруфи Ҳинд Шиблии Нуъмонӣ берун меояд.

Ин донишманд дар боби нахустини чилди панҷуми китобаш, ки «Қасида» унвон дорад, аз таърихи зуҳуру ривочи ин навъи адабӣ дар адабиёти арабӣ, истиқболи шуарои форсӣ аз суханварони араб, бавижа аз ғӯяндағони аҳди чоҳилият ва оғози ислом, инчунин оид ба сохтору муҳтавои қасоиди шуарои арабу форс ба равиши қиёс сухан мегӯяд. Зубдаи гуфтори ӯ дар ин нукта равшан мешавад, ки вай қасидаи арабиро дорой салосати лафзу маъно ва бозгӯи матонату шучоати суханвар медонад.

Сохиби «Шеър-ул-Аҷам» менависад, ки фаҳри шоири араб ифтихор аз қабилаву ёру диёр, ғуруру тавоноии қавмӣ, нерӯи бузурги чангӣ ва талош барои музаффарият аст. Дар мавриди шоирони форсизабон мегӯяд: «Дар ин чо ғавр кунед ва бубинед, ки шуарои Эрони мо ба чи чиз ифтихор мекунад. Низомӣ ва Урфӣ қасоиди фаҳрияе бо обутоб зиёд гуфтаанд. Вале ҳама фаҳру мубоҳоти онҳо рӯи ин аст, ки мегӯянд: Мо подшоҳи иқлими суханем, алфозу хуруф боҷузори мо мебошанд» (15, 34).

Шиблии Нуъмонӣ дар боби «Ғазал», ҳангоми шарҳи дарунмояи ин навъи шеъри классикии форсӣ, муқоисаи он бо сохтору муҳтавои қасоиди шуарои форсиву арабӣ, ҳамзамон, оид ба муносибати шоирони форсу тоҷикро дар мавриди ишқ менависад:

«Дар Эрон ошиқ худро ниҳоятдараҷа паст қарор медиҳад, ӯ худро сағи кӯҷаи маъшук мегӯяд ва бо ин қадар ҳам қонеъ намешавад, балки онро ҳам як навъ густоҳӣ медонад. Ҳар навъ зиллату хорӣ ва беҳтиромиву беқадриро фаҳр ҳаёл мекунад ва тасаввур менамояд, ки камоли ишқ иборат аз ҳаминҳост.

Саҳар омадам ба қўят ба шикор рафта будӣ,

Ту, ки сағ набурда будӣ, ба чӣ кор рафта будӣ?!» (15, 74).

Аз баррасиҳои боло равшан мегардад, ки бештари лаҳзаҳои сужети достони «Лайлӣ ва Мачнун» бофтаи ҳаёли қиссапардозони мардумӣ ва шоирони форсист. Аз суханварони араб, баҳусус шоирони аҳди чоҳилият касе ҳадиси ишқ ва сарнавишти ошиқонаро то чунин ҳол ба ҳадди ифрот нарасонидааст. Пас, сӯзу гудози Мачнун дар ишқи Лайлӣ баёни авзои равонии шоирони форсигӯ маҳсуб меёбад.

5. Зарурат, сабаб ва мантиқи истифода аз лаҳзаҳои гуногуни достони «Лайлӣ ва Мачнун» дар маснавиҳои ирфонӣ.

Адабиётшиноси тоҷик А.Афсаҳзод менависад, ки донишмандони

рус Е.Э.Бертелс ва И.С.Брагинский ду омили вуруди сужети ин достонро ба адабиёти форсӣ муқаррар кардаанд. Агар И.С.Брагинский маншаи зуҳури ин қиссаро фолклор донад, профессор Е.Э.Бертелс адабиёти ирфониро василаи вуруди ин сарнавишти ғариби ошиқона ба адабиёти форсу тоҷик баршумурдааст.

Мо дар мавриди он ки ин муҳаққиқи тоҷик дар заминаи ақидаи И.С.Брагинский фолклорро сарманшаи пайдоиши достони Лайлӣ ва Мачнун дар адабиёти хаттии форсу тоҷик мешуморад, чизе барои радди ин андеша гуфта наметавонем, зеро чунин матлабро ханӯз дар оғози мақола низ гуфтаем. Аммо инро набояд аз ёд бурд, ки маҳз мероси сӯфия мӯҷиби истифодаи тарзу мавридҳои гуногун ва шеваи лаҳзаҳои зиёди сужети ин қисса дар адабиёт гардидааст.

Тафовут дар он аст, ки мақсади гӯянда аз ёдкарди сарнавишти Лайлӣ ва Мачнун дар манобеи ирфонӣ, бахусус маснавиҳои Саной, Аттор ва Мавлоно танҳо шарҳи моҳияти бархурдҳои иҷтимоӣ нест.

Бо назардошти мотивҳои (оҳангҳои) қорбасташуда аз қиссаи Лайливу Мачнун дар адабиёти ирфонӣ зикри нукоти зайлро муҳим мешуморем:

1. Муаллифони кутуби сӯфия ва шоирони маснависаро шахсияту шеъри Мачнунро барои «пинҳон» ё паст кардани дараҷаи шиддати вачд ва ишқ ба Худованд истифода кардаанд.

Дар «Табакот-ус-сӯфия» дар мавриди мулоқоти ду сӯфии маъруф – Абӯҳафси Ҳаддоди Нишопурӣ ва Шоҳ Шучоъ байти мансуб ба Мачнун ба қор меравад. Тибқи ривояти Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ Шоҳ Шучоъ чил сол «ба тамаъ» нахуфта буд. «Вақте ногоҳ фароҳоб шуд, Ҳақ таолоро ба хоб дид, бедор шуд. Ин байт бигуфт:

*Раайтука фи-л-маноми суруру айни,
Фааҳбабту ат-танъуса ва-л-маном.*

Тарҷума:

*Туро дар хоб дидам нури дида
Аз он пас хобу ангезаи хуфтанро дӯст доштам.*

Пас аз он пайваста ҳамехуфтӣ ё вайро хуфта ёфтандӣ ё дар талаби хоб.

Ли-л-Мачнуни шеър:

*Ва анни лаастанъису ва мо бӣ наъсатун,
Лаъалла хайолан минка йалқо хайолийан.*

Тарҷума: Шеъри Мачнун:

*Маро хоб меояду ман хобе надорам,
Шояд, ки дар ёдҳову хаёлотамон бо ҳам оем» (1, 237).*

Дар ин ҷо хоби марди сӯфӣ, ки пайваста дар ёди Худост ва

аз хобу фароғат низ Худо мечӯяд, бо хоби Маҷнун ошиқ як навъ ҳамбастагӣ пайдо намудааст.

2. Образҳои асосии қисса – Лайлӣ ва Маҷнун таҳти таъсири зиёди руҳияи исломӣ қарор доранд ва гоҳо берун аз ҷаҳорҷӯбаи шариат коре намекунанд. Вале маҷмӯан тимсолҳои Лайливу Маҷнун имкони ташреҳу тафсири ишқу ирфонро барои гӯянда вусъат мебахшанд:

*Он яке нурсид аз Маҷнун магар,
К-: «Аз кадомин сӯй қибла-ст, эй писар?»
Гуфт: «Агар ҳастӣ кулӯхе беҳабар,
Инакат Каъба-ст, дар санге нигар!»
Каъбаи ушшоқ мавло омадаст,
Они Маҷнун рӯйи Лайло омадаст.
Чун ту на инӣ, на он, ҳастӣ кулӯх,
Қибла-т аз санг аст, эй бешарму шӯх!
Гарчи Каъба қиблаи халқи ҷаҳон-ст,
Лек доим қиблаҷойи Каъба, ҷон-ст.
Дар Ҳарам гоҳе, ки қурби ҷон бувад,
Сад ҳазорон Каъба саргардон бувад (2, 91).*

3. Лайлӣ дар ҳикоёти мазбур дар маснавиҳои ирфонӣ аксаран ҳамчун маъшук ғаъол нест, вай образи пинҳон аст ва барои баёни орзуву эҳсоси Маҷнун корсоз аст. Дар ин маврид Маҷнун ба сурати банда ва Лайлӣ дар мақоми Худованд бозтоб мешаванд. Яъне, Офаридгор аз амалу ибодат ва саъйи офарида бениёз аст:

*Ғашт Маҷнун дар биёбоне муқим,
Буд он гоҳе зимистоне азим.
Оташе барқарда буд он беҳабар,
Гарм мешуд, дил зи отаи гармтар.
Аз бари Лайлӣ касе омад фароз,
Гуфт: «Эй аз ёри худ афтода боз!
Чӣ хабар дорӣ зи Лайлӣ, боз гӯӣ?
Ман наям бегона, бо ман роз гӯӣ».
Гуфт: «Ин дорам хабар, к-он симбар,
Ҳаст аз ҷон кандани ман беҳабар».
Ин бигуфту даст дар аҳгар гирифт,
То ки аҳгар ҷумла хокистар гирифт (2, 381).*

Ҳикоёти Маҷнуну Лайлиро дар заминаи мавзӯи умумии бобҳои маснавиҳо тафсириҳои ирфонӣ додан мумкин аст.

Дар ҳикояти зерин ҳақиқати васли Лайливу Маҷнун зоҳиран чун як амри ношудани ташреҳ ёфтааст. Маҷнун маҳрумӣҳои зиёди худро аз дидор бо Лайлӣ ва ранҷи фоқаро аз ӯ чизи муҳим намебиндорад.

Вай мегӯяд, ки асоси пайвастагии ман бо Лайлӣ пеш аз сохтани ҳар ду олам ниҳода шудааст.

*Магар як рӯз Маҷнун бо нишоте
Нишафта буд дар пеши работе.
Яке девор буд аз хишт баста
Бар он девор Лайлӣ хуш нишафта.
Касе мегуфт: Агар умре давидам,
Ба охир ҳам ба коми дил расидам.
Магар дар хоб мебинам ман акнун,
Нишафта пеши ҳам Лайлию Маҷнун.
Ба ҳам ин ҳардуро ҳаргиз кӣ дидаст,
Худоё, дар ҷаҳон ин из кӣ дидаст?!
Чу Маҷнун ин сухан з-он мард бишинид,
Аз ӯ ҳоли дили пурдари бишинид.
Бизад як наъраву гуфт: Ин хато нест,
Ки Маҷнун як дам аз Лайлӣ ҷудо нест.
Миёни мову ӯ пеш аз ду олам
Асоси иттиҳод афтод маҳкам» (4, 370).*

4. Шарҳи дохилӣ пазируфтани ҳикоёт аз тарафи шоирон. Ин шева дар маснавиҳои Аттору Мавлоно зиёд ба чашм мерасад. Аз ҷумла, дар «Ҳикояти ғалабаи ишқи Маҷнун бар Лайлӣ» воқеаи ғайримуқаррарие тасвир мешавад, ки бар тибқи мазмуни он гӯё Маҷнун аз дидани дарғаҳи Лайлӣ ҳаросон мешуд ва мегурехт. Аторро ӯро ба сурати рӯбоҳе мебинанд, ки аз тарси «шери шарза» «бар тамоми аъзойш ларза» афтодааст. Вақте мардум ин ҳоли Маҷнунро мебинанд, ба ӯ мегӯянд, ки ту, ки дар кӯҳу саҳро мегардӣ ва аз чизе бим надорӣ, чаро дар назди хонаи Лайлӣ ба ин вазъ дучор меоӣ? Посух медиҳад:

*Чунин гуфт он гаҳе Маҷнун пургам:
Ки он кас ку, натарсад аз ду олам?
Бубин бозуи шери ишқ чанд аст,
Ки чун мӯре-м дар пой ӯ фикандаст.*

Дар ин ҷо манзур аз Лайлии маҷозӣ таъсири қудрати ишқ аст.

5. Маҷнун дар маснавиҳои Аторро асосан ба сурати ду шахсият ошиқ (шахсияти иҷтимоӣ) ва мурид –навроҳу навомӯзи тариқат чилвагар мешавад. Аз ҷумла, дар ҳикояте оварда шудааст, ки чун Лайливу Маҷнунро фурсати дидор фаро мерасад, маъшук ба ошиқ хитоб мекунад, ки биёр, ҳар чӣ дорӣ?

Дар посухи он Маҷнун мегӯяд, ки ҳар чӣ доштам, дар раҳи ишқи ту аз даст додам, дилам фиғору ҷигарам об шуд ва нақди ақламу ишқи ту ғорат кард. Чун Лайлӣ бори дигар мепурсад, Маҷнун сӯзанеро

бароварда мегӯяд, ки ман бо худ танҳо ҳамин чизро дорам. Ин ба он хотир бо ман аст, ки ҳар гоҳ агар хоре бар поям халад, онро берун меорам. Лайлӣ ба Мачнуни дар сулуки ошиқонаву орифона навомӯз чунин панд медиҳад:

*Чунин гуфт он замон Лайлӣ ба Мачнун,
Ки ин мечустам аз ту то ба акнун.
Агар дар шиқ содиқ будай ту,
Бад-ин сӯзан чӣ лоиқ будай ту.
Агар дар ҷустани чун ман нигоре,
Равад дар поят, эй шӯрида, хоре,
Ба сӯзан он бурун кардан раво нест
В-агар берун кунӣ, боре вафо нест.
Яке хоре, ки чандонаш камол аст,
Ки доим човуши роҳи висол аст.
Ба сӯзан он бурун кардан дарег аст,
Ки ошиқ ҷуз ба хун хурдан дарег аст (4, 347).*

6. Дар ин навъ ҳикоят масъалаи фанои маънавӣ, «фано филлоҳи» ва нуктаи асосии назарияи ваҳдати вучуд дар гуфтугӯи Мачнуну Лайлӣ ва суолу ҷавоби соили мачҳул бо Мачнун ифода меёбад.

7. Дар маснавиҳои ирфонӣ ахборе ҳам доир ба шахсияти Мачнун зикр мегардад. Аз ҷумла, Шайх Аттор дар «Илоҳинома», дар зимни гуфтугӯи касе бо Мачнун аз шеърҳои ӯ ёдовар мешавад:

*Рафиқаш гуфт: Чандин шеър гуфтан
Шабонрӯзи-т не хӯрдан, на хуфтан.
Миёни хоку хун будан ба зорӣ,
Ба роҳи шиқ кардан раҳситорӣ? (4, 393).*

8. Дар маснавиҳои Аттор лаҳзаҳо ё воқеаҳои алоҳидаи дostonҳои ҳамноми шоирон Низомии Ганҷавӣ, Амир Хусрави Дехлавӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ ва дигарон айнан ба мушоҳида мерасанд. Чунончи дар боло ёд кардем, тамоми шоирон аз сарчашмаҳои ягона истифода карда, дар пайравии якдигар ин навъ асарҳоро офаридаанд. Илова бар ин, чун дар адабиёти пешинаи мо тафовути куллии сохториву ҷинсӣ, ки миёни маснавиҳо гузошта намешуд ва мафҳумҳои илмии достони эпикӣ ё ё лироэпикӣ вучуд дошта, сарҳадди жанриву мавзӯиро ба миён намегузоштанд, бардошт аз осори ҳамдигар аз урфи шоирӣ маҳсуб мегардид.

Аз ин рӯ, ҳикоят ва лаҳзаҳои чудагонае, ки Аттор дар «Мантӣқ-ут-тайр», «Илоҳинома», «Мусибатнома» ба риштаи назм кашидааст, ба дostonҳои ҳамноми «Лайлӣ ва Мачнун» роҳ ёфтаанд. Ҳикояти пӯсти гӯсфанд пӯшида, ба рама ҳамроҳ шуда то хонаи Лайлӣ рафтани

Маҷнун, ки Аттор дар «Мантиқ-ут-тайр» хеле қолиб корбасти кардааст, дар достони Қомӣ ҳам ба назар мерасад.

Дар «Мантиқ-ут-тайр» эҳсоси ҳаяҷони пуришири Маҷнун чунин тасвир шудааст:

*Он шубонро гуфт: «Баҳри Кирдгор,
Дар миёни ғусфандонам гузор.
Сӯи Лайли рон рама, ман дар миён
То биёбам бӯи Лайли як замон.
То ниҳон аз дӯсти зери нӯсти ман,
Баҳра ғирам соате аз дӯсти ман» (3, 385).*

Ин матлаб дар китоби Қомӣ чунин аст:

*3-ин ғалла, ки қон фидои онам,
Як нӯсти бикаши дар устухонам.
Шояд ба ҳарими арҷмандон
Гунҷам ба туфайли ғусфандон.
Чун ғалла ба он ҳарам дарояд,
Лайли сӯи он назар кушояд.
Ман низ ба он назар дароям,
Пинҳон сӯи ӯ назар кушоям.
Рӯе бинам, ки дар фироқаш,
Дилсӯхтаам зи шитиёқаш (13, 200-201).*

Дар «Мусибатнома» ҳикояти Маҷнунро ба Каъба бурдани падараш қой дорад. Ҳикояти мазкур дар достони Низомӣ бо номи «Бурдани падар Маҷнунро ба хонаи Каъба» (8, 99-102) ва дар асари Қомӣ таҳти унвони «Расидани Маҷнун дар қофилаи Лайли ба Каъба ва дар маносики ҳаҷ бо вай дил бохтан» (12, 144-147) омадааст.

*Маҷнун дар достони Низомӣ мегӯяд:
Парвардаи шиқ шуд сириштам,
Қуз шиқ мабод сарнавиштам!
Он дил, ки бувад зи шиқ холӣ,
Селоби ғамаш барод ҳолӣ.
Ё Раб, ба худои Худои-т,
В-он гаҳ ба камоли подшоҳ.
К-аз шиқ ба гоҳте расонам,
К-ӯ монад, агарчи ман намонам (8, 100-101).*

Манзараи ҳаҷ кардани Лайливу Маҷнунро Қомӣ ба тариқи зайл тасвир менамояд. Дар тасвири ӯ Лайли ақлу ҳуш дорад ва дилбастаи дунёст, аммо Маҷнун ошиқи асил аст:

*Лайли ба тавофи хона дар ғард,
Маҷнун зи қафош сина пурдard.*

*Он санги сиёҳ бӯса медод
В-ин дил ба хаёли холи ӯ шод.
Он бурд даҳон ба оби Зам-зам
В-ин кард зи гирия дида пурнам.
Он рӯй ба Марваву Сафо дошт
В-ин ҷой ба зурваи вафо дошт (13, 145).*

Тарзи баёни Аттор дар баёни ин ҳолати Маҷнуни ошиқ хеле муассир ва пурҷозиба аст. Азбаски Аттор ин навъ ҳикоятро дар байни мавзӯоти асосии маснавиҳояш меоварад, кӯтаҳии гуфтори ӯ низ ҷолиб мебошад:

*Бурд Маҷнунро сӯйи Каъба падар,
То дуо гӯяд, шифо ёбад магар.
Чун расид он ҷойгаҳ Маҷнун зи роҳ,
Гуфт: «Ин ҷо кун дуо, ин ҷойгоҳ.
Гӯ: Худовандо, маро бе дард кун,
Ишқи Лайлӣ бар дили ман сард кун.
Ту дуо кун, то падар омин кунад,
Бӯ, ки Ҳақ ин меҳрубонӣ кин кунад».
Даст бардошт он замон Маҷнуни маст,
Гуфт: «Ё Раб, ишқи Лайлӣ, з-он чи ҳаст,
Метавонӣ гар дусад чандон кунӣ,
Ҳар замонам беш саргардон кунӣ» (4, 367).*

Ин навъ ҳамгунии ҳикоят ва умумияти баёни матолиб дар маснавиҳои Аттору Мавлоно ва дostonҳои мавсум ба «Лайливу Маҷнун» зиёд ба назар мерасанд.

Ҳамчунон ки дар боло ёдовар шудем, манзури мо дар ин мақола муқоисаи мукаммали ҳикояти хоси Лайливу Маҷнуни мазбут дар маснавиҳои ирфонӣ бо дostonҳои маъруфи лиро-эпикии форсу тоҷик набуда, танҳо нишон додани лаҳзаҳои мухталифи сужети ин асар аст. Аслан дostonҳои Низомиву Амир Хусрав, Ҷомиву Ҳилолӣ ва дигарон низ ҳомили ҷанбаҳои меҳварии ирфонанд, вале адабиётшиносони муосир ба сабаби зиёд омадани ҳаводиси муҳиту зиндагонии урфӣ (маишӣ) дар ин навъ осор, онҳоро аз дидгоҳҳои мухталифи иҷтимоӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додаанд. Аз ин рӯ, бегумон вучуди моддии Лайливу Маҷнун дар асарҳои лиро-эпикӣ низ саршор аз покиву назофати қудсӣ буда, ҳадафи ниҳонии шуаро тараннуми ишқи пок аст. Шоирони орифи маснависаро лаҳзаҳои мухталифи сужети қиссаро барои ифодаи ҳолатҳои гуногуни руҳияи раҳрави тариқат, чун хавфу раҷо, таслиму ризо, ҳайрату маломат, унсу ҳайбат, қабзу баст, ҷамъу тафриқа, суқру саҳв ва амсоли инҳо ба кор гирифтаанд. Дар

канори ин, тасвири Лайлӣ дар назари пурвусъати шоири маснависаро рамзҳои зиёдеро дар худ таҷассум менамояд. Агар Лайличӯии Мачнун зимнан ҳудӯҷӯии банда ва ишқи соликро ба Холиқ нишон диҳад, ҳамзамон дар намоди зоҳирии ашё, сифоти махлуқоту мавҷудоти ғайриинсонӣ низ суроғ кардани зебоиҳои бемонанди Лайлӣ бозгӯи истеъдоди баланди шуароӣ ориф аст.

Пайнавишт:

1. Ансорӣ, Хоча Абдуллоҳ. Табақоту-с-сӯфия / Муқобалаву тасҳеҳ ва ҳавошиву фаҳориси Муҳаммад Сарвари Мавлоӣ. –Техрон: 1362.-968 с.
2. Агтор, Фаридуддин Муҳаммад ибни Иброҳими Нишобурӣ. Мусибатнома / Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммадризо Шафъии Кадканӣ. Вироиши аввал. – Техрон: Сухан, 1386. – 958 с.
3. Агтор, Фаридуддин Муҳаммад ибни Иброҳими Нишобурӣ. Мантиқу-т-тайр / Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти дуктур Муҳаммадризо Шафъии Кадканӣ. –Техрон: Сухан, 1384.- 904 с.
4. Агтор, Фаридуддин Муҳаммад ибни Иброҳими Нишобурӣ. Илоҳинома / Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти дуктур Муҳаммадризо Шафъии Кадканӣ. –Техрон: Сухан, 1385.- 904 с.
5. Асадуллаев С. «Лайли и Маджнун» в фарсиязычной поэзии. Част 1. – Душанбе: Дониш, 1981. – 176 с.
6. Афсаҳзод А. Достони «Лайлӣ ва Мачнун» - и Абдурахмони Ҷомӣ / Дар зери таҳрири К.С.Айнӣ. –Душанбе: Дониш, 1970. - 204 с.
7. Афсаҳзод А. Достони «Лайлӣ ва Мачнун» - и Абдурахмони Ҷомӣ / Суннатҳои устувор ва навардозиҳои эҷодкор. –Душанбе: Дониш, 1989.- 278 с. – С.120-129.
8. Ганҷавӣ, Низомӣ. Куллиёт дар панҷ ҷилд. Ҷилди дувум. Лайлӣ ва Мачнун / Ба ҷоп тайёркунанда, муаллифи сарсухан ва мурағтиби луғату тавзеҳот Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 368 с.
9. Деҳлавӣ, Амир Хусрав. Осори мунтахаб дар ҷаҳор ҷилд. – Ҷилди якум. Ширин ва Хусрав. Мачнун ва Лайлӣ. Порчаҳо аз Матлаъ-ул-анвор / Ба ҷоп тайёркунандагон: Муҳаммадҷафо Бақоев, Алиқул Девонаулов, Асғар Ҷонфидо. – Душанбе: Ирфон, 1971. -
10. Крачковский И.Ю. Ранняя история о Меджнуне и Лейле в арабской литературе // Избр.соч.- М.-Л., 1956. Т.2. 706 с. –С.588-632.
11. Мардонӣ Т. Рудаки и арабская литература // Иран-наме. Научный востоковедческий журнал. №4 (8). 2004. –С.103-118.
12. Хонларӣ, Заҳро «Гиё». Фарҳанги адабиёти форсӣ. - Техрон: Интишороти Бунёди фарҳанги Эрон, 1347. - 560 с.
13. Ҷомӣ, Абдурахмон. Осор. Ҷилди панҷум. Лайлӣ ва Мачнун. Хирадномаи Искандарӣ / Ба ҷоп ҳозиркунанда А.Афсаҳзод. – Душанбе: Адиб, 1988. – 384 с.
14. Ҷомӣ, Абдурахмон. Нафаҳоту-л-унс мин ҳазароти-л-қудс / Бо муқаддимаву тасҳеҳ ва таълиқоти доктор Маҳмуди Обидӣ. -Техрон: Интишороти Иттилоот, 1370. - 1214 с.
15. Шиблии Нӯмонӣ, Муҳаммад. Шейр-ул-Аҷам ё Таърихи шуаро ва ва адабиёти Эрон / Тарҷумаи Сайид Муҳаммадтақӣ Фаҳрдоъии Гелонӣ. Ҷ.5. –Техрон: 1368, 204 с.

Дилафрӯз Рашидова¹

«МАҚОМОТ»-И БАДЕЪУЗЗАМОНИ ҲАМАДОНИ

Бадеъуззамони Ҳамадонӣ (ваф. 398 х./1007м.) дар таърихи адабиёти арабизабони форсу тоҷик, ба унвони яке аз нависандагони соҳиббитикор эътироф гардидааст, ки рушду такомули яке аз анвои мутадовили насри арабӣ ва форсӣ – мақома ба номи ӯ пайванд мегирад.

Пайдоиш ва таҳаввули жанри мақома дар адабиёти форсу тоҷик сарчашма дар адабиёти араб дорад. «Мақома» - калимаи арабӣ буда, дар китобҳои луғат дар маъноҳои мухталиф ба кор рафтааст.

Калимаи мақома дар забони арабӣ ва форсӣ истилоҳе барои навъи ҳосе аз насрнависӣ истифода шудааст, ки хатиб ва суҳанвар ё адиб ривоёт ва дostonхӯеро дар иборатҳои мусаччаъ, оҳангин ва қофиядор, барои чамъе меҳонад ва ё менависад. Оҳангнокии калимаҳо, хушӣ, латофати ибораҳо, тародуфи вожагон ва омехтагии назм бо наср, аз вижагиҳои мақоманависӣ буда, ин худ баёнгари он аст, ки адиби мақоманависӣ огоҳ аз услубҳои ва сабқҳои адабӣ мебошад. Дар ин хусус Ибни Тақтақӣ чунин гуфтааст: “Аз мутолиаҳои мақомот ҷуз машқи иншо ва огоҳие аз услубҳои назму наср, суде ҳосил намеояд. Ҳарчанд, ки мақомот дарбаргирандаи ҳикмату таҷрибаҳои некӯ аст, аммо аз он ҷое, ки бинояш бар гадоӣ мебошад, ҳиммати хонандаро паст мегардонад ва, бинобар ин, аз як ҷиҳат судманд ва аз сӯи дигар зиёнбор аст” (3, 13).

«Мақомот»-и Бадеъуззамони Ҳамадонӣ қабл аз ҳама аз нигоҳи фарогирии мавзӯоти мухталиф, баррасии масоили ҷудогона ба зоти худ беназир буда, дар он баҳсҳои адабӣ, луғавӣ, каломӣ ва ахбор ҷойгоҳи ҳосае касб кардаанд.

Зақӣ Муборак мақомаро чунин тафсир кардааст: «Қиссаи кӯтоҳе, ки сохтаи тахайюли нависанда буда, хусусияти асосии он ҳикояпардозӣ ва латифагӯӣ аст ва воқеиятҳои иҷтимоии дар ҷомеа мавҷудбударо ба тасвир мекашад. Нависанда дар қолаби он бо услуби маснӯъ ва мусаччаъ андешаи адабӣ, фалсафӣ ва ё эҳсоси дарунии худро ба хонанда нақл месозад» (4, 197).

Дар мақома ҳодисаву воқеаҳо ё латоиф дар бораи қаҳрамон ба номи Абулфатҳи Искандарӣ, аз қавли шахси номаълуме ба номи Исо ибни Ҳишом ривоят мешаванд. Ҳар ду ин шахсият бофтаи хаёлии

¹ номзоди илмҳои филологӣ, устои ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров

нависанда буда, саргузашт ва қиссаҳои онҳо дар мақомаҳои гуногун чанбаҳои мухталифи ҳаёти иҷтимоии асри X-ро ба зухур меоваранд.

Ровии «Мақомот»-и Бадеъуззамон марде мебошад, ки бисёр сафар мекунад ва пешаи тоҷирӣ дорад. Ӯ шахсест, ки бо роҳи ҳилаву найранг бо рӯзгори саҳти хеш мубориза мебарад. Қаҳрамони мақома дорои хирад ва фарҳанги пурвусъат аст, ки маҳорати баланде дар шеърӣ дорад ва ба ҳавзаи душвортарин, чун баҳсҳои луғавӣ, нақд ва адаб ворид гардида, дар айни эътимод ба илм ва раъйи хеш пирузманд аз он берун меояд (6, 14).

Абулфатҳ намояндаи табақаи поёнии ҷомеа буда, дар мақомаҳои зиёде ҳамчун гадои оддӣ, ки бар хилофи дигар гадоҳо бо хушзабонии махсус шеваи гадоӣ пеша мекунад, тасвир шудааст (5, 29).

Тамоми мухтавои «Мақомот»-и Ҷамадонӣ бо сабки хоси ӯ вазъияти иҷтимоии замонро таҷассум мекунад. Ин айёме аст, ки фасод, табоҳӣ, риё ва макру ҳила ба он роҳ ёфтааст ва мардум барои ба даст овардани сарват ба ҳар воситаҳои даст зада, аз ҳеч чиз худдорӣ намекунад. Ҷамадонӣ монанди як равншиноси забардаст ва ҳушёр ақидаҳои равншиносона ва хусусиятҳои фикрии мардуми асри худро ташреҳ мекунад ва бо ибороти адабии ҳазломез ва бисёр латиф табақаи сарватмандони моли мардумхӯрро бепарвоёна ҳаҷв мекунад. Аз сӯи дигар, ӯ бо маҳорати баланди нависандагӣ ба шарҳи мушқилот, дардҳо ва ранҷҳои ҷомеаи замони худ пардохтааст (9, 9). Алиризо Заковатӣ менависад, ки «...Бадеъуззамон дар мақомот, аз он чи дар воқеияти айни ҳаёт, суҳан мегӯяд, на аз он чи бояд бошад» (8, 11).

Аз Бадеъуззамони Ҷамадонӣ худуди панҷоҳу ду мақома бар ҷой мондааст, ки бештари онҳо аз назари маъно, мавзӯ ва фарогирии матолиб аз якдигар тафовут доранд. Бо ин гуфтаҳо худи Бадеъуззамон дар ҷое фахр намудааст, ки «аз мақомоти ӯ ду ва ё ягон мақомаеро наметавон дарёфт, ки ба ҳам бо маъно ва ё сурати баён шабоҳат дошта бошад» (11, 18).

Шавқӣ Зайф ва Форс Иброҳими Ҷарирӣ муътақиданд, ки ҳадафи Бадеъуззамон аз навиштани мақома нақли дoston набуда, ӯ бо ин роҳ меҳодад маҳорати худро дар суҳанорӣ, эҷоди каломии зебо ва устодии худро дар санъати саҷъ нишон диҳад (2, 109; 10, 62).

«Мақомот»-и Бадеъуззамони Ҷамадонӣ ба ҳукми намунаи нахустини навъи мақома дар адабиёти арабу аҷам дар канори таҷассуми маҷмӯи зебоӣҳо ва васоили ороиши калому, истифодаи хунармандонаи насри мусаччаъ ва маснӯъ, фарогири шарҳу тавзеҳи маҷмӯи мушқилоти иҷтимоиву ахлоқии ҷомеаи худ аст, ки дар

симои қаҳрамони марказии он чилвагар шудаанд. Ба сурати афроди гуногуни табақаҳои иҷтимоии замони худ даромадани қаҳрамони марказии мақомаҳо боиси гуногунрангии мавзӯоти мақомот шуда, ин равиш ба нависанда имкон додааст, ки вазъияти иҷтимоии ағлаби пешаварон, косибон, тоҷирон ва дигар афроди ҷомеаҳо таҳлилӣ баррасӣ намояд. Ба кӯи гадоӣ афтодани қаҳрамони мақомаҳо, ки амри пайванди маънавии маҷмӯи онҳо миёни ҳамдигар шудааст, ба зоти худ интиқоди заъфи ҷомеаи замони нависанда аст, ки шахсиятеро ба ин ҳунар ва заковату ақл, новобаста аз истифодаи ҳилаву сеҳр ба ин роҳ гузоштааст ва ҳатто даст ба ҳилаву сеҳр задани қаҳрамон ҳам амри иҷтимоӣ ва зарурати маҷбурии ӯ маҳсуб мешавад.

Дар «Мақомот»-и Бадеъуззамони Ҷамадонӣ мавзӯоти мухталифи рӯзгори муаллиф бо сабке шево ва омехтаи назму наср шарҳу тафсири ёфтаанд, ки ҳамин махсусиятҳои мавзӯӣ ва ҳунарии мақомот боиси фардияти ин таълифот, чи аз диди муҳтаво ва чи аз назари шеваи нигориш дар қаламрави насри арабизабони форсу тоҷик гардидааст.

Муҳимтарин хусусияти сабки Бадеъуззамон, дар таҷассуми ҳунармандонаи дostonҳо ва ҳикоеҳои ҷолиб дар дохили мақомот мебошанд, ки бо истифодаи муҳимтарин унсурҳои фасоҳатбахши забони наср, истифодаи санъатҳои бадеӣ, муҳимтар аз ҳама касрати сачъ ба қалам омадаанд. Истифодаи Бадеъуззамон аз маҷмӯи санъатҳои бадеӣ, чун истиорот ва киноёт, ташбеҳу таҷнис, тарсеъ ва монанди онҳо ба қудрати баланди ӯ дар ороиши калом ва офаридани насре ҷаззоб ва дилкаш таъҷиб мекунад, ки дар маҷмӯи мақомоти ӯро ба унвони намунаи барҷастаи насри ин давра ва ҳунари шоистаи нависандагонӣ эронӣ дар таълифи насри арабизабон муаррифӣ намудааст.

Дар қаламрави адабиёти арабизабон рӯи қор омадани «Мақомот»-и Ҷамадонӣ дар назари аввал номи нависандаи онро ҳамчун мухтареи ин навъи адабӣ муаррифӣ намуд ва аз сӯи дигар зухури ин навъи ба истилоҳ тоза дар он айём боис гардид, ки минбаъд нависандагон равиши қори ӯро на танҳо дар адабиёти арабизабон, балки дар адабиёти форсу тоҷик низ идома диҳанд. Намунаи барҷастаи мақомаи дигари арабӣ, ки дар тақлид аз шеваи қори Ҷамадонӣ рӯи қор омад, «Мақомот»-и Ҷарирӣ аст. Баъдтар Қозӣ Ҷамидуддини Балхӣ нахустин мақомаро дар забони форсӣ ба қалам овард, ки имрӯз бо номи «Мақомот»-и Ҷамидӣ маъруфият дорад ва ҳамин гуна як ҷараёни мақоманависӣ дар адабиёти арабизабон ва форсу тоҷик ривочи тамом касб кард, ки он ба номи мубтақири он Бадеъуззамони Ҷамадонӣ пайванди муҳкам мегирад.

Саолибии Нишопурӣ дар «Ятимат-уд-дахр» ба тафсилоти Саолибӣ дар бораи рӯзгор ва мероси Ҳамадонӣ пардохта, мубтакири аввалин будани Бадеъуззамонро дар офариниши мақома ба субут мерасонад. Саолибӣ, ҳатто, муътақид аст, ки Ҳамадонӣ ба навиштани чаҳорсад мақома муваффақ шудааст (35, IV, 294).

Ҳарирӣ ва Ҳамидӣ таъсири пурбаракоте аз шеваи нигориш ва мундариҷаи Мақомоти Ҳамадонӣ гирифтаанд ва ин истикбол боис ҳам шудааст, ки онҳо ин бунёдгузори навъи мақомаро ба ҳукми устои худ эътироф намоянд. Новобаста аз он ки мақомаи Бадеъуззамони Ҳамадонӣ ба забони арабӣ иншо гардидааст, муқоисаи сабкӣ ва мавзӯии он бо нахустин мақомаи форсии мутааллиқ ба Ҳамидӣ маълум менамояд, ки дар чараёни кори худ Қозии Балх бисёре аз хусусиятҳои сабкӣ, ҳунари ва шеваи нигориши Ҳамадониро пайравӣ ва ҳатто ба орият гирифтааст. Ин амр бори дигар гувоҳӣ аз он медиҳад, ки Ҳамадонӣ дар таърихи на танҳо адабиёти арабизабон, балки адабиёти форсу тоҷик ҳамчун бунёдгузори мактаби мақоманависӣ дар насри классикӣ шинохтаву эътироф гаштааст. Ҳатто аз таҳлили қиёсии ду мақомаи ин ду нависанда «Мазирия» ва «Сикбочия» равшан мегардад, ки мақомаи Ҳамидуддин тарҷумаи форсии мақомаи Бадеъуззамон аст, новобаста бар он ки дар кори нависандаи форсизабон таҷдиди сабкӣ ва тафсилоти бештари баёнот ба мушоҳида мерасад.

Ба навиштаи Саид Ҳамиди Табибиён пас аз Бадеъуззамон “беш аз ҳаштод тан аз аҳли завку адаб дар забони арабӣ ва форсӣ ба тақлид аз мақомоти вай бархостанд” (9, 10). Дар идомаи суханаш вай ҳашт нафар мақоманависони машҳури адабиёти арабӣ ва форсиро ба тартиби зайл ном бурдааст, ки ба таъбири худӣ вай аз Бадеъуззамон дар нигориши мақома тақлид кардаанд:

1. Абӯмуҳаммад Қосим ибни Алиӣ Ҳарирӣ.
2. Абулқосим Муҳаммад ибни Умари Замахшарӣ.
3. Ҳамидуддин Умар ибни Маҳмуди Балхӣ (муаллифи нахустин мақомаҳои форсӣ-тоҷикӣ ва *beḥā'èṣ* муқаллиди Бадеъуззамон ва Ҳарирӣ дар ин фан мебошад).
4. Шамсуддин ибни Шайх Афиф маъруф ба аш-Шобул-зариф.
5. Зайниддин Умар маъруф ба Ибн-ул Вардӣ.
6. Чалолуддини Суҷутӣ.
7. Носифи Ёзиҷӣ.
8. Аҳмади Форис аш-Шидёк (9,10).

Аз ин мулоҳизоти донишманди эронӣ Саид Ҳамиди Табибиён чунин натиҷа бармеояд, ки соири мақомаҳои маъруф дар адабиёти арабизабон ва форсизабон дар истикболи китоби Бадеъуззамон

ба қалам омадаанд. Ин амр ҳам бешак ба ҷойгоҳи хосаи нигоштаи Бадеъуззамони Ҳамадонӣ дар ривочи насри мақома дар адабиёти арабу ачам ишорат мекунад. Дар канори ин, нуфузи тарҷумаи «Мақомот»-и Бадеъуззамони Ҳамадонӣ ба забонҳои дунё низ ишороте ҳам ба хидмати таърихии он ва ҳам арзиши адабиву мавзӯии ин асар дар қаламрави адабиёти арабу ачам мекунад.

Пайнавишт:

1. Ёғӣ, Абдурахмон. Раъйюн фил-мақомот. – Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 1969.
2. Зайф, Шавқӣ. Фунун-ул-адаб ал-арабӣ. ал-Фанн-ул-қасаси-ал-мақома.-Миср: Дор ул-маъориф, 1964.
3. Ибни Тақтақӣ. ал-Фахру фи-л-адаб ас-султона.- Миср: ал-Матбаат-ур-рахмонийя, 1924.
4. Муборак, Закӣ. ан-Насру-л-фаннию фӣ қарни-р-робий.-Ҷ.1.- Қоҳира: Дор-ул-кутуб ал-мисрийя, 1954.
5. Мустафо аш-Шакъа. Бадеъуззамон Ҳамадонӣ. -Қоҳира: Дор ал-мисрия ал-лубнония, 2003.
6. Муҳаммад Абду. Шарҳу Мақомот Бадеъуззамон Ҳамадонӣ. – Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 1998.
7. Саолибӣ. Ятимат-уд-даҳр фӣ маҳосини аҳли-л-аср.-Ҷ.4.-Байрут: Дор-ул-кутуб ал-илмия, 2000.
8. Қарогузлу, Алиризо Заковатӣ. Бадеъуззамони Ҳамадонӣ ва мақомотнависӣ. – Техрон: Иттилоот, 1364/1944.
9. Ҳамадонӣ, Абулфазл Аҳмад ибни Хусайн Бадеъуззамон. Мақомот /Тарҷумаи форсӣ аз Саид Ҳамиди Табибиён. -Техрон: муассисаи интишороти Амири Кабир,1387.
10. Ҳарирӣ, Форс Иброҳимӣ. Мақоманависӣ дар адабиёти форсӣ ва таъсири мақомоти арабӣ дар он.- Техрон, 1346.
11. The Maqamat of Bado' al-Zaman al-Namadhano /Translated from the Arabic with an introduction and notes historical and grammatical by W. J. Prendergast. –Madras, 1915.

ЗИНДАГИ ВА ДАВРОНИ КАМОЛИ ХУЧАНДИ

Аз Хучанд то Табрез. Хучанд зодгоҳи Камол – шоири эронӣ, ки шахрест дар канораи рӯди Сайхун дар сарзамини таърихии Мовароуннахр. Ҳамон шахр, ки юнониён онро Александршото меномиданд ва дар иттиҳоди ҷамоҳири шӯравии собиқ Савиятобод ном гирифта буд, имрӯз ҷамъияте наздик ба 140 ҳазор нафар дорад. Дар садаи ҷаҳондӯстӣ мусофирон масофати Хучанд то Самарқанд – пойтахти имперотурии Теурилангро бо шутурдаҳрӯза мепаймуданд².

Ба навиштаи Ҷомӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» Камол соле чанд аз ҷавониро дар шахри Шуш, дар Ўзбекистони кунунӣ, дар маҳзари орифе ба номи Шайх Ҳоҷа Убайдуллоҳ, ки аз ӯ доништаҳо чандон нест, ба шогирдӣ гузаронид (11,612). Аммо манобеи муътабарӣ дигар, чун «Равзот-ул-ҷинон» (таълифи Ҳофиз Ҳусайн Карбалоӣ Табрезӣ машҳур ба Ибни Карбалоӣ) ишорае ба ин шахр ё ошноии Камол бо Ҳоҷа Убайдуллоҳ накардаанд. Аммо Ибни Карбалоӣ, ки ҳеҷ гоҳ аволими рӯҳиро дар зиндагии орифон номида намегирад, ба достони дигаре дар ин маврид ишора кардааст:

«Ҳазрати Маҳдумӣ, адодаллоҳу баракотиҳи, фармуданд, ки ҳазрати Маҳдуми муқаддас, қуддиса сирруҳу, мефармуданд, ки ҳазрати Шайх Камол ... дар авоили ҳол, ки дар Хучанд ташриф доштаанд, ба риёзоту мучоҳидаи тамом ба сар мебардаанд ва эшонро ҳолоти ғариб рӯй намуда буда. Ва падари эшонро ҳамин як писар буда ва мехостанд, ки вайро қадҳудо созанд. Мушорун илайҳиро чандон рағбате бо он набуда, то ин ки ба воситаи ибромӯ илҳоҳи падар розӣ гаштаанд ва духтар ба никоҳи эшон даровардаанд, то дар шаби зифоф ба расми маъҳуд пеши завҷаи худ рафтаанд. Духтар аз рӯи ноз гуфта: он тараф рав! Ҳазрати Шайх ҳамон лаҳза қашш пӯшида ва аз он хона берун омада ва аз Хучанд қатъи назар намуда, рӯ ба дашти Қипчоқ ниҳода. Ходиме дошта Шайх Муҳаммад ном, ки вайро ҳамроҳӣ намуда, ба тариқи таваққул рӯй дар он бодия ниҳодаанд. Ҳарчанд мардум манъ кардаанд, ки ин бодияест хунҳор ва аз ободонӣ

¹ Леонард Луизон (соли тав. 1953) ислумшиноси амрикоӣ, мавлонопажӯҳ ва пажӯҳишгари адабиёти форсӣ буда, узви бунёди мероси Эрон дар баҳши адабиёти классики форсӣ ва сӯфия дар депортамони мутолеоти исломӣ ва арабии Донишгоҳи Эксетеи Ингилистон ва сардабири маҷаллаи «Мавлоно Ревив» аст.

² Аз Хучанд то Самарқанд тахминан 300 км аст ва ин ҷо муаллиф ба иштибоҳ роҳ додааст (тахиягар)

барканор. Фармудаанд, ки меравем таваккалту ʔалаллоҳ ҳар чи пеш ояд, пеш ояд» (4,501).

Ибни Карбалоӣ ҳамчунин ба шарҳи бархе аз каромоти Камоли Хучандӣ мепардозад ва мегӯяд ба ҳангоми сафари шоир дар паҳнаи кавир, ҳар шаб шутуре бо бору буна падидор мегашт ва маҳмулаашро, ки таоми шаби мусофирон буд, дар канори онон бар замин мегузошт ва нопадид мешуд. Инчунин буд, ки Камол ба инояти парвардигор сафарро ба поён бурд ва ба шаҳри «Сарой», ки иқоматгоҳи ӯ шуд, расид. Ба гуфтаи Ибни Карбалоӣ Камол дар ин шаҳр муридоне бисёр ёфт, ба каромоти хорик-ул-одда машҳур гашт ва муъҷизоте аз ӯ баромад. Дар яке аз аъёди «чаҳорсад хилъати лоиқи ҳар кас ба вазеъ ва шарифи он чо [дод] ва таому асбоби зиёфат низ дархури он ...» ва низ пӯстини самури зарбафте ба ҳукмрони маҳал баҳшид чи «ҳар чи ҳазрати Шайх ирода менамуд, аз олами ғайб ошкоро мегардид» (4,501).

Гарчи дар мавриди иқомати кӯтоҳи Камол дар шаҳри «Шуш» ё дар «Сарой» манобеи муваассақе дар даст нест, иқоматаш дар Табрез, ки то поёни умр буд ва мавриди таъйиди ҳамаи маохизи таъриҳӣ аст, аз аҳамияти вижаи таъриҳиву фарҳангӣ бархурдор аст.

Зиндагӣ дар Табрез ва таъйид ба Сарой. Пас аз Шерозу Самарқанд Табрез яке аз се қонуни аслии фарҳангии Эрон дар садаи понздаҳум ва афзун бар он, пойтахти кишвар дар бештари даврони зиндагии Камол буд. Рашидуддини Фазлуллоҳ – муаррихи яҳудӣ дар номае ба писараш – Саъдуддин дар бораи маҳаллаи «Рубъи Рашидия» ва азамати хиракунандаи он дар оғози садаи чаҳордаҳум чунин менависад:

Дар ӯ [Рубъи Рашидӣ] бисту чаҳор қорвонсарои рафеъ, ки чун қасри Харазнақ манеъ аст ва ба рифъати бино аз қуббаи Мино гузашта ва ҳазору понсад дукон, ки дар матонати бунён аз қуббаи ҳирмон сабақат бурдаву се ҳазор хонаи дилкаш дар ӯ бино кардаем. Ва ҳаммомоти хушҳавову басотини босафо ва харотиту тавоҳину корхонаҳои қоғазсозӣ ва рангрехона ва доруззарб ва ғайра аҳдос ва иншо рафта ва аз ҳар шаҳре ва суғре ҷамоате овардем ва дар рубъи мазкур сокин гардонидем... Ва ҳазор толибилми фаҳл, ки ҳар як дар майдони дониш сафдаре ва бар осмони фазилат ахтареанд дар маҳаллае, ки онро «Маҳаллаи талаба» хонанд нишонидем...

Даврони тиллоии Табрез дар авони садаи сздаҳум чандон напойд. Чи, пас аз эъдоми Рашидуддин (1318м.) мардуми Табрез анбошта аз эҳсосоту таассуботи зидди яҳуд «Рубъи Рашидия»-ро ҳамроҳ бо ҳамаи бемористонҳо, мадрасаҳо ва китобхонаҳояш яксара бо хок яксон карданд. Бо ин ҳама, то поёни ин сада Табрез чун алмосе бар тораки сарзамини Эрон дурахшид ва ҳамчунон қонуни бозаргонӣ

ва фарҳангии кишвар боқӣ монд ва бо ҳамаи ин вайронгарӣ, шукӯху азаматашро аз даст надод ва, ҳатто, дар ҳамин сада ба миниотурсозӣ ва «Мактаби Табрез» дар ин ҳунар табдил шуд (15,126-129).

Иборати зер аз Сафарномаи Ибни Батута, ки дар соли 1326 м. ҳамроҳи Султон Абӯсаид ба Табрез рафта буда, ҳокӣ аз шукуфоии маркази бозаргонии ин шаҳр аст:

«Аз дарвозаи Бағдод ба шаҳри Табрез ворид шудем ва ба бозори бузурге, ки бозори Қозон номида мешуд, расидем ва он аз бехтарин бозорҳое буд, ки ман дар ҳамаи шаҳрҳои дунё дидаам. Ҳар як аз аснофи пешаварон дар ин бозор маҳалли махсусе доранд ва ман ба бозори чавҳариён, ки рафтам, баски аз анвои чавохирот дидам, чашмам хира гашт. Ғулумони хушгил бо чомаҳои фохир ва дастмолҳои абрешимини бар камар баста, пеши хоҷагон истода буданд ва чавохиротро ба занони турк нишон медоданд. Ин закон дар хариди чавохир бар ҳам сабақат мечустанд ва зиёд мехариданд ва ман дар ин миён фитнаҳое аз ҷамолу зебоӣ дидам, ки ба Худо бояд паноҳ бурд. Пас ба бозори мушқу анбарфурӯшон рафтем ва ҳамон авзоъ, балки бештар аз онро ҳам дар ин бозор дидем (3,225-226).

Гарчи дар даврони зиндагии Камоли Хуҷандӣ Табрез ҳукмронии гуногун бар худ дид ва борҳо дар ҷанг ба муҳосираи сипоҳиёни фармонравоёни музаффарӣ, ҷалоирӣ, туркман ва темурӣ даромад, ӯ бо Султон Ҳусейн ибни Увайси Ҷалоир (776-84х.) равобите некӯ дошт. Дар ин бора Давлатшоҳи Самарқандӣ менависад, ки Султон Ҳусейн ибни Увайси Ҷалоир дар хиттаи Табрез ҷиҳати Шайх манзили сохт, бағоят назаҳ ва бар лангари Шайх вақфҳо кард (7,265). Ин манзил, ки хонақоҳи сӯфиён шуд, боғе бузургу махсур дошт ва дар нимфарсангии Табрез дар Валиёнқӯх бино шуда буд. Дар абёти зер шоир ба васфи манзилу зебоии маҳалле, ки дар он бино шуда, пардохтааст:

Зоҳидо, ту биҳишт ҷӯ, ки Камол

Валиёнқӯй хоҳаду Табрез.

* * *

Аз биҳишти Худои аззаву ҷалл,

То ба Табрез ним фарсанг аст.

Камол дар посух ба муддаиёне, ки бар ӯ ба хотири пазируфтани манзил аз Султон хурда мегирифтанд, чунин суруд:

Гар гӯшае бисозад Султон Ҳусайн моро,

Дар қалби шаҳр набвад касро ба мо низое.

Бо мутрибони хушгӯ шому сабоҳ бошад,

Дар гӯшаи ҳусайнӣ ошиқро самое.

Иддаои Самарқандӣ мабнӣ бар ин ки манзили шоирро Султон

Хусайн дар 791х./1390 м. сохт, яъне соле чанд пас аз он ки Туктамишхон – шоҳзодаи Чағатоӣ дар 787х./1385м. бар Табрез ҳамла бурд ва он шаҳро ғорат кард ва пешаварону ҳунармандону донишмандонаш ва аз ҷумла Камоли Хучандиро бо худ ба Сарой бурд, аз диди таърихӣ нодуруст аст. Чи Султон Ҳусейн дар соли 784х./1382м. кушта шуд ва бародараш – Султон Аҳмади Чалоир ба ҷояш нишаст ва то ҳангоме, ки ҳамлаи Туктамиш ӯро водор ба фирор кард, бар Озарбойҷону пойтахташ – Табрез фармон ронд. Бинобар ин, эҳдои манзили ёдшуда ба Камоли Хучандӣ байни солҳои 1374 то 1383, яъне дар даврони фармонравоии Султон Ҳусайн бар Табрез рӯй додааст ва на он гуна ки Самарқандӣ менависад дар 1390.

Пас аз ҳамлаи Туктамиш, ҳамон гуна ки ёд шуд, Камоли Хучандиро ба «Сарой» (Тошканди кунунӣ)¹ пойтахти фармонравоии Қипчоқӣ дар Мовароуннаҳр бурданд. Гарчи даврони иқомати иҷбории шоир дар ин шаҳр ба дурустӣ доништа нест, бештари муҳаққиқон ба пайравӣ аз Самарқандӣ онро ҷаҳор сол медонанд (12,686; 8,1133; 10,433). Ҷомӣ ишорае ба таъбири шоир надорад, аммо Ибни Карбалоӣ ин давронро ёздаҳ сол медонад (4,501-502).

Шарҳи Ибни Карбалоӣ аз ин рӯйдод дурусту дақиқ аст, зеро медонем, ки Темур Саройро дар 798х./1396 м. ғорат кард ва тӯмори қудрати фармонравоёни онро дар ҳам печид (4,73). Бинобар ин, фарзи Карбалоӣ дуруст аст, ки омили раҳиҳои шоир аз таъбири баргашти ӯ ба Табрез Темур будааст.

Дар девони Камол ишораҳо ба рӯйдодҳои сиёсӣ ва фармонравоён андак ва гоҳ-гоҳ аст, гӯё шоир худро аз тӯфонҳои балое, ки бар гирди ӯ мевазида фориг мепиндошта:

*Гар аз рӯи замин рӯяд гаму дард,
Дили ошиқ ба рӯи дӯст шод аст.*

Аммо вай ҷой-ҷой аз таъбири худ ба Сарой ба талхӣ суҳан мегӯяд.

Аз гузориши Ибни Карбалоӣ чунин бармеояд, ки ҳамлаи Туктамишхон бар Табрез бидуни тардид муҳимтарин рӯйдод дар зиндагии шоир будааст. Аз ҳамин рӯ, дар шарҳи зиндагии вай муносиб аст, ки дар бораи куштору ғорате, ки дар паси ин ҳамла дар Табрез рӯй дод, суҳане кӯтоҳ навишта шавад. Хушбахтона, веростори «Равзат-ул-ҷинон» рисолаеро бо номи «Зикри Доруссалтанаи Табрез ва ашъор ба тағойири он аз ҳолати аморату равнақ ба харобӣ», ки ба

¹ Сарой – номи шаҳрест дар дашти Қипчоқ (ниг. ба китоби Абдучаббори суруш – «Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ»). Ин ҷо муаллиф ба иштибоҳ роҳ додааст (таҳиягар)

калами гумном дар ҳамон даврон навишта шуда, ба тамомӣ дар ин асар овардааст (4,59-64). Дар ин ҳамла бисёре аз сӯфиёну донишмандони Табрез кушта ва бисёре дигар аз онон шиканча шуданд. Аз он миён Зиёуддини Баззоӣ – чадди барчастантарин муриди Муҳаммадширини Мағрибӣ (даргузашт 810х./1408м.), ки худ бузургтарин сӯфии Табрез ва ҳамрӯзгори Камоли Хучандӣ буд, ки ўро «ҳаммолии сабӯи шароб фармуданд ва аз Шашгелон то Шанби Ғозон сарупой бараҳна дар пеши асбон давониданд» (4,565).

Нависандаи рисола достони озореро, ки бар худи ў расида, чунин менигорад:

«Он малоини куффору фуссоқ ва фуччор аввалан даст ба ғорату тороҷ баркушоданд, то ҳар чи бар рӯи замин буд аз нукуду аҷнос ва малбусоту мафрушот ва маъкулоту маркубот ба тамомӣ истеъфо намуданд. Ва баъд аз он, таваҷҷуҳи ҳафри буют ва қалъи дафоин карданд, то ҳар чи махбиёту махфиёт буд, ба зоҳир оварданд. Баъд аз он қасди авроту зирории ғилмон ва ҳавории аҳли Ислом карданд, то қариб панҷоҳ ҳазор муваҳхидони диндор асири қайди куффор гаштанд.

.... Шабе он малоин ба саҳро нарафтанд ва дар шаҳр боз монданд. Ин фақири ҳақирро муқайяд карда, ба масҷиди чомаъ бурданд. Чун аз дари масҷид даромадам, масҷидро дидам, ки аз шуълаи оташҳо, ки афрӯхта буданд, чун рӯз равшан шуда буд. Мусалмонон бад-он оташ мегардониданд ва шиканча мекарданд. Косоти ҳамр доир буд ва зинову анвои фусуқ шоъеъ. Ва чаҳорпоён дар масҷид чул кашида буданд ва ба атрофи роҳҳо кушуда савора меоманду мерафтанд ва ҳар малъуне чавқе аз авроту атфол асир карда ва дар гӯшаи боз дошта буданд ва навқарон ба атроф фиристода, то ба чароғу машъал дар гулханҳову харобаҳо мерафтанд ва мусалмононро аз сӯроҳҳо берун мекашиданд ва азобу укубат мекарданд (4, 565).

Камоли Хучандӣ дар ин вайрониву куштор ва чи басо дар эътироз ба он абёте сурудааст. Дар ин абёт шоир ба Мирвалӣ, яке аз мудофиони Табрез дар баробари сипоҳиёни шоҳзодағони Чағатой ва фармондеҳи сипоҳиёни Табрез дар даврони Султон Аҳмади Чалоир ишорае карда, ки ҳокӣ аз душмани жарфи ў бо шахси Туктамиш аст. Ин абёт, ҳамчунин, ба бозсозиву мараммати «Рубъи Рашидия»-и Табрез, ки чанде пеш аз ҳамлаи сипоҳиёни Туктамиш оғоз шуда буд, низ ишорае дорад.

*Гуфт: Фарҳоди мо ба Мирвалӣ
Ки «Рашидия»ро кунем обод.
Зар ба табрезиён ба оҷуру санг
Бидиҳем аз барои ин бунёд.*

*Буд мискин ба шугли кӯҳканӣ,
Ки зи мӯрони кӯҳу дашт зиёд
Лашқари подшоҳ Туқтамиш,
Омаду ҳотиф ин нидо дардод:
Лаъли Ширин насиби Хусрав шуд,
Санг беҳуда меканад Фарҳод.*

Равшан аст, ки Камоли Хучандӣ, ҳаммонанди бисёре аз шоирони он рӯзгор ба Табрез – шаҳри оғушта ба «таб» дилбастагии фаровон дошт. На танҳо шоирон, ки сӯфиёни он даврон, аз ҷумла хуруфия Табрезро шаҳри маълуми худ мешумурданд. Фазлуллоҳи Астарободӣ (740-796х./1339-1393м.) – пешвои хуруфия, Табрезро ба унвони шаҳри мазҳабиву ирфонӣ аз Макка бартар медонист (5,139).

Аммо макон дар шеъри Камол, ҳаммонанди шеъри ағлаби шоирони мутасаввиф ҳайтае даруниву равонӣ аст, ки дар он шаҳрҳо конуни худоогоҳиву қаламрави ҷонанд ва на падидаи моддӣ, ончунон ки дар шеъри шоирони «воқеъгаро» метавон ёфт.

*Ашк аз Димишқи дида зи савдои Мисри дил,
Монанди сели Даҷлаи Бағдод меравад.*

Хонақоҳҳо ва ҳомиёни онҳо. Ибни Карбалой дар бораи хонақоҳе, ки Султон Хусайн ба Камоли Хучандӣ бахшид, ба сукут мегузарад ва аз ду байте, ки шоир дар ишора ба ин хонақоҳ суруда, сухане намегӯяд, аммо ба хонақоҳи дигаре, ки аз сӯи шайх Кучучиноме ба шоир дода шуд ва дар девони ӯ аз он сухан рафта, ишора мекунад.

Аз он чи ки дар «Равзот-ул-чинон» навишта шуда, чунин бармеояд, ки номи қомили Шайх Кучучӣ Хоҷа Иброҳими Сонӣ ибни Аҳмадшоҳ Ҳоҷӣ Содиқи Кучучӣ будааст – аз наводағони Шайх Муҳаммади Кучучӣ (даргузашт 677х./1278м.) аз муқаддисини номдори Табрез (4,502).

Хоҷа Иброҳими Сонӣ дар Табрез зовияе махсус ба худ дошт ва ба гуфтаи бархе аз муаррихон, тариқае низ ба номи тариқаи «Кучучия» ба вучуд омада буд. Хоҷа Иброҳим аз ҳаммашрабони наздики Исмоили Сисӣ – аз шуюҳи Кубравӣ ва муаллиму устои Мағрибӣ ба шумор меомад. Шархе, ки Самарқандӣ дар бораи Хоҷа Иброҳими Кучучӣ навишта, ҳам ҳокӣ аз аҳамияти фарҳангии хонақоҳҳо ва марокизи сӯфиён дар Эрони он давра аст ва ҳам дол бар бартарии нақши сиёсии хонақоҳ дар баробари нақши масҷид дар Эрони садаи ҷаҳонбахш.

Самарқандӣ дар бораи Шайх Кучучӣ чунин менависад:

«Орифу муҳаққиқу солиқ буда ва ба рӯзгори Султон Увайс ва Султон Хусайни писари ӯ Шайх Кучучи Табрезӣ шайхулислом ва марҷаи хавосу авом буд ва салотину ақибир муътақиди ӯ мебуданд. Ва

хонақоҳе баравнақ дошта ва ҳамвора ба хонақоҳ самову сафо муҳайё будӣ ва фаршу рӯшноие мураттаб ва то рӯзгори Соҳибқирони аъзам – амир Темури Кӯрагону авлоди изоми ӯ мансаби шайхулислонии Табрез ва музофоти он тааллуқ ба авлоди изоми он бузургвор дошта ва Шайхро бо вучуди сулуку камол суханони пурҳол аст ва девони ӯ дар Ироқу Озарбойҷон шуҳрате дорад (7,345-346).

Аз навиштаи боло ва аз абёти ҳаҷвомезе, ки Камоли Хучандӣ дар бораи Шайх Кучучӣ суруда, ба хубӣ ошкор аст, ки шоир ба дигар сӯфиёни Табрез иродате чандон надоштааст. Ӯ подшоҳону умароро муҳтарам медошт, аз пешвоёни мазҳабӣ дурӣ мечуст ва ба сони як орифи ростин «мазҳаби ишк»-ро чонишини фирқагаронии мазҳабӣ кард. Девони ӯ нишонгари инодаш бо муташарриин ва бемехрии ӯ ба сӯфинамоён аст.

Пеш аз оғози баҳс дар бораи хонақоҳи дигаре, ки ба шоир вогузор гардид, муносиб аст, ки дар бораи пайвандҳои ӯ бо пуштибононаш, яъне бо қудратмандони сиёсии Табрез, сухане ба миён ояд. Пеш аз ин ишора кардем, ки Камоли Хучандӣ ба саромадони ҷалоирӣ дар Эрон ва ба вижа ба Султон Ҳусайн алоқаи хос меварзид ва ҳаммонанди Салмони Соваҷӣ (даргузашт 788х. – 1376м.) Маликушшуарои Ҷалоириён буд (2,345-346). Ба ростӣ, дар таърихи шуарои мутасаввифи қуруни вустои Эрон, ба нудрат метавон ба шоире бархӯрд, ки ҳеч пайванде бо ашрофу қудратмандони ҷомеа надошта бошад. Ин пайванд миёни сӯфиёни шоир яъне мубаллиғони «фақр», аз як сӯ ва подшоҳону соҳибони ҷоҳу ҷалоли моддӣ, аз сӯи дигар, пайванде маслиҳатомез буд, ки ҳамвора омоҷи танзу таҳқири ҳамон шоирон қарор дошт. Камоли Хучандӣ дар бисёре аз сурудаҳои худ мадеҳасароро ба хотири мақомҳои ва имтиёзталабии онон ба боди интиқоди эътирози худ мегирифт:

Нест дар маҷлиси мо пешгаҳу саффи ниол,

Шоҳу дарвеш надонанд кадом аст ин ҷо.

* * *

Дастии султонон намебӯсад Камол,

Нест султонро ба дарвеш эҳтиёҷ.

* * *

З-ин остони набурд паноҳе ба кас, Камол,

Дарвешии кӯи ту ба дари подшо нарафт.

Бо ин ҳама, бархе дигар аз ашъори ӯ, дастикам ва дар зоҳири амр, нишоне аз муҳолифати ӯ бо баҳрамандияш аз силаи подшоҳон нест, гарчи ӯро ҳаргиз наметавон ба сони Ҳумоми Табрезӣ ё Салмони Соваҷӣ шоире дарборӣ донист. Вай ба некӣ огоҳ буд, ки саховати

ҳокимон ҳаргиз бетамаъ ва таваккуъ нест ва дар базлу бахшиши онон азобе нухуфтааст:

*Дарду гамат нашояд бар мо ҳаром кардан,
К-инъоми подшоҳон дарвешро ҳалол аст.
Ҳадди ҷавоби султон набвад Камол моро,
Дар ҳазрати салотин расми гадо суол аст.*

Ин ду байт посухе ба ин даъво аст, ки шоири сӯфимашраб бояд ҳамвора бар неъматҳои дунявиву моддӣ дасти рад гузорад ва бидонад, ки пазируфтани инъоми ҳокимон мояи сутии таваккули ӯ ба Худост. Бештар уламои мазҳабӣ низ наздикӣ ба ҳокимони вақт ва пазируфтани молу манол аз ҳукуматро таҳрим мекарданд. Ғаззолӣ низ дар «Кимийи саодат» тамос бо султон ва пазируфтани бахшиши ӯро яксара таҳрим кардааст.

Хонанда дар ин чо бо ихоме, ки шоир ба кор баста ва сухани дупахлӯи ӯ, дар баробари муъзалӣ қарор мегирад, ки аз танокузи миёни «моддият»-у «маънавият» фаротар меравад ва пурсише дигарро бармеангезад, ки танҳо бо диде мутаолӣ метавон ба он посух дод. Аз ин зовияи мутаолӣ ва бо ин шамшери дупахлӯи танзи шоирона аст, ки Камол ин танокузи зоҳириро, ки дар зехни фурӯбастаи равшанфикре, ки ҷуз сиёҳу сафед намебинад, ҳал ношуданист, аз дарун мешикофт. Ва саранҷом шоир бо ишораи дупахлӯ ба таҳаллуси худ «Камол» нидое фурӯтанона сар медихад ва муддаӣ мешавад, ки кори факиру дарвеш дар баробари султон ҷуз гадоӣ нест.

Сурудаҳои Камоли Хучандӣ дар ситоиши фармонравоёни замон бисёр андак аст ва танҳо як байт дар ҳамаи девони ӯ ба сипос аз Темури ланг суруда шуда:

*Камол он дам, ки хоҳӣ дид бо ёрон қарин худро,
Бигӯ ин давлат аз юмни шаҳи Соҳибқирон дидам.*

Аммо эътирофи шоир дар ин байт, ки расидани ӯ ба дӯстон мадҷони лутфи султон аст ва аз ҳамин рӯ сипосгузори ӯст, ба ҳеч рӯй нишони рафтору маниши Камол ва ё кайфияти ашъори ӯ нест. Дар воқеъ, абёти зер, ки аз бахшҳои гуногуни Девони Камол (нусхаи Шедфар) барчида шуда, гӯёи безории жарфи шоир аз ҳимояту карами ҳокими рӯз аст.

*Камол, аз подшаҳ дорад фарогат,
Ба вақти хеш ӯ ҳам подшоҳ аст.*

* * *

*Ба чашми ҳақорат мабин дар Камол,
Ки озодашохест бе тахту тоҷ.*

* * *

*Гӯ муҳтасиб зи шиҳна матарсон маро, ки ман
Аз подшоҳ фориғам, ӯ худ чи кас бувад.*

* * *

*Чӣ суд аз нолаву зорӣ бар ин дар додхоҳонро,
Ки султон ҳоли мискинони бозорӣ намедонад.*

* * *

*Натъи Камол хуштар аз фарши подшоҳон,
К-аз бӯрӯи риндон бӯи риё наёяд.*

Дар бештари мутуни муътабари таърихӣ равобити Камоли Хучандӣ бо амир Мироншоҳ – фармонравои темурии Озарбойҷон (дар солҳои 799-802х./1396-99м.) ба унвони унсуре асосӣ дар зиндагии шоир қаламдод шудааст. Дар воқеъ, равобити байни ин амир ва шоир абъоде афсонаӣ ёфтааст. Самарқандӣ дар бораи шахсияти Мироншоҳ менависад: «Чанд сол ба истиклол дар Озарбойҷон салтанату ҳукумат намуд, подшоҳзодаи хушманзару аҳли табъу мулоим буда ва шуаро дар ҳусну чоҳи ӯ ашъор гуфтаанд» (7,367).

Чунин ба назар мерасад, ки Камоли Хучандӣ низ алоқаву иродате мутақобил ба Мироншоҳ доштааст. Ба гуфтаи Муиззӣ – яке аз шоирони он рӯзгори Табрёз, бисёре аз шоирони сӯфимашраби он диёр дар ситоиши шахсияту маниши ин амири темурӣ бо якдигар дар рақобат буданд:

Шайхи муришд, камоли миллату дин,

Дӯш мегуфт рамзе аз сари ҳол,

Ки шаҳанишоҳи мир Мироншоҳ,

Подшоҳест бас фарштахисол.

Дар ҷавобаш Ҷамолидин сӯфӣ,

Гуфт: «Ҷ хусравест фаррухфол.»

Баъд аз он дар миён Маозӣ гуфт:

«Подшоҳест бо ҷамолу камол.»

Гузориши Хондамир дар «Ҷабиб-ус-сияр» низ ҳикоят аз равобити гарми миёни Мироншоҳ ва Камоли Хучандӣ дорад:

«Аз ҳазрати Абӯи Марҳумӣ истимоъ афтод, ки Мирзо Мироншоҳ нисбат ба Шайх Камол иродате тамом ва ақидате ло калом дошт ва рӯзе ба мулозимати он ҷаноб рафта камари мурассаъ ба расми назар ба назди Шайх ниҳод ва ба хилофи маъҳуд, Шайх он камарро бардошта ва баъд аз лаҳзае, ки ба суҳбати асҳоб муовадат кард, ҳамаро мақбуз ёфт. Пурсид, ки ёрон чаро бе ҳузуранд. Яке аз ҳозирон гуфт, ки дарди камар доранд. Шайх табассум карда, гуфт: Камарро биёваранд ва қисмат кунанд» (9,549).

Давлатшоҳи Самарқандӣ низ дар бораи хусни назари Мироншоҳ нисбат ба Камол достони дигаре овардааст:

«Ҳикоят кунанд, ки ба рӯзгори давлати Амироншоҳ ибни амир Темури Курагон Шайхро ба ҷихати тақдорӣ ва харчи таколифи азёф қарзе чанд домангир шуд. Рӯзе Мирзо Мироншоҳ ба дидани Шайх омад. Чун нишастанд чехрагони подшоҳ бар боғчаи Шайх давиданд ва ғорати дарахти олучаву зардолу шуданд. Шайх табассуме кард ва чехрагонро гуфт: «Эй муғулон! Ғоратгарӣ дар боғ макунед, ки Камоли бечора қарздор аст ва баҳои меваи боғчаро танҳо қарзхоҳон намудааст. Мабодо, ки шумо бӯстонро ғорат кунед ва Камоли бечора ба дасти ғаримони мушаннаъ гирифта шавад!» Султон Амироншоҳ гуфт: «Магар Шайх қарздор аст?» Шайх фармуд: «Оре, даҳ ҳазор диноре». Амироншоҳ ҳам дарзамон фармуд, то даҳ ҳазор динор зари нақд биёварданд ва таслими Шайх намуданд, ки Шайх қарзхоро адо кард. Ва Шайх(ро) назди салотину ҳукком қадре тамом буда ва латоифу зароифи ӯ машҳур аст ва аз шарҳ мустағнӣ...! (7,367-368).

Даргузашти шоир ва афсонаҳои пас аз марг. Гарчи Ибни Карбалой аз даргузашти Камол ба сукут гузаштааст, Машриқии Табрэӣ аз муридони побарҷои шоир ва аз ёрони наздики ӯ, моддаи таърихи даргузашти вайро (803х./1400м.) чунин сурудааст:

*Орифи ҳақиқинос Шайх Камол,
Ки ҷаҳонро ба шеъри бигрифт.
То суханро сухан бурун афтод,
Кас сухан ҳамчу он бузург нагуфт.
Шашаду се гузашт, к-он хуршед
Ҳамчу маҳ дар саҳоби гайб нуҳуфт (13,99-127).*

Дар дурустии ин моддаи таърих тардид чандон раво нест, зеро дигар моддаи таърихӣ, ки Машриқӣ барои дигар урафо сурудааст, ҳамагӣ дурустанд.

Овозаи Камол пас аз марг танҳо ношӣ аз ашъори ӯ набуд. Камолиддин Ҳусайни Гозургоҳӣ дар «Маҷолис-ул-ушшоқ» (худуди 909х.- 1503м.) дар бораи ӯ менависад «Баъзе мегӯянд аз авлиёст ва баъзе мегӯянд аз шуарост. Зоҳиран барзаҳ аст миёни ин ду тоифа ва ҷониби вилоятш ғолиб» (1,102).

Гозургоҳӣ ва Самарқандӣ ҳар ду муътақиданд, ки шахсияти шоир дар сатҳи руҳониву маънавӣ низ мутаҷаллӣ будааст. Достони зер аз Ибни Карбалой дар бораи муршидаш Амир Сафиуддиншоҳи Мучтабо (даргузашта ба 983х./1575м.) намунае аз афсонаҳоест, ки дар бораи Камоли Хучандӣ пардохта шуда:

«Ҳазрати Маҳдумӣ, адомаллоҳу баракотихи, фармуданд, ки дар

санай ихдо ва арбаъина ва тисъумиа (941х./1534м.), ки румия ба Табрз омада буданд, мардумро андешаи тамом буд, ки лашкари бегонаанд, мабодо, ки қатли ом кунанд ё нахбу ғорату сабӣ намоянд. Ва дар он вало марази тоун низ дар миёни мардум буд. Аз он низ андешаи тамом буд, ки охир чи шавад? То рӯзе байназзуҳрайн азизе, аҳли диле, Мавлоно Абдуллоҳ ном, ташриф оварданд ба манзили мо ва фармуданд, ки имрӯз чун намози зуҳр гузоридам, бар сари саччода маро ғайбате шуд. Дидам, ки манзили васеъе аст, бар болои он манзил ҷое, ки садрхона аст, пири басафое нишаста. Мегӯянд, ки ин Шайх Камоли Хучандӣ аст. Дар ин асно, шахси дигар ба ин маҷлис дармеояд, Ҳазрати Шайх ба таъзими вай нимҳез мешаванд. Касе мегӯяд, ки ин султонулорифин Абӯязиди Бастомӣ аст. Баъд аз он ҳазрати Шайх Камол мефармоянд, ки мо понсад касем, ки муҳофизати ин шаҳр мекунем, ки балое нозил нашавад ба ин ҷо ва ба султонулорифин мегӯянд, ки шумо низ аз он чумлаед. Чун ин фармуданд, маро ифокат рӯй намуд. Филфавр ба мулозимати шумо омадам, ки ин воқеаро маъруз дорам; иншоаллоҳу таоло ташвише нахоҳад буд. Ончунон шуд, ки он азиз гуфта буд, ҳеҷ гуна балия рӯй нанамуд» (4,510).

Он чи то кунун баррасидем, бештар рӯйдодҳои машҳуди зиндагии Камоли Хучандӣ буд. Аммо ин ҳама барои огоҳии комил ба таъсири орои ин шоир бар наслҳое аз шоирони мутасаввифи пас аз ӯ басанда нест ва баррасии авзоъ ва аҳволи сиёсӣ ва иқтисодии замони ҳар гӯяндае ба танҳои хонанадаро ба шахсияти даруниву аҳволи маънавии ӯ раҳнамун намешавад. Барои расидан ба саргузашти дарунии шоир бояд ба «масири сафари дарунии ӯ» роҳ ёфт ва аз шевае баҳра ҷуст, ки на ба ёрии вожағони бегона бо роҳу расми сӯфиён, балки бо чашми дарун ба шеъри орифона менигарад:

Роҳ паймуд басе дар талаби дӯст, Камол,

Дӯст дар хонаву мо гирди ҷаҳон гардидем.

Барои расидан ба ин ҳадаф бояд афсонаи шоирро он гуна, ки дар тазкираҳои урафо ва нақдҳои адабӣ бозтоб ёфтааст, баррасид ва маонии суvari ҳаёли ва намодини сурудаҳои шоир ва низ орову андешаҳои мутасаввифинро, ки бар машраби ӯ асар гузоштаанд, бозшикофт ва ин кори баррасӣ ва навиштаи дигар аст.

Пайнавишт:

1. Гозургоҳӣ, Камолиддин Ҳусайн. Маҷолис-ул-ушшоқ. Нусхаи хаттии китобхонаи Боблеан (Bobleian Library Add). MS Ouesley 2r.
2. Ёсамӣ, Ғулумризо Рашид. Шарҳи аҳволи Салмони Соваҷӣ, –Техрон, 1337.
3. Ибни Батута. Сафарнома /Тарҷумаи Муҳаммадали Муваҳҳид, Техрон, 1337.

4. Ибни Карбалой, Ҳофиз Ҳусайн. Равзот-ул-чинон ва чаннот-ул-чанон /Ба тасхех ва таълиқи Чаъфар Султон ал-Қиронӣ, –Техрон, 1344, ҷ.
5. Машкур, Муҳаммадҷавод. Фитнаи хуруфия //Баррасихои таърихӣ, шумораи 6, –Меҳр-Обон 1348.
6. Мукотиботи Рашидӣ /Ба саъю кӯшиши Муҳаммад Шафъ, –Лоҳур, 1364, макту-би 51.
7. Самарқандӣ, Давлатшоҳ. Такират-уш-шуаро /Ба тасхеҳи Муҳаммад Аббосӣ, –Техрон, 1337.
8. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. –Техрон, 1338-1356, ҷ. 3.
9. Хондамир, Гиёсиддин. Ҳабиб-ус-сияр фӣ ахбори афроди башар. –Техрон: Ки-тобхонаи Хайём, 1334, ҷ. 1.
10. Ҳикмат, Алиасгар. Аз Саъдӣ то Ҷомӣ. –Техрон, 1339.
11. Ҷомӣ, Абдурахмон. Нафахот-ул-унс /Ба кӯшиши Маҳдии Тавҳидипур, –Техрон, 1343.
12. Шерозӣ, Муҳаммад Маъсум. Тароик-ул-хақоик. /Бо тасхеҳи Муҳаммад Чаъфари Маҳҷуб, –Техрон, 1339, ҷ. 2.
13. Lewisohn, Leonard. The Life and Poetry of Mashreqi Tabrizi, in Iranian Studies, Vol. 22, No. 2-3 (1989).
14. Roemer, H. R. Timur in Iran, In The Cambridge History of Iran, Vol. 6.
15. Schroeder, E. Ahmed Musa and Shams al-din: A Review of 14th-Century Paiting, Ars Islamica, Ann Arbor, University of Michigan, 1939, Vol. 6.

**Тарҷума аз Ҳурмуз Ҳикмат, таҳияи Мавҷуда Ӯрунова.*

Мавҷуда Ёрунова¹

АРЗИШИ АХЛОҶИИ «ДАСТУР-УЛ-МУЛУК»-И САМАНДАРХОҶАИ ТИРМИЗӢ

Ручӯъ ба таърихи адабиёти қуруни вусто ошкор месозад, ки суҳанварон ҳамвора кӯшиш доштанд дар ахлоқу тарбият ҳиссагузорӣ намуда, асарҳое эҷод намоянд, ки дар хизмати мулуку умум қарор гирифта бошад. Кофист, ки ин ҷо номи чанде аз ин гуна осор, мисоли «Калила ва Димна», «Қобуснома», «Насихат-ул-мулук», «Сиёсатнома», «Гулистон»-у «Бӯстон», «Баҳористон»-у «Анварӣ суҳайлӣ» ва ғайра зикр гардад, то тавачҷуҳи ҳоси классикон дар таълифи осори ахлоқӣ собит гардад. Гузашта аз ин, тамоми адибони форсу тоҷик дар осори хеш аз муфрадот то достону маснавӣ ҷое пурра ва ҷое пора-пора ба риояи одобу ахлоқи ҳамида ва парҳез аз ҳисоли разила ишораҳои ҷолибу назаррас кардаанд. Абёти мондагори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ, маснавиёти Саноиву Аттор, «Маснави маънавӣ»-и Чалолиддини Румӣ, ғазалиёти Ҳофизу Камол, «Ҳафт авранг»-и Мавлоно Ҷомиву мероси адабии Мирзо Бедил ва даҳҳо дигар осори адабӣ дар радифи қимати баланди ҳунари, аз арзишҳои ҳоси ахлоқӣ бархурдор ҳастанд. Аммо то кунун на ҳамаи осори ахлоқӣ ба таври бояду шояд мавриди баррасӣ ва таҳлилу тадқиқ қарор гирифта, манзури хонандагон гаштаанд.

Яке аз ҳамин гуна осори ахлоқӣ «Дастур-ул-мулук»-и Ҳоҷӣ Самандархоҷаи Тирмизӣ маҳсуб меёбад, ки байни солҳои 1695-1696 бо хоҳиши яке аз дӯстонаш ба таълиф расидааст. «Дастур-ул-мулук» то замони мо комилан расида омада, то он ҷо, ки мо медонем се нусхаи дастхати он вучуд дорад. Яке аз онҳо дар китобхонаи Институти шарқшиносии АУ Русия ва ду нусхаи дигараш бошад, дар китобхонаи Институти шарқшиносии АУ Ўзбекистон маҳфуз аст. Асари мазкурро адабиётшинос М.А.Салоҳиддинова соли 1971 аз рӯи нусхаи қадимтарин ба таври аккосӣ ба ҷоп расонида, ҳуди ҳамон сол онро дар Маскав ба забони русӣ тарҷума ва нашр кардааст. Ҳамчунин, соли 1990 асари мазкур аз ҷониби адабиётшинос С.Ҳалимов бо хати сириллик ба таври мунтахаб манзури хонандагон гардидааст.

Ягона сарчашмае, ки дар хусуси аҳволу осори Самандархоҷаи Тирмизӣ маълумоти дақиқ медиҳад, «Музокир-ул-асҳоб»-и Малехои

¹ номзади илмҳои филологӣ, корманди МД «Маркази илмии Камоли Хуҷандӣ»

Самарқандӣ мебошад. Перомуни зиндагинома ва мероси адабии ин шахсияти адабӣ А. Мирзоев, М.А.Салоҳиддинова, У. Тоиров, С.Ҳакимов изҳори назар кардаанд. Ҳадафи мо аз ин навиштаҷот бозгӯии арзишҳои ахлоқии «Дастур-ул-мулук» ба ҳисоб меравад. Ин асар, бино ба ишораи ҳуди муаллиф, асари ахлоқӣ буда, дар пайравии осори ахлоқии пешин, хоса «Гулистон»-у «Бӯстон»-и Шайх Саъдӣ таълиф шудааст. Асар аз муқаддима ва бисту ду боб иборат буда, бист боби аввал ва боби бисту дуҷуми он ба масъалаҳои ахлоқӣ бахшида шуда, боби бисту якуми он аҳамияти таърихӣ дорад. Дар ин боб муаллиф воқеоти таърихӣ замони зиндагии хешро, ки ба давраи салтанати Аштархониён хоса Имомқулихони Аштархонӣ рост меояд, ба тасвир кашидааст.

«Дастур-ул-мулук» бо насри мусаччаъ таълиф ёфта, бо порчаҳои назмӣ аз ашъори сухансароёни моқабли Тирмизӣ, аз қабилҳои Абӯсаиди Абулхайр, Мавлавӣ, Саъдӣ, Соиб, Рафеъ, Нозим ва дигарону ҳуди муаллифи асар музайян гардидааст, аммо аксар маврид номи муаллифони ашъор зикр наёфтаанд. Чунончи, дар боби бистуми асар абёти зерин зикр шудааст, ки муаллифаш маълум нест:

*Сари нокасонро барафроштан
В-аз эшон умеди беҳӣ доштан,
Сари риштаи хеш гум кардан аст,
Ба чайб андарун мор парвардан аст (6,127).*

Ҳарчанд Самандархочаи Тирмизӣ асари хешро дар пайравии «Гулистон» ва «Бӯстон»-и Саъдӣ таълиф намудааст, дар он ишораҳо ба осори ахлоқии дигар, шабеҳи «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолиддини Балхӣ, «Илм-ул-ахлоқ»-и Ҳочӣ Юсуф, «Анвори Сухайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ ба назар мерасанд ва бардошти муаллифро аз ин осори гаронмоя собит месозанд. Чунончи, дар боби понздаҳуми асар, ки «Дар таваккул» унвон дорад, барои исботи андеша ҳикояти зерин аз «Анвори Сухайлӣ» пурра зикр ёфтааст: «Дар «Анвори Сухайлӣ» мастур аст, ки марди ҳалвоие бо дарвешӣ соҳибҳоле пораи ҳалво дар тос андохт. Дарвеш қабл аз ин ки даст дар ҳалво барад, дид, ки магаси бисёр дар ҳалво нишаста. Дарвеш дар шӯр шуда чун гирдоб сар дар чайби худ печид. Баъд аз он ки дарёи ботини дарвеш биёрамид ва мавҷи баҳр фуру нишаст, марди ҳалвоӣ гуфт:

- Эй дарвеш, мо ҳалвои сурат аз ту дарег надоштем ва ту низ он чӣ дар ин маҳалли ҳалво шуда, аз мо дарег мадор. Дарвеш лаб ширин карду дар мақоми шакаррезӣ шуда, гуфт:

-Дунёро бар тоси ҳалво ташбеҳ кардам ва одамони ўро бар магас... Онҳо, ки бар лаби тос буданд, фурутар рафтанд. Пас

солик бояд ки дидаи шӯхчашро ба сӯзани қаноат бидӯзаду матои беътибори дунёро бо оташи риёзат бисӯзад» (4,117).

Муҳтавои бобҳои асарро масоили мухталифи ахлоқӣ, аз қабилӣ адолат, шуҷоат, шиноҳти аҳволи мулозимону одоби ниғаҳдошти онон, ҳилму одоби мушоварат, сабру таҳаммул, сухан санҷида гуфтан, насиҳатпазирӣ, парҳез аз бухлу ҳасад ва мардуми фурумоия, инчунин, масъалаи сафар кардану натоиҷи он, заъфи пирӣ, масъалаи ишқу бевафоии дунё ташкил додаанд.

Ҳар боби асар аз фикраҳо, яъне гуфторҳои ахлоқӣ иборат буда, дар он афқору андешаҳои ҳақимонаи муаллифи асар инъикос шудаанд ва дар поёни фикраҳо порчаҳои назмӣ-байтҳо, қитъаот ва рубоӣёту маснавиёт ҳосили маъниро ташкил додаанд. Масалан, дар боби дувум, ки «Дар шуҷоат» ном дорад, чунин оварда шудааст:

Фикра. «Азизи ман, баҳодур бояд, ки дар рӯзгори ҷанг ё вақти талоши ному нанг зеҳни худро ба андеша нагузорад ва дар ҳангоми набард ҷону молро беқадр донад, чаро ки кулфати ҷанг ҳазор ному нанг аст. Чунонки гуфтаанд:

*Зи номусу номат агар сар беҳ аст,
Саратро зи дастор меъҷар беҳ аст» (4,85).*

Самандарҳоҷаи Тирмизӣ баъзан барои тасдиқи фикр аз рӯзгори салотину хонҳо ва ашхоси алоҳида, монанди Акбару Имомқулиҳон, Нодирмуҳаммаду Фазили Волӣ, Соиби Табрезиву Ҳасанбеки Рафеъ ва дигарон ҳикоятҳо зикр карда, бадеияти асарро таъмин сохтааст. Ҷиҳати хоси ин асари ахлоқӣ дар он зухур меёбад, ки ҳар як фикра бо муҳотаби зебои «Азизи ман» ифтиҳо ёфта, баъдан андешаҳои ахлоқиву тарбиявӣ баён мешаванд. Чунончи:

«Азизи ман, ғазаб шуълаест аз оташи шайтонӣ ва шаҷараест самарааш пушаймонӣ. Ғазаб муфсиди имон асту пешрави лашқари шайтон. Аз ин ҷиҳат, мардони рӯзгор оташи ғазаб бинишонанд ва луқмаи хашм фуру бурданро бар худ ҳалол донистаанд. Чунон ки гуфтаанд:

*Ба ғайри хашм, ки дар хурданаиш вуболе нест,
Дар ин бисот дигар луқмаи ҳалоле нест» (4,92).*

Ҳарчанд хонанда аз мутолиаи унвони асар онро ҳамчун дастури қорбарии шохон мешиносад, лекин дар батни он дурдонаҳои зиёди ахлоқие вучуд доранд, ки барои ҳар як ғаввоси уммони ҳикмат арзишманду пурқиматанд. Ҳар мутолиагар ҳангоми қироати ин асари ахлоқӣ барои худ дарси одоб андӯхта, дар ҷодаи касби хулқи ҳамида бархурдор хоҳад гардид.

Ҳанӯз аз боби нахустини асар, ки ба масъалаи адолату додгустарӣ

ихтисос дода шудааст, метавон сабақи хуби ахлоқиро касб намуд. Дар яке аз ҳикоёти боби мазкур дар хусуси подшоҳе нақл меравад, ки дар ибтидои салтанат зулму ситам пеша карда буду оқибат аз кардаҳояш пушаймон гардида, раиятпарварӣ пешаи худ сохт. Охир, кор ба ҷо мерасад, ки «барра аз пистони шер шир мехӯрд ва меш бо шир лаби шерро мешуст. Юз ба буз ба назари тез намедид ва мурғи даштӣ бар фарқи баҳрӣ (ҳайвони баҳрӣ -М.Ҷ.) ошён мекард ва мурғобӣ бо боз ҳамроз мешуд» (4,83).

Яке аз наздикони султон фурсат пайдо карда, сабаб пурсид ва шоҳ дар ҷавоб гуфт:

«Имрӯз, ки дар шикор будам, дидам, ки саге пои рӯбоҳеро шикаст ва пиёдае санге бияндохт, ба пои саг расид, ӯ низ шикаста шуд. Чун ҷуброни мукофотро дидам, ба худ омада, гуфтам:

Байт:

*Ба чашми хеш дидам дар гузаргоҳ,
Ки зад бар ҷони мӯре мургаке роҳ.
Ҳанӯз аз қайди минқораиш напардохт,
Ки мурғи дигар омад, кори ӯ сохт» (4,83).*

Подшоҳ аз мушоҳидаи як лаҳзаи зиндагии ҳайвонот ба худ бардошт ҳосил менамояд ва аз амалҳои бад парҳез сохта, роҳи адлу додро пеша карданаширо собит месозад.

Ё худ дар боби ёздаҳум, ки «Дар санчида гуфтан» номгузорӣ шудааст, афқору андешаҳои судманд перомуни сухан санчида гуфтани фавоиди хомӯшӣ ва мулоҳиза дар мочароҳи шунида баён ёфтаанд. Аз ҷумла, дар масъалаи сухан дар тарозуи ақл баркашида, сипас ба забон овардан, оварда шудааст:

Фикра. «Азизи ман, сухани андешанокарда чун зари носанчида аст. Аввал бояд, ки бар худ андеша бикунӣ ва нақди ҳар фикреро бар маҳаки имтиҳон бизанӣ, он чи аз хаёлот... афтад, онро ба зухур оӣ».

Байт:

*Сухан, к- он аз сари андеша н-ояд,
Навиштанрову гуфтанро нашояд» (4,107).*

Чуноне ки аз байт хулоса бармеомад, сухане, ки бидуни андеша вирди забон мегардад, навиштану гуфтанро сазовор нест. Ба андешаи Самандархочаи Тирмизӣ сухан «бизоатест, ки ҳам суду ҳам зиён дорад» ва «сухани шӯрангез ба як ишорати бемаҳал гардани гӯяндаро баста гардонад»: Устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ низ дар мисрае

фармуда: «Киро забон на ба банд аст, пой дар банд аст». Ё худ, дар зарбулмасали халқӣ низ омада: «Забони сурх сари сабз медиҳад барбод».

Самандархоҷаи Тирмизӣ сабру таҳаммулро муҳимтарин василаи расидан ба мақсуд донистааст. Зимни андешаи ӯ инсоне, ки дар амал таъчилу беандешагӣ менамояд, ба зарари худ қор хоҳад кард ва шахси сабрпеша манфиати бисёр ҳосил хоҳад кард. Муаллиф баъд аз баёни андешаи мазкур абёти зеринро шоҳид меорад:

*«Илоҳӣ, шеваи сабре қарам кун,
Маро дар кори худ собитқадам кун,
Ки дар боғи тараб хандон бишинам,
Гул аз гулбунӣ мақсудам бичинам» (4,115).*

Муаллиф бо зикри ин порҷаи шеърӣ қаноат накарда ба китоби «Илм -ул -ахлоқ»-и Ҳоҷӣ Юсуф рӯҷӯ менамояд ва бо таъя ба ин асари ахлоқӣ чунин ибрози ақида месозад: «Ҳар кӣ дар тирборони ҳаводис сипари сабр бар рӯи худ кашад, хаданги муродаш ба ҳадафи муроди иҷобат расад. Зеро ки «ас- сабру -мифтоҳ -ул -фарах» (зарбулмасали арабӣ-маънояш сабр калиди шодихост- М.Ў.) аст. Дари хонаи иҷобат ҷуз бад- ин калид кушода нагардад.

Байт:

*Калиди дари ганҷи мақсуд сабр аст,
Даре баста қас, ки бикишуд сабр аст» (4,115).*

Боби бисту дуҷуми асар дар хусуси бевафоии дунё нақл менамояд. Ҳанӯз Одам-уш-шуаро Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ дар ашъори хеш дар ин масъала андешаҳои ҷолиб баён карда, аз ҷумла фармуда буд:

*Ин ҷаҳон пок хобқирдор аст,
Он шиносод, ки дилаш бедор аст.
Некии ӯ ба ҷойгоҳи бад аст,
Шодии ӯ ба ҷои тимор аст.
Чӣ нишинӣ бад-ин ҷаҳон ҳамвор,
Ки ҳама кори ӯ на ҳамвор аст.
Дониши ӯ на хубу чеҳраш хуб,
Зишқирдору хубдидор аст (1,181).*

Воқеан, масъалаи бевафоии дунё, чун масоили дигари дар асар матраҳгардида, қариб дар тамоми осори суҳанварони классики форсу тоҷик бозтоби худро ёфтааст. Аз Рӯдакӣ то Бедил ва муосирони Самандархоҷаи Тирмизӣ, мисли Малехои Самарқандиву Нахлии Бухорой, Мулҳами Бухороиву Сарафроз, Ҳоҷӣ Самеи Содоту Сайидо оид ба бевафоии дунё ва ҳечмаярзии тааллуқоти дунёӣ афқору

андешаҳои пурбор баён кардаанд. Муаллифи «Дастур- ул-мулук» низ бори дигар ин масъаларо ёдовар шуда, дар яке аз фикраҳои боби охир фармудааст: «Азизи ман, олам саробест ташнафиребу чаҳон манзилест пур аз фарозу нишеб, бодаи айши одамро ба хуноби ғам омехтаанду бинои буняи инсониро ба обу гили фано ангехта, ҳамвора шарбати нишоти ин бисот заҳролуд аст ва наботи ин шакарестон ҳалоҳиландуд. Аз ин работи дудару аз ин манзили пурхавфу хатар оқибат сафар кардан аст ва қолаби унсурӣ дарҳам шикастанӣ. Касе, ки аввалаш адаму охираш фаност, моро суботи камоли бақо хатост.

Байт:

*Фалак пур мекунад паймона як- як майпарастонро,
Ба навбат мерасад даврон аз ин майхонашинонро» (4,154).*

Ҳамин тавр, аз сайри мухтасари гулистони маънии ин асари ахлоқӣ метавон хулоса кард, ки муаллиф тавонистааст суннати андарзгӯии ниёғони хешро идома бахшида, бо бардошт аз осори ахлоқии пешинасаре офарад, ки фарогири умдатарин масоили ахлоқии замони зиндагии вай бошад. Аз таърихи халқи тоҷик мусаллам аст, ки замони ҳукмронии хонадони Аштархониён мудхиштарин рӯзгори мардуми тоҷик маҳсуб меёфт ва мутаассифона, замони зиндагии як даста суханварони хушзавқу хунарвари мо, аз ҷумла Самандархоҷаи Тирмизӣ, ба ин айём рост омада буд. Рӯзгори нобасомону зиндагии талх онҳоро маҷбур сохт, ки дар радифи осори мондагори хунари ба таълифи осори ахлоқӣ пардозанд ва ҳукмронони аҳди хешро ба адлу дод ва раиятпарварӣ даъват намоянд. Онҳоро аз беандешагиву бараҳмӣ, фориғболиву айшпарастӣ боз дошта поёну подоши амалҳои нобихрадоноро бори дигар таъкид созанд. Дар маҷмӯъ, асаре ба миён оранд, ки ҳам салотинро коргар бошаду ҳам раиятро. Осори ахлоқии асримиёнагӣ, аз ҷумла «Дастур-ул-мулук»-и Ҳочӣ Самандархоҷаи Тирмизӣ имрӯз ҳам арзиши ахлоқии хешро комилан маҳфуз доштааст. Ҳар як хонанда аз мутолиаи ин асар дар баробари касби хулқи ҳамида, бо таърихи халқу кишвари хеш ошно мегардад ва аз хунару истеъдоди суханофарии муаллиф лаззат бурда, бо забони шевову пурфасоҳати қарни ҳабдаҳуми адабиёти тоҷик ошно мегардад.

Имрӯз моро лозим аст, ки чунин асарҳоро, ки дар китобхонаҳои кишварҳои дигар маҳфузанд, баррасӣ ва таҳлил намуда, нусхаи илмӣ – интиқодии онҳоро ба хати сириллик омода намоем. Онҳоро манзури ҳаводорони каломи бадеъ ва хонандаи умум гардонем, то онҳо дар баланд бардоштани маънавиёти хешу ҷомеа ва тарбияи насли ҷавон аз он бархурдор гарданд.

Пайнавишт:

1. Абдулманнони Насриддин. Рӯдакӣ. (Нусхашиносӣ ва нақду баррасии ашъори бозмонда) –Хуҷанд, 1999.
2. Мирзоев А. Новый источник по литературе Ирана Сефевидского периода. / «Труды двадцать пятого международного конгресса востоковедов. –Т.2. -Москва, 1963.
3. Мирзозода Х., Каримов У. Саъдиев С., Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX то ибтидои асри XX) -Душанбе, 1988.
4. Самандари Тирмизӣ. Дастур- ул- мулук /Омодакунанда С.Ҳалимов. -Душанбе, Адиб, 1990.
5. Саъдиев С. Адабиёти тоҷик дар асри XVII. -Душанбе, 1985.
6. Ходжа Самандар Термезӣ. Дастур-ул-мулук. /Перевод М.А. Салоҳиддинова.- Москва, 1971.

Нуралӣ Нуров¹

МАЗМУНСОЗӢ ВА МАЪНИОФАРИНӢ ДАР АШЪОРИ ТУҒРАЛ

Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ дар зумраи он суҳанвароне эътироф гардидааст, ки бо офаридани маъниҳои бикр, таҷассуми мазомини мухталифи адабиву иҷтимоӣ, ирфониву фалсафӣ мақоми хунарии ҳешро дар оинаи анвои мухталифи адабӣ, ҳоса ғазал бозтоб бахшидааст. Ҳатто, ин тавачҷуҳи ҳосаи худро дар қори маъниофарӣ ва мазмунсозӣ ҳуди Туғрал ба қалами таҳрир дароварда, зимнан ишорат бад-он мекунад, ки ҳеҷ мазмуне аз қуллоби каманди фикри мо бурун нахоҳад рафт, чунки мо сайёди сайди маъниҳо ҳастем:

*Нест мазмуне зи қуллоби каманди мо бурун,
Дар паи сайди маонӣ баски сайёдем мо (5,61).*

Ба назар мерасад, ки ҳамин фалсафаи мазмунсозӣ ва маъниофариро ҳуди Туғрал дар каломаш тавассути қорбурди таркибҳои ноби «авҷи мазмунҳои бикр», «сайди маънӣ қардан», «сайди маъниҳои рангини баланд», «аз сафоӣ шеър лӯълӯ чақидан», «шоҳиди маънӣ дар оғӯш гирифтган», «бикри маънӣ дар ақди суҳан даровардан», «дар оина акси сад маънӣ дучор шудан», «бар арӯси бикри маънӣ домод шудан», «дурри маънӣ ҳамчун садаф ниҳон қардан», «гуҳар аз қулзуми маънӣ қашидани фикри баланд», «сайди маъниро раҳо нақардан» ва амсоли ин шарҳу тавзеҳ дода, аз ин роҳ иқдомот ва тозақориҳояшро дар маъниофарӣ ва мазмунсозии баланд ба субот мерасонад. Тавачҷуҳи ҳосаи Нақибхон Туғрал ба мазмунсозиву маъниофарӣ пеш аз ҳама маншаъ дар шеваи ниғориши мактаби бедилӣ дорад, ки дар айёми ӯ дар қаламрави Фарорудон нуфузи вофире қасб қарда, ҳамчун қараёни ҳоси шеъри он рӯзгор мавсум ба «мактаби пайравони Бедил» муравваҷ буд. Ҳуди Нақибхон Туғрал низ мустақиман ба ин матлаб ҳоё дар каломаш ишорат фармуда:

*Уқдаҳои мушкили рамзу киноёти маро,
Фаҳмад он доно, ки ҳалли Булмаонӣ мекунад.*

Туғрал дар мавриди дигар бошад, бо муроҷиат ба ҳонандаи ҳеш таъкид бар он медорад, ки аз рамзҳои маонии қаломи ман сар-сарӣ набояд гузашт, чун саропои сурудаҳоям ҷуз мазмун чизи дигаре нест,

¹ номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи адабиёти классикии ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров

яъне ҳама мазмунҳои бикранд ва ин ишорат таваҷҷуҳи шоирро ба мазмунофарӣ бозгӯӣ мекунад:

*Аз румузи маънии ман сар-сарӣ натвон гузашт,
Ғайри мазмун аз каломам ҳар чӣ фаҳмӣ, ботил аст.*

Аммо бо ин ҳама ручӯъ ба каломи Бедил ва шеваи ба истилоҳ мушкилписанди ӯ Нақибхон Туғрал аз маъниҳои рӯшан ва барҷаста, мазмунҳои бикр истикбол мекунад ва ин андешаи худро дар перояи таркиби шоираи «шоҳиди маънӣ ҳамон беҳтар, ки набвад дар ҳиҷоб» баён месозад:

*Чанд рӯзе шуд, ки дорам бо тааммул улфате,
Шоҳиди маънӣ ҳамон беҳтар, ки набвад дар ҳиҷоб (5,83).*

Равиши кори худро дар мазмунсозӣ ва тарсими маъниҳои рангини баланд дар мавриди зиёде Туғрал мушаххас менамояд ва худро парандае медонад, ки дар авҷи маъниҳои рангини баланд парвоз дорад ва ҳамеша аз сафои шеъри ӯ то ҳашир дурро гавҳар мечакад:

*Тугралам дар сайди маъниҳои рангини баланд,
Аз сафои шеъри ман то ҳашир лӯълӯ мечакад (5,170).*

Доманаи мавзӯи мазмунсозӣ ва маъниофарӣ дар «Девон»-и Туғрал аз вусъати ҳосае бархурдор аст, ки дар як нигоштаи мухтасар маҷмӯи онро наметавон фароҳам овард. Ин ҷо бештар саъй бар он хоҳад рафт, то мазмунсозӣ ва маъниофарӣ тавассути корбурди вожа, таркиб ва мусталаҳоти ирфонӣ дар ашъори Туғрал баррасӣ шавад. Бо тақия бар ин матлаб, мазмунсозӣ тавассути мафохими ирфониро дар шеъри шоир метавон дар ду бахш ба риштаи таҳқиқ кашид:

1. Мазмунсозӣ перомуни вожаҳое, ки маънии ирфонӣ касб кардаанд.

2. Мазмунсозӣ тавассути корбурди симоҳои асотирӣ ва таърихӣ.

Ёдовар бояд шуд, ки дар шеъри Туғрал зимни мазмунсозӣ таносуби калом ба унвони муҳимтарин рукни ҳунаро ба эътибор гирифта шудааст. Ин суҳанвари тавоно муваффақ бар он гардида, ки барои ифодаи мазомини мухталиф муҳокоте ҳоса биофарад ё вожаву калимотро ба маҳзи хотири ифодаи ҳамон маънии мавриди назари хеш корбаст намояд, ки дар натиҷа ба таъбири худӣ шоир «сайди маъниҳои ӯ то нуктаҳои бенишон расида». Масалан, барои таҷассуми симои инсонӣ комил вожаву таъбир ва мафохиму муҳокоти махсусе офаридаву барои баёни фақру фано ва дигар масоили аркони ирфонӣ низ чунин таркибу иборот ва вожагони ҳосеро ба зухур расонида. Ҷиҳати баррасии амиқи шеваҳои мазмунсозӣ ва маъниофарӣ дар сурудаҳои Нақибхон Туғрал баррасии мавзӯро бар асоси муҳокоти маъруф дар адабиёти форсӣ ва ҳунари шоирӣ суҳанвар дар таҳаввули

маъноии онҳо хоҳем пардохт, ки аз навъи аввали мазмунсозиҳои шоир маҳсуб мешаванд:

Мазмунсозӣ перомуни «шамъ ва парвона». Шамъ дар фарҳангҳои ирфонӣ «нури илоҳиро гӯянд ва ишорат ба партави нури илоҳӣ аст, ки месӯзад дили соликро» (Фарҳанги забони форсӣ). Парвона бошад, ошиқи шамъ аст, ки ҳамеша гирди он мегардад ва оқибат параш дар оташи шамъ сӯхта, ба он пайванд меёбад. Аз ин ҷиҳат, мурод аз парвона дар шеъри ирфонӣ аксаран «ошиқ-солики роҳ аст». Дар байти зерини Туғрал ҳамин маонии ин ду муҳокоти маъруф дар шеъри форсӣ «шамъ ва парвона» мурод шудаанд:

*Гар набошад шамъ, кай парвона бошад дар ҷаҳон,
Буди ин парвонаҳо, набвад магар аз буди шамъ (2,176).*

Ҳосили маънии байт он аст, ки маҳз ҳастии ҳамон нур (нури илоҳӣ, ки офарандаи коинот ва инсон аст) аст ва аз асари он солики тариқат барои мукошафат ба сӯи мақсуд ҳаракат мекунад. Ёст, ки вучуди ишқ, ошиқ ва маъшук аз он маънӣ касб мекунад ва ҳатто ҳузур ва зуҳури ирфону орифони тариқат пайванд ба ҳастии Ёст. Аз ин рӯст, ки дар мисраи дувум шоир «Буди ин парвонаҳо навбад магар аз буди шамъ» мегӯяд, ки ҳамон андеша дар перояи тасвирҳои шоирона маънӣ пайдо кардааст. Дар байти дигари Туғрал бо мустафод аз вожаҳои «шамъ ва парвона» баробари ҳамон маънии ҳастии муриду муродро талқин кардан ба муҳокоти дигари мазмунсозиҳои орифонаи худ, ки албатта дар шеъри форсӣ нуфузи шоён дорад, «булбул» рӯчӯ мекунад:

*Месазад парвонасон худро ба шамъи рӯи гул,
Ин қадар лозим бувад будан кирои андалеб (2,64).*

«Гул ва булбул» низ дар маънии ирфонӣ ҳамсони «шамъ ва парвона» қарор дошта, «гул» таҷаллии нури зот, «булбул – андалеб», ки ошиқи гул аст, солики тариқат мебошад. Дар байти дигар ин маънӣ рӯшантар акс ёфтааст:

*Нагмаи ушшоқ бошад аз навои андалеб,
Нест гайр аз дидани гул муддаои андалеб (2,62).*

Муддаои ҳақиқии андалеб дидори ҷамоли гул аст ва талаб бо дидани гул дар ин байт дидори ҷамоли ёр дар назар аст, ки мақсади ҳар солики тариқат ба шумор меравад. Чун гул мазҳари таҷаллии Ҳақ аст, муроди аслии «андалеб» - солики роҳи тариқат расидан ба мақоми мукошафаи ин нури зот ва расидан ба Ҳақ бошад.

Гоҳе дар абёте, ки муҳокоти «гулу булбул» мустафод мешаванд «гулзор», «ҷаман» ё «гулшан» низ ба қор мераванд, ки манзур аз онҳо дар коргоҳи андешаҳои ирфонии Нақибхон Туғрал ҳамон «дунё», «олам», «гетӣ» бошад.

*Сорбони ранги гулшан дорад оҳанги сафар,
Кай бувад дар маҳмили ӯ чуз диروي андалеб (2,62).*

«Сафари сорбони ранги гулшан» дар андешаи Туғрал ҳамоно тағйири ранги ҷаҳон бошад, ки дар он гоҳе оҳанги сурури баҳор танин андозаду гаҳи дигар сози ҳузни поиз. Аммо ин ҷо Туғрал аз гузашти умр сухан ба забон меоварад, ки ҳаракати онро танҳо садои навҳаи андалеб метавонад ниғаҳ дорад. Рамзи каломи шоир ҳамоно дар ин нукта ниҳон аст, ки ин гузашти умрро танҳо маърифати солиқ метавонад ниғаҳ дорад, ки диву фардори фаромӯш мекунад ва дар айни вақт қарор мегирад.

Мазмунсозӣ перомони вожаи «сарв» низ дар ашъори Туғрал аз ҷойгоҳе хоса бархурдор аст. Дар каломи орифонаи шоир сарв тимсоли «инсонии комил»-ро, ки озод аз тамоми қуюд ва банду бори тааллуқи дунё аст, медиҳад. Озодиву болои рости сарв мазмуни ирфонии барӣ гаштани солиқро аз бори тааллуқ шарҳу тафсир мекунад, ки ба ин маънӣ Нақибхон Туғрал мустақиман ишорат мекунад.

*Чун сарв зи ташвиши тааллуқ бувад озод,
Онро, ки зи хокистари қумрист суроғаш (2,162).*

Тавассути вожаи «сарв» дар «Девон»-и Туғрал дар мавориди зиёде мазмунҳои орифона офарида шудаанд, ки аксаран ба ҳамин маънии мақоми ворастигӣ аз бори тааллуқи орифро шарҳу тафсир мекунанд.

Мавриди дигар бо ишорат ба чун сарв дар гулшан ба озодӣ шуҳра шудан ҳамин матлабро Туғрал шарҳ медиҳад ва ҳамоно ин ҷо низ манзур аз гулшан ҷаҳони омадшуд бошад:

*Агарчанде, ки чун сарвам дар ин гулшан ба озодӣ,
Фуломи ҳимматам, чуз ҳалқаи ӯ нест дар гӯшам (2,200).*

Нақибхон Туғрал барои офаридани ҷеҳраи инсонии комил ва мазмунсозӣ тавассути он аз таркиботи «адиби ишқ», «устоди чунун», «устоди муҳаббат» истифода намудааст, ки нуфузи танаввуъи таркибсозӣ ва таъбиروفариро дар «Девон»-и шоир барои ифодаи як маънӣ ё тарсимии як симо шарҳу тафсир мекунанд:

*Бо адиби ишқ хондам солҳо дарси чунун,
Дар сулуки ошиқӣ тифли дабистонам ҳанӯз (2,152).*

«Адиби ишқ» ишорат бар инсонии комил ва пири тариқат мекунад. Дар байти мазкур, ҳамчунин, таъбири дигари мустаъмал дар шеъри Туғрал «дарси чунун» ба кор рафта, ки дар оинаи андешаҳои ирфонии шоир мурод аз он сайри манозил ва мароҳили тариқат бошад. Маҳз, дар ҳамин мақом ё водӣ ориф дастӣ иродати муршидро бўса мезанад ва аз дунболаи вай роҳ сӯи водии ҳақиқат мегирад. Мурод аз «тифли дабистон будан дар сулуки ошиқӣ», ки ин таъбир низ дар ин байт ба

кор рафта, ханӯз пурра ба камол нарасидани ориф дар назар аст, ки ханӯз дар мароҳили ибтидоӣ қарор дорад. Дар бархе аз абёти дигари шоир ҳамсони таркиби «дарси чунун», «дабистони чунун» корбаст шудааст, ки манзур ҳамон матлаби ташреҳфта бошад:

*Гар нахондастем з-ойини хирад ҳарфе, вале
Дар дабистони чунунсармашқ устодем мо (2,35).*

«Дабистони чунун» тайи манозили тариқат бо ёрии устод ва пир дар назар буда, устод тимсоли пир ва муршиди комил бошад, ки дар ин дабистони чунун соликонро ба сӯи мурод ҳидоят мекунад. Ҳосили маънии байт он аст, ки агарчи мо ҳарфе аз илму дониш баҳраёб нашуда бошем ҳам, вале манозилу мароҳили тариқатро то андозае тай кардаем ва бо камолоти он расида имрӯз сармашқи устод қарор дорем. Камолоти сидқи мо дар роҳи тариқат ва водии ишқ барои дигарон намунаи ибрат аст ва пири мо ин дарси ишқро дар дабистони чунун барои соликони дигар сармашқ ва намунаи ибрат қарор хоҳад дод. Дар канори ин, таъкиди шоир бар он нукта, ки «гар нахондастем з-ойини хирад дарсе вале» мавзӯи баҳсу мучодалаи ақлу ишқро ба гунае дигар дар фалсафаи ирфонии сурудаҳои Туғрал тафсир мекунад.

Барои тарҳи симои орифонаи инсонии комил Туғрал аз таркибҳои «тоири ишқ», «сайди беболу пар» низ ба кор гирифтааст, ки ҳар ду дар як байт чунин таҷассум пайдо намудааст.

*Тоири ишқ аз пару боли ҳавас бошад барӣ,
Он ки дар банди ту афтад, сайди беболу пар аст (2,79).*

«Ҳавас» дар шеъри ирфонӣ ба маънии майлу орзуи нафс корбаст шудааст, ки «муҷибӣ ғафлат гардад». Мурод аз «тоири ишқ» солики роҳ дар назар аст, ки то кӯҳи Қофи мурод ва қуллаи камолот дар парвоз аст. «Сайди беболу пар» ҳамон инсонии комил аст, ки аз тамоми қуюду бандҳои дунявӣ раҳо ёфта, орий аз бандҳои нафсонии заминӣ гаштааст.

Дар ашъори Накибхон Туғрал шарҳу тавзеҳи мазомини орифонаи факру фано низ ба таркиботи махсусе корбаст шудаанд, ки аз чумлаи онҳо «сояи девор» «қисвати урёнӣ», «нақши бурё» ва ғайра маҳсуб мешаванд. Аз чумла, дар байти зер ибораи «сояи девор» мақом ва ҷойгоҳи факрро тафсир мекунад ва «афтадагон» барои шарҳи ҳоли орифони вораства аз қуюди инчаҳонӣ ба кор рафтааст:

*Орзуву меҳри атлас дар дили мо кай бувад,
Фариши мо афтадагон чун сояи девор нест (2,77).*

«Орзуву меҳри атлас» - киноя аз муҳаббати дунёӣ ва меҳр варзидан ба ҷаҳони омадшуд буда, «фарш» ҷойгоҳ ё нишастагоҳи орифон бошад, ки дар ҳоли факр дар сояи девор қарор бигирад ва

таркиби «соџи девор» худ муфассири мақоми фақр дар андешаи Туғрал ба шумор меравад. Дар абёти дигар, таркибҳои шоиронае, чун «чомае ҳар дам зи урёнӣ доштан», «либос ишқ дар тани урён будан», ки ҳар ду навъе тасвири парадоксӣ маҳсубанд, барои шарҳи мақоми фақр ба кор рафтаанд:

*Бас бувад пероҳани мо қисвати хоки дараи,
Чомае ҳар дам зи урёнӣ ба бар дорем мо (2,37).*

Ба ин маънӣ маъниофарӣ бар пояи вожаҳое, ки мазомини ирфонӣ касб кардаанд, дар девони ашъори Туғрал ба касрат дучор меоянд. Ин нукта худ гувоҳ бар он аст, ки Туғрал аз таъсири калом ва андешаи суханварони пешин дар офариниши мазмунҳои бикр ва таркиботи тоза иқдом намуда, ба кашфи матолиби латифу нозук, эҷоди таъбирҳои нобу ҷадиди орифона даст ёбад. Дар баробари идомаи суннатҳо, падидаву мазмунҳои орифонаи суханварони пешин, шоир дар роҳи ибтикорот дар офариниш маъниҳои сӯфиёна ва таҷаддуд дар тасвирсозӣ, таъбиरोфаринӣ ва тарҳи нав дар шеваи баён қадамҳои устувор ва собит гузоштааст.

Баҳши дигари мазмунсозӣҳои Нақибхон Туғрал тавассути қорбурди асмой шахсиятҳои асотириву таърихӣ ва таҳаввули маъноии онҳо дар заминаи касби мазомини ирфонӣ сураат гирифтаанд. Дар ин миён симои паёмбарон, чехраҳои асотириву афсонавӣ, шахсиятҳои мучассам дар қиссаҳо ва осори таърихӣ аз ҷойгоҳи хосае бархурдоранд, ки бо рӯчӯ бар онҳо Нақибхон Туғрал ба рӯи қор овардани маъниҳои тоза даст ёфтааст. Ин ҷо ба баррасии чанд намуна аз ин навъ мазмунсозӣҳо хоҳем пардохт:

Ҷоми Ҷам. Мувофиқи ахбори фарҳангҳо ҷомест, ки марбут ба Ҷамшед буда, гӯё аз даруни он тамоми дунёро медидааст. Вале бештар дар ашъори ирфонӣ ба маънии дили ориф ба қор меравад, ки дар он нури зот таҷаллӣ кардааст, бар вачҳи он, ки худ ҷом дар шеъри ирфонӣ ба маънии «мучаллои таҷаллиёти илоҳӣ ва манзари анвори номуҷаноҳӣ» қорбасти мешавад.

Ҷоми Ҷам дар сурудаҳои Нақибхон Туғрал бештар ба маънии эътиборот ва шуҳрати дунёи мавриди истифода қарор гирифтааст, ки назди ориф қурбу манзалати зиёде надорад. Аз ин лиҳоз, агар дар он Ҷоми Ҷамшедӣ оби ҳаёт ҳам биоваранд ё худ оби бақо бирасад, суханвари орифмаслаки мо онро наменӯшад:

*Маро аз зиндагӣ беҳтар, ки мурдан дар таманнояи,
Агар дар Ҷоми Ҷам оби ҳаёт ояд, наменӯшам (2,197).*

Дар андешаҳои Туғрал нӯшидани оби ҳаёт бақои заминӣ ато мекунад, на бақои ҳақиқӣ ва он мансуб ба ҷаҳони омадшуд аст, на

укбо. Барои ҳамин, шоир дар дили хеш чизеро метавонад ба мушоҳида бигирад, ки дар Ҷоми Ҷам варо дидан ғайриимкон аст ва Ҷамшед ҳам ба рӯзгори хеш надида буда. Агар Ҷамшед бо ҷоми хеш дунёро медид, Туғрал дар дили хеш чавҳари дунё ва мазҳари пайдоиши онро, ки нури зот ва таҷаллии анвори Ҳақ аст, ба мушоҳида мегирад ва аз баракоти он фоиз мегардад:

Ҳоли мустақбалу мозист аён дар ошиқ,

Он чи дар лавҳи дили мост, на дар Ҷоми Ҷам аст (2,41).

Исми Ҷамшед ва авранги Ҷам низ дар шеърӣ Туғрал мавриди истифода қарор дошта, бештар маънии эътибороти дунёӣ ва хусравии инчаҳониро, ки баробар ба гарди фақри ориф ва сояи девори ӯ нест, ифода мекунад:

Маснади кӯи тӯрост рутбаи авранги Ҷам,

Кард қазо қисматам, сояи деворро (2,41).

Аз маънии байти боло пайдост, ки назди орифон шуҳрати ин чаҳонӣ ва мақому ҷалоли он ба гарди хоки дари ёр намеарзад. Аз ин лиҳоз, тахти Ҷамшедиву авранги хусравии хешро Туғрал аз хоки дари ёр пайдо намуда, ҳамон нур ва ишқи ҳақиқиро, ки дар дилаш маскан гирифтааст, мукофоти беҳтарин ва ноёби азали ба шумор меовард. Бӯрӯи фақри хешро ба худ чун тахти Ҷам меҳисобад. Бо така бар ин андеша, таъкид мефармояд, ки ончунонки аз азал ба Ҷамшед ҷоми чаҳонбину ба Сикандар оина расида, барои ман ишқи ту насиб гардидааст:

Аз қисмати нахустин ишқат ба мо расида,

Ойина бо Сикандар, Ҷамро ҳавола ҷом аст (2,66).

Беҳзод ва нақши Беҳзод. Исми Беҳзод ва «нақши Беҳзод», аксаран дар ашъори Туғрал якҷоя бо «татабуъхонаи Чин» мавриди истифода қарор дорад. Мусаллам аст, ки ҳадаф аз Беҳзод – нақшофарин, яъне Худованд мурод буда, татаббуъхонаи Чин киноя аз дунёст:

Сурма шуд, то чашми моро гарди чини доманаш,

Дар татаббуъхонаи Чин нақши Беҳзодем мо (2,35).

Ҷои дигар ин матлаб рӯшантар тавзеҳ ёфтааст:

Нақши Беҳзод аст тасвире, ки дар дил бастаем,

Ҳайрати ойинаро тимсоли мо бошад рақам (2,196).

Таркиби «нақши Беҳзод» ишора ба худӣ мост, ки нақш ё офаридаи Беҳзодем дар татаббуъхонаи Чин. Албатта, таъбири мазкурро бар асоси абёти боло ба ду маънӣ метавон шарҳ дод:

1. Нақши Беҳзод ишора ба инсон аст, ки маҳсули килки офаринандаи Беҳзод дар «татаббуъхонаи Чин» ба шумор меравад, яъне ишора ба инсон аст, ки офаридаи Худованд аст дар рӯи замин.

Агар Беҳзод нақшофарини азали аст, ки нақши ӯ инсон бошад, пас татаббуъхонаи Чин масали дунёст, ки ҳастии инсон дар он шаклу маънӣ гирифта.

2. Агар вожаи нақш ба маънии сурат пазируфта шавад, пас метавон ба он шинохти ин матлаб низ расид, мо сурати Беҳзодем дар татаббуъхонаи Чин, яъне мо сурати зоти Ҳақем дар олами имкон.

Ҳамчунин, ба чуз он ки исми Беҳзод таъризи исми зот ба кор рафтааст, дар бархе маворид ба маънии инсони комил низ корбаст шуда:

Чон канад Беҳзод аз роҳи таҳайюр то абад,

Ҳар кучо бинад агар ӯ нақши тасвири туро (2, 30).

Дар баробари нуфузи маъниҳои ирфонӣ дар шеъри Туғрал гоҳо Беҳзод ба маънии асли худ чун як сураткаши машҳур ва ҳатто, як наққоши ҳунарманде, низ ба кор рафтааст. Бо таъкид бар ҳоли худ, ки дар таркиби шоиронаи «нусхаи ошuftаи чузви парешони ғамам» онро ба қалами тасвир даровардааст, шоир аз парешониву ғамзадагии хеш сухан ба забон меоварад ва ҳештанро ба ҳадде ғамзада мешуморад, ки зоҳиран ба сурат ё нақши парешони ғам бадал шудааст. Аз ин рӯ, агар ҳар наққоше ё ҳунарманде мисли Мониву Беҳзод дар авҷи ин ҳунар қарор дошта бихоҳад, ки сурати маро ба тасвир дароварад, бояд аз сунбул бикашад, чун сунбул тимсоли парешониву ошuftагӣ бошад.

Нусхаи ошuftаи чузви парешони ғамам,

Мониву Беҳзод тасвирам зи сунбул мекашад (2, 103).

Лайливу Мачнун ва Фарҳоду Ширин. Аксаран, дар ашъори Туғрал истифода аз исми Мачнун барои тавзеҳи чеҳраи инсони комил аст ва Лайлӣ таъризи нури зот ва ё исми зот мавриди истифода қарор доранд. Агар Мачнун дар абёти шоир бидуни зикри исми Лайлӣ омада бошад, инсони комил дар назар аст, ки дар мактабхонаи ӯ шоири муриди мактаби ишқ дарси чунун меомӯзад ва ё дарси чунунро хатм мекунад:

Дар тариқи ишқ чуз ваҳшат намебошад далел,

Ин суханро ман шунидастам зи Мачнун борҳо (2, 41).

Ваҳшат дар байти боло ишора ба ваҳшати орифон аз халқ ва пайвастану ҳузур дар ҳақ бошад. Ҳамчунин, ин калимаро аз Мачнун шунидани шоир, ишорат ба омӯхтани дасти ичтиноб ва дурӣ аз мардум ва хилватгузинӣ аз инсони комил мекунад. Ваҳшати Мачнун дар ҳоли аз халқ буридани рӯ ба саҳро овардани ӯ мучассам мегардад, ки худ яке аз сабақҳои дабистони чунун барои Туғрал ҳамин аст. Дар ташреҳи ин матлаб ва андешаи орифонаи худ Туғрал чои дигар мефармояд:

Набошад чуз ҳисоби ғам ба қадвал хатти тақвима,

Ки Мачнун дар дабистони чунун додаст таълимам (2, 211).

Дар «Девон»-и Нақибхон Туғрал абёти зиёде бо истифодаи якҷояи асмои Лайлӣ ва Мачнун ҷойдоранд, ки дар онҳо Лайлӣ тадоъӣ бар нури илоҳӣ ва Мачнун инсонии комил ё солики роҳ мекунад, ки ҳамеша даст бар ҳалқаи зулфи Лайлӣ мебаряду таманнои висоли ӯро дар дил мепарварад. Мисол:

Адибо, бо ман аз дарси хирад дигар мағӯ ҳарфе,

Чу Мачнун дар ҳаёли турраи Лайлӣ бувад ҳушам (2,197),

Аз маърифати ҳосили маънии ин байт нуктаи шохисаи дигаре аз мазмунсозиҳои Нақибхон Туғралро метавон равшан намуд. Дар аксар маворид хирад, ақл, далелу дониш, илм, тафаккур назди урафо арзишро соҳиб нест ва ин мафохим ҳамеша бо ишқ, чунун муқобил гузошта мешаванд. Ақлу дониш дар кори ишқ подаргиланд ва ин мавзӯест, ки дар мабоҳиси меҳварии адабиёти ирфони гузаштаи мо қарор дошта, ҳатто боис ба зуҳури осоре бо номи «Ақлу ишқ» гардидааст. Барои ифодаи уламо, ки дар муқошафаи ҳақиқат ҳамеша очизанд, Туғрал аз симои Афлотун истифода мекунад, ки ба таъбири Мавлоно «пой истидлолии ӯ дар кори ишқ чӯбин аст» ва пеши Мачнун ӯро дар ин роҳ эътиборе набошад. Ба ибораи дигар, Афлотун тимсоли ақлу хирад ва Мачнун ишқ ба қор рафтааст, ки ин маъниро дар ҷанде аз абёти Туғрал метавонем ба мушоҳида бигирем. Масалан:

Сад Фалотун аз раҳи ҳикмат намесозад илоҷ

Ҳушкӣ набзи чунун аз равгани бодомҳо (2,53).

Албатта, тавре таъкид шуд, бо тавачҷуҳ бар қидмати мавзӯи аздои ақлу ишқ баҳси тазоди Фалотун ва Мачнун ба унвони тимсоли онҳо пеш аз Туғрал дар ашъори аксари шуарои ориф ба мушоҳида меравад. Нақибхон Туғрал бо баҳрагирӣ аз каломи ин бузургон ин баҳсро тамдид бахшида, тавассути қорбурди ин тимсолҳои шоирона ба ҳалқи маъниҳои тоза ва эҷоди мазмунҳои нава муваффақ шуда, ки намунаҳои аз он тавзеҳ ёфт.

Мазмунсозӣ бар пояи қорбурди симои Фарҳод ва Ширин дар ашъори Нақибхон Туғрал чун Лайлӣ ва Мачнун қарор дорад. Фарҳод намоди инсонии комил аст ва Ширин таҷаллии ҷамоли илоҳӣ ва нури зот, ки ҳадафи аслии орифон шараф дар муқошафати он нури ҳақиқӣ бошад:

На раҳбаре, ки расонад ба сӯи Ширинам,

Садои теша далели тариқи Фарҳод аст (2,75).

Тавре, ки аён мегардад, ин ҷо Ширин таъризи сифоти зот ва муроди ориф аст, ки Фарҳод чун роҳрави ба ҳақрасида ва тимсоли инсонии комил сӯи он дар ҳаракат бошад. «Садои теша» бошад, баёнгарии сафар дар манзилу мароҳили тариқат ба шумор меравад, ки

тавассути иҷро ва ҳам шунидани он нидо ориф чониби мақсуд қадам мегузорад. Чун ҳадафи нахустини ориф иҷрои ҳамаи талабҳои ин манозил мебошад, «садои теша далели тариқи Фарҳод аст» гуфтани Нақибхон Туғрал низ ишорат ба сипарӣ намудани ин роҳ, иҷрои аркони тариқат маҳсуб меёбад, ки орифро ба мукошафа ва мушоҳидаи ҷамоли Ҳақ мерасонад. Ин маънӣ бар пояи корбурди тимсоли Ширин ва «садои теша»-и Кӯҳкан дар каломи Туғрал шарҳи зайл дорад:

*Кӯҳкан аз ишқи Ширин чони ширин меканад,
Чуз садои теша андар гӯши ӯ дигар чӣ ҳаз? (2,175).*

Садои теша барои Фарҳод фотеҳи роҳи мақсуд аст, ки бо шунидани он ба гӯши чон ва ҳам анҷоми ин амал дар сулуки ишқ варо ба кӯи мурод ва маъшуқ мерасонад. Аз ин лиҳоз, барои Фарҳод чуз ин садо, ки варо ба Ҳақ мепайвандад, дигар орзуву умеде мавҷуд нест ва ҳамаи дигар ашёву аҷзо барояш чуз бори тааллуқ чизе дигар намебошанд.

Мазмунсозӣ перомуни асмои паёмбарон низ дар ашъори Туғрал нуфузи вофире касб намуда. Бо таваҷҷуҳ бар авлавияти андешаҳои орифона дар каломи шоир метавон аз мутолеаи абёти фарогири асмои паёмбарон бар ин нукта расид, ки аксари чеҳраҳои анбиё дар каломи шоир мучассамгари симои орифони ба Ҳақ расида ва намоди инсонии комил ба шумор мераванд. Аз сӯи дигар, ишороти фаровони шоир бо чузъиёти дostonҳои паёмбарон ва ашхоси таърихиву чеҳраҳои ирфонӣ ба шеваҳои ҳунармандонаи корбурди санъати талмеҳ дар ашъори ӯ таъкид меварзад. Барои намуна ба чанд байт бо зикри асмои паёмбарон рӯчӯъ мешавад:

Бо исми Исо (а):

*Фигону нолаву оҳи маро ҳаргиз ту нашинидӣ,
Расад имрӯз дар гӯши Масеҳо гарчи овозам (2,206).*

Бо тақя бар ин ки Нақибхон Туғрал дар ин байт ба достони Исои Масеҳ талмеҳ мезанад, ин байтро ба ду гуна метавон тавзеҳ дод:

1. Масеҳо ҳамчун намоди инсонии комил дар байт ба кор рафтааст ва ҳадафи шоир он бошад, ки агарчи овози ман ва нолаву афғони маро пири ман ва ё муршид бишнавид, вале ҷои таассуф дорам, ки он то ба ба гӯши ту нарасид.

2. Бар вачҳи уручи Исо (а) ва қарор гирифтани ӯ дар осмони чаҳорум, ин табақа номи Масеҳоро гирифтааст. Шояд ин нукта ба маънии байт наздиктар бошад, ки агарчи фигону нолаи зори ман ба гӯши Масеҳо, ки макони вай осмони чаҳорум аст, расид, вале он то мартабати кибриёии ту нарасид. Аз нигоҳи дигар, ишороти нозуки дигари шоир бар он низ ҳаст, ки фарёди ман агарчи то осмони чаҳорум расид, аммо дар ҳамин замини дунявӣ ба гӯши ту, ки манзур барои

Нақибхон Туғрал шояд нафаре аз маҳбубони вай ё, ҳатто, дӯстонаш дар рӯи замин бошад, нарасида.

Исми Исо (а) аслан дар адабиёти форсу тоҷик намоди инсонест, ки даст аз ҳар ду ҷаҳон шустааст ва меъроҷи ӯ то ба табақаи ҷаҳоруми осмон далели ин гуфта ба шумор меравад. Гоҳо исми Масеҳо ба лаби лаъл, эъҷозу нафас меояд, ки ишора ба мӯъҷиза ҷонбахши ӯ мекунад, ки маншаъ дар мӯъҷизаи вай дорад ва дар адаби форсӣ барои тавзеҳи ҷонбахшӣ, эҳё, зинда гардонидан, умри дубора бахшидан ба кор рафтааст.

Ба исми Мӯсо (а):

Нест имкони суҳан бо ёр бе тамҳиди ҷаҳд,

Гар наӣ Мӯсо, туро аз Туру аз Сино чи ҳаз? (2,174).

Тавре ки маълум аст, исми Мӯсо аксаран бо вожаи Тур канори ҳамдигар меояд ва он ишорат ба достони мулоқоти Мӯсо (а) дар кӯҳи Тур бо Худованд мекунад. Мӯсо (а) аксаран дар ашъори шуарои ориф таъризи инсони комил буда, Тури Сино маҳалли зуҳури нури зот ва мукошафаи анвори Ҳақ мебошад. Туғрал низ дар байти боло ишорат ба ҳамин маънӣ мекунад, ки ту ҳамеша дар ҷаҳду талаб, ки иборат аз риёзати нафс ва сафои дил ва ғайра бошад, бикӯш, то ба висоли ёр ва дидори ҷамоли Ҳақ мушарраф шавӣ. Вагарна бидуни талаб наметавон ба мурод наздик шуд. Дар фарҳанги ирфонӣ то он даме, ки солиқ дар сайру сулуки маънавӣ ва паси сар кардани манозил ва мароҳили тариқат қарор дорад, унвони толиб бар худ мегирад ва ҳанӯз солиқи роҳ бошад. Аз ин лиҳоз, талаби инсониро нахуст сафои қалб. риёзати нафс ва ҳамаи он арконе, ки тариқат назди ориф мегузорад, доништан мумкин аст ва ориф тавассути ҷаҳд ҳамаи ин мароҳилро тай хоҳад намуд. Танҳо инсони комиле, ки аз ҳамаи қууд раҳо шуда, домони зулфи ёри ягона такаюғ доништааст, метавонад, ба мулоқоти Худо бирасад ва аз файзи ҷамоли ӯ баҳравар бишавад. Пас, Туғрал бо корбурди чеҳраи Мӯсо (а) ва ишорат ба достони ӯ таъкид менамояд, ки чун ту ба камолот нарасидӣ, яъне Мӯсо (а) (инсони комил) нестӣ, туро суде аз рафтани ба кӯҳи Тур нест. Зеро чун ба камолот нарасидӣ ва такмил наёфтаӣ, ба кӯҳи Тур, ки таҷаллигоҳи нури Худост, раӣ ҳам, он садоро нахоҳӣ шунид ва аз файзу баракоти Зулчалол баҳра наметавонӣ ёфт. Барои кашфи ин шарофат ва саодат бояд ҷаҳд кунӣ, то ба мартабаи инсони комил бирасӣ.

Дар девони Туғрал бо ишорат ба ин маънӣ абёти зиёде ба чашм мерасад, ки ба чанде аз онҳо метавон рӯҷӯ намуд:

Бесабаб кай меравад Мӯсо ба Тур,

Матлабаи як арза дидор асту бас (2,160).

* * *

*Ҳамерафтам ба Тури шиқи ӯ аз баҳри дидораи,
Чу Мӯсо дар таҷаллигоҳи шавқаш роз мекардам (2,204).*

Дар байти дувум шоир мустақиман ба таҷаллигоҳи шавқи маъшуқи азали будани кӯҳи Тур ёдовар шуда, бар пояи ин дoston таъбири «Тури ишк» –ро офаридааст, ки ҳамон кӯҳи муроди орифон бошад.

Дар шеъри Туғрал инчунин барои мазмунсозии инсонии комил аз асмой Мансур ва Маҳмуд мустафод шудааст. Мансур ба ваҷҳи он, ки аз нашъаи шавқи илоҳӣ, ки дар вучудаш уфтод, доди Аналҳақ зад ва уруч бар сари дор намуд. Маҳмуд бар ваҷҳи он ки ошиқи Аёз буд ва ин қисса низ дар адабиёти форсу тоҷик маъруфияти тамоми дорад:

Ба исми Мансур:

*Нест ҳақ даъвои ҳар кас дар ҷаҳон,
Як сари Мансур бар дор асту бас (2,160).*

Туғрал низ аз нашъаи маънавияти нури илоҳӣ, ки дар вучудаш меафтад, гоҳе Мансурвор доди аналҳақ мезанаду уруч бар сари дари фано кардан меҷӯяд, ки ин ишорат ба расидан ба пояи инсонии комил бошад:

*Ба сайъи гуфтугӯи ӯ, сарам дар пой дор омад,
Ба фатвои муҳаббат гӯиё, Мансури Ҳаллоҷам (2,192).*

Ба исми Маҳмуд:

*Шоҳиди ҳар кас ба кадри даъвии шиқи худ аст,
Гар тамошои Аёзам мекунаи, Маҳмуд бош (2,169).*

Аз маънии байт пайдост, ки Аёз ишорат ба мазҳари таҷалли мекунад ва Маҳмуд инсонии комил. Ҳосили сухани шоир он аст, ки чун меҷӯӣ, ки ба висоли Аёз бирасӣ ва аз ҷамоли бемисоли ӯ баҳравар шавӣ, Маҳмуд бош, яъне агар бихоӣ, ки ба мукошафаи зоти ҳақ ва анвори таҷалли бирасӣ, нахуст ба марҳалаи камолот бирас ва инсонии комил бош. Пеш аз он ки инсонии асил ба кашфу шуҳуди шоҳи бирасад, варо нахуст меҷӯяд, ки тамоми мароҳили дар тариқатро тай кунад, то ба марҳилаи камолот камол бирасад. Чун ин мароҳилро то куллаи фано тай кард, в-онгаҳ бақо меёбад дар ҳақ ва маърифат мекунад зоти яқторо. Ҳамин матлаб, ки аслу моҳияти аркони ирфонро тавзеҳ медиҳад, меҳвари андешаҳои Нақибхон Туғралро ба вучуд овардааст.

Достони Маҳмуд ва Аёз ба унвони чеҳраҳои намодин дар адабиёти ирфонии форсу тоҷик қабл аз Нақибхон Туғрал низ истифодаи фаровон касб намуда буд. Ҷолиб он аст, ки Туғрал ҳатто дар як ғазали хеш мисраеро аз Ҳоҷа Ҳофиз тазмин намуда, ки ҳамин матлабро муҷассам гардонидаст:

*Туграл чи хуш аст, маънии ин мисраи Ҳофиз,
«Рухсораи Маҳмуд кафи пои Аёз аст» (2,88).*

Мутолиаи «Девон»-и Накибхон Тугралаи Ахрорӣ бозгӯи он аст, ки дар сурудаҳои шоир, чӣ дар ғазалиёт ва чӣ қасоиду анвои дигари шеърӣ, шоир тавассути корбурди асмои таърихӣ ва ишорат ба достони паёмбарон, чеҳраҳои асотириву қаҳрамонӣ мазмунофарихое аз худ нишон додааст, ки бо таҷассуми матолиби ирфонӣ, таҳаввули маънавӣ ба ҳунари шоирии суҳанвар ишорат менамоянд. Туграл бо истиқбол аз шеваи баён ва наҳваи корбурди асомии паёмбарон, ашхоси асотириву таърихӣ ба ғанои каломӣ худ муваффақ шуда, фузун бар ин ибтикороте дар ин раванд зоҳир намудааст, ки ҳамагӣ ба мақом ва ҷойгоҳи хосаи вай дар адабиёти давр ва нуфуз бахшидани вежагиҳои мавзӯиву ҳунарии шеър аз ҷониби ӯ таъкид меварзанд. Гузашта аз ин, дар коргоҳи тахайюл ва андешаҳои анқошикори Накибхон Туграл муҳокот ва самбулҳои мустаъмалӣ шеъри форсӣ, чун шамъу парвона, гулу булбул, инчунин номи паррандагону гулу гиёҳ, ҳайвонот, мафоҳими нучум ва аносири улуми дигаре, аз қабилӣ табиатшиносӣ, мусикӣ, нарду шатранҷ барои офаридани мазмунҳои нав ва маъниҳои тоза низ хеле ҳунармандона ба кор гирифта шудаанд, ки агар аз нигоҳи аввал ба дониш ва огоҳии шоир аз соири улуми роиҷи замон ишорат намоянд, аз сӯи дигар аз ғанои ҷаҳони фикрӣ ва ҳуди муҳтавои каломӣ вай паём мерасонанд, ки бешак ин падида ҳам аз шоир ҳунари беназир ва тахайюли баланд тақозо дорад. Ба таъбири ҳуди шоир ин ҳама аносири табиӣ, мафоҳим ва вожаву луғот, таркибу истилоҳот ба ҳадде дар мазмунбандиҳои шоир коргар омадаанд, ки пеши чашми аҳли мутолеа аз саропои девони вай гулҳои мулавлани маънӣ мешукуфанд ва ҳамоно хонанда аз ҳар як байти шоир гулҳои фаровони маънӣ хоҳад чид:

*Баски, Туграл, ҳамчу гул мазмуни рангин бастаам,
Метавон чидан кунун з-абёти ман бисёр гул.*

Пайнавишт:

1. Мунтахаби ашъори Туграл. Таҳияи Носирҷон Маъсумӣ. Душанбе: Ирфон, 1963.
2. Накибхон Туграл. Гиёҳи меҳр. Душанбе, Ирфон 1986.
3. Накибхон Туграл. Девони ашъор. Тасҳех ва таҳияи Мирзо Шукурзода. Душанбе, Пайванд, 2011.
4. Накибхон Туграл. Куллиёти ашъор. Таҳияи Мирзо Муллоаҳмад. Душанбе, Бухоро, 2015.
5. Тугралаи Ахрорӣ. Навои кибриё. Куллиёти ашъор. Таҳия ва тавзеҳи Асрори Раҳмонфар ва Мирзо Шукурзода. Душанбе, «Адиб», 2014.

«ЛУҒАТИ ФУРС»-И АСАДИИ ТҶҶСӢ ВА АҲАМИЯТИ ЛЕКСИКОГРАФИИ ОН

Фарҳангшиносии форсӣ-тоҷикӣ таърихи тӯлонӣ дорад ва бидуни шак, решаҳои он ба замони давраи миёнаи таърихи забони форсӣ-тоҷикӣ меравад. Вале дар ибтидои давраи нави ташаккул ва рушди ин забон ҳам якҷанд фарҳангҳои ба вучуд омадаанд, ки дар таърихи на танҳо фарҳангшиносии форсӣ-тоҷикӣ, балки умуман забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ он мақоми шоиста ва нақши муассир доранд. Яке аз чунин фарҳангҳо «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ (тав. тақ. 1005-1010, в. тақ. 1073), ки аввалин фарҳанги аз ҳаводиси рӯзгор эмин ва то замони мо расида мебошад.

Бо вучуди ин қадар баланд будани мақоми Асадии Тӯсӣ дар адабиёт ва муассир будани нақши ӯ дар рушди фарҳангшиносии иттилоӣ мо дар бораи Асадии Тӯсӣ зиёд нест. Дар бораи Асадии Тӯсӣ ва мероси илмӣ-адабии ӯ баҳс ва андешаҳои мухталиф баён шудааст. Профессори шодравон А. Насриддин қайд мекунад, ки Асадии Тӯсӣ «ҳадди ақал дар чаҳор маврид пайваста зикр мешавад ва бад-ин васила шуҳрати сазовор касб кардааст» (10,353). Манзури эшон ҳамосасароӣ, фарҳангшиносии, мунозирагӯӣ ва хаттогии Асади мебошад (10,353).

Аз Асадии Тӯсӣ то замони мо «Гаршоснома», «Луғати фурс» ва чанд шеър дар жанри мунозира расидааст.

«Гаршоснома»-ро ӯ дар пайравӣ ба «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ ва дар ҳамон вазн эҷод кардааст. Дар қисмати хотимаи асар муаллиф дар бораи худ ва солҳои таълифи асар каме иттилоъ медиҳад:

*Шуд ин достони бузург испарӣ,
Ба тирӯзиву рӯзи некаhtarӣ.
Зи ҳичрат бар ӯ – бар сипехре, ки гаит
Шуда чорсад солу панҷоҳу ҳаит.
Чунон андар ин саъй бурдам зи бун,
Зи ҳар дар баса гирд кардам сунун.
...Бад-ин нома гар номам ояд-т рой,
Ба «дол»-и Асад ҳарфи «даҳ» барфазой. (3,450)*

¹ номзади илмҳои филологӣ, дотсент, қонишини муҳаррири маҷаллаи «Ахбори ДДҲБСТ»-и ДДҲБСТ

(Яъне, ҳарфи ي (йо), ки дар ҳисоби абҷад баробари 10 аст, сипас он Асадӣ (اسدى) мешавад).

* * *

*Баромад ҳаме байтҳо нӯҳ ҳазор
Ду сол андар ӯ бурда шуд рӯзгор. (16,122)*

Чунонки аз ин порчаҳо бармеояд, шоир ба таҳаллуси хеш, яъне «Асадӣ» ишора намуда, дар бораи соли навишти асараш - 458х./1066м. ва миқдори байтҳои «Гаршоспнома» иттилоъ медиҳад. Ҳамчунин, хабар медиҳад, ки ӯ асари хешро дар давоми ду сол – аз соли 456х./1054м. то 458х./1066м. эҷод намудааст.

Аз қисмати оғози асар, чунонки дар боло оварда шуд, маълум мешавад, ки Асадӣ «Гаршоспнома»-ро дар Наҳҷувон эҷод ва ба амири он маҳал - Абдулафи Дайронӣ эҳдо намудааст. Ин асар, бидуни шак, аз калонтарин ва муҳимтарин асар дар эҷодиёти Асадии Тӯсӣ маҳсуб мешавад. Таҳиягари матни «Гаршоспнома» ҳам таъкид аз он мекунад, ки он «чӣ аз ҷиҳати ҳаҷм, сабки нигориш, истеъмолу истифодаи тасвирҳои бадеӣ ва чӣ аз ҷиҳати камоли мазмун – афкори иҷтимоиву ахлоқӣ ва тозабаёнӣву ширинсуханӣ муҳимтарин асари Асадии Тӯсӣ буда, дар байни осори ӯ мақоми волоеро ишғол менамояд». (3,13)

Асадии Тӯсиро бархе асосгузори жанри мунозира дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ мешуморанд, зеро ба қалами ӯ қадимтарин мунозираи адабиёти мо тааллуқ дорад. Аз ӯ панҷ мунозира боқӣ мондааст: «Замин ва Осмон», «Араб ва Аҷам», «Шаб ва рӯз», «Габр ва мусалмон», «Камон ва найза».

Вале мусаллам аст, ки шуҳрати Асадии Тӯсӣ маҷӯни асари лексикографии ӯ мебошад, ки аз муътабартарин, муҳимтарин ва гаронбаҳотарин асари луғатнигории форсӣ-тоҷикӣ дар қуруни вусто маҳсуб мешавад.

Тазаккур бояд дод, ки дар бархе фарҳангҳои форсӣ-тоҷикӣ ва сарчашмаҳои адабӣ-таърихӣ дигар аз луғатномаҳои ҳам иттилоъ додаанд, ки ба қалами Абӯҳафси Суғдӣ ва Қатрони Табрзӣ тааллуқ доштаанд, вале аз ин фарҳангҳо, мутаассифона, то замони мо ба ҷуз ном чизе дигар нарасидааст. Фарҳанге, ки Абӯҳафси Суғдӣ эҷод кардааст, бо номи «Рисолаи Абӯҳафси Суғдӣ» ё «Фарҳанги Абӯҳафси Суғдӣ» машҳур будааст. Нусхаҳои ин фарҳанги тафсирий бо вучуди хурд будан ва то замони мо нарасидан, ҳанӯз дар замони таълифи чунин фарҳангҳои машҳури қарни XVII, ба мисли «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ»-и Ҷамолуддин Хусайни Инҷу ва «Маҷмаъ-ул-фурс»-и Сурурии Кошонӣ ва «Фарҳанги Рашидӣ»-и Абдуррашиди Таттавий машҳуру маъмул будааст ва муаллифони ин фарҳангҳо аз онҳо дар радифи фарҳангҳои

дигар истифода бурдаанд. (9,9) И.С. Баевский таълифи ин фарҳангро то 200-уми ҳичрӣ меҳисобад. (6,265) Вале Шаҳриёри Нақавӣ таълифи ҳар ду фарҳангро ба садаи V ҳичрӣ нисбат медиҳад. (9,265)

Муҳимтарин нуктае, ки дар иттилои эшон аз ин фарҳангҳо ба чашм бармеҳӯрад, сабаби таълифи ин фарҳангҳо мебошад. Масалан, Носири Хусрав дар «Сафарнома»-и хеш дар бораи Қатрон, ки бо ӯ дар 20-уми сафари соли 438 дар Табрез дучор мешавад, мегӯяд: «Ва дар Табрез Қатрон ном шоиреро дидам, шеър некӯ мегуфт, аммо забони форсӣ некӯ намедонист. Пеши ман омад, девони Мунчик ва девони Дақиқӣ биёвард ва дар пеши ман бихонд ва ҳар маънӣ, ки ӯро мушкил буд, аз ман бипурсид, бо ӯ бигуфтам ва шарҳи он бинавишт» (12,11). Бино бар қавли Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Нахчувонӣ – муаллифи «Сихоҳ-ул-фурс» «Аввал касе, ки ба тартиби луғати фурс машғул шуд ва онро ба китобат муқайяд гардонид, Ҳаким Қатрони Армавӣ буд. Аммо ӯ беш аз 300 луғат зикр накард» (11,9).

Иллати асосии ба вучудоии фарҳангшиносии форсӣ-тоҷикӣ дар ҳамон давра ҳам ниёзи мардум ба дарки забон будааст ва дар қисмати аз қаламрави ин забон, яъне Эрони кунунӣ, билхосса дар қисмати Озарбойҷони он, форсиро некӯ намедонистанд ва бино бар ин, бархе аз нухбағони ин қавм ин рисолатро бар ӯҳдаи хеш вогузор карданд ва бо ин на танҳо қарзи хешро дар назди ҳаммиллатони муосири хеш, балки барои пасовандон ҳам адо ва бо ҳамин моро мадҷони доимии хеш қарор доданд. Ҳамин иллат ҳам боиси ба вучуд омадани «Луғати фурс» мегардад, зеро дар оғози яке аз нусхаҳои он, ки асоси таълиқи Аббос Иқбол гаштааст, дар баёни сабаби таълифааш чунин омадааст: «Дидам шоиронро, ки фозил буданд, валекин луғоти порсӣ кам медонистанд. Ва Қатрон – шоир китобе кард ва он луғатҳо бештар маъруф буданд. Пас, фарзандам ҳакими ҷалили авҳад Ардашер ибни Дайламсапор ан-Наҷмӣ аш-Шоир, (1,130) адомаллоҳу иззаҳу, аз ман, ки Абӯмансур Алӣ ибни Аҳмад ал-Асадӣ ат-Тӯсӣ ҳастам, луғатномае хост, чунонки бар ҳар луғате гувоҳе бувад аз қавли шоире аз шуарои порсӣ ва он байте бувад ё ду байт. Ва бар тартиби ҳуруф – алиф, бо, то сохтам.

Пас бингаред, то охири ҳуруфи он луғат кадом аст ва аз ҳарфҳо ба боби он ҳуруф ёд шавад, то зуд биёбад. Ва ибтидо аз алиф кардам ва ба тартиб сохтам то ҳарфи йо, валлоҳу аълам» (1,1-2).

Устодон Мучтабӣ ва Содикӣ, бо вучуди ин нусхари пурғалат доништан, арзиши онро дар ҳамин муқаддимаи фавқуззикр мебинанд, ки ба занни эшон зоҳиран аз ҳуди Асадии Тӯсӣ мебошад (5,7). Интиҳоби моддаҳои луғавии фарҳанг ҳам то андозае ҳадафи таълифи

онро рӯшан мекунад. Ба қавли Л.С. Пейсиков, муаллиф хостааст, ки вожаҳои оммавӣ, касбӣ ва ғӯиши маъруф дар Мовароуннаҳру Хуросон дар қисмати ғарбии чаҳони эронӣ, яъне дар Эрон Озарбойҷон ҳам фаҳмо ва мавриди истеъмол қарор бигирад (13,192).

Мусаллам аст, ки «Луғати фурс» - сеюмин луғати тафсири дар таърихи фарҳангшиносии форсӣ-тоҷикӣ ва аввалин луғати шохиддори то замони мо расида махсуб мешавад. Асадӣ дар асари хеш ба соли таълифи он ишора намекунад. Чун дар фарҳанг, ҳадди ақал дар нусхаҳои қадимтарин ва муътабартарини он, дар шарҳи моддаи луғавии «озфандок» (4,105) шохиде аз «Гаршоспнома»-и хеш овардааст ва қомилан маълум аст, ки «Гаршоспнома» ба соли 1066м. таҳия шудааст, метавон хулоса кард, ки Асадӣ фарҳанги хешро баъди соли 1066 таҳия намудааст. Аҳамияти фарҳанг дар он ҳам зоҳир мешавад, ки Асадӣ бо баробари тадвини луғати хеш барои чандин садсолаҳо қоида ва қонунҳои фарҳангшиносии форсӣ-тоҷикиро мушаххас ва онро ба низоми муайян даровард. Дар тамоми қаламрави Эрон аз аҳди Ғазнавиён то Салҷуқиён тамоми афроде, ки ниёз ба фарҳанг доштанд, аз «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ истифода мебарданд, зеро байни тадвини ин фарҳанг ва фарҳанги минбаъда дар таърихи фарҳангшиносии форсӣ-тоҷикӣ фосилаи дурударози таърихӣ мавҷуд аст. Дуюмин фарҳанге, ки аз нуқтаи назари замони ба «Луғати фурс» наздик таълиф шудааст, фарҳанги Муборакшоҳи Ғазнавӣ – «Фарҳанги Қаввос» мебошад, ки дар Ҳиндустон, вале дар заминаи фарҳангшиносии форсӣ-тоҷикии Асадӣ фароҳам омада, дар солҳои 1290-1310 таҳия шудааст. Агар аз нигоҳи чуғрофӣ нигоҳ кунем, пас дуюмин фарҳанги дар марзи Эрон таҳияшуда «Сихоҳ-ул-фурс»-и Муҳаммад Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ мебошад, ки дар соли 1328 таълиф шудааст (7,100-101). Бидуни шак, «Луғати фурс» тӯли дуваҷҳи аср ва зиёда аз он дар сартосари Эрон ягона фарҳанг буд, ки алоқамандон аз он баҳра мегирифтанд.

Фарҳангхоеро, ки баъди «Луғати фурс» қариб то қарни XVII таълиф шудаанд, метавон ба ду гурӯҳ тақсим кард. Дастаи аввалро гурӯҳи фарҳангҳои тафсирие ташкил мекунанд, ки то андозае тақрори ин луғатанд ва дар қолабу қоидаҳои ин луғот бо андаке ихтилоф дар миқдори моддаҳои луғавӣ ё шохид тадвин шудаанд. Ба ин гурӯҳ, пеш аз ҳама, фарҳангҳои «Меъри Чамолӣ»-и Шамси Фаҳрӣ, ки тахминан 300 сол баъди «Луғати фурс» таълиф шудааст ва «Тӯҳфат-ул-аҳбоб»-и Ҳофизи Ёбаҳӣ, ки тахминан дар нимаи аввали асри XVI тадвин шудааст, дохил мешаванд. Ба дастаи дуюм фарҳангҳои шомиланд, ки таълифоти мустақил бо муаллифони маълуми маъруф

маҳсуб мешаванд, вале бунёди корашон ҳамоно бар фарҳанги Асадӣ мебошад, ҳарчанд муаллифони ин фарҳангҳо дар он навоарӣ ва қоидаву қонунҳои дигаре ҳам қорӣ намудаанд.

Моддаҳои луғавӣ дар фарҳанг, чунонки ишора рафт, тибқи тартиби ҳуруф дар алифбои форсӣ, вале бо назардошти ҳарфи охири вожа ҷой дода шудааст. П. Ҳорн ба ин хусусияти барҷастаи фарҳанг ишора намуда, таъкид менамояд, ки «Ин навъи танзими луғот фарҳанги ҳозирро монанди фарҳангҳои дигар ба сурати фарҳанги қофиядор дармеоварад, ки барои шоир, албатта, саҳлтарин тариқи ғоидагирӣ будааст...» (4,29).

Интиҳоби моддаҳои луғавӣ ҳам тибқи мақсад ва ҳадафе, ки муаллиф дар дебочаи худ эълон доштааст, сурат гирифтааст, яъне моддаҳои луғавие оварда мешаванд, ки аз нигоҳи муаллиф душворфаҳманд ва ниёз ба шарҳ доранд. В.А. Капранов дар асари тадқиқотии хеш лексикаи «Луғати фурс»-ро ба 5 гурӯҳи лексикӣ-маъноӣ – исмҳои ашхос, номҳои ҷуғрофӣ, номҳои касбу кор ва марбут ба рӯзғор, номҳои рустанӣ ва номҳои ҷонварон ҷудо намуда, боз феъл ва шаклҳои тасрифнашавандаи феълро алоҳида меорад (8,39-84).

Миқдори моддаҳои луғавие, ки дар «Луғати фурс» омадааст, дар осори таҳқиқӣ ба таври мухталиф нишон дода шудааст ва иллати ин, пеш аз ҳама, дар нусхаҳост, ки дар он теъдоди гуногуни вожаҳо оварда шудааст. Шаҳриёри Нақавӣ миқдори вожаҳо – моддаҳои луғавии асарро, бидуни нусхабадалҳо ва луғоте, ки дар ҳавошӣ омадааст, болиғ бар 2278 модда ба қалам додааст (9,7). Л.С. Пейсиков қайд мекунад, ки дар «Луғати фурс» тахмин 2300 моддаи луғавӣ ташреҳ шудааст (13,192). Дар ҷопи Дабирсиёқӣ бошад, 1196 моддаи луғавии алоҳида ва 118 вожаҳо, ки унвони мутародиф дорад, оварда шудааст (4,29).

Ҳатто нигоҳи сатҳӣ ба моддаҳои луғавӣ, интиҳоб ва шарҳи онҳо нишон медиҳад, ки Асадии Тӯсӣ таваҷҷӯҳи зиёд ба илми забон доштааст. Ӯ баробари интиҳоби вожаҳо ва шарҳи бисёр хуби онҳо бо овардани шохиди байтӣ барои таъкиди маъно ё маъноҳои вожа дар бархе аз ҳолат нақл мекунад, ки дар навоҳии мухталифи қаламрави порсӣ, бино бар ишораи П. Ҳорн, ҷӣ гуна талаффуз мешаванд ё худ қадом гунаи дигари он мустаъмал аст (4,31):

Табук – табақе бошад, ки бар мисоли дафе бувад ҷӯбин ва баққолон доранд ва гурӯҳе **батқон** хонандаш аз мардуми оммаи Тӯс (4,103).

Харанд – гиёҳе аст, ки ушноро монад чун руста бошад ва шаҳорро, ки рангразон ба қор доранд ва андар Кӯҳистон ӯро **қалъа**

хонанд, дар Хуросон шаҳор аз ин харанд гиранд ва дар вилояти Балх ўро **харанд** ва **халхон** гўянд (4,38).

Ё худ Асадии Тўсӣ ба ҳайси моддаи луғавӣ вожаҳои шевагиرو оварда таъкид ба он мекунад, ки дар кадом гўшаи қаламрави забони дарӣ-тоҷикӣ он мавриди истеъмол аст:

Фиёл – оғоз бувад ба луғати Балх (4,115)

Биёсту – даҳондара бувад ва порсиён **ҳок** хонанд (4,168).

В.А. Капранов ба як нуктаи бисёр муҳими овардани вожаҳои шевагӣ ба ҳайси моддаи луғавӣ ишора намуда, ў қайд мекунад, ки ин вожаҳо бештар дар ҳаҷвияҳои шуарои қарнҳои X-XI ба кор рафтаанд, вале дар баробари ин дар ашъори маҳрамона, ашъори мазмуни шикоятӣ ва ҳатто ҳикматомези шоирон, аз қабилҳои Рӯдакӣ, Абӯшақури Балхӣ, Лабибӣ ва дигарон ҳам дучор мешаванд (8,84-85) ва Асадии Тўсӣ ин вожаҳоро аз чунин ашъор пайдо ва ба фарҳанги хеш ворид намудааст. Дар луғатнома номҳои чуғрофии зиёд, аз қабилҳои Самарқанд, Фарғона, Тўс, Балх, Хутталон ва ҳамчунин Мовароуннаҳр, Хуросон, Озарбойҷон ва ғайра зикр шудааст:

Кок - ба луғати Мовароуннаҳр мард бошад (4,90).

Кег – сапедӣ бошад, ки аз паси хоб пиромуни чашм бошад ва низ беморонро. Ва касе, ки чашмаш дард кунад, дар Тўс ва чанд ҷои дигар **жафк** ва ба тозӣ **рамас** хонанд онро (4,83).

Л.С. Пейсиков ба моддаҳои луғавӣ «Луғати фурс» ишора карда менависад, ки «Рушди минбаъдаи забони адабии форсӣ-дарӣ нишон дод, ки аксари вожаҳои мавриди ташреҳи Асадии Тўсӣ қароргирифта, дар ин забон маҳфуз намондаанд» (8,159). Ба ин ақида розӣ шудан мумкин нест, зеро ағлаби вожаҳои, ки дар ин фарҳанг омадаанд, то имрӯз дар забони адабии форсӣ-тоҷикӣ ё шеваҳои он мавриди истеъмол ҳастанд: Обгир, обӣ, озарахш, оринҷ, осеб, осо, ойин, аргувон, аждарҳо, арванд, андом, бозпеч, бол, боло, бут, бўкон, Баҳром, путк, пархош, парасту, паранд, парниён, парвона, парешон, пажӯх, пасованд, пӯпак, пӯзиш, ток, тоб, тақопӯй, чахмох, чархушт, чаман, чуғд, чуғз, хорпушт, хошок, хома, хоиск, хидев, хирман ва садҳои дигар.

Дар баробари ин, дар фарҳанг як миқдор моддаҳои луғавӣ ҳам дучор мешаванд, ки ҳанӯз дар замони таълифи «Луғати фурс» аз зумраи вожаҳои матрук ё ба истилоҳ архаистӣ маҳсуб мешуданд ва ба қавли В.А. Капранов, бештар аз «Шоҳнома»-и Фирдавӣ ва абёти боқимондаи Дақиқӣ гирифта шудаанд (8,159). Ин вожаҳоро ҳуди Асадӣ дар қисмати шарҳ мансуб ба забонҳои паҳлавӣ, авастӣ ва ғайра медонад:

Рухчакоз – калиматест фаҳлавӣ. Рух рӯ-т бошад ва чакоз – болои пешонӣ. Ва ба паҳлавӣ **рухчакоз** аслаъ бувад (4,46).

Хурда – тафсири аҷзои Позанд аст ва Аёрда тафсири чумлаи Позанд аст (4,34).

Вале миқдори ин вожаҳо зиёд нестанд. Дар чор нусха «Луғати фурс», ки мавриди истифодаи Аббос Иқбол қарор гирифтааст, аз Фирдавсӣ 163 шохид ва аз Дақиқӣ 97 шохид оварда шудааст ва табиист, ки ҳамаи онҳо вожаҳои матрук буда наметавонанд. Аз ин рӯ, дар қиёс бо дигар вожаҳои ба гурӯҳҳои лексикӣ-маъноӣ дохилшаванда миқдори онҳо хеле ночизанд (8,158-164).

В.А. Капранов дар қисмати хулосаи асари хеш махсус таъкид намудааст, ки вожаҳои матрук ё дар қарнҳои X-XI куҳнашуда дар «Луғати фурс» зиёд нестанд. Аз ин рӯ, ақида дар бораи он ки дар ин фарҳанг лексикаи архаистӣ, вожаҳои нодиру матрук чамъоварӣ шудаанд, қисман қобили қабуланд, зеро чунин моддаҳои луғавӣ дар қиёс бо навъҳои дигари вожаҳо, алалхусус вожаҳои аз забони зинда, гуфтугӯӣ ё шеваҳо гирифташуда ва мустаъмал дар ҳаёти рӯзмарра ё дар забони омма хеле кам мебошад (8,179). Аз ин рӯ, «Луғати фурс» на танҳо барои ошноии бештар пайдо намудан бо вижагиҳои забони форсӣ-тоҷикӣ қарнҳои IX-XI, балки барои забони муосир ҳам аз аҳамияти зиёд бархурдор ҳаст.

Асадӣ дар қисмати ташреҳи фарҳанг аз усулҳои гуногуни шарҳи моддаҳои луғавӣ истифода бурдааст. Гоҳе ӯ бо овардани муродифи калима қонё мешавад:

Лач – лагад бошад (4,24).

Намч – нам бошад (4,25).

Дар фарҳанг дар аксари ҳолат шарҳи муфассали вожа оварда шудааст:

Банонч – марде, ки ду зан дорад ва ин занон якдигарро **гӯлонч** ва **васнӣ** хонанд (4,22).

Ошкӯх – касе, ки пояш ба чизе дарояд ва ба ангушти пой биистад ва ҳештанро аз афтодан бипояд, гӯянд, бишкӯхид (4,31).

Асадии Тӯсӣ дар бисёре аз ҳолат баъди шарҳи моддаи луғавӣ муродифи онро аз забони арабӣ ё аз шеваҳои мухталифи забони форсӣ-тоҷикӣ меорад:

Фарғанд - гиёҳест, ки хурӯй бошад ва чун каду барчаҳад ва ўро **хав** ва **азғич** низ хонанд... (4,39).

Муғунда ва **боғра** – ҳар ду чизе бувад, ки аз дарди андومه дар бандгоҳе афтад ва дар пӯсти он чо, ки бувад, гирд ояд ва гурӯҳе **варғох** хонандаш аз мардуми оммаи Тӯс (4,42).

Дар шарҳи бархе аз вожаҳо Асадии Тӯсӣ муродифи онро аз забони арабӣ меорад ва ин усул дар луғат бисёр ба кор рафтааст:

Раст – растае бувад аз бозор ва **рада** низ гӯянд ва ба тозӣ **саф** хонанд (4,14).

Бух ва **кух** – чизе бувад, ки тарси кӯдаконро бисозанд ва дидори зишт ва онро ба тозӣ **форуъ** гӯянд (4,30).

Асадии Тӯсӣ барои тасдиқи шарҳи хеш аз шоирон теъдоди зиёди байтҳоро овардааст. Теъдоди ин шоирон ҳам аз нусха ба нусха фарқ мекунад. П.Хорн таъкид мекунад, ки дар нусхаи мавриди истифодаи ӯ, яъне нусхаи Ватикан Асадӣ маҷмӯан аз 67 шоир ном бурда аз эшон шоҳид овардааст (4,35). Устод В.А. Капранов қайд мекунад, ки теъдоди шоироне, ки аз эшон шоҳид оварда шудааст, аз 100 таҷовуз мекунад ва аксари ононро шоирони аҳди Сомониён ташкил медиҳанд: Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абӯшақури Балхӣ, Шаҳиди Балхӣ, Маъруфии Балхӣ, Абдулмасали Бухорӣ, Тайёни Марғазӣ, Мунҷики Тирмизӣ, Лабибии Хуросонӣ ва дигарон (8,168).

Дар «Луғати фурс» устод Дабирсиёкӣ ба таъб расониданду мавриди истифодаи мо қарор гирифтааст, аз 77 шоир 1335 байт абёти шоҳид оварда шудааст (4,8).

Аз байни шуаро аз ҳама бештар аз устод Рӯдакӣ шоҳид оварда шудааст. Тибқи ҳисоби В.А. Капранов дар шарҳи 286 моддаи луғавӣ зиёда аз 300 байт аз Рӯдакӣ шоҳид омада ва дар ҷои дуюм Унсурӣ (242 шоҳид), сипас Фирдавсӣ (163 шоҳид), Абӯшақур (120 шоҳид), Мунҷик (96 шоҳид) ва дигарон омадаанд (8,168). Аз 40 нафар шоир танҳо як байт шоҳид оварда шудааст ва ағлаби онҳо шоиронеанд, ки дар бораи эшон аз ягон тазкира ва осори дигари илмӣ-адабӣ наметавон иттилое ба даст овард. «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ, аз ин нуктаи назар, сарчашмаи мунҳасир ба фард аст ва маҳз ба шарофати ҳамин луғат номи даҳҳо шоирон ва намунаи ашъори эшон то замони мо омада расидааст. Ба тариқи мисол метавон номи чунин шоиронро зикр кард: Аҳмади Бармак, Пирӯзи Машриқӣ, Абӯҳанифаки Аскоф, Хатирӣ, Зарринкитоб, Зинатӣ, Алӣ Қарти Андигонӣ, Бӯшуайби Ҳиравӣ, Шӯҳраи Офок, Абдуллоҳ Оризӣ, Абулалои Шуштарӣ, Абӯалии Симҷӯр, Ҳакими Ғамнок, Ламаонии Аббосӣ, Юсуфи Арӯзӣ ва дигарон.

Тазаккур бояд дод, ки бархе аз шавоҳиди байтии дар луғат омада тасҳиф дорад, ки дар навбати худ ба костагии вазни шеър овардааст. Иллати ин ҳодисаро метавон ба ду чиз шарҳ дод:

1. Ҳангоми нусхабардорӣ котибони беинсоф ё чаласавод аз сабаби нафаҳмидани маънии вожаҳо ё аз истеъмол баромадану

матрук шудани онҳо ба таҳрифу тасҳиф ва гоҳе ба тасарруф ҳам роҳ додаанд.

2. Сабаби дигар дар нуқсест, ки аслан хоси шеваи ашъори қарнҳои нахустини шеъри форсӣ-тоҷикӣ мебошад. Бино бар ақидаи ақсари муҳаққиқини давра ва сабқҳои адабӣ, сабки хуросонӣ, яъне сабке, ки дар ҳавзаҳои адабии Мовароуннаҳр шакл гирифтубаъдтар дар тамоми ҳавзаҳои адабии Эронзамин паҳн шуд, дар баробари соҳиби мухтассоти барҷаста будан, боз чанд нуктаҳои заъф ҳам дорад. Масалан, устод Шамисо чунин изҳори ақида кардаанд: «Дар сатҳи адабӣ сохтори маъноии содае доранд (манзури эшон сабки хуросонӣ аст – Н.Ғ.) ва аз шакли мусиқоии заиф бархурдоранд ва умуман дар вазни арӯзӣ сакта доранд. Қолаби ашъор қитъа аст, ки танҳо мисроъҳои чуфт ҳамқофияанд» (14,85).

Аҳамияти дигар ва фавқуллодаи ин асар дар он зоҳир мешавад, ки маҳз ба шарофати он намунаҳо аз асарҳои гумном ё талафшудаи бархе аз шоирон то замони мо омада расид. Манзур «Калила ва Димна» ва «Синдбоднома»-и устод Рӯдакӣ, «Офариннома»-и Абӯшақури Балхӣ, достони «Вомиқ ва Азро»-и Унсурӣ ва ҳамчунин қисматҳои аз шеърҳои фоқид, алалхусус ҳаҷвияҳо ё қасидаҳои, ки ба Тайён, Мунҷик, Лабибӣ ва дигарон тааллуқ доранд, мебошад.

Н.И. Чайкин ҳам ба ин нукта, яъне аҳамияти «Луғати фурс» аз ин лиҳоз, ишора намуда, менависад, ки дар ин фарҳанг, масалан аз Унсурӣ 30 байти шохид бар вазни «Шохнома» навишта шудааст, оварда шудааст.

Хидмати бузурги Асадӣ на танҳо дар ҳифз ва шарҳи вожаҳои зиёди забони адабии қарнҳои X-XI ва интиқоли ин мерос ба пасиниён зоҳир мешавад, балки дар нигоҳдошти ашъори шоирони моқабл ва замони худаш ҳам мебошад.

П.Ҳорн дар муқаддимае, ки ба матни «Луғати фурс» навиштааст, менависад: «Ба таври кулӣ аз вазъи нусхаи ҳозир ин тасаввур дар ҳонанда эҷод мешавад, ки дар ин китоб резакориҳои ниҳой ба амал наёмада ва Асадӣ қабл аз итмоми комили он даргузашта аст. Илова бар ин, вазъи хоси муқаддима, ки фоқиди таркиби маъмулаи дигар кутуб аст ва бисёр хулоса шуда, зоҳиран, ин назарро тақвият мекунад» (4,29).

Заннест наздик ба яқин, хосатан агар ба хотир орем, ки «Луғати фурс» дар солҳои охири ҳаёт ва дар пириву заъф, ки аз он шоир ҳанӯз дар «Гаршоспнома» шикоят намудааст, таълиф ёфтааст. Шояд иллати таваччуҳи зиёд ва дастзаданҳои бисёр ба асари Асадӣ ба хотири тақмили он ё дар заминаи он фарҳангҳои зиёдеро тадвину

таълиф намудан ҳам дар ҳамин адами «резакориҳои ниҳой» ё нуқтаи таммат бошад. Ба ҳар ҳол тавачҷух ба «Луғати фурс» тӯли ҳазор сол аст, ки кам намешавад ва баёнгари ин матлаб нусхаҳои зиёд ва чопҳои матбаавии он мебошад.

* * *

Аз «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ нусхаҳои зиёде дар китобхонаҳои мухталифи олам мавҷуд аст, ки ба бархе аз он муҳаққиқон ишора намудаанд. Ҳамаи мусахҳаҳои матни «Луғати фурс» таъкид аз он мекунанд, ки нусхаҳои ин фарҳанг ба андозаи зиёд аз ҳамдигар тафовут доранд ва наметавон гуфт, ки онҳо аз рӯи як нусхаи асл рӯйбардор шудаанд. Ҳақ бар ҷониби устод Аббос Иқбол аст, ки чунин тафовут ва гуногунрангии як асарро ба ҳадде, ки гӯё ҳар яке асари мустақил бошад, шарҳ додаанд. Ба ақидаи эшон, чун ин китоби луғот дар байни мардум паҳн шуд, ҳар як алоқаманди забон ба қадри фаҳму салиқаи худ бар он даст бурд. Бархе бо китобати ҳамин луғат иктифо намуд, вале шоҳиде дигар аз шоирони замони худ ё шавоҳиде бар шоҳидҳои асли илова кард. Бархе дигар ба қисмати ташреҳи моддаҳои луғатӣ даст зада, онро ҷое мухтасар, ҷое бештар ва ҷое ба забони замони худ мувофиқтар намуд. Гурӯҳе бошанд, муқаддимаи асарро ҳазф намуда, бо дохил намудани чанд моддаҳои луғавии дигар хостанд, ки таҳти номи хеш фарҳанги дигари тафсири дар забони форсӣ-тоҷикӣ тадвин кунанд. Аммо мардум ба сабаби шабоҳати он ба фарҳанги Асадии Тӯсӣ ин фарҳангхоро ҳам айни ҳамон таълифи ин фарҳангшинос ва шоири машҳур пиндоштаанд (1, дол-ҳо).

Ба ҳамин монанд андеша дар муқаддимаи нусхаи Ф. Мучтабой ва А. Содиқӣ ҳам омадааст. Эшон навиштаанд: «Чунин ба назар мерасад, ки баъд аз Асадӣ қасони дигаре гирдовардаҳои ӯро асос қарор дода ва ҳар як бо афзудани луғот ва шавоҳиди дигар ва овардани матолиби мухталиф таҳрирҳои ҷадид аз он сохтаанд. Муқобала ва баррасии нусхаҳо нишон медиҳад, ки дар тӯли замон баъзе аз котибон низ ба саҳми худ аз ин равиш пайравӣ карда ва ба қасди бехтару комилтар қардани ин вожанома ва ба завқу ташҳиси худ дар нусхаҳо тасарруф мекарда ва бо дохил қардани забтҳо ва ибороти ашъори нусхаҳои пешин дар нусхаҳои худ ё бо ҳазфи ашъору талҳиси таориф маъмуҳаҳо месохтаанд, ки имрӯз чанд намуна аз онҳо дар даст аст» (5, 14).

Аммо бо мурури айём ҳамаи ин иловаҳо ва тасҳеҳу таҳрирҳо ба хоҳири қидмат будан, ба таркиби луғавии забон ворид шуданд ва дар бархе ҳолат танҳо дар ҳамин асар дучор шудан аҳамияти бештар пайдо намуданд. Аз ин нуқтаи назар, ба алоқамандони забон муҳим нест, ки он аз ҷониби кӣ ва кай ба «Луғати фурс» ворид шуд ё худ моли

аслии Асадии Тӯсист, ё касе дигар бар ин асар мулҳақ намудааст.

Фикр мекунам, ки рӯзе боз нусхаи комилтару шомилтаре пайдо мешаваду муқояса ва муқобалаи онҳо ба ин саволҳо ҷавоб ва муаммои тааллуқ доштан ё надоштани онҳоро ба таълифи Асадӣ файсала менамояд.

Пайнавишт:

1. Абӯмансур Алӣ ибни Аҳмади Асадии Тӯсӣ. Китоби Луғати фурс. Ба тасхеҳ ва эҳтимоми Аббос Иқбол. – Техрон: Чопхонаи Маҷлис, 1319ш.
2. Алӣ Ашрафи Содикӣ. Хулосаи «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ // Номаи Фарҳангистон. – Замимаи шумораи №9. – Техрон -Тир, 1379.
3. Асадии Тӯсӣ. Гаршоспнома /Таҳияи матн ва шарҳи луғот аз А.М. Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2011.
4. Асадии Тӯсӣ. Луғати фурс /Бо ҳавошӣ, таълиқот ва фаҳорис бо кӯшиши Муҳаммад Дабирсиёкӣ. – Техрон: Китобхонаи Тахурӣ, 1336х.
5. Асадии Тӯсӣ. Луғати фурс. Луғати дарӣ. Ба тасхеҳ ва таҳшияи Ф. Мучтабӣ ва А. Содикӣ. – Техрон: Интишороти Хоразмӣ, 1365.
6. Баевский С.И. Ранняя персидская лексикография (XI-XV вв). –М.: Наука, 1989.
7. Ғиёсов Н.И. Сӣ мақола. –Хуҷанд: Нури маърифат, 2014.
8. Капранов В.А. «Луғати фурс» Асади Туси и его место в истории таджикской (фарси) лексикографии. – Душанбе: Изд-во АН Тадж. ССР, 1964.
9. Нақавӣ Ш. Фарҳангнависни форсӣ дар Ҳинд ва Покистон. – Техрон: Интишороти Идораи кулли нигориши Вазорати фарҳанг, 1341.
10. Насриддин, Абдулманнон. Куллиёти осор, ҷ.1. – Хуҷанд: Хуросон, 2013.
11. Наҳҷувонӣ, Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳ. Сихоҳ-ул-фурс. Ба эҳтимоми д-р Абдулалӣ Тоатӣ. – Техрон: Бунгоҳи тарҷума ва нашри китоб, 2535 шоханшоҳӣ.
12. Носири Хусрав. Сафарнома. Ба чоп тайёркунандагон Камол Айнӣ ва Салоҳат Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1970.
13. Пейсиқов Л.С. Лексикология современного персидского языка. –М.: Изд-во МГУ, 1975.
14. Тамимдорӣ, Аҳмад. Китоби Эрон: Таърихи адаби порсӣ: мактабҳо, давраҳо, сабқҳо ва анвои адабӣ. – Техрон: ал-Худо, 1379.
15. Чайкин В.А. Вамек и Азра./ Сб. статей: Хакани Незами. Руставели. Труды научно-исследовательского Института Кавказоведения. – Т.1. – М.: Изд-во АН ССР, 1934.
16. Чайкин К.И. Асади Старший и Асади Младший. – Фердовси. №20. – Ленинград: Изд-во АН СССР.

Ромиз Абдуллоев¹

ҶОЙГОҲИ МУҲАММАД ИҚБОЛИ ЛОҲУРӢ ДАР АДАБИЁТИ МУОСИРИ ТОҶИК

Дар сари забонҳо қарор доштани номи Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ ҳамчун шоир ва файласуфи барҷастаи адабиёти форсу тоҷик дар солҳои навади асри гузашта, ҷойгоҳи ӯро ба сифати машъалафрӯзу муборизи ақвоми Шарқ муайян менамояд. Ба таъбири дигар, мавқеи баландро соҳиб гардидани Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ дар адабиёти муосири тоҷик аз муносибату алоқамандии суҳанварони соҳибноми тоҷик бараъло эҳсос мешавад ва метавон гуфт, ки сурат гирифтани чунин муносибат ба осори арзишманди ин партавафшонии илму ирфон ханӯз дар солҳои панҷоҳуми асри гузашта рӯйи қор омада буд. Ҳамин омил ба омӯзишу маърифати мероси гаронсанги ин гуна чехраҳои барҷастаи адабиёти форсӣ ёрмандӣ кард. Шояд пас аз нашри мунтахаботи Ҳофизӣ Шерозӣ ва таҳқиқ шудани ашъори Мирзо Абдулқодирӣ Бедил дар даҳсолаи чорум ва панҷуми асри гузашта, Иқболи Лоҳурӣ дар Тоҷикистон савумин шахсияти адабӣ бошад, ки ба аҳли илму фарҳанг муаррифӣ шуд. Қабл аз ашъори Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ, Саъдии Шерозӣ, Соиби Табретӣ ба нашр расидани мунтахаботи Иқболи Лоҳурӣ боиси ҳарчи зудтар алоқа пайдо кардани суҳанварони тоҷик ба мероси ҳамин гуна машъалафрӯзони фарҳанги арзишманди ниёгон дар хиттаи Ҳинду Покистон гардид. Ба Иқболи Лоҳурӣ суҳанварони тоҷик ҷойгоҳи муҳимро қоилад ва онро дар радифи Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Соиби Табретӣ қарор додаанд. Устод Лоик Шералӣ ба сифати як чехраи барҷастаи адабиёти муосири тоҷик аз Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ чунин ёдоварӣ менамояд:

*Ҳазрати Иқбол, бар мо бад мағир,
Мо агар дар хоби сакта андарем (10,582).*

Ин ҷо бо камоли чуръат таъбири «чехраи барҷастаи адабиёти муосири тоҷик»-ро дар мавриди Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ истифода намудем ва албатта ин бесабаб нест, зеро воқеан ҳам муборизаҳои ӯ барои пайдории забони форсӣ дар кишвари Ҳинду Покистон ва ҳадафу барномарезиҳои мушаххасаш қобили мулоҳизаву қадршиносист. Ва то ҷое равиши мазкур ёрмандие барои барҷаста гардидани

¹ номзади илмҳои филологӣ

моҳияти афкори фалсафиааш доштааст. Албатта, ҷодаи пешанамудаи Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ, чӣ тавре ки худаш ҳам таъкид мекунад, як марҳилаи тамоман нав дар тамаддуни башарӣ мебошад ва шояд аз ҷониби мураттиби нахустини мунтахаботи ашъораш Мирсаид Миршакар дигаргуна баҳо гирифтани ин «усули тозааш» дар солҳои панҷоҳум аз ҳамин сабаб бошад. Мирсаид Миршакар дар ин бора менависад: «Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ умедвор буд, ки ин «услуи тоза» барои мубориза бар зидди мустамликадорон даъват намудани халқ мададгор мегардад. Аммо ҳама баръакс баромад ва сабаби ин дар он буд, ки Иқбол ба назар нагирифт, ки бо ин услубу ақидаи пешгирифтааш халқи гуногунмазҳаби Ҳиндро муттаҳид карда, ба мубориза барои мақсади ягона пешсаф кардан, аз имкон берун аст» (1). Аз ин иқтибос ҳарчанд муносибати шоир нисбат ба мероси Иқбол як навъ дар доираи афкори сиёсии замон сураат гирифтааст, вале бо вучуди ин Мирсаид Миршакар заминаи мусоидеро бо анҷоми хидматҳои бедареғ барои устувор гардидани пояҳои иқболшиносии тоҷик фароҳам овардааст. Шоирони миллатсарову ватанпарвари тоҷик зери шиори «Хезу халлоқи ҷаҳони тоза шав» номи Иқболи Лоҳуриро дар канори Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ ёдоварӣ намуданд ва аз гузаштаи на он қадар дури таърих, ки бо вуқӯъ пайвастанӣ ҳодисаҳои дарднок сабаби «аз аслашон дур» монданашон гардида буд, ба Иқболи Лоҳурӣ қиссаҳо мекарданд. Дар ин маврид, боз ҳам ба ашъори устод Лоиқ рӯй меоварем, ки гуфтааст:

“Хез аз хоби гарон” – гуфтӣ, вале

Дар Самарқанд ончунон беминбарем (10,582).

Дар ҷаҳорпораи зерин устод Лоиқ моҳияти «бозҷӯии рӯзгори асли хеш»-ро дар доираи таъбири «хезу халлоқи ҷаҳони тоза шав»-и Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ рӯйи қор овардааст. Ў хангоми ёдоварӣ аз Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ бо ҳамин шевае, ки аз Муҳаммад Иқбол ёд кардааст, истифода мекунад:

Дар Бухорое, ки гуфта Мавлавӣ:

“Ин Бухоро манбаи дониш бувад”

Баъди Мавлоно чӣ гӯям, эй дарег,

Ин Бухоро маниши нолиш бувад... (10,56).

Дар шеъри дигар ба чунин мисраъҳо дучор меоём:

Гуфт алломаи Иқбол, ки бархез зи хоб!

Буздиле гуфт: фулонист мухотаб, на манам... (10,567).

Ҳамин гуна, Лоиқ Шералӣ дар адабиёти муосири тоҷик аз суханвароне ба ҳисоб меравад, ки бо хусни қаламу дирияти суханварӣ ба бузургону гузаштагони соҳибмақому маърифатгустараш фитрату

қобилияти баланди суҳанвариро қоил аст ва корномаҳои илмиву фарҳангиашонро дар канори арзишҳои дастовардҳои тамаддуни башарӣ гузошта, бо номҳои ифтихорӣ ёдоварӣ намуданашонро яке аз вазифаҳои муҳими худ ҳамчун меросбару меросбардори фарҳанги ниёгон мешуморад. Дигар аз шоирони барҷастаи тоҷик, ки дар ин радиф ҳамқадаму ҳамқаламу ҳамалами устод Лоиқ Шералӣ аст, Бозор Собир мебошад. Ручӯҳои Бозор Собир ба таърих ва адабиёти форсу тоҷик хоси ҳуди суҳанвар аст ва дар ин маврид ӯ дорои дидгоҳи шахсист. Бозор Собир шоири «вичдони партиявӣ» аст ва дар доираи ҳамин биниши партиявӣ ба таъриху адабиёти имрӯз баҳогузориҳояш сурат гирифта истодаанд, ки он боиси пайдо шудани афкори тунду ошӯбгароёна нисбат ба арзишҳои маънавии ниёгон гардидааст, вале мавридҳои даст медиҳанд, ки вай мисли устод Лоиқ Шералӣ андешаҳои хушоянду пазируфтани ҳам баён мекунад. Ӯ дар маҷмӯаи «Хуни қалам» шеър ба унвони «Исмоили Сомонӣ девори Бухоро буд» дорад ва бардоштҳои ҳам дар ин маврид мусбат ба қалам омаданд. Масалан, ёдовариаш аз Иқболи Лоҳурӣ чунин аст:

*Як тоифа аз Лоҳур, як тоифа аз Тӯсем,
Ҳам вориси қомусем, ҳам вориси номусем,
Ҳамшаҳрии Фирдавсӣ, ҳамшаҳрии Иқболом,
Ҳамшаҳри баномусем, ҳамшаҳри баиқболом (9,67).*

Ин ҷо ифтихори ватандорӣ Бозор Собир бо зикри номи ду ҷеҳраи барҷастаи адабиёт Абулқосим Фирдавсӣ ва Муҳаммад Иқбол боло гирифтааст ва «як тоифа аз Лоҳур» гуфтани ҳам ишорате ба ҳамин гуна шоирони хиттаи фарҳангу тамаддун мекунад. Аммо ҷои дигар баръакси чунин афкори барҷаста, шоир суду зиёни Иқболро баркашида, онро аз якдигар кам намедонад:

*Дар сояи як мақбараи сахт баланд
Бо оби хунук нони ҷавӣ меҳӯрданд,
Гуфтанд, ки ин мақбараи Иқбол аст
Аз ҳазрати ӯ ин гуна беиқбол аст (9,58).*

Дар ҷавоби байти нисбати Маркс баённамудаи Муҳаммад Иқбол:

*Дини он пайгамбари Ҳақношинос,
Дар мусовоти шикам дорад асос.*

рубои зеринро сурудааст:

*Зӯр аст зи ваъдаи Худо меъдаи халқ,
Аз ҳарфи азизу авлиё меъдаи халқ.
Ҷуз қур-қури он касе намегӯяд рост,
Эй, аҳли шикам, Худои мо меъдаи халқ (9,105).*

Ба ин иктифо накарда, ҳамин гуна мулоҳизоти фалсафии Муҳаммад Иқболро зери тозиёнаи танқид мегирад:

*Аз Балху Бухорову Ҳарӣ то Ҳамадон,
Зиндонӣ занону мардҳо зиндонбон.
Инҳо, ки дар ин билод беиқболанд,
Аз фалсафои Муҳамади Иқболанд (9,115).*

Ба назари инҷониб Бозор Собир ба шахсияти Муҳаммад Иқбол аз ду равзана нигоҳ мекунад: аз равзанаи адабиёту ҳунар ва илму фалсафа. Ҳар ҷо ки чеҳраи Муҳаммад Иқбол дар тасвири шоир мусбат таҷассум гардад, аз он бешубҳа маълум мешавад, ки Бозор Собир ба Иқболи шоир гуфтугӯ дорад ва чун мавриди мазаммат қарор мегирад, ҳатман он Иқбол Иқболи файласуф аст. Албатта, бояд таъкид намуд, ки Бозор Собир на ин ки ба Иқбол, балки мавқеъгириҳояшро нисбати дигар шахсиятҳои бузурги таъриҳӣ аз ҳамин равзана зоҳир кардааст. Аммо дар маҳфили охиринаи шеъраш, ки ду сол пеш сурат гирифта буд, дар шеъри «Шоиронро набӯсида намонед ба хок» бо муҳаббат аз Муҳаммад Иқбол ном мебарад ва онро ба таъбири «Иқболи Шибҳи Қора» ёдоварӣ мекунад. Аз сурат гирифтани чунин манзара худ пайдост, ки Бозор Собир бо вучуди зоҳир намудани мулоҳизоти якҷониба, ҷойгоҳи муҳимеро ба мавқеи суҳанварии Муҳаммад Иқбол қоиладар аст. Дар ашъори Бозор Собир чандин маврид ба қор рафтани номи ин суҳанвари мумтоз худ шаҳодатгари он аст, ки Иқболи Лоҳурӣ ҳамеша мавриди назари Бозор Собир қарор дорад ва ӯ онро аз шоирони эътирофнамудаи худ медонад.

Фарзона «шаҳбонуи шеъри кунунии тоҷик» (таъбири адабиётшинос Абдунабӣ Сатторзода) аз шоирони иродатманди осори Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ дар адабиёти муосири тоҷик ба ҳисоб меравад. Муҳаббату самимияти Фарзона ба Иқболи Лоҳурӣ дар маҷмӯаи «Паёми ниёгон» бараъло эҳсос шудааст. Маҷмӯаи мазкур бо гуфтугӯи мустақими Фарзона бо «паямбарони Аҷам» шурӯъ мешавад ва дар маҷмӯъ шахсиятҳои маънавие, ки шоира дар он ном мебарад, 12 нафар мебошанд, ки дар байни ин «алломағони шеър» Муҳаммад Иқбол низ ҳузур дорад. Фарзона аз забони Иқболи Лоҳурӣ кӯшиши бозгӯии қорнамоии дурахшони Иқболро намуда, онро ба сифати ҷузви хидматҳои ифтихории суҳанвар аз забони ҳуди шоир рӯи сафҳа овардааст. Фарзона бо пайки қалами Муҳаммад Иқбол ба чунин масъалаҳо таваҷҷуҳ зоҳир мекунад:

*Дилам аз ҳоли гардун роздон шуд,
Ҳамӯшии маро бар ман забон шуд.*

*Чу аз тири суҳан фатво гирифтам,
«Аҷам аз нағмаҳои ман ҷавон шуд».
Зи «Асрори худӣ» дарёфтам ман,
«Рамузи беҳудӣ»-ву худгариро.
Ман он Хизрам, ки бо нӯшобаи шеър,
Фузудам ҷони нав лафзи дариро (11,24).*

Фарзона бо ин равиши тозаи суҳанварӣ дар ҷодаи арзёбии хидматҳои бедареғи фарзандони Шарқ паёми рӯҳ гирифтани ҷанбаҳои фалсафии афкори ниёгонро мерасонад. «Бо нӯшобаи шеър афзун гардидани ҷони лафзи дарӣ» худ натиҷаи муқовиматҳои маънавии Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ бо истилогарони англис дар роҳи вусъат додани забони форсӣ мебошад ва ифтихоран ёдоварӣ кардани Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ ҳам қаноатмандии як суҳанвари мумтоз нисбат ба анҷоми корҳои судмандаш мебошад. Мураттибони «Куллиёти форсӣ» Қиёмиддин Сатторӣ ва Амрияздони Алимардон дар муқаддимаи китоби мазкур доир ба ин масъала навиштаанд: «Британия барои сушт кардани таъсир ва нуфузи дини мубини Ислоҳ дар ҷомеаи нимҷазираи Ҳинд зарбаи сахт ва ҳалокатоварро ба пайкари забони форсии дарӣ зад ва соли 1836 милодӣ ин забони муқтадир ва малакутиро аз мақоми забони давлатӣ ва илму адаб барандохт ва забонҳои англисӣ ва ҳиндиرو ҷонишини он сохт» (5,6). Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ дар ин марҳила бо заҳмату кӯшишҳои пайвастаи эҷодӣ ва эҷози суҳани хеш дар роҳи нафаси тоза бахшидани шеъри Аҷам дар сарзамини Ҳинду Покистон хидматҳои шоистаеро ба анҷом расонид ва ба ҳамин васила ба мусалмонон ва умуман ба мардуми ситамдидаи ҷаҳон паёми озодиро овард ва саҳми арзандашро бо оғоз бахшидани ҷунин корномаҳои бузург гузошт. Дар қанори дигар бузургони Аҷам қарор гирифтани Муҳаммад Иқбол дар маҷмӯаи «Паёми ниёгон» ҳам бозгӯкунандаи ҳамин ҷанбаи масъала мебошад, ки он аз доираи огоҳии шоира Фарзона берун намондааст. Дар идомаи ин бандҳои шеъри Муҳаммад Иқбол мегӯяд:

*Басе вайронаҳои рӯҳхоро,
Зи хишти фитратам маъмур кардам.
Басе меҳмони соҳибхонакуширо
Зи гирди хони ховар дур кардам.*

*Набошад ризқбахши дигаронро
Дигар қуте ҷуз оби донаи ашк
Чӣ бояд кард, эй ақвоми Маширик,
Кай охир мешавад афсонаи ашк.*

*Набитвон бо сиришке боз гардонд
Чалолу маснади Дорову Чамро.
Мусофир ҳастаму аз арсаи разм,
Ба фардо боядам бурдан Ачамро (11,24).*

Муҳаммад Иқбол масъулияти бузурги бардӯшдоштаашро бо ҳамин васила баён мекунад ва як навъ бо оҳанги даъват барои ба даст овардани бахту саодат ва рӯшноиву бедорӣ ба халқи «дар зулмат гунудаи Шарқ» рӯй оварда, мегӯяд:

*Бихез, эй халқи дар зулмат гунуда,
Ки мехезад шафак дар бурчи ховар.
Сар овард умри ман дар саргаҳи вақт,
Ачам чун мешавад фардои дигар?!
Ачам чун мешавад?! (11,24).*

Маҷмӯаи «Паёми ниёгон»-и шоира Фарзона бо рӯшан намудани ҳамин чихати масъалаҳои вобаста ба самти худсозиву худҷӯиву асолатпарастии гузаштагонамон, ки он мӯчиби фардосозиву фардоофаринӣ гардидааст, як навъ идомадиҳандаи ҳамон равиши охирин намояндаи алломағони шеърӣ машриқзамин Иқболи Лоҳурӣ гардидааст ва бешубҳа ин гуна шеърҳо дар шароити имрӯзини адабӣ хидмати шоистаеро анҷом хоҳад дод. Фарзона дар як шеъре, ки дорои радифи «Ачам бедор мегардад» мебошад, пайки умеди ниёгонро ба фардоиён мерасонад ва ин худ умедворихое аз фардои дурахшони машриқ дорад. Озарахш низ ба Иқболи Лоҳурӣ дар газали ба Афғонистон бахшидааш чунин назарҳо доштааст:

*Эй манбаи илҳоми Муҳаммад Иқбол,
Иқболи мусалмони ман Афғонистон (8,108).*

Аз як гузориши профессор Комил Бекзода дар маҳфили «Ганҷи суҳан» илҳом гирифта, шоири танзгарои тоҷик Абдуфаттоҳ Кулолӣ аз Муҳаммад Иқбол ин гуна ёдоварӣ намудааст:

*Гуфт Иқбол: -Ӯ ба «Ло» дармонду то «Илло» нарафт,
Лек моро бар замин то ариши аъло мебарӣ (7,43).*

Ҳамин тариқ, метавон таъсири Муҳаммад Иқболро ба сифати шоир ва файласуфи Шарқ дар адабиёти муосири тоҷик ба мушоҳида гирифт. Ихлосу алоқаи шоирони муосир нисбати шоир аз истифодаи номаш дар ашъори суҳанварон бараъло эҳсос мегардад ва ин сабаби ангега бахшидани ручӯъҳои таърихӣ суҳанварон дар марҳила, навин гардидааст. Ба таъб расидани «Куллиёти шоир» дар давраи чадид равзанаи наво дар иқболшиносии тоҷик боз намуд ва ҳамин касби муҳаббату самимияти Иқбол дар Тоҷикистон ба номаш гузоштани чандин нуктаҳои муҳими фарҳангӣ гардид ва ҳатто унвонгузори

баъзе марказҳои муҳими иқтисодиву иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ ҳам ба номи шоир ва шаҳри Лоҳур як навъ паёми эътибор густардани Муҳаммад Иқболи Лоҳуриро дар байни аҳолии шаҳру деҳот мерасонад. Ба умеди ба даст овардани иқболу саодати маънавии Муҳаммад Иқбол бисёр хонаводаҳо номи фарзандонашонро Иқбол гузоштаанд. Сангарсозиву иқболсизезии баъзе рӯшанфикрон таъсироте ба ҷараёни оммавият пайдо кардани шуҳрати Иқбол надоштааст ва баръакс номи Иқбол рамзи худҷӯиву бедории халқи тоҷик дар солҳои саҳту сангини сиёсии кишвар гардидааст. Таъсири шеваи баён, равишҳои тасвир, сабк, забон, пайванди афкори шоирони муосир бо Иқбол, ибтикори ӯ дар шеър, албатта ҷойи баҳси дигар аст. Иқбол дар рушди шеъри муосири тоҷик ва навҳои гуногуни он нақши бориз дорад.

Адабиёт:

1. Ғаффоров А. Муҳаммад Иқбол.– Душанбе, Дониш: 1977. –226 с.
2. Иқбол, Муҳаммад. Паёми Шарк /Ба чоп тайёркунанда ва муаллифи сарсухан М.Миршакар. – Душанбе, Ирфон: 1966. – 228 с.
3. Иқбол, Муҳаммад. Садои машриқ /Мураттиб ва муаллифи муқаддима Ғаффоров А. –Душанбе, Дониш: 1978.–252 с.
4. Иқбол, Муҳаммад. Пайғоми машриқ /Мураттиб Ғаффоров А. –Душанбе, Адиб: 1987.–320 с.
5. Иқбол, Муҳаммад. Куллии форсӣ. – Душанбе, Паёми ошно: 2008. – 620 с.
6. Иқбол. Муҳаммад. Саду як ғазал. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 104 с.
7. Кулоӣ, Абдуфаттоҳ. Гулдастае аз боғи чон. – Хучанд: Ношир, 2012. – 448 с.
8. Озарахш. Чархболи офтоб.– Душанбе: Адиб, 2011. – 146 с.
9. Собир, Бозор. Хуни қалам. – Душанбе: Шучоён, 2010.–132с.
10. Шералӣ, Лоик. Куллии ашъор /Мураттибон Б. Ализода, Р.Шералӣ. – Душанбе, 2001. - 476с.
11. Фарзона. Паёми ниёгон. – Техрон: Садо ва симо,–1375. - 132с.
12. Фазона. Девон. – Хучанд: Хуросон, 2014. – 540 с.

Сайида Ашраф Зафар¹

НУРУДДИН ҶАЪФАРИ БАДАХШӢ ВА «ХУЛОСАТ-УЛ-МАНОҚИБ»-И Ӯ

Китоби «Хулосат-ул-манокӣб» дар шарҳи аҳволу осор ва таълимоти Саййид Алии Ҷамадонӣ маъруф ба «шоҳи Ҷамадон» аст, ки дар ҷаҳони тасаввуф ва футувати ислом, маърифату ирфон мақоми шомихеву дараҷаи арҷманду баланде эҳроз карда ва аз машоҳири замони худ будааст.

Таърихи зиндагонии ҳафтодудусолаи ӯ мавзӯе бас судманд ва дилпазирмебошад. Ҳаркучо ки ӯ рафт ва рахтисафар баст, муҳимтарин фаъолиятҳои таблиғӣ ва тадрисӣ дар он анҷом мегирифт ва тақрибан сивуду хонақоҳ аз Хатлон то Бултистону Кашмир бино кард, ки ҳамаи онҳо марокизи дин ва таҳзиб ва донишу ҳунар гардид. Китоби «Хулосат-ул-манокӣб» аз ҳолоту мақомоти вай ба таври тафсил баҳс мекунад ва зимни он иттилооти гаронбаҳое аз русуму одоти сӯфия ва мафҳуми воқеӣ аз мусталаҳоти мутасаввифа ва маълумоти боарзише роҷеъ ба авзои иҷтимоии қарни ҳаштуми ҳиҷрӣ ба мо медиҳад.

Муаллифи «Хулосат-ул-манокӣб» на танҳо муосири шоҳи Ҷамадон аст, балки аз муридони пуршӯр ва бисёр муқарраби вай буд, ки дар ҷаҳордаҳсолаи охири зиндагонии шоҳи Ҷамадон бо ӯ иртиботи комил дошта ва дар ағлаби маворид ҳаводису савонехеро, ки роҷеъ ба вай зикр мекунад, ё худаш аз забони муршид истимоъ карда ва ё дар мавқеъи ҳудуси он вақоеъ хузур доштааст. Лизо гуфта мешавад, ки ағлаби матолиби ин китоб бар мушоҳидаи айнии худи ӯ мубтанӣ аст. Агарчи дар таърихи фарҳангу адаби Покистону Ҳиндустон, Афғонистону Эрон ва то ҳаде ҷаҳони ислом шахсияти Саййид Алии Ҷамадонӣ комилан шинохташуда ва азамати вай мусаллам аст, вале роҷеъ ба зиндагонии вай он чӣ дар даст дорем, бисёр муҳтасар аст ва танҳо китоби мабсӯте, ки дар шарҳи аҳволи ин орифи боазамат дорем, «Хулосат-ул-манокӣб» таълифи муридаш буда ва тазкираи дигаре мутазаммини тарҷумаи аҳволи Саййид ба номи рисолаи «Мастурот» ё «Манқабат-ул-ҷавоҳир» аз Ҳайдари Бахшӣ аст. Нависандаи «Мастурот» ба ду восита (шайх Абдуллоҳи Барзаши Тӯсии Машҳадӣ 872 ҳ./1467 м.) ва аз муриди Саййид Муҳаммади Нурбахш (869 ҳ./1464 м.) ва шайх Исҳоқи Хатлонӣ (826 ҳ./1422 м.) халифа ва домоди шоҳи

¹ доктори забон ва адаби форсӣ (Покистон)

Ҳамадон) ба соҳиби «Маноқиб» мепайвандад ва баъзе аз матолибро аз ҳамин «Хулосат-ул-маноқиб» гирифтасту нависандагони баъдӣ низ аз ҳамин сарчашма аҳзи матолиб кардаанд. Ва ба ин ҷиҳат метавон гуфт, ки ҳар ду китоби мазбур аввалин манобеи таҳқиқӣ дар бораи Саййид Алии Ҳамадонӣ аст.

Муаллифи «Хулосат-ул-маноқиб». «Хулосат-ул-маноқиб» нахустин китобест, ки як сол баъд аз вафоти Саййид Алии Ҳамадонӣ дар шарҳи аҳвол ва маноқибӣ ӯ нигориш ёфтааст ва яке аз маохизи муътабару асосӣ роҷеъ ба зиндагонӣ, фаъолият ва афкори вай аст. Дар бораи интисоби китоби «Хулосат-ул-маноқиб» суъи тафохуме вучуд дорад ва баъзе нависандагон, мисли Ҳерман Эте таълифи мазбурро ба худи Саййид нисбат додаанд. (5,783) Ин иштибоҳ, зоҳиран, ношӣ аз равиши нависандагӣ аст, ки дар он пайравӣ шуда. Барои ин ки муаллифи китоб бештар савонеҳи ҳаёти вайро ба забони худи Саййид баён мекунад ва Ҳерман Эте на танҳо ақида ба сихати ин интисоб дорад, балки мусир(р) аст, ки чун таърихи фавти Саййид Алии Ҳамадонӣ 786 Ҳ./1384 м. аст. Соли таълифи китоби мазбур (787 Ҳ./1385 м.) ғалат аст ва бояд таърихи таълифи ин китоб нӯҳ сол пеш аз соли 786 Ҳ./1384 м. яъне соли 788 Ҳ./1386 м. қарор дода шавад ё таърихи вафоти Саййидро соли фаротар фарз бикунем, то ин интисоб дуруст ояд. Чарлз Сторӣ (6,947) ҷузъиёти китобро шарҳ дода, вале дар бораи муаллифи он чизе нагуфтааст. Дар феҳристи Китобхонаи Бонкипур (4,230) низ қавли Ҳерман Эте (5,783) ва Рё таъйид шудааст, ҷуз ин ки Мавлавӣ Абдулмуқтадир аз қозӣ Нуруллоҳи Шуштарӣ нақли қавл кардаву муаллифи «Хулосат-ул-маноқиб»-ро исм бурдааст, вале ӯ худ баъдан ин китобро дар феҳристи нигоришҳои Саййид Алии Ҳамадонӣ навиштааст.

Вале ба рағми иддаои нависандагони фавқуззикр агар китобро ба диққат мутолиа кунем, дар он ҳеч нуктае, ки далолат кунад, бар ин ки шоҳи Ҳамадон нигорандаи он аст, намеёбем, балки хилофи он ба сароҳат ҳувайдо мешавад, ки Саййид Алии Ҳамадонӣ нависандаи китоб нест, балки муаллифи он шахсе дигар аст. Иқтибоси зер аз «Хулосат-ул-маноқиб» шоҳиди қавли мост:

«... лочарам, муҳаббату таъзими чамеъи содот вочиб бошад, валекин инқиди эшон дар амри маҷҳул-ул-ҳақиқат вочиб набошад, илло вақте ки аз уламои атқиде бошанд, чунонки амири мо Саййид Алии Ҳамадонӣ, хассахуллоҳу-л-латифу би-л-лутфи-с-самадонӣ».

Дар як мавриди дигар муаллиф исми муршиди ҳудаш, яъне зикри шоҳи Ҳамадонро чунин овардааст, ки «...Чун аҳӣ Ҳақгӯй он чо рафт, дид, ки дарвеше бо аммомаи сиёҳ нузул кардааст. Ӯ бишинохт, ки он

дӯсти Худо, ки қоили ғайбӣ ҳавола карда буд, ин марди сиёҳдастор аст, ки ўро «Саййид Алии Ҳамадонӣ» гӯянд, қуддиса сирруху».

Ин навъ матолиб дар «Хулосат-ул-маноқиб» бисёр ёфт мешавад, ки ин ҳақиқатро комилан равшан мегардонад, ки Саййид Алии Ҳамадонӣ дар ин китоб ба унвони нависандаи он ҷилва намекунад, балки муаллифи он шахсе дигар аст, ки Саййидро дар нигориши худ аз ғояти таъзим ба такрор ва бо калимоти эҳтироми «чаноби сиёдат» ва «ҳазрати сиёдат» ёд мекунад ва яке аз муридони вай аст, ки бо калимоти «ин фақир» ва «ин ҳақир» ба худаш ишора менамояд. Исми ин нависандаро доктор Саййид Муҳаммади Абдуллоҳ дар феҳристи махтутоти форсии мутааллиқ ба Китобхонаи Донишгоҳи Панҷоби Лоҳур «Алой» овардааст, аммо маълум аст, ки «Алой» низ таҳаллуси Саййид Алии Ҳамадонӣ буда, ки дар маҷмӯаи ғазалиёти вай мавсум ба «Чихил асрор» мешавад, ин таҳаллус низ омадааст.

Дар хусуси муаллиф худи китоб ба мо чунин роҳнамоӣ мекунад:

«Чунонки ин туроби қадами килоби кӯи қадири қадим, таъоло кибриёху, ки ба номи Чаъфар аст, шабе дар бидояти сулук сари ниёз ба ҳазрати бениёз фиристод, аҷзи худ вусул ба суродиқи қадири қадим арза дошт, ба тааввуҳоти сӯзону абароти равон. Ногоҳ ҳазрати қадири қадим аз варои ҳичоб ба ин очизи нестӣ аз ғояти лутфу банданавозӣ хитобе аз мақоми бениёзӣ фармуда: «Матлубука нафсӣ». Аз завқи ин хитоб «Чаъфар» гашт мисли косае бар сари об ва «Нуруддин» ба нури он хитоб бидид бачавохири баҳри асрори ваҳҳоб».

Дар банди мазбур ду исм оварда шудааст: «Чаъфар» ва «Нуруддин». Аз сиёқи иборат пайдост, ки ин ҳар ду исм бар як шахсият далолат мекунад, ки дар ин таҳрир мақоми тақаллумро дорад ва Нуруддин Чаъфар исми комили вай аст. Дар «Мактуботи Амирия» низ исми Нуруддин Чаъфар омадааст, чунонки дар оғози он навишта шуда:

«Ин мактубот ҳазрати Амир, қаддасаллоху сирраҳу, ба Мавлоно Чаъфар ирсол фармуд, то файёзи ҷуд қисвати вучудро бар сокинони хиттаи шуҳуд меандозад». Аз рисолаи «Мастурот» ҳамин матлаб ба исбот мерасад, ҳангоме ки дар рисолаи мазбур аз «Хулосат-ул-маноқиб» нақл кардааст.

Қозӣ Нуруллоҳи Шуштарӣ дар «Маҷолис-ул-муъминин» зимни шарҳи зиндагонии Саййид Алии Ҳамадонӣ навиштааст:

«Нуруддин Чаъфари Бадахшӣ, ки аз афозили таломизаи ўст, дар китоби «Хулосат-ул-маноқиб» зикр намуда».

Аз ин қавл ба таври кулӣ метавон гуфт, ки исми комили муаллиф Нуруддин Чаъфари Бадахшӣ аст» (3,311).

Шарҳи ахволи муаллиф. Нуруддин Чаъфари Бадахшӣ дар радифи аввали муридону хулафои акмал ва дар раъси шогирдони шоҳи Ҳамадон қарор дорад, вале, мутаассифона, дар ҳеч маъхазе шарҳи зиндагонии вай вучуд надорад ва савонеҳи ахволаш ба кулӣ маҷхул аст, ба истиснои баъзе аз матолиби ҷузъие, ки дар «Хулосат-ул-маноқиб», рисолаи «Мастурот» ва «Маҷолис-ул-мӯъминин» ва ғайра забт шудааст, чизе намендонем. Ва бар асоси иттилооте, ки аз нигоришҳои мазбур дар бораи Нуруддини Бадахшӣ ба даст меояд, метавон гуфт, ки вай муриди хоси Саййид Алии Ҳамадонӣ буда, бисёр тақарруб ба муршиди худ доштааст. Ва дар соли 773 ҳ./1371 м. дар қаряи Алишоҳ аз қурои ноҳияи Хатлон ворид шуд ва нисбати вай Бадахшист, ки пеш аз нақли маконе ба ин маҳал, дар Бадахшон сукунат дошт. Мавлидаш Рустоқ – бозори ғарби Бадахшон аст, бештар дар он ноҳия зиндагонӣ гузаронидааст. Ҳангоме, ки дар соли 773 ҳ./1371 м. Саййид Алии Ҳамадонӣ ба Хатлон омад, Нуруддин қаблан аз он ҷо нақли макон карда, ба ҳузури Саййид расида, сиву се сол аз зиндагии худро дар ҳамон ҷо ба сар бурда буд.

Ҳофиз Ҳусайни Карбалоӣ дар хошияи «Баёз»-и худ таърихи вафоти Чаъфари Бадахширо 16-уми рамазони 797 ҳ./1394 м. ба синни панҷоҳу ҳафтсолағӣ навиштааст. Ва, бинобар ин, метавонем бигӯем, ки соли таваллудаш 740 ҳ./1339 м. мебошад.

Чаъфари Бадахшӣ дар «Хулосат-ул-маноқиб» мулоқоти худро дар ноҳияи Хатлон бо Алии Ҳамадонӣ батафсил навишта, ки чӣ гуна баъд аз нишон додани истеъдоди рӯҳонии худи таҳаммули риёзот ва озмоишҳои мутааддиде шоҳи Ҳамадон ӯро дар зумраи муридони худ пазируфт ва баъд аз арбаини рамазон шабе Нуруддин ба байъат аз муршиди худ ғоиз гардид ва мегӯяд:

«Ва дар ҳолати байъат чун як дасти ин фақир гирифт, дар миёни он ду дасти қабир нури вилояти он чаноб ламеъ дида шуд, ки дар ҳамагии хона мамлӯъ гашт».

Нуруддин ба камоли ақидат ба муршиди худ ба роҳнамову иршоди вай дар риёзати нафсу мутолиаи илмӣ иштиғол варзид ва ба чихати сидқу иродат дар андак муддате кушоди бисёр дар вай падид омад ва он мушқил ҳосил гардид ва азъофи он чи бар устод хонда буд, ба ӯ ошкор гардид.

Мир Саййид Алии Ҳамадонӣ чун аз сафари Хито ба хиттаи Хатлон бозомад, Нуруддин дар Бадахшон ба вилояти Русто омада буд. Саййид низ ҳамон ҷо рафт ва Бадахшӣ дар суҳбатҳои вай ба риёзати нафсу ифозаи қалб бештар саъйҳо намуда, пешрафт кард ва тақарруб ба муршиди худ ёфта, ба мақоме баланд расид, ки камтар

муридонро муяссар мешавад ва ба истилоҳи сӯфиён «манофию-ш-шайх» гардида, Саййидро дар камоли ҷамоли ҳолаш мушоҳида намуд ва таъйиди шахсияти муршид, то андозае дар вай шефтагӣ эҷод карда буд, ки худааш мегӯяд:

«Дар баъзе авқот дар оина назар мекард ва дар оинаи сурат рӯи хазрати Сиёдат медид ва баъд аз идомати назар дар оина рӯи худ медид».

Иттилооти дигаре дар бораи муаллиф дар даст надорем ва бино бар абёти зер аз Яъкуби Сарфӣ дар китоби «Мағозию-н-набӣ» метавон гуфт, ки мадфани Нуруддин ба шахре Рустоқ дар Бадахшон мавҷуд аст:

*Чу кардам ба сӯи Бадахшон гузор,
Шуд аз Толиқон дил маро комгор.
Ба Рустоқи он баҳри завқи шуҳуд,
Ки ўро алам Неъматуллоҳ буд.
Дар он хонақоҳи фалакдастгоҳ,
Ки ҳаст аз Алии вилоятпаноҳ.
Ба кашфи ҳақоқиқ расидам ба ком,
Кашидам майи шиқро чом-чом.
Ҳам аз равзаи Нури дин Ҷаъфарам,
Расидам ба файзе, ки шуд раҳбарам.*

Муаллиф дар назари Мир Саййид Алии Ҳамадонӣ. Мир Саййид Алии Ҳамадонӣ шогирди худ Нуруддин Ҷаъфарро ба чандин тарик дар роҳи риёзати нафс пеш бурд ва хост ба камол расонад. Гоҳе бо интиқод, гоҳе бо таҳдид ва гоҳе ба муқоиса бо дигарон, чунонки дар як мавқеъ ўро чоҳи нимқора хонда ва дар як мавқеи дигар ба ин калимот ташвиқ намуд:

«Чаро чунин нақунӣ, то соат фасоат бар мазид бошӣ».

Дар натиҷа Нуруддин ба риёзатҳое пардохт, ки билохира ҷузви хавоси муридон ба шумор омад ва аз тарафи Саййид ба таълиму иршоди дигарон маъмур гардид ва ба дастури муршиди худ аз нигоришоти вай «Шарҳи қасидаи хамрияи Ибни Фориз»-ро ба Бадруддини Вахшӣ ва «Шарҳи «Фусус-ул-ҳикам» мавсум ба «Ҳалл-ул-фусус»-ро, ки бисёр дақиқу муфассал буд, ба Муҳаммад ибни Шучоъ дарс меод.

Агарчи Саййид Алии Ҳамадонӣ ҳангоми лағзиш ва тақсири муриди худ заҷру тавбихе мефармуд, вале таълифи қалби ўро чунин муроот мекард:

«Агар Нуруддин моро бифурӯшад, баҳои мо ўро ҳалол бошад».

Кам-кам Нуруддин дар камолоти маънавӣ мақоми баландеро

эхрос карда ва ҳақиқату маънии тасаввуфро дарк намуд ва онро ба навъе баён кард, ки Саййид Алии Ҳамадонӣ фармуд:

«Аз машриқ то ба мағриб сафар кардам ва ҳеч аҳаде ба ҳузури ман маърифат натавонист гуфтан, илло ба Нуруддин, ки ҳақиқати тасаввуфро дарёфтааст ва он чӣ дар иборат мегунҷад, мегӯяд ва хуб мегӯяд».

Вақте Нуруддин дар ифои хидмати тафвизшуда бидуни каму костӣ аз ўҳда баромад, Мир Саййид мардумонро фармуд, то ба Нуруддин байъат кунанд ва байъати вайро байъати авло гуфт:

«Ба Нуруддин байъат кардан авло бувад, аз байъат кардан ба ман».

Ва ҷамоате, ки дар Кӯлоб ба хонаи Амир Умари Ҳушӣ омад, то ба хидмати Саййиди Ҳамадонӣ байъат кунанд, Саййид фармуд:

«Дастҳо бар дасти Нуруддин бидиҳед».

Мир Саййид Алии Ҳамадонӣ Нуруддинро ду бор ба иҷозат ба қабули тавбаи тариқат муфтахар сохт ва ашҳар ин буд, ки чун Саййид ба азми сафари Ҳаҷ аз қаряи Алишоҳ берун омад ва дар дашти Чӯбак расид, аз маркаб фуруд омада, дасти Нуруддин гирифт ва аз миёни рафиқон берун оварда, фармуд:

«Чун ман биравам, мардум рӯй ба ту хоҳанд овардан, бояд, ки ба хулқи ҳасан зиндагонӣ кунӣ, ки туро иҷозат кардем ба таҳбиби ҳабиби ҳақиқӣ дар дили толибони содиқ ва умед дорам ба ҳазрати подшоҳи олам, ки он чӣ аҳли талаб аз ман меёбанд, аз ту низ ёбанд, иншоаллоҳу-л-латиф-ул-хабир».

Аз ихтисосоти Нуруддини Бадахшӣ буда, ки вақте ки Мир Саййид Алии Ҳамадонӣ ба сафар мерафт, дар гиёби вай ин муриди хос дар Хатлон кори дарсу тадриси муршиди худро бар ўҳда дошт.

Мир Саййид Алии Ҳамадонӣ дар таҷлили мақоми Нуруддин Ҷаъфари Бадахшӣ муракқаъ ва пӯстину офтобаи худаширо ба вай арзонӣ фармуд.

Агарчи хиркаи дарवेशии Саййид Алии Ҳамадонӣ ба мурид ва домоди вай Саййид Исоқи Хатлонӣ (730-826/1329-1422) расидааст, боз ҳам мебинем, ки Нуруддин Ҷаъфари Бадахшӣ як мақоми арзишманду шомих дошта ва ба таҷлилу камолоти маънавӣ расида ва ҷаноби сиёдат вайро бисёр дӯст медошт.

Осори дигари муаллиф. Нуруддин Ҷаъфар илова бар ин, ки шарҳи ахволи Саййид Алии Ҳамадониро навишта, шарҳи яке аз ғазалиёти муршиди худаширо низ бино бар хоҳиши писари Саййид нигошта ва онро ҷузви «Хулосат-ул-маноқиб» қарор додааст. Матлаби ғазал ин аст:

*Аз канори хеи меёбам дамодам бӯи ёр,
З-он ҳамегирам ба ҳар дам хештанро дар канор.*

Соҳиби китоби «Кашмир дар замони салотин» иштибоҳ карда ва китоби «Маноқиб-ул-чавоҳир»-ро ба Нуруддини Бадахшӣ интисоб кардааст.

Зикре аз таълифи дигаре мавсум ба «Аҳбоб» аз нигоришоти Нуруддин дар «Маҷолис-ул-муъминин» омадааст. Ва шарҳе низ аз «Авроди фатҳия»-и Ҳамадонӣ мавсум ба «Шарҳи «Авроди фатҳия» вучуд дорад, ки як нусхаи хаттии он дар китобхонаи Донишгоҳи Панҷоби Лохур ва як нусха дар китобхонаи Дор-ул-улуми Исломияи Пешовар нигоҳдорӣ мешавад, ки исми шорех дар ин нусхаҳо Ҷаъфар сабт шудааст.

Таърихи таълиф ва вачҳи тасмия. Нуруддин Ҷаъфар дар бораи «Хулосат-ул-маноқиб» менависад, ки ин китобро рӯзи чумъа дар авохири моҳи сафари санаи 787 ҳ./1385 м. дар хонақоҳи аъзам, ки дар хиттаи Хатлон аст, нигошта ва чун Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар моҳи зилҳичча (786 ҳ./ 1384 м.) аз ҷаҳон даргузашт, ҳанӯз мадфун қабл аз тадфини вай Нуруддин Ҷаъфар ба забти савонеҳи зиндагонии вай иштиғол варзид. Чунонки худаш муътариф аст: «Эй дӯст, бидон ки ифтитоҳи ин «Хулосат-ул-маноқиб» таҳрир ёфт дар чумъа, ки аз авохири сафари санаи сабъа ва самонина ва сабъумиа нур тофт дар хонақоҳи аъзам, ки ба хиттаи муборакаи Хатлон...».

Вале ҳеҷ маълум нест, ки таълифи ин маноқиб чӣ қадар тӯл кашид ва чуз ин ки дар нусхаи Берлин дар хотима оварда шуд, ки ин китоб дар рӯзи бистуми муҳаррам ба поён расид. Мутаассифона, соли ихтимодро забт накардааст.

Он чи марбут аст ба вачҳи тасмияи ин китоб, бояд тавачҷух дошта бошем, ки дар адабиёти марбут ба аҳли тасаввуфу ирфон вожаи «маноқиб» истилоҳе шуда, барои кутуби савонеҳу тарҷумаи аҳволи мутасаввифон, чунонки медонем, ки китоби «Маноқиб-ул-орифин» аз Аҳмади Афлокӣ муҳтавӣ бар мазомини мутасаввифона ва баҳсҳои орифона мебошад. «Хулосат-ул-маноқиб» нахустин китобест, ки соли баъд аз вафоти Сайид Алии Ҳамадонӣ дар шарҳи аҳвол ва маноқибӣ ӯ нигориш ёфтааст. Ва муриди вай Ҷаъфар мефаҳмад, ки тамоми маноқиб ва авсофу афкор ва ақволи муршидаш дар хиттаи таҳрир оварда нашуда, балки интихобе аз онҳоро дар ин китоб овардааст ва ба ин ҷиҳат номи онро «Хулосат-ул-маноқиб» ниҳод, ки роҷеъ ба зиндагонӣ ва фаъолиятҳои Сайид матолиби фаровоне дорад ва илова бар он, адабиёти мутасаввифа ва кайфиёту воридоти марбут ба аҳли ирфон ва тасаввуфро тибён намудааст.

Мавзӯ ва матолиби «Хулосат-ул-маноқиб». Ҳерман Эте дар феҳристи махтутоти Бодлиён «Хулосат-ул-маноқиб»-ро чунин муаррифӣ менамояд:

«Ин рисолае мутасаввифона аст, ки дар он масоили орифона аз рӯи Куръони мачид ва аҳодиси набавӣ шарҳ дода шудааст»(5,783). Шакке нест, ки нигоранда дар ин китоб бисёре аз масоили муҳими тасаввуфро тавзеҳ додааст, аммо баёни масоили тасаввуф мақсуди асосии он китоб нест, балки сонавӣ ва зимнӣ аст ва манзури умдаи муаллиф шарҳи аҳволи Сайид Алии Ҳамадонӣ аст ва ба назар мерасад мавзӯи он тавзеҳи тариқат ва вилояту тасаввуф ва ирфон аст бо истифода аз оёту аҳодис, чунонки дар хотимаи китоб нигоранда ин мавзӯро ба хубӣ тасреҳ намудааст.

Муаллиф дар навиштани шарҳи зиндагонии муршидаш равише дорад, ки ба зоҳир мазмуни аслии китобро пароканда меёбем ва агар ба изъони назар дида мешавад, он комилан пайдост ва матолиби ин китоб тибқи тартибе, ки муруот шуда, ба тартиби мавзӯоти зер аст:

1. Дар баёни баъзе аз фазоили он урвай вусқо
2. Зикру насабиҳи ва шарафу ҳасабиҳи
3. Зикри нисбаи чадди фақра ва хабари мероси фақра
4. Зикру асфориҳи биамри кибориҳи
5. Зикру ҳаҷчиҳи ва фаҳру заҷчиҳи
6. Зикру ибтилоиҳи ва сабабу чилоиҳи
7. Зикру хотимати умриҳи

Китоби «Хулосат-ул-маноқиб» тибқи маъмули муаллифин аз ҳамди илоҳӣ шуруъ мешавад, боиси таквини ин чаҳон зоти ҳазрати Пайғомбар, саллаллоҳу алайҳи ва олиҳи ва саллам, мебошад, ки агар вучуди он ҳазрат набуд, кавну макон ба зухур намеомад. Ва зоти он ҳазрат (с) банӣ башарро ба рушду ҳидоят роҳнамоӣ ва роҳбарӣ карда ва, бинобар ин, тоату ибодат бидуни дуруд фиристодан бар вай қабул намешавад. Баъдан муаллиф фазоилу ҳасабу насаби Мир Сайид Алии Ҳамадониро баён мекунад. Ва зимни шарҳи таҳсилу риёзату тарбият ҳубби аҳли байтро аз шароити зиндагии маънавӣ қарор медиҳад.

Муаллиф сифоти мазмунаи обу оташу хоку бод ва тазоди онҳоро бо якдигар ба равиши бисёри чолибе шарҳ додааст, ки чи гуна инсон дар ҳоли убуру аз ин таркиби аносир ҳақоқиқи мухталифиро мушоҳида мекунад ва ба саъю таъйиди эзид мақоми ашрафияти инсонии комилро дарк намояд.

Муаллиф аз истилоҳоти тасаввуф ва иродату ҳолу мақом ва ғайра баҳсе карда, баёни мушоҳидоти башарӣ ва аз руъёи содиқаи ҳазрати Иброҳим ва ҳазрати Юсуф, алайҳимоссалом, зикре намуда,

гуфтааст, бояд барои хобҳо табъбироти хуб пайдо кунем, на таъвилоти бад.

Муаллиф дар зимни баёни исми аъзам байъати худро бо Сайид Алӣ Ҳамадонӣ тазақкур дода ва баҳсе дар бораи бидъат ва аҳодиси ратания дар миён оварда ва ин ки Сайид вайро «Авроди фатҳия ва хирзи ямонӣ» хондан тарғиб намудааст. Вай, ҳамчунин, масъалаи бурузро тавзеҳ дода ва навиштааст, ки ҳазрати сиёдат дар мақоми итлоқ будааст.

Ҳикояти ғарибе дар бораи ҳазрати Хизр (а) ва аҷоибе, ки дар сафару ҳазар Сайиди Ҳамадонӣ ба он дучор гардида ва низ зикри чинро овардааст, ки чиниён дар баъзе одамиён ҳафтоду ду навъ тасарруф кунанд. Дар мавриде, ки аҳволи мусофирати ҷаноби сиёдатро барои Сарандеб баён намуда, роҷеъ ба ҳазрати Одам ва Ҳавво нигоштааст.

Дар ихтитоми китоб зикри олом ва масоибе, ки Сайид Алии Ҳамадонӣ ба он мубтало гардида ва вафоту ташйиъи ҷанозаро баён намудааст ва дар хотима қасидае аз Носири Хисрав оварда ва роҷеъ ба реҳлати ҳазрати Сиёдат ҳузну таассуфи худро изҳор намуда ва китобро ба поён расонидааст.

Сабки нигориши «Хулосат-ул-маноқиб». «Хулосат-ул-маноқиб» монанди «Кашф-ул-маҳҷуб» ва китоби «ал-Лумаъ» ва ғайра таълифе дар мавзӯи тасаввуф нест ва мисли «Тазкират-ул-авлиё» ва «Нафаҳот-ул-унс» дар радифи кутуби мутасаввифа низ қарор надорад, балки китобест аз кутуби мақомот, ҳамчун «Маноқиб-ул-орифин»-и Афлукӣ, ки аз лиҳози тасмия низ ба ин китоб мумосилат дорад. Чунонки медонем, кутуби мақомот иборат аст аз китобҳое, ки ҳар як дар шарҳи аҳволи яке аз мутасаввифа таълиф шуда бошад ва дар зимни савонех малфузот ва таълимоти соҳиби савонехро низ шомил мебошад. Ва, гузашта аз ин, баъзе аз баҳсҳои мухталифе марбут ба шарияту тариқат ва ахлоқу ирфон дар он чо мегирад ва «Хулосат-ул-маноқиб» дуруст ҳамин тавр аст, ки нависанда зимни баҳс дар бораи мавзӯе ба баъзе аз ҷузъиёти он мавзӯъ низ мепардозад ва дар мавриде ба масъалаи дигаре мутаваҷҷеҳ мегардад. Чунонки дар як маврид баъди санои Худову шукри ҳидоятӣ ба баёни ҳақиқату фазилати муҳаббати Оли Муҳаммад пардохта ва дар ҷаҳор варақ барои тавзеҳи матлаб аз аҳодиси мутааддиде истишҳод карда ва абёте аз Шайх Саъдӣ, Шайх Аттор ва Ҳочуи Кирмонӣ оварда ва ақсому анвои хуббу буғзро тавзеҳ додааст.

Ин равиши нависандагӣ, ки дар саросари матолиб ва маонии китоб риоят шуда, агарчи хонандаро аз асли матлаб дур намояд, вале сабки нигориши вай ба ҳадде сода, раво ва диловез аст, ки аслан

хастакунанда ва малоловар нест, балки сӯзу тобиши қалби вай ба сурати бисёр муассир чилвагар аст. Зикри аволим, баҳси кутб, тамоли нафси инсон, ҳавотири қалб ва қиссаи Одам ва Ҳавво ва ғайра аз ҳамин қабил матолиби гуногун аст, ки дар «Хулосат-ул-маноқиб» омада ва ба истишҳод аз оёту аҳодис муаллиф баёни худаширо мудаллал ва ба овардани ашъор навиштаи худро қолибу қозибтар сохтааст.

Матолиби тасаввуф ва ирфон, ки муаллиф зимни шарҳи аҳволи Сайид Алии Ҳамадонӣ овардааст, ба андозае аҳамият дорад, ки агар аз китоб истихроҷ ва чамъоварӣ шавад, ба сурати китоби мустақиле дарҳоҳад омад, ки арзиши он аз ҳайси китобе дар тасаввуф шинохта хоҳад шуд ва аз ин ҳайс «Хулосат-ул-маноқиб» ду чанбаи муҳимро дарост:

Аввал: Шарҳи зиндагии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ

Дувум: Шарҳи маонӣ ва матолиби вилоят ва тасаввуф.

Чунонки дар фавқ ишора кардем, ки шеваи нависандагии муаллиф сода ва бепироя аст ва ба тарсеъ ва тасчеи иборат ва тақаллуфу тасаннуъи лафзе, ки дар насри форсӣ аз қарни шашуми ҳиҷрӣ ба баъд ривочи бисёр пайдо карда буд ва тамоми таълифоти форсиро фаро гирифта буд, тавачҷуҳе нанамудааст ва дар баъзе чоҳо, ки ба ороишу зебоии баён тавачҷуҳ намуда, ба мушкилнависӣ напардохта буд.

Барои тавзеҳи ақоиду маонии тасаввуф ва таъйиди ақволу афъоли мутасаввифа муаллиф ба оёти Қуръонӣ ва аҳодиси набавӣ истинод мекунад ва дар ҳалли мушкилот ва масоили дақиқи тасаввуф ба суханони бузургони сӯфия тавассул меҷӯяд. Махсусан аз «Манозил-ус-соирин»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, «Рисолаи Қушайрия»-и Абулқосими Қушайрӣ, «Фусус-ул-ҳикам»-и Муҳйиддин Ибни Арабӣ ва «Фавоъ-ул-ҷамол»-и Начмуддини Кубро матолиберо нақл ва ривоят кардааст. Ва илова бар онҳо аз нигоришоти худи Сайид Алии Ҳамадонӣ истифода намуда. Махсусан, аз рисолаи «Машориқ-ул-азвоқ» (ки шарҳест аз қасидаи ҳамрияи Ибни Фориз ва ин шарҳро бар дастури Сайиди Ҳамадонӣ муаллиф Бадруддини Ваҳширо дарс медод) ва ҳамчунин рисолаи «Ҳалл-ул-фусус», рисолаи «Воридот», рисолаи «Муноҷот», «Захират-ул-мулук» ва ғайра.

Илова бар маохизи муҳиме, ки ишора шуд, муаллиф аз «Футуҳот-ул-Маккия»-и Ибни Арабӣ, «Эҳёи улуми-д-дин» ва «Кимийаи саодат»-и Имом Ғаззоли ва «Авориф-ул-маориф»-и Шаҳобуддини Сухравардӣ низ матолиберо фаро гирифтааст. Билхусус, аз «Фавоъ» иборотеро ба форсӣ баргардонид ва чузви китоби худаш қарор додааст.

Муаллиф дар тавзеҳи матолиб аз шуарои бузурги форсӣ, монанди Носири Хисрав, Шайх Фаридуддини Аттор, Хоҷуи Кирмонӣ,

Шайх Саъдии Шерозӣ, Мавлави Румӣ ва дигарон абётеро дар нигориши худ овардааст, ки илова бар тавзеҳи нукоти дақиқ ширинӣ ва шевоиву таъсири хосе ба баёни вай бахшидааст. Дар айни ҳол, ки матолиби фавқ бар тааммуки назар ва табаххури илмии муаллиф далолат дорад, мебинем, ки вай дар овардани аҳодис ва нақли абёт адами диққат дошта ва дар бораи истинод ва интисоби ашъор ва, ҳатто, дар бораи сихҳати матни онҳо диққатеро ба кор набурдааст.

Вале ин нуқс тахсисе ба муаллифи мо надорад, балки дар абёти мутасаввифа билумум ҳамин кайфият ба назар мерасад ва хасоиси насри давраи авохири қарни ҳафтуми ҳиҷрӣ ва авоили қарни ҳаштуми ҳиҷрӣ, ки Маликушшуаро Баҳор чунин баён кардааст:

«Лекин аз ҳамин таърих заъфи адабӣ ва сустиву футур ва адами тавачҷуҳу эътиное ба ислоҳу илоҷи наср падидор мегардад ва муқаддамоти фасоди насру адами ғавру тааммуқ дар адои луғоту иборот аз ёд рафтани дастуру сарфу наҳв ошкор мешавад». (2,179)

Роҷеъ ба сабки нависандагии «Хулосат-ул маноқиб» ҳам метавон гуфт, ки ҳамон ихтисосро дорад.

Дар навиштани воқеае аз зиндагонии Сайид Алии Ҳамадонӣ равиши вай он аст, ки исми муршидашро маъмулӣ забт накарда, балки бо эҳтироми комил: «Ҷаноби сиёдат», «Ҳазрати сиёдат», «Амири мо» ва «Сайидуно» ёд мекунад.

Нависанда умуман ба ҷои вожаҳои форсӣ калимоти арабӣ меоварад, аз қабилӣ таярон, ҳасру ҳисор, мазмум, марзук, тақбил, саводия, баёзия, ҷибиллӣ, арз, саръ-уз-завол, батӣ-ул-ҳаракат, баллағақа, такаллама ва ғайра.

Ва дар чандин маврид ҷамъи арабӣ ба кор бурда, масалан афёз, завоё, шурур, нуфус, нуфур, ҳуқуқ, ҳузуз, маҳобиб ва ғайра.

Арзиши «Хулосат-ул-маноқиб». Ҳамон тавр, ки дар сафаҳоти гузашта ёд шуд, мақсуди муаллиф дар ин китоб шарҳи аҳвол ва маноқибӣ Сайид Алии Ҳамадонӣ аст, ки дар таърихи тасаввуфи сиёсӣ ва мазҳабии Шибҳи Қораи Покистону Ҳинд ва низ дар таърихи адабии забони форсӣ шаъну мақома баланд дорад ва аз урафои шаҳри қарни ҳаштуми ҳиҷрӣ аст, ки муаллиф аз муридони хос ва муқарраби ӯ мебошад. Ӯ муддати дувоздаҳ сол, аз 774 ҳиҷрӣ то 786 ҳиҷрӣ аз маҳзари ин орифи бузург на танҳо истифодаи илмӣ ва истифозаи маънавӣ менамуд, балки дар сафару ҳазар аз тавачҷуҳи муршиди худ муфтахар мегардид ва дар мавоқеае, ки ин рафоқат муяссар набуд, байни муршиду мурид мурағабан мукотиба буда ва мурид ҳамвора аз ин роҳ аз муршиди худ иқтибоси фуюзи илмӣ менамудааст.

Рисолаи «Мастурот», агарчи бар «Нафаҳот-ул-унс», «Тузуки

Бобурӣ», «Оини Акбарӣ» ва «Маҷолис-ул-муъминин» ва ғайра, ки баъзе аз иттилоотро дар бораи Сайид Алӣ дар ин китоб мебинем, тақаддум дорад, вале аз «Хулосат-ул-маноқиб» мусалламан муаххар аст. Барои ин ки нависандаи рисолаи «Мастурот» мустақиман аз муридони Сайид нест, балки аз муридони яке аз муридони Сайид Алии Ҳамадонӣ мавсум ба Исҳоқи Хутталонӣ мебошад, ки ағлаби маълумот ва иттилоотро аз «Хулосат-ул-маноқиб» гирифтааст. Агарчи муаллифи рисолаи «Мастурот» байни тазкиранависони Сайид Алии Ҳамадонӣ, илова бар Нуруддини Бадахшӣ, аз як нигорандаи дигари мавсум ба Қавомуддини Бадахшӣ тазкира намудааст, вале то кунун ҳеҷ навиштаи вай ба даст наёмада ва метавон гуфт, ки қадимтарин ва муҳимтарин тазкираҳои Сайид Алии Ҳамадонӣ ҳамин «Хулосат-ул-маноқиб» аст.

Дар «Хулосат-ул-маноқиб» агарчи аз лиҳози қайди сунани ҳаводису вақоеъ, махсусан, дар бораи мусофиратҳои Сайид гоҳе мебинем, ки рӯзу моҳ ва солро дар бисёре аз маворид забт накарда ва аз тарафи дигар ақидати мурид худ низ баёни ривоёти дахил ва муассир ба назар мерасад, вале бо вучуди ин нуқс «Хулосат-ул-маноқиб» роҷеъ ба шарҳи аҳвол ва афкори Сайид Алии Ҳамадонӣ мустанадтарин маъхаз ба ҳисоб меояд. Илова бар ин иттилоот, арзише ба даст медиҳад, ки дар қарни ҳаштуми ҳиҷрӣ ақоиди мутасаввифа аз чи қарор буда ва чи одобу русуме дар сулуку тариқат ривоч дошта ва умуми мардум дар бораи авлиёуллоҳ чи тасаввуротеро доштаанд ва чӣ навъ хавориқ ва қаромоте ба онҳо нисбат меодаанд.

Китоби мазбур каму беш авзои иҷтимоиро низ, ки дар қарни ҳаштуми ҳиҷрӣ вучуд дошта, нишон медиҳад ва аз ин таҳрир пайдост, ки дар қарни ҳаштум афроди ҳоким ба мутасаввифа алоқаву ақида доштанд ва эҳтироме ба онҳо мегузоштанд. Гоҳе, ки ҳайъати ҳокима дар паи озори эшон бармеомада мақоми руҳонӣ ва виқори маънавии онҳо моневъ аз он мешуда ва ҳайбати ҳоким дар баробари онҳо таслим мегардидааст ва дар ин замон мардумони мутасаввифа рафтуомаде ба дарборҳо доштаанд.

Масъалаи баёни вилоят назди сӯфия ба қадре арзиш дорад, ки Нуруддини Ҷомӣ дар оғози китоби «Нафаҳот-ул-унс» – пеш аз он ки ба зикри аҳволи машоих бипардозад, дар ин бора баҳси вофӣ кардааст. Аз ин ҷиҳат, китоби «Хулосат-ул-маноқиб» шоистаи таваҷҷуҳи комил мебошад, зеро маонии вилоят дар ин китоб ба сароҳат ва равшании тамом баён гардидааст ва муаллифи «Маноқибӣ Муртазавия» аз рӯи ҳамин «Хулосат-ул-маноқиб» мавзӯи имону вилоятро нақл кардааст. Ҳамчунин, боз мутазаққир шавем, ки дар китоби «Нурнома»

низ масъалаи қутбу ҳақиқати қутбия маъхузу муқтабас аз «Хулосат-ул-маноқиб» аст ва матолиби вилоят, ки дар он ба хитай тахрир даромада, арзишу аҳамияте хос дорад, ки мутааххирин аз онҳо истифода кардаанд.

Пайнавишт:

1. Бадахшӣ, Нуруддин Чаъфар. Хулосат-ул-маноқиб /Бо тасхеҳи Сайида Ашраф Зафар. –Исломобод: Маркази таҳқиқоти форсии Эрон ва Покистон, 1374.
2. Баҳор, Муҳаммадқай. Сабкшиносӣ. Ҷ3. –Техрон: Амири кабир, 1372.
3. Шуштарӣ, Қозӣ Нуруллоҳ. Маҷолис-ул-муъминин. –Техрон: Дор-ун-нашр, 1393.
4. Abdul Muqtadir, Maulvi: A Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Library at Bankipore, Calcutta, 1908 A.D. Vol.I.
5. Ethe, Herman: Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of India Office Vol.I, Oxford,1903.
6. Storey, C.A: Persian Literature: A Bio – Bibliographical Survey Vol.I, Part 2, London, 1926.

«АСРОР-УЛ-ҒУЮБ» ВА УСУЛҲОИ ҚОРИ ШОРЕҲ ДАР ОН

Шарҳи «Асрор-ул-ғуюб»-и Хоҷа Айюби Порсо», ки дар соли 1120 ҳичрии қамарӣ таълиф гардидааст, аз ҷумлаи шарҳҳои мебошад, ки бар абёти душвор ва мушкилоти тамоми «Маснавӣ» нигошта шудааст. Муаллифи шарҳ дар интиҳоби абёти «Маснавӣ» пойбанди қавонин ва ҷаҳорҷубае набуда, ҳар мисраъ ё байтеро, ки ба назараш душвор менамояд, мавриди шарҳ қарор додааст. Шорех на ҳама вақт байти қомилро шарҳ медиҳад: гоҳо мисраъҳои алоҳидаро низ зикр карда маънии онро баён медорад, ё луғати душвори онро тавзеҳ мекунад, ки ин усулро метавон усули мисраъ-мисраъ шарҳ додани «Маснавӣ» ном бурд. Шорех дар муқаддимаи асари худ андешаҳои барои хонандагон ибратбахшero баён карда, инчунин дар мавриди он ки зимни шарҳи «Маснавӣ» кадом усулро ба қор гирифтааст, иҷмолан маълумот додааст, ки барои фаҳмидани ҷигунагии танзими сохтори шарҳи мазкур ниҳоят муфид аст. Аз ҷумла, шорех менависад:

«... дар тафсири луғоти муштарақа ба ҷиҳати тасҳили маънии мақсуд бар дигар маонӣ тақдир ёфт ва баъд аз таҳқиқи луғот ва танқеҳи маънии абёт, тақрири тавҷеҳоти соири шурӯҳ низ нақл намуд...» (10,10). Чунонки маълум мегардад, шорех пас аз шарҳи маъноӣ луғавӣ қалимот ва баёни маънии абёт, қавли шорехони дигарро низ зикр кардааст.

Аксари шорехоне, ки ба шарҳу тафсири «Маснавӣ» иқдом намудаанд, гузориши хешро аз тавҷеҳи байти оғозини «Маснавӣ» шурӯъ кардаанд, ки бесабаб нест. Мавлоно «Маснавӣ»-ро бо садои ҳикоят ва шикояти «най» оғоз мекунад ва масъала ин ки чаро Мавлоно қаломӣ хешро аз баёни нолаи «най» оғоз мекунад? Мавлоно бо истифодаи ин мафҳум чиро дар назар дорад? Ва бисёр суолоти ба ин монанд дар байни шорехони «Маснавӣ» баҳсҳои ҷолиберо ба вучуд овардааст. Аксари шорехон барои баёни он ки муроди Мавлоно аз «най» чист, андешаҳои мухталиф баён доштаанд. Бад-ин минвол «най» дар тасавури шорехон маъниҳои аҷибу ғарибе пайдо кардааст ва барои баёни он низ тавҷеҳоти мухталифе ба зухур овардаанд. Дар ин миён, аксари шорехони маснавӣ дар мавриди маърифати

¹ номзоди илмҳои филологӣ, қорменти МД «Маркази илмӣ Қамолӣ Хучандӣ»

мафҳуми «най» тавчеҳи Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомиро аз «Рисолаи ноия»-и ӯ қобили қабул дониста ва дар гузориши хеш, аксаран, ин маъниро тариқи иқтибос зикр кардаанд. Хоҷа Айюб низ бо тақя ба шарҳи мазкури Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ, чунин баёни андеша кардааст:

«Бишнава аз най чун ҳикоят мекунад,

Аз ҷудоихо шиқоят мекунад.

Бишнава – хитоби ом аст ва дар тасдири китоб ба ин хитоб ишоратест латиф ба тақдими илм-ул-яқин, ки самараи шунидан аст бар айн-ул-яқин ва сабақи шариат бар тариқату ҳақиқат. Чунончи, дар ҳадиси карим ворид шудааст, ки «*Ашшариъату ақволи ват-тариқату афъоли вал-ҳақиқату аҳволи вал-маърифату асрорӣ*». Ва Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ, қуддиса сирруҳу ас-сомӣ, дар шарҳи байтайн фармуда, ки «найро бо восилони комил ва комилони мукамил, ки аз худ ва халқ фонӣ гашта ва ба Ҳаққ боқӣ шуда, муносибате тамом аст, аммо аз рӯи исм, зеро ки ин калима дар баъзе мавозеъ ба маънии нафӣ истеъмол меёбад ва эшон нафӣи вучуди оризии худ кардаанд ва ба адамияти аслии худ бозгашта. Аммо аз рӯи зот, зеро ки ҳамчунонки най аз худ тихӣ шудааст ва ҳар чи ба вай музоф аст аз нағамоту алҳон, фил-ҳақиқат содир аз соҳиби вай аст ва аз вай, ҳамчунин ин тоифаи алия билкуллия аз вучуди худ холӣ шудаанд ва ҳарчи бад-эшон мансуб аст аз афъолу ахлоқ ва авсоф аз Ҳазрати Ҳақ субҳонаҳу ва таоло аст, ки дар эшон зоҳир шудааст ва эшонро ҷуз мартабаи мазҳарият беш нест» (10,11).

Шорех пас аз зикри қавли Абдураҳмони Ҷомӣ ва овардани 38 байт аз найномаи манзуми ӯ, ақволи дигаронро, ки Ҷомӣ дар зимни ташреҳи матлаб овардааст, идома медиҳад ва дар охир маънии байти нахустини «Маснавӣ»-ро чунин хулоса мекунад:

«Бидон, ки тавчеҳи солис, ки тариқи маҷозу истиора бигзоранд ва найро иборат аз найи зоҳир медоранд... назар ба даъби ҳазрати Мавлоно ансаб ва аҳсани тавчеҳот аст, ки шурроҳ дар тафсири маънии най намудаанд, чи даъби ҳазрати Мавлоност, ки каломи ҳақоикнизоми худро бар сабили тамҳиду тамсил ба зикри қасас ва ҳикоёти маҷоз оғоз кунанд ва аз маҷоз ба ҳақиқат, ки мақсуди асли аст, интиқол фармоянд» (10,13). Мурод аз «тавчеҳи солис» боз ҳам ишора ба гуфтаи ҳазрати Ҷомӣ аст, ки дар идомаи каломи худ гуфта буд: «... ва мешояд, ки тариқи маҷозу истиора бигзоранд ва найро ҳам иборат аз найи зоҳирӣ доранд» (Ҷомӣ, рисолаи Ноия). Чунонки дида мешавад, Хоҷа Айюби Порсо дар мавриди ташреҳи байти нахустини «Маснавӣ» ҳамон андешаи Абдурраҳмони Ҷомиро дунболагирӣ

ва пайравӣ кардааст. Дар маҷмӯъ, шорех барои шарҳи ин байт аз «Рисолаи ноия»-и Мавлоно Ҷомӣ 45 байт оварда маъниро табиин мекунад. Чунонки таъкид шуд, аксари шорехон ҳангоми шарҳи абёти найномаи «Маснавӣ» ба ҳамин гузориши Мавлоно Ҷомӣ рӯй овардаанд ва Ҳоча Айюб дар ҷойҳои дигар низ бо овардани назароти Ҷомӣ андешаҳои хешро тақвият бахшидааст. Чунончи, зимни шарҳи абёти аввали дафтари дуҷум ва, хосатан, байти «*Муддате ин маснавӣ таъхир шуд, Муҳлате боист то хун шир шуд*» - бо истифода аз қавли Мир Нуруллоҳи Аҳрорӣ менависад: «Аммо мӯҷиби таъхир аз рӯи зоҳир он чи Шайхи марҳум (Мир Нуруллоҳ–Т.К.) аз «Нафаҳот-ул-унс» нақл намуда, ки баъд аз он ки хидмати Мавлоно ба илтимоси Чалабӣ Ҳисомуддин, ки бо илқои ғайб мутобиқ афтада буд, шурӯъ дар назми «Маснавӣ» фармуданд ва чун чилди аввал ба итмом расид, ҳарами Чалабӣ Ҳисомуддин вафот ёфт ва дар миён фатрате зоҳир шуд» (10,293). Аз ин ишора метавон ба дарёфти ду нукта муваффақ шуд: 1. Таваҷҷуҳи шорех ба андешаҳои Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ; 2. Истифодаи шарҳи Мир Нуруллоҳи Аҳрорӣ зимни гузориши абёт.

Ин нукта, ки барои тамоми шорехони «Маснавӣ» зикри қавли Абдурахмони Ҷомӣ дар зимни тавҷеҳи байти нахустини найнома писанди хотир гардидааст, ҷойи баҳс нест ва муаллифи «Асрор-ул-ғуюб» низ аз ин раванд барканор набудааст. Зеро аксари шорехони «Маснавӣ» ҳангоми гузориши абёти найнома аз назароти Абдурахмони Ҷомӣ сухани хешро оғоз бахшидаанд. Ҳар ойина, Ҳоча Айюб низ кӯшидааст, ки маънии абёти найномаро бо андешаҳои Ҷомӣ асоснок кунад ва ҳамин тавр бо овардани 24 байти дигар аз «Рисолаи ноия»-и Ҷомӣ матлабро чамъбаст кардааст. Ин ҳамон абётест, ки бо байти «*Ҳаббазо рӯзе, ки пеш аз рӯзу шаб, Фориг аз андӯҳу озод аз талаб*»... оғоз шуда, бо байти «*Шуд гиребонгирашон ҳуббулватан, Ин бувад сирри нафири марду зан*» ба итмом мерасад ва онро шорехи дигари «Маснавӣ» Абдулалӣ Баҳрулулум низ зимни тавҷеҳи худ истифода кардааст (7, 148-174).

Аз бехтарин усулҳои кори Ҳоча Айюби Порсо он аст, ки ҳангоми шарҳи матолиб ва баёни маонии калимаҳо, аз шурӯҳи дигар низ ёд мекунад ва нуктаи назари шорехони дигарро роҷеъ ба маънии абёт, ё мисраи алоҳида баён мекунад. Ин усул агар аз як тараф то кадом андоза оғоҳӣ доштани шорехро аз таълифоти сухансанҷон ва алоқамандони дигари «Маснавӣ» нишон медиҳад, аз тарафи дигар нишондиҳандаи дараҷаи оғоҳӣ ва доираи мутолиоти шорех, дараҷаи завқу фаҳми ӯ низ ҳаст. Ҳоча Айюб бар он назар аст, ки гирд овардани тавҷеҳоти гуногуни як матлаб ва тариқи муқоиса тааммул кардан дар

маонии он имкон медиҳад, ки асли маънӣ ошкор гардад ва «хато аз савоб мумтоз» гардад. Дар бораи ин усули кори хеш низ шореҳ дар оғози шарҳ ишора мекунад ва менависад:

«... Ва баъд аз таҳқиқи луғот ва танқеҳи маънии абёт тақрири тавҷеҳоти соири шурӯҳ низ намуд ва мақсад аз нақл ин буд, ки дар сурати иҷтимоӣ тафосир ва тааммул дар иртиботи маонии тавҷеҳот бо абёти собиқа ва лоҳиқа, маънии асли ва асли маънӣ ба вузӯҳ ояд ва хато аз савоб мумтоз шавад» (10, 10).

Шореҳ ҳангоми баёни маънӣ ба шурӯҳи мухталиф ишора ва матолиби онҳоро нақд мекунад, ки ин интиқод ба гуфтаи устод Фурӯзонфар «натичагириҳои хушмандона» ва бисёр ҷолиби тавачҷуҳ аст. Ба назар мерасад, ки Хоҷа Айюб ҳангоми таълифи асари хеш ҳадди ақал панҷ шарҳи «Маснавӣ»-ро дар ихтиёр доштааст ва ҳар кадоме аз ин шурӯҳро бо ибораи махсус дар матни асари хеш ёдовар шудааст. Ишораҳое, ки ба шурӯҳи мавриди назар кардааст, бо калимаю ибороти мушаххас ишора гардидаанд, ки онро шореҳ дар ибтидои шарҳ низ ишора кардааст. Чунончи, мақсуд аз «*шайхи марҳум*» - Шайх Абдуллатифи Аббосӣ аст, ки муаллифи китоби «Латоиф-ул-луғот», яъне китоби фарҳанги вожаҳои «Маснавӣ» аст. Китоби дигари Абдуллатиф «Латоифи маънавӣ мин ҳақоиқи-л-Маснавӣ» аст, ки гузориши абёти мушкилаи «Маснавии маънавӣ» мебошад. Маълум мегардад, ки Хоҷа Айюб аз ин китобҳои шореҳи бузурги садаи XVII Ҷинд хеле фоида бурдааст. Мақсуд аз «*баъзе шореҳон*» - Мир Муҳаммадризои Лоҳурӣ аст, ки соҳиби китоби «Мукошифоти разавӣ» буда, мувофиқи сарчашмаҳо ин китоб дар соли 1877 дар чопхонаи машҳури Нувалкишури Ҷинд ба чоп расидааст. Мақсуд аз «*баъзе аз шурроҳ*» Мир Муҳаммад Нуруллоҳи Аҳрорӣ (ваф. 1073 х.к.) аст, ки «Маснавӣ»-ро дар шаш дафтар шарҳ додааст. Мақсуд аз «*шореҳи Хоразмӣ*» Хоҷа Камолуддин Ҳусайни Хоразмӣ мебошад, ки муаллифи қадимтарин шарҳи «Маснавӣ» - «Ҷавоҳир-ул-асрор ва завоҳир-ул-анвор» буда, шарҳи ӯ бар асари кушта шудани муаллиф нотамо мондааст. Таҳиякунандаи матни «Асрор-ул-ғуюб» доктор Муҳаммадҷаводи Шариат низ ҳангоми бори аввал дар матни шарҳ дучор омадани ибораи «шайхи марҳум» дар поварақӣ менависад:

«Дар аввалин саҳифаи китоб чунин навишта шудааст: бояд донист, ки мурод аз «*баъзе шореҳон*» Мир Муҳаммад Ризо ва аз «*баъзе шурроҳ*» Мир Нуруллоҳ ва аз «*шайхи марҳум*» Шайх Абдулатиф ва аз «*шореҳи Хоразмӣ*» Хоҷа Ҳусайн аст, ки дар таҳрири тақрири ин китоби мустатоб марқум гардида» (10, 14).

Дар шарҳи мазкур, инчунин, ишора ба «азизе» ва «баъзе аз

аизза», «баъзе азиз», ё «азизе навишта, ки...» низ рафтааст, ки барои мо шахсияти ин шореҳон равшан нашуд. Чунончи, дар ҷое менависад: «Ва он чи **азизе** навишта, ки «ошиқ шудан ба ихтиёри касе нест то аз иртиқоб ва асрори он иҷтиноб кунад – интиҳои калом» - мадфӯъ аст.

Зимни баёни матлаб, мо ба ин масъала ҳамчун нигоҳи интиқодии Хоҷа Айюб ба шореҳони гузашта муносибат мекунем ва аз ҳамин равшана ба баҳсхое, ки Хоҷа Айюби Порсо бо шореҳони салаф барпо месозад, рӯчӯ менамоем. Зеро яке аз ҷанбаҳои муҳими шарҳу шарҳнигорӣ, ки пешорӯи муфассирони калом бадеӣ қарор дорад, тафсир ва ё маърифати дуруст ва воқеии байт ё мисроъ аст, ки пеш аз ҳама ба ҷаҳонбинӣ ва дараҷаи завқу тафаккури маърифатгар вобаста мебошад. Табиист, ки дар маърифати калом мавзун ҳар як шореҳ нигоҳ ва нуқтаи назари хешро дорад ва аз ҳамин равшана ба шарҳу тафсир мепардозад. Кам иттифоқ меафтад, ки шореҳе куллан ба назари шореҳи дигар мувофиқ бошад ва онро қабул кунад. Аслан, яке аз сабабҳои ба вучуд омадани шарҳҳои мутааддид ҳам шояд ҳамин бошад, зеро шореҳон шарҳҳои дар замони худ ва ё пештар аз замони худ ба вучуд омадаро аз ягон ҷиҳат ноқис медонистанд ва ба хотири рафъи ҳамин навоқис ба таълиф мепардохтанд. Ин маъниро аз муқаддимаи бархе аз шурӯҳи метавон ба мушоҳида гирифт. Ҳарчанд, Хоҷа Айюб дар муқаддимаи шарҳи хеш ба ин масъала ишора намекунад, вале аз муҳтавои баҳсҳои ӯ пайдост, ки дар бисёр маврид бо ақидаи маърифатгарони пешин мувофиқ набудааст. Дар шарҳи Хоҷа Айюб баҳсҳои фаровоне ҷой доранд, ки дар он нуқтаи назари шореҳони салаф шадидан интиқод шудаанд. Шореҳ дар мавриди зиёде ба шарҳҳои пеш аз худ ишора мекунад ва бо онҳо сари баҳсу муҷодала боз мекунад. Чунончи, зимни шарҳи мисраи «Ҳамчу Одам боз маъзул омада» менависад:

«Яъне азли соҳиби ҷамол аз мансаби ҳусн, мисли азли Одам (а) аз бихишт (аст). Ва он чи **баъзе аз аизза** навишта, ки «инсон ва ҷинну малак, ки соҷиди зан шуданд, аз мартабаи қурб маъзул гардиданд, чунончи ҳазрати Одам итоати Ҳавво кард ва аз бихишт маъзул шуд – интиҳо каломашу» таассуф аст ва номарбут бо абёти собиқа ва лоҳиқа, чунончи ба адно тааммул ба зухур ояд» (10, 862-863).

Ин ҷо Хоҷа Айюб бо зикри ибори «баъзе аизза» ҳатман ба ягон шореҳ ишора мекунад ва дар ҷойҳои дигар низ зикри ҳамин шореҳ тариқи «баъзе азиз» ё «азизе навишта, ки...» омадааст. Мутаассифона, соҳиби мақола ҳоло дар бораи он ки мурод аз ин «азиз» ва ё «баъзе аизза» кӣ бошад, санаде дар даст надорад. Аммо он чи аз ишораи шореҳ бармеояд, ӯ тавҷеҳи он азизро дар ҳамин ҷо қабул надорад ва

дар идомаи шарҳи мисрои сонии байт низ ўро «бар қусури тааммул дар маънии абёт» ва «футури фикр дар маънии мисроъ» шадидан интиқод мекунад:

«*Гуфт: Овах, баъди ҳастӣ нестӣ. Овах – ба мадди ҳамза; дарег ва афсӯсу ҳасрат. Фоили «гуфт» соҳиби ҳусн, ки бар заволи ҳуснаш ҳасрат дошт. Ва он чи баъзе аз аизза навишта, ки «ҳар яке аз инсон ва чинну малак, ки сочиди зан шуданд, мегӯянд: Афсӯс, ки баъди қурб бўъд омад – интиҳо каломашу» мабнӣ бар қусури тааммул дар маънии абёти собиқава лоҳиқа ва футури фикр дар маънии мисрои сонӣ. Чи афзунии зист муносиби заволи ҳусн аст, на заволи қурб ва ҳусули бўъд. Ва турфатар он, ки ин маънии лояъниро ба сиёқи калом часбонтар таваҳҳум намуда ва тариқи таассуф паймуда» (10,863). Нуктаи ҷолиб он аст, ки Хоҷа Айюб бо овардани андешаи шорехи номаълум баҳсҳои ҷолиберо дар ниҳояти ихтисор ва муъҷазбаёнӣ зикр намудааст. Чунончи, зимни шарҳи мисраи «*Ҷисми хок аз шиқ бар афлок шуд*» мегӯяд:*

«Ишора аст ба меъроҷи Мустафо (с) ва уруҷи Исо (а). Ва он чи азизе навишта, ки «таъбир кардан аз вучуди Муҳаммадӣ, алайҳисалоту вассалом, ба ҷисми хок андаке аз қоидаи адаб дур меафтад» - интиҳо каломашу - аз адаб дур аст, чи дар ҳақиқат ин эрод роҷеъ ба ҷаноби Ҳазрати Мавлоно, ки дар тамомаи ин китоб ҳам анбиёро ба хок мансуб дошта ва фармуда, ки «*Хок аз дуде нишинад зери об, Хок бин аз арз бигзаит аз иштоб*» (10,23).

Инкори андеша ва тавҷеҳи шорехони дигари «Маснавӣ», ки аз тарафи Хоҷа Айюб сурат пазируфтааст, иборат аз такаллуф ва ё изҳори фазл нест. Шорех бо далелҳои собит ба баррасии ин матолиб мепардозад ва ҳангоми инкори назари шорехи дигар андешаҳои хешро бо истинод зикр менамояд. Ҳоло тариқи мисол яке аз мисроъҳои маъруфи «Маснавӣ»-ро аз қисмати найнома зикр мекунем, ки дар он шорех андешаи Муҳаммадризои Лоҳуриро чунин рад мекунад. Мисроъ:

«*Чуфти хушҳолону бадҳолон шудам*» - Ин мисроъ нашри мураттаб аст аз мисроъи аввал; ва мурод аз «хушҳол» ва «бадҳол» маънии маъруф ва аз «чуфт шудан» иштирок дар ҷамъият ва нола. Ва он чи баъзе шорехон навишта, ки «мустамеъон ду тоифаанд: хушҳол ва бадҳол. Хушҳол онон, ки аз нолаи най ҷон ёфтанд ва ба сӯи ҷонон шитофтанд. Ва бадҳол касе, ки дар вартаи обу гил фурӯ монад ва раҳши ҳиммат ба ҷониби мақсади аслии наронад – *интиҳо каломашу*» мулоим нест бо абёти оянда, ки «*Ҳар касе аз занни худ шуд ёри ман...*» чи ин тавҷеҳ муқтазии он аст, ки сомеъи комил, ки аз нолаи най ҷон

ёбад ва ба сӯи чонон шитобад, низ ба занни худ аз идроки сирри нолаи най маҳҷуб бошад».

Чунонки мушоҳида мегардад, шорех андешаи Муҳаммадризоро бо зикри маънии абёти ояндаи «Маснавӣ» инкор мекунад ва андешаи хешро баён месозад. Ин усули ташреҳу тавзеҳи матлабро метавон як навъ тафсири дохилии матн номзад кард, ки аз беҳтарин усулҳои шарҳу тафсири матн ба ҳисоб меравад. Яъне, шорех барои тақвияти гуфтаи хеш аз осори худи суханвар мисол оварда, андешаро истидлол мебахшад.

Дар шарҳи «Асрор-ул-ғуюб» корбурди ин усул чандон зиёд набошад ҳам, дар баъзе маврид ба назар мерасад. Махсусан, вақте ки Хоҷа Айюб абёти найномаро мавриди шарҳ қарор медиҳад, барои тақвияти андеша абёти дафтарҳои дигари «Маснавӣ»-ро ба истишход меоварад. Чунончи, зимни шарҳи байти «*Ҳар кӣ чуз моҳӣ зи обаиш сер шуд, Ҳар кӣ берӯзист, рӯзаиш дер шуд*» дар шарҳи таркиби «рӯзаш дер шуд» мегӯяд:

«Бидон, ки савоб дар тафсири ин байт таҳрири Шайх он аст, ки «моҳӣ иборат аз орифи комил, чунончи дар дафтари дуюм дар қиссаи «Чӯҳӣ ва он кӯдак» мефармояд:

*Ҳар кӣ дид он баҳрро, ӯ моҳӣ аст,
Ҳар кӣ дид Аллоҳро, Аллоҳӣ аст.*

Ва «дер шудан» ба маънии зоеъ шудан ва аз даст рафтан. Чунончи, дар дафтари дуюм дар қиссаи «Ғарибе, ки хона мечуст» фармудаанд, ки:

*Чун расад он ҷо, бубинад гургу шер,
Рӯзгориш бурду рӯзаиш гаит дер» (10, 22).*

Маҳз овардани ду байти шоҳид аз худи «Маснавӣ» далели шорехро қувват бахшида ва имкон додааст, дар баёни маънӣ бо чуръат ва бо истидлол ҳарф занад, вагарна имкон дошт, шорех мисли бархе аз гузоришгарони дигари «Маснавӣ» дар шарҳи маънӣ аз ҷодаи ҳақиқат удул намояд. Азбаски дар тафсири байти мазкур андешаҳои мухталиф баён шуда ва баъзе аз шорехони «Маснавӣ» «дер шудани рӯз»-ро ба гунаҳои дигар ҳам тафсир кардаанд, овардани чунин далелҳо сухани шорехро нерӯи дигар бахшидааст. Азбаски Муҳаммадризои Лохурӣ дар тавҷеҳи байти мазкур акси андешаҳои фавқро баён доштааст, мавриди интиқоди шадидаи Хоҷа Айюб қарор гирифтааст. Хоҷа Айюб дар идома менависад:

«Ва он чи баъзе шорехон (мурод Муҳаммадризо аст–Т.К.) навишта, ки «моҳӣ пайваста дар об аст ва аз дарёфти ҳақиқати об дар ҳиҷоб. Пас, моҳӣ киноя бошад аз ғофил, ки аз курби Ҳақ беҳабар

аст. Ҳосили маънӣ он, ки ғайри ғофил ҳар кӣ ба қадре огоҳӣ дошт, ба коми дил расид ва он ки бемурувват бо нафс зиндагӣ қард ва маҳкуми ӯ нагардид, «рӯзаш дер шуд», яъне умри боқӣ ва ҳаёти ҷовид ёфт» – саҳв аст... чи «рӯз дер шудан» ба маънии «умр зоеъ шудан омада, на ҳаёти ҷовид ёфтан, чунончи аз абёти мазкура дар тавҷеҳи Шайхи марҳум (Шайх Абдулатиф, Т.К.) мазкур шуд» (10, 22-23).

Чунонки дида мешавад, чунин гузориш дур аз ҳақиқат аст ва шорех дар ин маврид натавонистааст ба дарки матлаб даст ёбад, вале Ҳоча Айюб бо истифодаи усули тафсири дохилӣ тавонистааст матлабро дуруст маънидод кунад. Гузашта аз ин, Ҳоча Айюб дар ин гузориш аз ду шорехи «Маснавӣ» Шайх Абдуллатифи Аббосӣ ва Муҳаммадризои Лоҳурӣ ёд кардааст ва фикри аввалиро ҷонибдорӣ андешаи дуомиро инкор мекунад. Ҷойи дигар, шорех зимни ташреҳи байти «*Ту аз он мурғи ҳавоӣ фаҳм кун, Ки надидастӣ туюри мин ладун*» дар ибтидо нуқтаи назари хешро чунин баён медорад:

«Яъне, аз мурғони ҳавоӣ, ки маръо ва маҳсуси ту аст, фаҳм кун, ки ҳар гоҳ аз фаҳми рози овози ин мурғ қосирӣ, пас мурғони «мин ладун»-ро, ки ҳаргиз надидаӣ, алҳол сирри эшон чи сон тавонӣ фаҳмид» (10,1103). Пас аз баёни назари хеш оид ба маънии байт бо ишораи «баъзе шорехон» андешаи Мирмуҳаммадризои Лоҳурӣ – соҳиби китоби «Мукошифоти разавӣ»-ро ба гунаи зер инкор мекунад:

«Ва он чи баъзе шорехон навишта, ки «мурғи ҳавоӣ Сулаймон аст, ки тахташ бар ҳаво мерафт. Яъне, Сулаймони набиरो дарёб, то мафҳуми ту гардад, ки тоири он қудсиро надидаӣ ва аз сирри «*уллимно мантиқаттайри ва утино мин кулли шайъин*» хабаре нашунидаӣ – интаҳо каломуху» таассуф аст, чунончи ба адно тааммул ба зухур ояд» (10,1103).

Тааммул ва диққат дар шарҳи «Асрор-ул-ғуюб» нишон медиҳад, ки муаллиф бештар аз Муҳаммадризо ва Абдулатиф сухан ба миён оварда ва ақволи ононро мавриди радду қабул қарор додааст.

Дар шарҳ ҷо-ҷо андешаҳои Муҳиддин ибни Арабӣ низ вобаста ба мазмуни абёти шарҳшуда оварда шудааст ва мерасонад, ки Ҳоча Айюб низ «Маснавӣ»-ро аз дидгоҳи Ибни Арабӣ мавриди шарҳ қарор додааст. Шорех андешаи Ибни Арабиро бо забони арабӣ оварда, сипас дар зимни он тарҷумаи форсии онро низ хатман зикр мекунад. Чунончи, дар гузориши байти зерин аз дафтари шашум мушоҳида мекунем:

Буд Одам дидаи нури қадим,

Мӯй дар дида бувад кӯҳи азим.

«Яъне, Ҳазрати Одам, алайҳиссалом, дидае буд мунаввар ба

нури қадим. Дар ин мисроъ ишораи латиф аст ба машраби ин тоифаи аллия, чунончи кудваи мувахҳидин, Ҳазрати Шайх Муҳйиддин дар «Фусус» овард, ки *Хува ли-л-ҳаққи биманзалати инсонин ал-айну мина-л-айни ва хува ал-муъаббару анҳу би-л-басари фалиҳазо суммия инсонан фаиннаху янзуру ал-ҳаққа ила халқиҳи фаярҳамухум, ҳосил он ки инсони комил Ҳақ таолоро ба манзалаи мардумаки чашиш аст ва назари раҳмати Ҳақ, азза шаънаҳу ба халқ ба воситаи ўст, ки агар вучуди саропо ҷуди ў набудӣ ҳақ таоло назари раҳмат ба халқ нанамудӣ» (10, 1118). Таркиби васфии дар канори исми орифи андалусӣ овардашуда баёнгари иродату эътиқоди шорех бар ин шахсияти бузурги ирфонӣ аст, ки назари Мавлоно бо дидгоҳи ў ба ҳам омадааст.*

Пайнавишт:

1. Аббосӣ, Абдулатиф. Латоиф-ул-луғот. Замимаи «Маснави маънавӣ» /нусхаи омоданамудай Муҳаммади Рамазонӣ. – Техрон 1319 ш. –С. 566-666.
2. Акбарободӣ, Валимуҳаммад. Шарҳи «Маснави»-и Мавлавӣ мавсум ба «Махзан-ул-асрор» /Ба эҳтимоми Начиб Моили Ҳиравӣ.–Техрон: «Қатра», 1383.
3. Анқаравӣ, Русухиддин Исмоил. Шарҳи кабири Анқаравӣ /Гарҷумаи Исмаи Сатторзода.–Техрон, 1349.
4. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолуддини Муҳаммад. Маснави маънавӣ. Бар асоси нусхаи мактуб ба соли 677 камарӣ ва муқобала бо тасхеҳу таъби Николсон /Тасхеҳ муқобала ва кашфулабёт аз Қивомуддини Хуррамшоҳӣ.–Техрон, 1384.–1647 с.
5. Баҳрулулум, Муҳаммад ибни Муҳаммад. Тафсири ирфонии «Маснави маънавӣ: Шарҳи Ҳазрати Баҳрулулум» /Зери назар ва муқаддимаи Фаршеди Иқбол.–Техрон: Иронёрон, 1383.
6. Боғи сабзи ишқ (Чанд достони «Маснави»). Интиҳоб ва шарҳи доктор Козими Дифулиён. Чопи дувум, 1379.
7. Келдиёров Т. «Нигоҳе ба ҳаёт ва осори Баҳрулулум» (ҳамроҳ бо шарҳи абёти найнома), // «Номаи донишгоҳ» 3(19), 2009: С. 148-174.
8. Лоҳурӣ, Муҳаммадризо. Муқошифоти разавӣ - дар шарҳи «Маснави маънавӣ». - Техрон: Суруш, 1381.
9. Насриддин, Абдулманнон. Наҳваи тафаккури Мавлоно дар «Маснави маънавӣ» / Ганҷинадори мероси ниёгон. Маҷмӯаи мақолот.–Хучанд: Ношир, 2007.
10. Порсо, Хоҷа Айюб. «Асрор-ул-ғуҷуб»- шарҳи Маснави маънавӣ» /Тасхеҳ ва таҳшияи дуктур Муҳаммадҷаводи Шариат. –Техрон: Асотир, 1377.
11. Хоразмӣ, Камолуддин Ҳусайн ибни Ҳасан. Ҷавоҳир-ул-асрор ва завоҳир-ул-анвор /Муқаддима ва тасхеҳу таҳшияи доктор Муҳаммадҷаводи Шариат.–Техрон: Асотир, 1384 (дар чор мучаллад).
12. Қомӣ, Нуриддин Абдураҳмон. Нафаҳот-ул-унс /Тасхеҳи доктор Маҳмуди Обидӣ.–Техрон: Интишороти «Иттилоот», 1370.

ШАРҲИ АҲВОЛ ВА ОСОРИ ХОҶА АҲРОР

Хоҷа Носируддин Убайдуллоҳ ибни Маҳмуди Чочӣ маъруф ба Хоҷа Аҳрор, ориф ва сӯфии пуровозаи қарни нухуми ҳичрист.

Хоҷа Аҳрор дар моҳи рамазони 806 ҳ./1403 м. дар Боғистон, ки дехе аз тавобеи Тошканд аст, ба дунё омад. Падарони ӯ ҳама аҳли илму маърифат ва аз асҳоби завқу вичдон буданд. Насаби ӯ аз тарафи падар ба ҳазрати Абӯбакри Сиддиқ ва аз тарафи модар ба ҳазрати Умари Форук мерасад. Падараш Хоҷа Маҳмуди Шошӣ (Чочӣ) шугли кишоварзӣ ва ғаллафурӯшӣ дошт. Ниёи Хоҷа Аҳрор – Хоҷа Шихобуддини Шошӣ (Чочӣ) низ ба кишоварзӣ ва бозаргонӣ мепардохт. Модари Хоҷа Аҳрор наводағони Шайх Умари Боғистонӣ – орифи маъруфи Мовароуннаҳр буд.

Таҳсилоти мукаддамотии Хоҷа Аҳрор дар Тошканд оғоз шуд ва баъдҳо ҳамроҳи доии худ – Иброҳими Шошӣ барои идомаи таҳсил ба Самарқанд рафт ва чанде баъд аз он ҷо раҳсипори Ҷирот шуд. Бо он ки дар оғоз алоқаи ӯ ба касби улуми зоҳирӣ андак буд, аммо истеъдоди зеҳнии фаровон дошт.

Хоҷа Аҳрор дар 828 ҳ./1424 м. аз Ҷирот берун омад ва дар Бухоро, Балх, Чағониён ва Ҳалугту бо машоихе чун Баҳоуддин Умар, Хусомуддини Порсо, Зайнуддини Хофӣ, Саъдуддини Кошғарӣ, Алоуддини Ғичдувонӣ, Сайид Қосим Анвори Табрезӣ ва Низомуддини Хомӯш мулоқот кард. Хусомуддини Порсо, ки дар тариқати Нақшбандия халифаи Алоуддини Аттор буд, мехост Хоҷа Аҳрор тариқати Нақшбандияро аз дасти ӯ қабул кунад. Худи Хоҷа Аҳрор дар оғоз мехост муриди Сайид Қосими Анвор шавад, аммо чун дид, ки муридони ӯ муртакиби мункарот мешаванд, аз ин хаёл мунсариф шуд. Саранҷом дар ҳудуди 832 ҳ./1428 м. аз Ҷирот ба Ҳулугту рафта, расман тариқаи нақшбандияро аз Мавлоно Яъқуби Чархӣ дарёфт кард ва бо ӯ байъати тариқат кард (2,187; 3,146-149; 1,428-432).

Хоҷа Аҳрор дар сулук ба дараҷоти воло расид ва ба таблиғу тарвичи тариқаи нақшбандия ва роҳнамоиву иршоди толибону муридони пардохт. Теъдоди зиёд расман ба дасти ӯ байъат карда, дохили тариқат шуданд. Аз он ҷумла, Мавлоно Муҳаммадқозии Самарқандӣ (вафот 921 ҳ./1515 м.) ва Муҳаммадзоҳиди Вахшӣ тариқаи ӯро, ки ба

¹ доктори забон ва адаби форсӣ (Афғонистон)

Аҳрория маъруф аст, бештар густариш доданд. Овозаи бузургиву азамати мақоми ирфонии Хоҷа Аҳрор ақсои нуқоти оламро дар бар гирифтааст ва бисёре аз шахсиятҳои илмиву ирфонӣ ва подшоҳону мутанаффизини замони вай пас аз вай сари ниёз бар остонаш фурӯ овардаанд, ки аз баргарини онон метавон Мавлоно Нуруддин Абдурраҳмон Ҷомии Ҳиравино (817-898 х./1414-1492 м.) ном бурд.

Хоҷа Аҳрор то 855 х./1451 м. дар Боғистон зиндагӣ кард ва баъд ба дархости Султон Абӯсаиди Темурӣ (ҳукумат 855-872 х./1451-1467 м.) аз Боғистони Тошканд ба Самарқанд нақли макон кард ва бақияи зиндагониро дар ҳамон ҷо ба сар кард ва дар таърихи бисту нуҳуми рабеъ-ул-аввали соли 895 х./1490 м. дар деҳи Камонгарон дар доманакӯҳи чанубии Самарқанд даргузашт (2,238-323) ва мадфун шуд (1,657-658). Қабри ӯ то ба имрӯз побарҷо ва зиёратгоҳи хавосу авом аст.

Дар тасаввуф тариқати Хоҷа Аҳрор тариқаи алияи нақшбандия аст ва ҷойгоҳи вай дар силсилаи машоихи ин тариқат бас баланд аст ва ўро бо лақаби «Кутб-ут-тариқа» ёд кардаанд. Вай дар тасаввуф навоари бас шигарф намудааст, яъне ҷамъи фақру подшоҳӣ. Ҳамчун машоихи дигар гӯшанишинӣ ихтиёр накарда, балки тамоми ҳимматашро дар ҷиҳати хайр расонидан ба мусалмонон ва ҳидоятӣ ҳокимону подшоҳон ва дар амон ниғаҳ доштани мардум аз ҷаври онон ба кор бурдаву сарвати азимашро сарфи ин роҳ намудааст ва ин масруфият дар умури дунявӣ, на танҳо музоҳими шугли ботиниаш нашуда ва садамае ба фақри ҳақиқиаш ворид насохта, балки тақвияткунандаи он низ будааст. Ў бо ин сирату шеваи сулуки хеш, роҳи наведар пеши пой солиқони тариқат ниҳодааст. Ҷомӣ мефармояд:

Зад ба ҷаҳон навбати шоҳанишаҳӣ,

Кавкабаи фақри Убайдуллаҳӣ.

Он ки зи ҳуррияти фақр оғаҳ аст,

Хоҷаи Аҳрор Убайдуллаҳ аст.

Он тавр ки аз баррасии осори Хоҷа Аҳрор ва осори касоне, ки аз вай ба наҳве ёд кардаанд, ё сухане аз вай нақл намудаанд, ҳамчун Ҷомиву Кошифӣ ва Мир Абдулаввали Нишопурӣ бармеояд, эшон дар ирфон ва нигориши осори ирфонӣ, бештар аз ҳама, пайраву муътақиди маориф ва мукошифоти шайхи акбар Муҳйиддин ибн-ал-Арабӣ ва ҳазрати Мавлои Рум аст ва камтар сухане аз вай нақл шуда, ки дар он аз маорифи Ибни Арабӣ ва абёти шӯрангезу пур аз асрори Мавлонои Рум дида нашавад.

Осори ба исбот расида аз Хоҷа Аҳрор се рисолаи «Фақарот»,

«Волидия» ва «Хуроия» аст. Баҳс дар таҳлили матолиби ин расоил муфассал аст, аммо рууси матолиб рисолаи «Фақарот» – шарҳу баста истилоҳоти ирфонӣ, баҳусус, мактаби Ибни Арабӣ, шарҳи мақомоти тасаввуф аз рӯи мукошифоти хеш ва маорифи Мавлонову Ибни Арабӣ, баёну шарҳи усули тариқати нақшбандия, мароҳили сияру сулук илаллоҳ, шарҳи ирфонии оёту аҳодис, вижагиҳои пиру мурид ва иршодоте барои муридону фарзандон аст. Рисолаи «Фақарот» аз миёни осори Аҳрор, бештар аз ҳама мавриди тавачҷуҳи пайравони вай дар тариқати Нақшбандия ва соири тариқаҳо қарор гирифтаву манбаи аксари осори таълифшудаи нақшбандиёни баъд аз вай қарор гирифтааст. Ҷомӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» аз он истифодаҳо карда ва Имом раббонӣ Муҷаддади Алифи Сонӣ дар «Мактубот»-и худ аз он баҳраҳо бурдааст. Рисолаи «Волидия»-ро, ҳамон тавр ки аз номи он пайдост, Ҳоҷа Аҳрор ба хоҳиши падари бузургвораи дар баёни маорифу суҳанони аҳлуллоҳ ҷиҳати вусул ба мақомоти алийя ва ҳусули улуми ҳақиқа таълиф кардааст. Ва «Хуроия»-и вай шарҳи рубоии асроромези Шайх Абӯсаиди Абулхайр аст, ки дар такмили шарҳи соири шорехони он, ҳамчун Мир Қосими Анвор ва Мавлоно Яъқуби Чархӣ нигошта шудааст.

Татаббуъ дар осору аҳволи Ҳоҷа Аҳрор аз дер боз собиқаи кухан дорад ва муҳаққиқоне аз соири нуқот осори Ҳоҷа Аҳрорро тасхеҳ ва ба чоп расондаанд. Аммо дар ин чанд даҳаи ахир дуктур Сайид Ориф Навшоҳӣ – муҳаққику нусхашинос ва китобшиноси барҷастаи Покистону Шибҳи Қора дар ин замина аз дигарон гӯи сабқат рабудаст ва солҳое аз умри шарифашро сарфи шиносоиву муаррифии осори Ҳоҷа Аҳрор ва шарҳи аҳволи вай намудааст ва осори арзишманде ба сурати китобу мақола ба ёдгор гузоштааст. Ин асари ахир («Маҷмӯаи расоили Аҳрор») низ ба ҳиммати вай шакл гирифта ва дар идомаи корҳои қаблаш қарор мегирад. Аммо аз чанд чанба бар корҳои қаблӣ соири муҳаққиқоне, ки осори Аҳрорро ба чоп расондаанд, бартарию ошкор дорад. Муҳимтарин бартарӣ манобеъи истифодашуда дар ин асар аст, яъне нусахи хаттӣ, ки асоси тасхеҳу чопи ин маҷмӯаи расоил қарор гирифтааст. Муҳаққиқони қабл аз вай бештар аз нусахи китобатшуда дар як қарн ё чанд қарн баъд аз Ҳоҷа Аҳрор баҳра бурдаанд, вале ин асар бар асоси қадимтарин нусахи мавҷуд аз замони ҳаёти Ҳоҷа Аҳрор, ки то кунун камтар касе аз вучуди онҳо хабар дошта, устувор аст.

Тасхеҳи рисолаи «Фақарот» бар асоси нусахи 158 баргии, шомили «Фақарот» ва «Волидийя» анҷом шудааст. Ин нусаха ба хати Махфӣ ибни Абдулҷалил дар чанд моҳ қабл аз реҳлати Ҳоҷа Аҳрор

дар соли 895х. /1489м. дар Самарқанд китобат шудааст ва ҳамакнун дар бахши Аёсӯфиёии китобхонаи Сулаймонияи Истамбул ниғахдорӣ мешавад. Тасҳеҳи рисолаи «Волидия» ва «Хуроия» бар асоси нусхаи шомили маҷмӯаи осори Хоҷа Аҳрор ва Қомӣ сурат гирифтааст. Ин маҷмӯа дар солҳои 877-878 х./1472-1473 м. китобат шудааст. Рисолаи «Волидийя»-и ин маҷмӯа тавассути яке аз муридони Хоҷа Аҳрор дар мадрасаи эшон дар Самарқанд китобат шуда ва ба эҳтимоли зиёд аз назари Хоҷа Аҳрор гузаштааст. Ин маҷмӯа ҳамакнун дар бахши «Ҳамидия»-и китобхонаи Сулаймонияи Истамбул ниғахдорӣ мешавад.

«Маҷмӯаи расоили Аҳрор» бо чопу саҳофате дархур дар моҳи августи 2015 тавассути интишороти «Аҳрорӣ» дар шаҳри Ҷирот, ки пайваста таъриху фарҳанг ва ирфони ин шаҳр мутаассир аз Хоҷа Аҳрор будааст, ба зевари чоп даромадааст.

Пайнавишт:

1. Кошифӣ, Фаҳруддин Алӣ ибни Ҳусайни Воиз. Рашаҳоту айни-л-ҳаёт /Бо муқаддима ва тасҳеҳоту ҳавошӣ ва таълиқоти Алиасғари Муиниён. –Техрон: Интишороти бунёди некӯкорию Нуриёнӣ, 1386 ш.
2. Нишопурӣ, Мир Абдулаввал. Малфузоти Аҳрор дар аҳволу суҳанони Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор /Ба тасҳеҳ ва бо муқаддимау таълиқоти Ориф Навшоҳӣ. –Техрон: Интишороти маркази нашри донишгоҳӣ, 1380 ш.
3. Самарқандӣ, Муҳаммад Қозӣ. Силсилат-ул-орифин ва тазкират-ус-сиддиқин. Нусхаи хаттии китобхонаи Ганҷбахш. Маркази таҳқиқоти форсии Эрон ва Покистон. –Исломобод, шумораи 5951.

ТАРҶУМА ВА САРЧАШМАШИНОСӢ

Ҷоҳиз

РИСОЛАИ МЕҲРИ МЕҲАН¹

Барои гирд овардани парокандаҳои анвои гуногуни илму адаб ва муфаррақоти ҳикмат, чизе сабаб ва маъное боис мегардад. Аз ин рӯ, ҳар гоҳе ки донишварону андешамандон дар қори поксозии ахбору тамйизи осор кӯтоҳӣ намуда, ҳар ҷавҳари нафисро дар ҷои худ нагузоранд ва ҳар ҳикмати нодирро дар мақоми хеш наниҳанд, маънои илму ҳикмат аз байн меравад ва адаб нобуд мешавад.

Агар донишварон хотирашонро бар даҳр қайд накунанду осори гузаштагонро дар санг нанигоранд, оғози илм бекор шудаву анҷоми он аз байн меравад. Аз ин ҷост, ки гуфтанд: «То даме, ки илми пешинагон боқисту ояндагон аз он меомӯзанд, хайр барҷост».

Барои он ки тӯдае аз ахбори арабро дар бораи меҳри ватану шавқи хоку меҳан дар номае гирд оварам ва он сӯзу гудозро, ки дар шеърҳои ватанпарварона сурудаанд, ҷамъ намоям, бо чанде аз шоҳон дар хусуси ёди диёр ва меҳри ватан гуфтугӯ намудам. Аз он қиссаҳо шунидам, ки он шоҳ аз кишвари хеш ба диёри бегонае, ки гуворотар аз ватанаш буду ободтар аз масканаш ва хуррамтар аз ҷаманаш, ғариб шудааст. Агарчи дар он диёр қадри баланду салтанати фарогир дошт ва ҳама хочаву чоқарони арабу сарону сарварони аҷам дар зери амру фармони ӯ буданд. Ӯ худ раҳбари сипоҳ буду набардро бо тадбири

¹ Рисола аз маҷмӯаи «Расоили Ҷоҳиз», ки ба тасҳеҳу таҳқиқи Абдуссалом Муҳаммад Ҳорун (Ҷ.І. – Бейрут, 1991) бори аввал аст, ки ба забони тоҷикӣ тарҷума шуда истодааст. Аз сабабе, ки дар рисола ашъори зиёд истифода шудаанду он ашъор киноёту маҷозу истиорот ва дигар фунуни шеърӣ ҳолӣ нест ва тарҷумаи он ба забони ғайр, онро аз ин орояҳо ори менамояд ва ҳам корест сангин, мутарҷим аз тарҷумаи шеърҳое, ки зарур нашуморид, сарфи назар намуд.

хеш идора менамуд. Дар назди дарҳои ӯ истодагон ё дар рағбати бахшиши ӯ буданду ё аз сатвати ӯ дар хатар. Аммо, бо ин ҳама ҳини ёди ватан ва хоку меҳан дилаш бо меҳри он таҳ мекашиду руҳаш сӯи он парвоз мекард. Гӯё шоир ин байтҳоро дар ҳаққи ӯ гуфтааст:

*Изо мо зукирту-с-сағра фозат мадомиъӣ,
Ва азҳо фуодӣ нуҳбатан лилҳамоҳими
Ҳанинан ило арзин биҳахзарра шорибӣ
Ва ҳуллат биҳо ғаннӣ ӯқуду-т-тамоими
Ва алтафу қавмин би-л-фато аҳлу арзиҳи
Ва арҳоҳум ли-л-маръи ҳаққа-т-тақодими.*

(Ҳар гоҳ, ки диёрам ба хотир ояд, бо дили реш ашк мерезам ва ёди ватане кунам, ки маро парвариду бо ёрии он раҳи хеш ёфтам. Барои шахс чун ҳамватан меҳрубонтар касе набошад).

Баъди ин ҳама ман мегӯям: Агар ту ин тавр бигӯӣ, аҳли ачам фармудаанд: «Аз нишонаҳои хирадмандист, ки шахс ба зодгоҳаш муштоқ бошад ба чойгоҳаш дилкашон».

Ҳиндиён гуфтаанд: «Ҳурмати ватанат бар ту ба мисоли ҳурмати падару модарат аст, зеро агар ғизои ту аз эшон бошад, пас ғизои онҳо аз ватан аст».

Дигаре фармудааст: «Ватанеро, ки туро хӯронидааст, ҳифз намо ва маъвоеро, ки туро паноҳ додааст, пос дор».

Гуфтаанд: «Меҳани мард дояш асту диёраш гаҳвора. Ғарибе, ки аз диёраш дур асту аз аҳлаш дар канор, чорпои аз маскан раҳгумзадаеро монад, ки ҳадафи ҳар сайёде қарор мегирад».

Дигаре гуфт: «Марди кариме, ки ба меҳани хеш пазмон мешавад, ба мисоли шере мебошад, ки бар ошёнӣ худ дил бастааст».

Дигаре гуфт: «Шахсе, ки аз меҳану маъвои хеш дур мондааст, монанди уштури аз маскан рамидааст, ки шикори ҳар сайёдеву луқмаи ҳар чонзодест».

Дигаре гуфта: «Меҳани кӯдакӣ дар дил ҳурмату ҳаловат парварад, чи тавре ки милод дар дил шодмониву меҳр ба бор орад».

Дигаре гуфта: «Ҳақдортарин кишваре, ки ту метавонӣ ба он меҳр бандӣ, диёрест, ки туро шир додааст».

Дигаре гуфта: «Агар паранда ба лонаи хеш меҳр мебандад, пас инсон аз ӯ ҳақдортар аст, то ба ватани худ дил бандад».

Ҳакимон гуфтаанд: «Алоқамандиву дилбастагӣ аз меҳри дил аст. Меҳри дил бошад, аз тавачҷуху иноят асту тавачҷуху иноят аз раҳм мебошад. Раҳм бошад, аз покии фитрат асту покии фитрат аз сафои хирад. Сафои хирад бошад аз шарифии асл аст».

Дигаре гуфта: «Майл бар зодгоҳ аз шарифии асл аст».

Дигаре гуфта: «Душворие, ки дар меҳанат мебинӣ, бар ту азизтар аз он осониест, ки дар ғурбат бинӣ. Сипас ин байтро хонд:

*Бешак, нодорӣ дар ватан беҳтар аст,
Аз зиндагии фароҳе, ки дар ғарибӣ бошад».*

Дигаре гуфта: «Каси ғариб дарахтеро монад, ки аз замини хеш дур шуда, беоб мондааст. Он дарахти хушкидаву пажмурда на мева ба бор меораду на чашмеро роҳат мебахшад».

Баъзе файласуфон гуфтаанд: «Фитрати инсон бо муҳаббати ватан омехта, гудохта шудааст».

Аз ин рӯ, Букрот гуфтааст: «Ҳар бемор бо гиёҳи замини худаш муолиҷа мешавад, зеро табиат ба ҳавои хеш майл мекунаду ба ғизои худ нигарон аст».

Афлотун гуфта: «Ғизои табиат аз судмандтарин давоҳост».

Ҷолинус гуфта: «Ранчидае, ки аз насими меҳани хеш дубора ба худ меояд, донанро монад, ки бо қатрае аз борон месабзад».

Гуфторҳо дар бораи он ки одамон чи қадар ватани хешро дӯст медоштанду бо меҳани худ чи тавр ифтихор мекарданд, зери шумор наёянд. Дар маҷмӯъ ҳама гувоҳи онанд, ки одамон аз насибаи ризқашон дида ба насибаи ватанашон қонеътаранд.

Аз ин ҷост, ки Абдуллоҳ ибни Зубайр гуфтаанд: «Агар одамон, чи тавре ба насибаи ватанашон қаноат доранд, ба насибаи ризқашон қаноат медоштанд, банде аз ризқ шикоят намекард».

Дар ҳақиқат ҳам шумо аъробииро мебинед, ки ба замини хушқу маскани биёбонӣ дилкашолӣ меварзадӯ дар макони обиву қорам мақарри хеш намеёбад. Ҳатто, баъзе дар шеър сурудаанд:

*А таҷлина фи-л-ҷолина ам татасаббарӣ
Ало зиқи айшин ва-л-қариму сабуру
Фа би-л-мисри бурғусун ва ҳуммо ва ҳусбатун
Ва мумун ва тоъунун ва қулли шуруру
Ва би-л-байди ло йазолу каннаҳу
Рукомун биатрофи-л-икоми йамур*

(Оё бо қасоне, ки рафтанд, ту низ меравӣ ва ё бардошт хоҳӣ кард, ки пешаи аҳли қарам сабуру бардошт аст. Чун ба шаҳр рафтӣ, он ҷо макони ҳашарот асту дарду бемориҳо ва ин ҷо биёбон бошад, ҳалосӣ аз гуруснагӣ наёбӣ)

Дар баробари ин, маданияро мебинед, ки дар сарзамини мусибатзадаву вабодида ва гирифтори қаҳтӣ чашм ба олам мекушоад. Ҳангоме ки ба диёре хуррамтар аз диёри хеш ва меҳане ободтар аз меҳани хеш мераваду дар он ҷо сарвате ба даст меорад, боз ба сӯи меҳани худ майл намуда, ҳамеша дилаш ба диёри худ қашон мебошад.

Агар дар ин мавзӯ ахбори арабро гирд орем, сухан ба дарозо мекашаду фурсат даст намедиҳад. Аз ин рӯ, гирд кардани беҳтарин намунаҳои ахбору ашъорашонро, ки ба даст омад, қасд намудем.

Аз ҷумлаи он чизҳое, ки гуфторамонро оид ба муҳаббати ватан тақвият мебахшад, сухани Худованд аст, ки ҳангоми зикри диёр, маконати онро дар дили бандагонаш хабар медиҳад.

Фармуд: «Агар мо бар эшон мефармудем, ки худатонро қатл созед ва аз диёратон берун равед, инро танҳо каме аз эшон анҷом медоданд». Пас дар ин ҷо куштори нафс ва берун шудан аз диёрро баробар шуморид. Ҷойи дигар фармуд: «Ва ба мо ҷӣ шудааст, ки дар роҳи Худо ба набард намебароем, дар ҳоле ки аз диёру фарзандони хеш маҳрум карда шудем».

Умар (р) гуфтаанд: «Худованд диёрро ба василаи муҳаббати ватан обод сохтааст».

Гуфтаанд: «Агар одамон ватани худро дӯст намедоштанд, кишвар хароб мегашт».

Абдулҳамиди Котиб дар ҳаққи дунё гуфтааст: «Моро аз ватанҳо бадарға намудӣ ва аз бародаронамон ҷудо кардаӣ».

Ҳакимон гуфтаанд: «Накӯтарин асп он аст, ки аз тозиёна тарсад ва зирактарин фарзанд он аст, ки аз нависандаҳо дур бошад, накӯтарин модашутур он аст, ки бар бачагони хеш аз ҳама беш қарин бошад ва беҳтарин уштур он аст, ки ба сӯи ватанаш майл кунад ва беҳтарин той он аст, ки мулозими модари худ бошад ва беҳтарини одамон он аст, ки аз ҳама беш ба дигарон анис бошад».

Дигаре гуфта: «Аз нишонаҳои хиради мард ин аст, ки ба дӯстонаш накӯӣ кунад, ватанашро дӯст дорад ва бо аҳли замонааш мудоро намояд».

Аъробие дар ғарибӣ ранҷур гашт. Ба ӯ гуфтанд: «Чӣ мехоҳӣ?» Дар ҷавоб гуфт: «Дилам сусмори биёбон ва оби чашма мекашад».

Дигареро пурсиданд, ки гуфт: «Шири соф ва сусмори бирён мехоҳам».

Арабҳо гуфтаанд: «Наздиконат туро аз ҳама беш ҳимоя кунанд ва аҳлат бошанд, бар ту аз ҳама беш меҳрубонанд».

Гуфтаанд: «Ғарибӣ ғаму андӯҳ асту нодорӣ хориву зиллат».

Гуфт: (Шеър)

*«Эй дӯстон рағбати гурбат накунад, ҳеч
Зеро ғариб ҳар ҷое ки равад залил аст».*

Дигаре гуфта: «Хоҳӣ, ки ғарибӣ қимататро коста накунад ва танҳои бар ту зиён нарасонад, аз остонат берун марав».

Дигаре гуфта: «Заминеро, ки дар он парвариш ёфтаӣ тарк накун

ва аз кишваре, ки дар он қабила дорӣ, шиква нақун».

Донишмандони қиёфашинос гуфтаанд: «Агар нафс курби зодгоҳи хешро пай барад, насими меҳанашро мешиносад».

Дигаре гуфта: «Хирадманд ба ватани хеш дилбаста бошад, ҷунонки уштури наҷиб ба масканаш».

Гуфт: «Ба андозаи он ки дояат бар ту ҳаққи шир дорад, заминат низ бар ту ҳаққи ватанӣ дорад».

Аъробие диёри хешро тавсиф намуда, гуфтааст: «Регзорест, ки ман дилбохтаи теппаҳояш, парвардаи обҳояш ҳастам. Дар зери сояҳояш бо шири сусморҳо ба воя расидаам».

Ҳақимон марди ғарибро ба яtimi афтодае, ки бе падари сарпаноҳу модари меҳрубон мондааст, шабоҳат додаанд.

Аъробие гуфтааст: «Агар дар ғарибӣ бошӣ, насибаи хешро аз хориву зиллат фаромӯш насоз».

Шоире гуфтааст:

*Лаамрӣ лараҳту-л-маръи хайрун бақиййатан
Балайҳи ва ин ӯлу биҳи кулла маркаби
Изо кунта фӣ қавмин ӯадан ласта минҳум
Факул мо ӯулифта мин хабисин ва таййиби*

(Савганд, ки баҳри шахс аз аҳлаш дида беҳтар касе набошад, агарчи миёнашон аз ҳама дар поён аст. Агар миёни қавми бегона афтодӣ, ҳар чи додаанд, меҳурӣ).

Дар масали арабӣ омадааст: «Аз оинаи ғариб дида возеҳтар аст». Ба он хотир ҷунин гуфта шудааст, ки агар зан ба дигар қабила арӯс шуда бошад, ба чеҳраву андомаш, бештар аз он ки дар миёни аҳли худаш бошад, аҳамият медиҳад. Аз ин рӯ, оинааш доим сайқалдода дар наздаш омода меистад. Аз ин ҷост, ки Зуррумма мегӯяд:

*Лаҳо узунун ҳаширун ва зуфро асилатун
Ва хаддун камиръоти-л-ғарибати асҷаҳу*

(... ва рухсоре дорад, ки мисли оинаи сайқалии зани ғариб аст).

Аз одоти араб буд, ки агар ба сафар ё ғазоте барояд, албатта ҳамроҳаш аз турбати ватанаш андаке аз регу хок мебардошт, то хангоми гирифторӣ ба зуком ё дарди сар ё нохушии дигаре, онро бӯй кашад. Аз баъзе шоирони Бани Забба омадааст:

*Насиру ӯало ӯилмин бикунҳи масирино
Ва ӯуддати зотин фӣ бақойо-л-мазовиди
Ва наҳмилу фӣ-л-асфори моа қабисатин
Мина-л-маниаи-н-нои лиҳубби-л-мавровид*

(Роҳамонро дониста, бо он чи дар шикам дорем, мегардем. Аз он ки оби диёри хеш дӯст медорем, ҳамеша онро бо худ дорем).

Дигаре гуфта: «Беҳтарин чизе, ки насаби мардро муайян мекунад, ватанаш аст ва беҳтарин сарвати ӯ аҳлаш аст».

Ба аъробию гуфтанд: «Ҳангоме ки гармои саҳт шавад ва сояи ҳар чиз кашида шавад, чӣ кор мекуни? Зиндагии мо ҳамин асту бас. Якеамон дар саҳро фарсахе роҳ гашта, арақашро пок мекунад. Сипас асоашро ба замин рост карда, чомаашро болои он мениҳаду дар зери сояи он, гӯё дар Айвони Кисро бошад, истироҳат мекунад».

Аъробию гуфтанд: «Чӣ тавр бар биёбон бардошт мекунед?» Гуфт: «Чӣ тавр сабр накунад, касе ки маъвояш замин бошаду кӯрпааш осмон, хӯрокаш офтобу нӯшокаш бод». Дар пайи қавме ба сафар баромадем. Онон аз мо якчанд зина пеш рафтанд. Зеро мо побараҳна будему офтоб дар қиём буд ва ҳар чиз сояашро дар ҳам кашида буд. Аҳволи онон аз мо беҳ набуд. Зеро рахташон замин болинашон санг, пӯшокашон боду кӯрпаашон шамол буд.

Таввазӣ аз ривояти марде аз Уррина мегӯяд: «Марде хошимӣ гуфт: Аъробию, ки аз Бани Асад буд, суол кардам: «Аз кучо омадӣ?» Посух дод: «Аз ин биёбон». Гуфтам: «Дар кучо сукунат дорӣ?» Гуфт: «Ватани пайвандонам фалон мавзеъ аст. Савганд, ки бар он бадиле намехоҳем ва аз он самти дигаре наравем. Зеро оби биёбон шӯр нагардад ва хокаш натафсад. Дар он на озор бошаду на осеб, на нола бошаду на ранҷ. Мо бо ин ҳама рӯзгори фарох ва неъмате фаровон дорем. Гуфтам: «Дар биёбон хӯрокатон чист?» Гуфт: «Баҳ, баҳ, савганд ба Худо, ки рӯзгорамон рӯзгорест, ки орей аз камиву костист, хӯрокамон аз ҳама гуворотарин хӯрок аст: донаи ҳанзалаву гӯшти сузмор ва хорпушту мор. Гоҳо пӯсти барра хӯрему гоҳо чилд бирён кунем. Касеро намедонем, ки аз мо дида рӯзгоре фарохтар дошта бошад. Худоро шукр, ки неъмате фаровон доду бекулфат ризқе бахшид. Шоирамон, ки лаззати рӯзгорамон чашида буд, гуфтааст:

*Изо мо усибно кулла йавмин музикатан
Ва хамсу тумайротин сигорин каноизи
Фанаҳну мулуку-л-арзи хасбан ва ниъматан
Ва наҳну усуду-л-гоби ғинда-л-ҳазоҳизи
Ва кам мутамминин ғайшино ло йанолуху
Ва лав нолаху азҳо биҳи ҳаққа фоизи*

(Агар ҳар рӯз чуръае аз об ва панҷ дона хурмо ба даст орем, худро шоҳи ҷаҳон пиндошта, чун шери далери ҷангӣ мешавем. Ҳамин ҳаёти моро хеле қасон дар орзуанду агар ба он даст ёбанд, пирӯзии ҳақиқӣ ёфтаанд).

Дар васфи ватани худ суҳан дароз кард ва қиссаҳои гуногун аз ҳаёти қавми хеш овард. Мо бо ин қадр дар ин ҷо аз ривояти ӯ кифоя

мекунем.

Ҳошимӣ гуфт: «Вақте ки аз тавсифаш фориғ гашт, ба ӯ гуфтам: «Акнун барои хӯрдан аз таом чӣ дорӣ?» Гуфт: «Ман тихӣ шикаме дорам, ки рӯзе сер бошад ва рӯзи дигар гурӯсна. Аз хӯрдани ба ҷуз гӯшти муш, дигар чизе надонам. Боре аз дасти ман раҳой ёфта, даргурез шуд ва ман тамоми сӯрохиҳояшро давр зада, онро пайдо кардам ва хеле хушхол гаштам. Сипас дар роҳ ба ҷӯпоне дучор шудам, ки оташаке дошт, ки гоҳе фурӯзон мегашту гоҳи дигар хомӯш. Хостам дар он оташ ин мушро бирён кунам. Вале оташаки ӯ ба хомӯш шудан наздик шуда буд. Онро ба оташ ниҳодам. Аммо ҳанӯз напухта, ҷӯпон онро бо шитоб рабуду аз ман пеш сару шикамаш ва баданашро ба даҳон кард. Барои ман аз он муши нимхон танҳо ду пойу ду рон ва устухоне аз пушташ боқӣ монду халос. Ба ин насибаи хеш Худоро шукр гуфтаму пеш аз он ки аз он ҳам маҳрум гардам, дарҳол онро ба даҳон андохтам. Савганд ба Худо ин аст, чизе ки аз хӯрок медонам. Аз ин рӯ, ба ғизое саҳт ниёз дорам, то бо он диламро каме қувват бахшам ва устухонамро рост намоям, зеро ба ин ҳол беш аз ин бардошт карда наметавонам».

Ин мард ҳолати нодориву тангии ҳешро чунин тасвир мекунаду ба он бечоргиву зиллат таҳаммул менамояд. Ин ҳама танҳо ба хотири қаноат ба ватани хеш ва муҳаббат ба меҳани худ мебошад.

Сулаймон ибни Муаббад ҳикоя мекунад, ки Валид ибни Абдулмалик хост аспонашро ба мусобақа андозад. Сипас аъробие аспӣ модинае овард ва аз ӯ хост, то онро низ ба аспдавонӣ ҳамроҳ созад. Халифа аз вакили хеш Усайлим ибни Аҳнаф дар ин хусус пурсид: «Эй Усайлим, ба ин асп чӣ мегӯӣ?» Гуфт: «Эй амиралмуъминин, ин аспӣ ҳичозӣ аст, ки агар ба майдон дарояд, мегурезад». Аъробӣ гуфт: «Қасам ба Худо, ки ту номи кӯтоҳ ва падари қач дорӣ». Валид фармуд, то аспӣ ӯро низ ҳамроҳ кунанд. Ҳангоме ки мусобиқа оғоз ёфт, аъробӣ пеш гузашт ва Валид ба ӯ гуфт: «Эй аъробӣ, оё ин аспро ба ман мебахшӣ?» Гуфт: «Не наметавонам, зеро ин бар ман дӯсти қарин аст. Аммо ба ту бачаашро мебахшам, ки соли гузашта, дар ҳоле ки ӯ дароз кашида хобида буд, дар мусобиқа ғолиб омад». Валид аз сухани аъробӣ ба ханда даромаду гуфт: «Аъробӣ девона шудааст». Аъробӣ гуфт: «Чаро меҳандед? Очааш соли пеш ғолиб омаду ӯ дар шикамаш буд». Ин суханони аъробӣ ба Валид писанд омад ва ӯро ба назди худ монд. Баъди андаке аъробӣ бемор шуду Валид барои ӯ табибонро фиристод. Аъробӣ саройида гуфт:

*Ҷоа-л-атиббоу мин Ҳимсин тахолуҳум
Мин қаҳлиҳим ан удова ка-л-маҷонина*

*Қола-л-атиббоу: мо йаишфика? Қулту лаҳум
Шамму-д-духони мина-т-тисрири йаишфинӣ
Иннӣ аҳинну ило адхони муҳтататабин
Мина-л-чунайнати ҷазлин гайра мавзунин*

(Табибон аз Ҳимс омаданду намедонистанд, ки давои ман
чист. Маро пурсиданд, ки: «давоят чист?» Гуфтам: Бӯи дуди хезуми
ватанам дарди маро дармон аст).

Пас Валид фармуд, то барояш он чизро ҳозир намоянд. Чун
оварданд, аз он бӯй кашиду ҷон дод.

Агарчи ӯ дар назди халифа дар маконе буд, ки беҳтар аз он ҷойи
дигаре мавҷуд нест, аммо дилаш дуди хезуми диёрашро кашид ва дар
меҳри ватанаш нола кард.

Абӯабдуллоҳи Ҷаъфарӣ аз Абдуллоҳ ибни Исҳоқи Ҷаъфарӣ
овардааст: «Фармудам, ки дар боғ зери хурмо барои ман хавзро бо об
пур кунанд. Сипас ҳамроҳи ҳамсарам ва Уммиҳусом, ки модараш буд,
барои тамошо баромадам. Вақте ки Уммиҳусом он хавзро пуроб дид,
назди он нишаст ва пойҳояшро даруни об андохт». Ба ӯ гуфтам: «Оё
ҳамроҳамон ба тамошои хурмозор намеравед, то аз меваҳои гуворои
он бичинем?» Гуфт: «Ин ҷо ба ман мақбултар аст. Ӯро гузошта, каме
давр задем. Сипас баргаштем, ки ӯ ҳанӯз пойҳояшро дар об такон дода,
зери лаб чизе мегуфт». Ба ӯ гуфтам: «Эй Уммиҳусом, гумон намекунам,
ки гайри шеър чизи дигаре хонда бошӣ». Гуфт: «Бале». Сипас сароид:

*Лаъумрӣ ланаҳйун би-л-ливо нозихул-л-қазо
Нақийу-н-навоҳӣ гайра тарқин машорибуҳу
Биачрағи мимроғин канна рийозаҳу
Саҳобун мина-л-кофури ва-л-миску шоибуҳу
Аҳаббу илайно мин саҳориҷи муллият
Лилағабин фалам тамлуҳ ладаийа малоғинуҳу
Фа йо ҳаббазо Начдун ва тибу туробиҳи
Изо ҳазабатҳу би-л-ъашиийи ҳавозибуҳу
Ва риху сабо Начдин изо мо танассамат
Зухан авсарат ҷунҳа-з-завломи ҷаноибуҳу*

(Ба дугонаам бо чашмони гирёну ашкбор пинҳонӣ гуфтам:
Савганд, ки Начд бо ин ҳама хуррамиву дилрабой ба дашти регзори
беоби мо баробар нест).

Абӯнастри Асадӣ гуфтааст:

*Аҳаббу-л-арзи таскунуҳо Сулаймо
Ва ин конат туворасаҳо-л-ҷудубу
Ва мо даҳрӣ бихубби туроби арзин
Ва локин ман йаҳиллу биҳо ҳабибун.*

(Беҳтарин диёр ҳамон аст, ки Сулаймо сокин бошад. Гарчи замини он беҳосилу хушкзада аст. Хоки ягон заминеро дӯст надорам, вале касе ки сокин он бошад, хабиб аст).

Ҳаммод ибни Исҳоқи Мавсилӣ гуфтааст:

*Аҳаббу билоди-л-лоҳи мо байна соратин
Ило Ғатафона из йасубу саҳобуҳо
Билодун биҳо нитат ғалайя тамоимӣ
Ва аввалу арзин масса чилдӣ туробуҳо*

(Беҳтарин макон дар замини Худо ҳамон аст, ки сарнавиштам марбут ба он бошаду гавҳораи ман шудааст).

Гуфт: Ноила духтари Фарофиса вақте назди Усмон ибни Аффон (р) оварданд, аз фироқи диёраш ба танг омаду ба бародараш гуфт:

*А ласта таро биллоҳи йо Заббу аннанӣ
Мурофиқатун наҳва-л-Мадинати аркубо
А мо кона фӣ авлоди Авф ибни Омирин
Лака-л-вайлу мо йугнӣ-л-хабоа-л-муттанибо
Абаллоҳу илло ан ақуна ғарибатан
Би Йасриба ло умман ладайя ва ло або.*

(Эй Заб, оё намебинӣ, ки ман бо бо шутур сӯи Мадина равонам ва ин ҷо дар диёрам ксе набуд, ки ниёзи маро бароварда созад. Аз ин рӯ, ман аз ночорӣ сӯйи ғарибӣ меравам).

Гуфтаанд: Марде аз қабилаи Аббон бо зане ғариб хонадор гашт.

Рӯзе он зан шутуреро дид, ки сӯи манзилаш мекашад. Он дам диёрашро ба хотир оварду гуфт:

*Ва иййока фӣ калбин ламугтарибони
Ло аййуҳо-л-бақру-л-Абониййу иннанӣ
Ва инно ғала-л-балво ламустаҳибони
Наҳинну ва абкӣ зо-л-ҳав лисабобатин
Ва иййока фӣ калбин лашарру замони
Ва инна замонан аййуҳо-л-бақру замманӣ*

(Эй шутури аббонӣ, ману ту дар ин диёр бегонаем. Ту бо мекашиву ман аз ғарибӣ нола дорам. Мо ҳар ду ба ин ранҷ гирифтoremу ин замона бароямон бадтарин мебошад).

Дигаре гуфтааст:

*Ало йо ҳаббазо ватанӣ ва аҳлӣ
Ва саҳбӣ ҳина йуддакару-с-саҳобу
Ва мо ғасалун бибориди мои музанин
Ало замаин лишорибиҳи йушобу
Биашҳо мин лиқоикум илайно
Факайфа лано биҳи ва мато-л-ийобу*

(Ох, агар аҳлу ватан ва дӯстонам ба ёдам оянд, чи қадар хуш аст. Ҳама хушиҳои гурбат ин ду бароямон талхе бошанд, ки мо тоқати дурӣ надорем).

Ганавӣ аз баъзе Ҳузайлиён гуфтааст:

*Ва аро-л-билода изо саканти бигайриҳо
Чадбан ва ин конат тутиллу ва тучнибу
Ва аро-л-бадува йуҳиббукум фауҳиббуҳу
Ин кона йунсабу минка ва йатанассабу
Ва аро-с-самийата биисмикум файазидуҳо
Хуббан ило...*

Агар дар диёре набошӣ, ба чашми ман он хушк намояд, гарчи сабзу хуррам аст. Душманеро, ки шуморо дӯст дорад, гар бубинам, дӯст дорам, гар аз насаби ту бошад.

Гуфт: Аз ин ҷост, ки Тойӣ фармудааст:

*Кам манзилин фӣ-л-арзи йаълафуҳу-л-фато
Ва ҳанинуҳу абадан шаввали манзили*

(Басо манзил, ки аст, ки чавон ба он сукунат гузинаду вале ҳамеша меҳраш ба манзили аввалаш бошад).

Абӯамри Бачалӣ гуфтааст:

*Таматтаъ мин шамими ғирори Начдин
Бамо баъда-л-башиийати мин ғирорин
Ало йо ҳаббазо нафаҳоту Начдин
Ва рийан равзуҳу габба-л-қитори
Ва ғайшука их йаҳуллу-л-қавму Начдан
Ва анта ғало замоника гайра зори
Шуҳурун йанқазина ва мо шағарно
Биансофин лаҳунна ва ло сирори
Фааммо лайлуҳунна фаҳайру лайлин
Ва ақсару мо йакуну мина-н-наҳори*

(Аз бӯи хуши абри Начд баҳра бигир, ки пас аз ин дигар ин абр набинӣ. Ох, чи хуш аст боди Начд, оби боғаш баъди борон. Мохҳо мегузаранду масили онро ҳанӯз надидаему намедонем).

Дигаре гуфта:

*Ало ҳал ило шамми-л-Хузомо ва назратин
Ило Қарқаро қабла-л-мамоти сабилу
Фааширабу мин мой-л-Ҳучайло шурбатан
Йудово биҳо қабла-л-мамоти ғалилу
Фа йо аслоси-л-қоъи қалбӣ муваккалун
Бикунна ва чадво хайрукунна қалилу
Ва йо аслоса-л-қоъи қад малла суҳбатӣ*

*Масирӣ фаҳал фӣ зилликунна мақилу
Риду инҳидоран нахвуҳо файаруддунӣ
Ва йамнаъунӣ дайнул ғалайя сақилу
Уҳаддису нафсӣ ғанка из ласту роҷиған
Илайки фаҳузний фӣ-л-фуоди дахилу*

(Оё имкон ҳаст, ки мо пеш аз мурдан бӯйи Хузомо кашему сӯйи Қарқаро назаре афканем, зи оби Чуҳайло чуръае нӯшида, ба дарди хеш дармон ёбем. Эй биёбонам, дил аз ту қанда натавонам. Эй биёбонам, аз гурбат дилгир гаштам. Оё ба паҳлӯят маро паноҳ медиҳӣ? Дилам мехоҳад, ки сӯят равам, вале қарзи гароне, ки бар дӯш дорам, маро медорад. Чун сӯят рафта наметавонам, ғаму андӯхам дар дарунам мечӯшад).

Аз Маҷнун овардаанд:

*Ило Омирин асбу ва мо арзу Омирин
Ҳийа-р-рамлату-л-ваъсоу ва-л-баладу-р-раҳбу
Маъоширу бизун лав варадта билодаҳум
Варадта буҳуран моуҳо ли-н-надо ғазбу
Изо мо бадо ли-н-нозирина хийомуҳум
Фасамма-л-ъитоқу-л-қуббу ва-л-аслу-л-қазбу*

(Сӯйи Омир, ки регзор ва диёри фарохест, дилам кашол аст. Он чо чашмаҳое ҳаст, ки обаш гуворост. Агар бингарӣ, он чо хаймаву гумбазҳо ва дарахтони баланд бинӣ).

Мозанӣ гуфтааст:

*Икраъ ғала-л-Вашали-с-салом ва қул лаҳу
Куллу-л-мавориди муз ҳуҷирта замиму
Ҷабалун йунифу ғала-л-ҷиболи изо бадо
Байна-л-ғадоири ва-р-римолу муқиму
Тасрӣ-с-сабо фатубиту фӣ алводиҳи
Ва йабиту фиҳи мина-л-ҷануби насиму
Сақйан лизиллика би-л-ғашийи ва би-з-зуҳо
Ва либарди моаки ва-л-мийоҳу ҳамиму
Лав кунту амлику барда моика лам йазуқ
Мо фӣ қилотика мо ҳайийту лаиму*

(Бар Вашал саломӣ маро расону бигӯй, ки аз бозе ки рафт, ҳама об талх аст... агар шахсе лаим аз он чоҳ нӯшад, ки бо он зинда будам).

Зане аз Ақил гуфтааст:

*Халилайя мин суккони Мовона ҳоҷани
Ҳубубу-л-ҷануби мурруҳо ва-бтисомуҳо
Фало тасъалонӣ мо варои фаиннанӣ
Биманзалатин аъйо-т-табибу сиқомуҳо*

(Эй дӯстонам, вазидани боди форам маро ба вачд овард. Маро напурсед, ки ҳолам чи гуна аст. Зеро ман дар ҳолеам, ки табибон аз дармони он очизанд).

Дигаре гуфтааст:

*Ало лайта шиърӣ ва-л-ҳаводису ҷумматун
Мато таҷмаъу-л-аййому йавман лано-ш-шамло
Ва қуллу гарибин савфа йумсӣ бизиллатин
Изо бона ған автониҳи ва ҷафо-л-аҳло*

(Эй кош, медонистаме, ки дар ин олами гардон кай ба ҳам меоём. Зеро ҳар кас, ки аз ватан ҷудову аз аҳл дур гардад, ногузир ҷуръаи залилӣ менӯшад.

Дигаре гуфтааст:

*Ало лайта шиърӣ йуҷмиъу-ш-шамлу байнано
Бисаҳроа мин Начрона зота саро ҷаъдин
Ва ҳал танфузунна-р-риҳу афнона ламматӣ
Ъало лоҳиқи-р-риҷлайни музтамирин варди
Ва ҳал арудданна-д-дахра ҳасйа музоҳимин
Ва кад зарабатҳу нафҳатун мин сабо Начдин*

(Эй кош, медонистам, ки кай ба диёри хеш, ки соҳиби замини фарох аст, кай мегардам. Оё он боди диёрам боз ба ман мерасад ва ё дар регзори он боз мехобам?)

Дигаре гуфт:

*Ва анзаланӣ тулу-н-наво дора гурбатин
Изо шиъту лоқайту-мраан ло ушокилуҳу
Фаҳомақтуҳу ҳатто йуқолу саҷиййатун
Ва лав кона зо ғақлин лакунту уьоқилуҳу
Ва лав кунту фӣ қавмӣ ва ҷулли ғаширатӣ
Лаалфайту фиҳим қулла харқин увосилуҳу*

Аз тӯли сафар ба гурбат афтодаам...

Зуррумма гуфтааст:

*Биҳи аҳлу маййин ҳоча қалбӣ ҳубубуҳо
Изо ҳаббати-л-арвоҳу мин наҳви ҷониби
Ҳаво қулли арзин ҳайсу халла ҳабибуҳо
Ҳаван тазруфу-л-айнони минҳу ва иннамо*

(Агар боде аз сӯйи ватанам вазад зи шаавқи он дилам ба вачд меояд).

Абӯусмон гуфт: «Ғуломи сиёҳи ҳабашиеро, ки бар қабилаи Бани Асад буд, вохӯрдам. Ӯ аз Ямома буда бар он қабила ба ҳайси ҷӯпон хидмат мекард. Он ғулом аз сабаби он ки пайваста бо уштурон буд, ба мисоли шахси девонаву ваҳшӣ гашта буд. Аз одамон ӯ танҳо бо

кишоварзон вомехӯрд, ки на гуфтори эшонро мефаҳмиду на ба онон чизе фаҳмонида метавонист. Вақте ки маро дид, бо ман унс ёфт ва саргузашти хешро нақл кард. Гуфт: Нафрин ба он заmine, ки дар он арабе набошад».

Эй Абӯусмон ин арабҳо миёни одамон ба миқдори доғеанд дар чилди асп. Худованд бар эшон раҳм кардааст, ки ононро дар замини сиёҳи бегиёҳ маскан додааст, вагарна ақвоми ғайр осори эшонро ба бод медоданд. Савганд, ки Худованд танҳо барои он Паёмбарашро ба қатли эшон, хине ки динро напазируфтанд, фармуд, ки ононро дӯст дошту нахост бо додани чизя барои мусалмонон хор шаванд.

Аз аъробие пурсиданд: «Шодмонӣ чист?» Гуфт: «Умеди бозгашт ва орзуи дидор баъди чудой аст».

Аз дигаре пурсиданд: «Шодмонӣ чист?» Гуфт: «Қудое, ки сарват орад ва бозгаште, ки дар пайи умед бошад». Баъд гуфт:

*Ва кунту фиҳим камамтурин бибалдатиҳи
Йусарру анна чамъа-л-автони ва-л-матаро*

*Ман миёни эшон дар неъмату фарог будам,
Эй кош, агар ватану неъмат якҷо бошад.*

Баъзе аъробро пурсиданд: «Хушбахтӣ чист?» Гуфт: «Дар ватан бо кафоф зистан ва ҳамнишин бо дӯстон будан». Сипас пурсиданд: «Хорӣ чист?» Гуфт: «Дар диёри бегона гаштан ва аз ватани хеш дур будан аст».

Дар дохили ҳар қавм, хоҳ араб, хоҳ ачам мардонеро мебинед, ки начибзодаву ашрофанд ва бо ин ҳама бар ватану меҳани хеш меҳру дилбастагии бепоён доранд.

Шоҳон аз қадим бар ватани хеш чизеро афзал намедонистанд.

Ҳикоя мекунанд, ки мӯбаде дар таърихи Исфандиёр писари Гуштосп писари Луҳросп хондааст, ки ӯ вақте ки барои озод намудани хоҳараш ба диёри Хазар ҳучум кард, дар он ҷо ба беморие гирифтор шуд. Аз ӯ пурсиданд: «Чӣ мехоҳӣ?» Гуфт: «Қабзае аз хоки Балх ва чуръае аз оби чашмааш».

Шопури Зулактоф дар Рум бемор шуд. Ӯ дар асорати шоҳи Рум буд. Шоҳдухтари румӣ, ки ба ӯ ошиқ гашта буд, аз ӯ суол кард: «Ғизоятро аз чӣ мехоҳӣ?» Гуфт: «Чуръае аз оби Дачла ва қабзае аз хоки Истахр бошад». Шоҳдухтар баъди ғайбати чандрӯза бозгашта, оби Фурот ва қабзае аз хоки соҳилашро овард ва гуфт: «Ин аз оби Дачла ва ин аз хоки ватанат аст». Сипас Шопур он обро нӯшид ва аз хокаш бӯй кашида шифо ёфт.

Искандари румӣ дар атрофи олам гашта, диёри Бобулро хароб

кард. Ҳама ганчинаҳоро чамъ оварда, мардумро ба нобудӣ дод. Сипас дар Бобул ба беморие гирифтор шуда, амирону вазирони ҳешро васият кард, то часадашро баъди мурдан ба тобути заррин ниҳанд ва ба кишвараш баранд. Ин барои он буд, ки ватанашро дӯст медошт.

Замоне ки Ваҳрез писари Баҳроми Гӯр Яманро забт кард, амири он чоро, ки аз тарафи шоҳи Ҳабаша таъйин шуда буд, ба қатл расонид. Худ дар он кишвар ба ҳайси ҳоким аз тарафи Анӯшервон боқӣ монд. Сипас шаҳри Начронро дар Яман, ки он аз посдоштатарин шаҳрҳои марзӣ буд, бино кард. Ҳангоми расидани марг ба фарзандаш Шерзод васият намуд, то баъди мурдан часади ӯро ба Истахр барад.

Ин шоҳони чаҳонгир, ки дар ғарибӣ неъматеро аз даст надоданд ва дар сафарҳо аз хушии коҳиш надиданд, бо вучуди ин ҳама ба ватани хеш майл доштаву аз он дилканда наметавонистанд. Бар ватану механи худ маконеро аз диёрҳои забтнамудаи хеш ихтиёр накарданд.

Он арабҳо бошанд, ба он нодориву бечорагии хеш нигоҳ накарда, алоқаманди диёри худ буданду аз он чудоиро тоқат надоштанд. Бузургони эшонро дидам, ки агар ба сафаре бароянд, албатта барои худ каме аз хоки ватан мегирифт, то бо он ҳангоми мусибат даво кунанд.

Барои мехри ватан қиссаи ҳазрати Юсуф (а) беҳтарин шоҳид аст. Зеро ҳине ки он ҳазрат ба дами марг расиданд, васият карданд, то часади эшон ба назди мақбараи падару бобояшон Яъқубу Исҳоқ ва Иброҳим (а) гӯронида шавад.

Ривоят мекунанд, ки аҳли Миср нагузоштанд, то часади Юсуфро аз он ҷо баранд. Аммо замоне, ки ҳазрати Мусо (а) омаданду Фиръавн бо қавмаш аз дасти эшон ҳалок гашт, фармуданд, то часади Юсуфро ба назди мақбараи Яъқуб (а) ба Шом бурда, дар он ҷо ба хок супоранд. Мақбараашон дар замини Байтулмақаддас дар мавзеъест, ки Ҳусамо мехонанд. Ҳамин тавр Яъқуб (а) низ дар Миср вафот ёфта, дар Илиё деҳаи Байтулмақаддас ҷое, ки марқади Исҳоқ (а) аст, ба хок дода шуданд.

Меҳру қаноати одамон нисбати ватани хеш буд, ки Иброҳим вақте ки Ҳочар модари Исмоилро ба Макка – макони беодаму беоб оварда, сукунат доданд, фарзандашон Исмоил ташна монданд. Сипас Иброҳим аз Худо дуо гуфтанд: «Парвардигоро, ман аҳли ҳешро дар водии безаръ дар назди хонаи муҳаррамаат сукунат додам». Ба хотири он ки ин маконро ҳамчу ватани хеш пазируфтанд, Худованд дуояшонро пазируфт ва Чибрилро фиристод, то ҷойи Замзамро бо пояшон ишора карданд ва аз он макон об сар зад.

Аз назди Исмоил ва модарашон тоифае аз қабилаи Ҷурхам

гузашта гуфтанд: «Мумкин аст мо дар наздатон фароем». Ҳочар бар эшон гуфтанд: «Бошад, аммо бар об ҳақ надоред». Бо ҳамин Макка ватани Исмоил ва фарзандонашон гашт, ки бо баракати дуои Иброҳим буд.

Оре, ин замин бо вучуди хушкиаш беҳтарин қитъаи замин аст. Зеро он ҳарам гашта, маскани Исмоил (а) ва фаразандонашон буд ва барои паёмбарон дар тӯли замон макони муқаддас ба шумор мерафт.

Аз ҷумлаи Бани Исроил шахсоне, ки дилбохтаи ватани хеш буданд, фарзандони Ҳорун ва аҳли Довуд буданд. Зеро кадом нафаре аз эшон агар дар диёри Бобул вафот меёфт, албатта часадашро баъди солҳо ба Байтулмақдис мебурданд ва дар он ҷо дафн мекарданд.

Дигаре дар боби меҳри ватан сароидааст:

*Сақоллоҳу арза-л-ошиқина биғайсиҳи
Ва радда ило-л-автони кулла ғариби
Ва аъто зави-л-ҳайъоти фавқа муноҳум
Ва маттаъа маҳбубан биқурби ҳабиби.*

*Худо замини ошиқонро борон диҳад,
Ва ҳар ғарибро ба манзилаш расонад.
Ба соҳибҳайъатон болотар аз умедашон диҳад,
Ва дӯстдореро ба назди маҳбубаи боз орад.*

Рисола дар бораи меҳри меҳан аз каломи Абӯусмон Амр ибни Баҳри Ҷоҳиз ба мадади Худованд ба анҷом расид. Бо ҳамин суханонаш оид ба ин боб ба поён омад. Худованд соҳиби тавфику раҳмат аст. Дар оғозу анҷом сипос танҳо барои Худост. Дуруду саломи бепоён бар Паёмбари акрам ва ёронашон, ки поку мутаҳҳар буданд.

Ўст басандаи мо ва паноҳи хубест.

Тарҷумаи Қобилҷон Додобоев

Шамсулмаоли Қобус ибни Вушмгир

ГАВҲАРЕ НОЁБ ДАР АМСОЛУ ОДОБ¹

Ба номи Худованди Бахшандаи Мехрубон

Этимодам ба Ёст

Ҳамду сипос хоси Худованди Баландмартабаи Кабир, Тавонманди Мучир², Донои Хабир³, Шунавои Басир⁴, ки оварандаву барандаи ҳама чиз, ибтидобахшу интиҳорасони тамоми ашё, офарандаву ҳастибахши ҳар макон ва падиовару азбайнбари ҳар замон аст. Наметавонад чоеву иқлиме Ёро фаро гирад ва рӯзгору адворе афсурдагияш бахшад, дидаҳо Ёро дарнамеёбад ва шабу рӯз тағйираш намедихад.

Бар неъматии фаровоне, ки ба мо бубахшид, Ёро сипос мегӯем ва аз Ё мепурсем, ки бар пайғамбари худ Муҳаммад ва дӯстонаш дуруд бирасонад.

¹ «Гавҳаре ноёб» аз ҷумлаи он мероси нафиси адаби мебошад, ки ниёғони мо бо забони араби ба қалам овардаанд ва ханӯз дар адабиётшиносии тоҷик мавриди муаррифи ва омӯзиш қарор нагирифтаанд. Номи арабии рисола «ал-Фарида фи-л-амсоли ва-л-одоб» аст. Муаллифи он – Шамсулмаоли Қобус ибни Вушмгир (ваф. 403/1013) аст. Дар адабиёти форсу тоҷик ва араб дасти тавоно дошт. Хеле хушхат буд. Чун Соҳиб ибни Аббод хати ёро мезд, мегуфт: «А ҳозо хатту Қобус ав чаноху товус» (Оё ин хати Қобус аст ё пари товус?). Дар насри араби бо номвартарин балиғони рӯзгор дӯш бар дӯш мезад ва шеъри форсиву арабиро некӯ месурод. Тарассулоти ӯ бо номи «Камол-ул-балоға» имрӯз дастрас аст. Подшоҳе илмдӯст ва адабпарвар буд. Берунӣ «Осор-ул-боқия»-ашро ба номи ӯ кардааст. Муаллифи «Қобуснома» Унсуралмаоли Кайковус набераи ӯст.

Тарҷумаи рисола аз рӯи матни арабии он, ки бо кӯшиши Алии Муҳаддис бар асоси нусхаи ягонаи он сурат гирифтааст ва дар «Ёдномаи Адиби Нишопурӣ» (Техрон, 1365, сах. 339-354) нашр ёфтааст, анҷом пазируфт. Шояд бори аввал бошад, ки ба забони форсии тоҷикӣ тарҷума меёбад.

Шоистваи ёдоварист, ки ҳикмат ва гуфторҳо бо насри бас салису балиғ ба қалам омадаанд. Тасчеу таҷнис ва оҳангинии калом низ дар ҳамин қолаб маҳфуз аст. Ба ин мӯҷиб, дар тарҷума чой-чой он алфози мусаччаъ, ки муаллиф баргузидааст, айнан оварда шуданд. Ҳар чой нисбати ин гуна алфоз зарурати тавзеҳ эҳсос гардид, дар ҳошия маънӣ карда шуд.

Қобили таъкид аст, ки қисме аз гуфтор ва амсолу ҳикматҳо дорой вучуҳи маонӣ ҳастанд. Ба ин сабаб, дар тарҷума танҳо вачҳе аз маънӣ ихтиёр гардид.

² Мучир – фарёдрас, паноҳдиханда. Аз асмои илоҳӣ аст.

³ Хабир – оғох, тезбин, борикдон, бохабар. Аз асмои илоҳӣ аст.

⁴ Басир – бино, бинанда. Аз асмои илоҳӣ аст.

Акнун бидон, ки шоистатарин матлабе, ки забон ба он такаллум намояд, баён онро некӯ адо созад, дар мавриди он китобе фароҳам оварда шавад ва хитоб дар он ба ниҳоят бирасад, чизест, ки нерӯи басиратро афзояду ислоҳи замиро ба бор оварад, роҳҳои адло бинамояду шоистагиҳои фазло баён дорад, аҳеро ёдовару ашродро дардовар қарор бигирад, муқтадои коргузорхоро ислоҳгари кирдорҳо бошад, сарварӣ ба он бозгардаду сиёсат бар он бунёд ёбад, асбоб бо он танзим пазираду одоб дар он фароҳам ояд.

Адаб ду навъ аст: адаби шариат ва адаби сиёсат. Адаби шариат он, ки фарзро ба иҷро расонад ва адаби сиёсат он, ки замиро обод созад. Ҳар яке аз инҳо ба адолат, ки бо он эминии султону ободии булдон ва ҷамоли раияту камоли мазият ба даст меояд, пайванд мегирад. Зеро касе ки фарзро тарк намояд, бар худ ситам намудааст ва оне, ки замиро хароб созад, бар дигарон зулму раво дидааст.

Афлотун фармуда: «Пайдоиши ҳама чиз бо адл аст ва заволи он бо ҷавр. Зеро танҳо коре, ки бар мабнои адлу ростист, завол намепазирад».

Аристотелис ба Искандар гуфт: «Худро барои (суди) худ ислоҳ намо, ки мардум тӯро пайравӣ хоҳанд кард».

Букрот гуфта: «Ҳар кӣ аз худ розӣ бигардад, мардум аз ӯ норозӣ хоҳанд шуд».

Анӯшервон гуфта: «Касе ки аз озору ҷаврат битарсад, коратро ба харобӣ хоҳад андохт».

Муовия гуфта: «Касе ки аз бадии ту битарсад, ба бадихоят эътиқод хоҳад овард».

Ҳамоно, дар ин таснифи ҳеш алфози мухтасару фаслҳои кӯтоҳро фароҳам овардем ва онро роҳнамое барои волиёну коргузoron қарор додем.

Дар ин таълиф асли корро бар ихтисору гузидагӯӣ гузоштем, то алфозаш андаку ба хотир супориданаш осон бошад ва онро фасл-фасл дар ҳашт боб мурағаб сохтем.

Боби аввал: Ёрӣ чустан бар дарки фазилати илму ақл.

Боби дувум: Ёрӣ чустан бар зухду ибодат.

Боби савум: Ёрӣ чустан бар адаби забон.

Боби чорум: Ёрӣ чустан бар адаби нафс.

Боби панҷум: Ёрӣ чустан бар касби ахлоқи писандида.

Боби шашум: Ёрӣ чустан бар касби ҳусни сират.

Боби ҳафтум: Ёрӣ чустан бар касби ҳусни сиёсат.

Боби ҳаштум: Ёрӣ чустан бар касби ҳусни балоғат.

Боб

Ёрӣ чустан бар дарки фазилати илму ақл

Ақл зеботарин зинат асту илм волотарин сарват. Илм беҳтарин халаф¹ аст ва амал бар он (бошад), комилтарин шараф. Чаҳл савораест, ки ҳар кӣ бар он нишаст, лағжид ва ҳар кӣ ҳамроҳияш намуд, хор гардид. Ҳусни адаб, зиштии насабро мепошонад. Ҳар кӣ аз гуфтори хеш бар худбинӣ афтод, дар мавриди ақли худ бо накӯхиш рӯ ба рӯ хоҳад шуд. Адаб мол аст ва ба кор гирифтани он камол. Дастбоздории карим², аз базли³ лаим⁴ беҳтар аст.

Дунё бисёр мешавад, ки ба тасодуф бар ҷоҳил рӯй меоварад ва аз оқил, бо он ки шоистааш аст, пушт мегардонад. Агар аз дунё бо ҳамроҳии чаҳл баҳрае бароят бирасад, ё аз он бо доштани ақл он чи ниёзманд ҳастӣ, аз ту биравад, он набояд туро бар майл ҷониби чаҳл ва канорагирӣ аз ақл бозоварад. Давлати ҷоҳил аз чизҳои нопойдор фароҳам омадааст ва давлати оқил бошад, аз ашӣи пойдору мондагор. Касе, ки хостааш аз ҳастии худаш ба даст меояд, мисли касе нест, ки онро бо василаву асбоб соҳиб мешавад. Давлати ҷоҳил чун ғарибест, ки бар кӯч бастан бозмегардад ва давлати оқил чун бонаҷобатест, ки бар васл сӯи асл ҳаракат дорад.

Ақл беҳтарин мавҳибат аст ва чаҳл бошад бадтарин мусибат.

Ҳар кӣ соҳибилм бошад, ангуштарии давлат дар дасти ӯ қарор гирифтааст.

Ҳар кӣ соҳибакл бошад, имрӯзашро барои фардояш истифода мебарад.

Ҳар кӣ бо донишмандон ҳамнишинӣ намояд, бузург дошта мешавад ва ҳар кӣ дӯстии беҳирадонро ихтиёр фармояд, хурд гирифта мешавад.

Боб

Ёрӣ чустан бар касби зухду ибодат

Ҳар кӣ ба ризқи хеш қаноат намояд, аз халқ бениёз мегардад, ҳар кӣ бар майсур⁵ қаноат варзид, бар мақсур⁶ розӣ хоҳад шуд ва ҳар кӣ бар қазо розӣ шавад, бар бало собир меояд.

Ҳар кӣ худро ҳисобу китоб кард, саломат ёфт ва ҳар кӣ дини хешро ҳифз намуд, ғанимат бурд.

¹ халаф – чизе, ки аз худ бозғузошта мешавад.

² карим – саховатпеша

³ базл – хайррасонӣ, саховат, молбахшӣ

⁴ лаим – нокас, сифла

⁵ майсур – дастрас, мумкин

⁶ мақсур – андак, мухтасар

Аз моли мардум дил бардоштан фақирро иззат мебахшад ва ба моли мардум дил бастан амирро ба зиллат¹ меафканад.

Он ки омолаш² афзун гардад, аъмолаш бад хоҳад шуд.

Ҳар кӣ аз Худо тарсид, ӯро ҳифз менамояд ва ҳар кӣ ба дастовези муҳками ӯ чанг зад, начоташ мебахшад.

Қаноат иззати батангафтода аст ва хайр ганчинаи фарохнеъмат. Ҳар кӣ сабр пеша намуд, ба орзу расид. Ҳар кӣ шукр кард, неъматро нигоҳ дошт.

Нерӯи тан аз дурустии тадбир аст.

Соате аз дирӯзат, ҷуз бо бахше аз ҳастиат сипарӣ нашуд ва лаҳзае аз рӯзгорат, ҷуз ба порае аз умрат дарнагузашт. Хушнудӣ аз кафоф³, ба афоф⁴ мерасонад.

Ҳар кӣ ба гуноҳаш бозгардад, ба Парвардигораи густоҳӣ намудааст. Ҳар кӣ ба тавбат рӯй оварад, аз уқубат боз кашида мешавад.

Ҳар кӣ бо мардум аз дари мусолимаат зист, саломат ёфт ва ҳар кӣ хубиро тақдим дошт, ғанимат ба даст овард. Дирҳаме, ки фоида меорад, аз диноре, ки дарди сар меангезад, беҳтар аст.

Дунё ҳулм⁵ аст ва фирефта шудан бар он зулм. Бадбахт онест, ки барои ғайри худ чамъ менамояд ва хушбахт онест, ки аз дирӯзаш ибрат мегирад ва (бо он) бар ёрии худ мекӯшад.

Парвардигорро мавт дарнамеёбаду чазоро фавт⁶, (акнун) ҳарчи меҳоҳӣ бигӯ ва ҳарчи хостӣ анҷом бидеҳ ва дар умри кӯтоҳат ҳарчи меписандӣ, бикун. Аммо хушёр бош, ки мабодо тандурустиат ва ростии корату саломатии ҳолат туро ба фиреб наяндозад. Зеро муддати умр қалилу⁷ тандурустии доимии инсон мустаҳил⁸ аст.

Ҳар кӣ ба он чи Худованд аз хайр ба ӯ додааст, хушнуд гардад, он чиро ки дар дигарон мебинад, ӯро ғамгин намесозад. Ҳар кӣ ҳақро ёрӣ намояд, шикаст намепазирад ва ҳар кӣ онро хор созад, ёрӣ намеёбад. Ҳар кӣ аз мавти валадаш ибрат нагирад, аз фавти амадаш⁹ панд напазирад.

¹ зиллат – хорӣ

² омор – орзуҳо

³ кафоф – он андоза аз ризк, ки барои рӯзгузаронӣ кофӣ бошад.

⁴ афоф – ҳештандорӣ, иззати нафс, покдоманӣ

⁵ ҳулм – ҳоб

⁶ фавт – аз байн рафтан

⁷ қалил – андак

⁸ мустаҳил – ношуданӣ, мушкил

⁹ амад – рӯзгор, аҷал, саромад

Ҳар кӣ султони ҷоирро¹ розӣ созад, Худои қодирро ба ҳашм меоварад.

Ҳар кӣ бо (худсупорӣ бар) Худо аз мардум бениёзӣ ҷуст, аз паёмдахои нохуши фақирӣ эминӣ ёфт.

Боб

Ёрӣ ҷустан бар адаби забон

Пойбанди хомӯшӣ бош, ки дар ҳастиат оқил ва дар манзалатат ҳакиму дар (ҳоли) нотавоният ҳалим² ҳисобида мешавад.

Зинҳор, аз сухани беҳуда бипарҳез, ки он айбҳои пӯшидаатро ошкор месозад ва он чи ором аст, аз ҷониби душманат бармехезонад.

Сухани инсон нишонгари ақлу тарҷумони фазли ӯ мебошад. Пас, танҳо бар баёни ҷамил(и он) иктифо варз ва аз он бар қалил кифоят намо.

Худро аз он чи подшоҳатро ба ҳашм меовараду бародаронатро бегона месозад, нек нигоҳ дор. Зеро касе, ки подшоҳашро ба ҳашм оварад, худро ба коми марг андохтааст ва оне, ки бародаронашро аз худ бегона созад, аз озодагӣ безорӣ ҷустааст.

Ҳар нафар бо гуфтораш шинохта мешавад ва бо кирдораш тавсиф меёбад. Пас, сухани дурустро бигӯву кирдори накӯро анҷом бидех. Фазилат – тасарруфи забону тақдими эҳсон аст.

Пойбанди хомӯшӣ бош, зеро он ба ту муҳаббати ростинро мерасонад ва аз оқибати нохуш эминат месозад.

Ҳар кӣ бар ихвонаш ҳақорат³ оварад, ҳақир мегардад ва ҳар кӣ бар султонаш густохӣ намояд, аз зиндагӣ маҳрум менамояд.

Зиёдии мақол гӯшро ба малолат меандозад ва афзунии суол маҳрумиро ба бор меоварад.

Чун мушочара намоӣ, ба дарозо мақаш. Зеро ҳар киро каломаш зиёд шуд, осомаш⁴ афзуд ва ҳайбаташ рафту ғайбаташ тӯл кашид ва қадраш ношинохта монду аз таваҷҷуҳи мардум маҳрум гардид.

Пас, ҷуз аз насихати шофия⁵, ки подошашро бароят меафзояд ё ҳикмати болиға⁶, ки интишори он аз ту зебанда аст, забонро баста дор.

Зинҳор, аз каломи зишт бипарҳез, ки он каримонро аз ту дур

¹ ҷоир – ситамгар

² ҳалим – пурбардошт

³ ҳақорат – таҳқир

⁴ осом – гуноҳҳо

⁵ шофия – дуруст, комил; қонеъкунанда

⁶ болиға – ба ҳадди камол расида; тамому пурра

месозад ва лаимонро дар баробарат чуръат мебахшад. Ҳасар¹ аз ҳазар² беҳтар аст.

Бо касе, ки дасти карамаш бар ту боз аст, мушочара манамо ва бар оне, ки суханаш дар мавриди ту эътибор дорад, аксуламал нишон мадеҳ.

Агар маҳаччатат³ рост бошад, ҳуччатат равшан хоҳад буд. Қавитарин ҳуччат онест, ки онро махуф⁴ коим созад ва он чиро, суюф⁵ бознамерасонад, бароят бирасонад. Бо касе, ки хавфаш туро ба бепарвой меандозаду сайфаш бар ту дастрас аст, ситеза манамо. Чӣ бисёр ҳуччате, ки бар муҳчат⁶ мерасонад ва чӣ бисёр фурсате, ки бар ғуссат меафканад.

Аз ситеза бипарҳез, ки он дилҳоро пуркин месозад ва чидолро ба миён меорад.

Бар он андоза аз калом, ки ҳуччататро коим месозаду туро бар ҳочатат мерасонад, басанда кун. Бар чигунагии акли мард аз қавлаш далел мегиранд ва бар мавриди асли ӯ бошад, аз феълаш.

Шахси карим зиштгӯй наменамояд ва нафари ҳалим дилсардиرو ба бор намеорад. Пас, зинҳор худ сирри хешро ошкор масоз ва бар (асрори) корат дигаронро огоҳ манамо.

Агар аз посухи ҷоҳил хомӯшӣ гузидӣ, бешак, ҷавоби зиёде барояш додай ё азоби дардгине барояш ҷашондай.

Боб

Ёрӣ чустан бар адаби нафс

Бар шахси шариф беэҳтиромӣ манамо ва бар каси саҳиф⁷ майл макун. Сухани беҳуда ба забон маёвар ва кори ношоистаро анҷом мадеҳ.

Ҳар кӣ бар шахси шариф беэҳтиромӣ намуд, бар бадзодии худ далолат кард ва (агар) ба саҳифе майл фармуд, заъфи акли хешро ошкор сохт. Ҳар кӣ сухани беҳуда ба забон овард, қадри худро паст сохт ва он ки кори ношоиста анҷом дод, зиракии худро доғдор намуд. Бидон, ки ҳар кас аз муҳолифи худ мегурезаду бар мувофиқи хеш рӯй меоварад.

Пеш аз он ки дӯсти носеҳу душмани кошеҳ⁸ туро маломат намояд,

¹ ҳасар – нигоҳ доштан(и забон)

² ҳазар – зиштгӯй, беҳудагӯй

³ маҳаччат – роҳ, равиш

⁴ махуф – ҳавлангез, тарсафкан

⁵ суюф – ҷамъи «сайф» (шамшер)

⁶ муҳчат – дил, руҳ. Ин ҷо мурод марг аст.

⁷ саҳиф – камақл, беҳирад

⁸ кошеҳ – душмане, ки душмани худро пӯшида медорад.

худро бар зиштии гуфтору бади кирдорат сарзаниш намо.

Бо тадбири худ кор макун ва ба амири хеш беэҳтиромӣ манамо, ки ҳар ки ба тадбири худ кор кард, залил¹ гардид ва он ки ба амири худ беэҳтиромӣ намуд, залил² шуд.

Ҳангоме, ки ба маҷлиси подшоҳон ҳозир омадӣ, чашмҳои худро фурӯ пӯшон ва лабонатро фурӯ банд. Он чиро, ки дар ҳузурашон намегӯӣ, дар набуданашон магӯӣ. Эмин мабош, ки ононро бар ту нозироне бошад, ки корҳоятро барояшон мерасонад ва асроратро ба эшон баён медорад.

Чун бар хони подшоҳон нишинӣ, аз гуфтор худдорӣ намо. Агар подшоҳ бо ту сухан гуфт, ба ӯ гӯш дех. Аз суханаш рӯ матоб ва бар ӯ эътироз манамо.

Агар амир туро аз хосонаш созад ё аҳли сӯхбаташ қарор диҳад, дар даъваташ эҳтиётро аз даст мадеҳ. Аз аҳволаш мапурс, нахуст ба ӯ салом магӯ ва пеш аз ӯ ба калом забон макушо.

Агар дар маҷлиси бозӣ ширкат намудӣ, ҳусни адабро ба кор гир ва некӯ бозиданро ба тамом риоят фармо. Дар бозӣ ҷониби баробарӣ нигоҳ дор ва дар мутояба ҳамроҳияш кун. Зинҳор, худро аз бадгӯии подшоҳон, чи дар замони қудрат ва чи сипарӣ шудани салтанати эшон, дур дор.

Вақте ки туро дар амру корҳои хосааш шоиста донист ва дар табакаи сухангӯёну қиссахонони худ қарор дод, каломатро такрор макун ва гуфтаатро бори дигар магӯ. Чун бар ту аз чизе хабар дод, бар ӯ муҳолиф мабаро ва агар аз ту хабар пурсид, барояш пургӯӣ макун. Алфозат бояд марғуби гӯшнавоз бошад ва маъниҳоят холи аз халал ифода ёбанд.

Ҳангоме ки бо подшоҳон ҳамнишин гардӣ, бо виқор бош ва дар ҳифзи асрор бикӯш. Мабодо ҳамроҳи ту шӯхиву дӯстӣ кардани эшон, ҳашмату ҳурматро аз байн набарад, ки аз байн рафтани ҳашмат ғазабу инкорро бо худ оварад ва барандохтани ҳурмат атабу³ диморро⁴ дар пай дорад.

Боб

Ёрӣ ҷустан бар касби ахлоқи писандида

Афзалтарини корҳо онест, ки бо озодае бандавор анҷом пазирад ва бехтарини амалҳо ҳамонест, ки шоистаи сипосгузорӣ бошад.

¹ залил – гумроҳ (ضليل)

² залил – хор (ذليل)

³ атаб – ҳалокат

⁴ димор – нобудӣ

Нодиртарини тасмимҳо, қаринтарини он ба ҷавонмардист.

Бароварда сохтани лавозим¹, аз афзали макорим² аст. Қадршиносии саноеъ³, аз муҳимтарин зароеъ⁴ аст.

Ҳар кӣ ба инъом дасти худро боз намуд, неъматаш бар давом пайвандид.

Ҳар кӣ шахваташро миронд, мурувваташро зинда сохт.

Ҳар кӣ хоҳишашро ба ту овард, ёриашро бар ту воҷиб сохт. Оне, ки сиррашро бар ту гузошт, ҳифзи он бароят хатмӣ гардид.

Касе, ки ба тавба рӯй наёвард, хатояш бузург шуд ва касе, ки адаби некӯ наёфт, бадиаш зишттар гардид. (ё: *Ҳар кӣ тавбаро напазируфт, хатояш бузург гардид ва ҳар кӣ адаб намуданро некӯ анҷом надод, бадиаш зишттар шуд*). Ҳар кӣ инъом намуд, ҳаққи сиёдатро адо намуд ва ҳар кӣ шукр ба ҷо овард, шоистаи зиёдат гардид.

Некӣ бикун, то бар ту некӣ карда шавад. Раҳм кун, то бар ту раҳм оварда шавад. Болотарин фазилат, анҷом додани хубихост. Изоати⁵ саноеъ аз бузургтарин фаҷоеъ⁶ аст.

Ҳар кӣ бар чори⁷ худ ситам намояд, ба пастии нучори⁸ худ далолат кардааст. Чун хулқ некӯ гардад, нутқ латофат пазирад. Вақте ки сачият⁹ ислоҳ пазируфт, тавият¹⁰ низ ислоҳ мепазирад. Ҳар кӣ ба нақдинааш иззат гузошт, ҳештанро хор намуд.

Хусни лиқо, хусни саноро ба бор меоварад.

Ҳар кӣ шарофат ёфт, латофат насибаш гардид. Аз кӯмаки мардум дил кандан, яке аз ду роҳат аст. Корро ба таъхир андохтан, аз ду маҳрумӣ бадтарини он аст. Ноумедӣ аз ёрии мардум яке аз ду комёбист.

Шукри Худо бо тӯли саност ва шукри подшоҳон бо сидқи валост¹¹. Волотарин инъом онест, ки пеш аз пурсидан бирасад.

Хубтарин некӯӣ ҳамонест, ки ба некӯкорон пешкаш бидорӣ.

Некӯиро ба ниҳоят расонидан, аз камоли ҷавонмардист.

¹ лавозим – зарурат, ҳочат

² макорим – некиҳо, бузургвориҳо

³ саноеъ – некӯиҳо

⁴ зароеъ – дастовезҳо, василаҳо(и пайванду дӯстӣ)

⁵ изоат – зоеъ сохтан, аз даст додан

⁶ фаҷоеъ – фочиаҳо

⁷ чор – ҳамсоя, ҳампахлӯ

⁸ нучор – аслу наҷод

⁹ сачият – хулқ, баҳусус хулқи некӯ

¹⁰ тавият – ботин, замир

¹¹ вало – дӯстӣ, хайрхоҳӣ

Ҷар кӣ сафоӣ ӯ некӯ гардид, истифоӣ¹ ӯ хатмӣ гашт. Ҷар киро эҳсонӣ маъҳуд² қатъ гардад, давлати мавҷудаш (аз ӯ) биравад.

Ҷар кӣ аз райбат³ хештандорӣ намуд, аз ғайбат бозистод. Ҷар кӣ аторо боз дошт, аз сано боздошта шуд. Ҷар кӣ аз ато даст нигоҳ дошт, аз ситоиш маҳрум гардид. Ҷар кӣ дари эҳсонро бубаст, имконро аз даст дод. Ҷар кӣ бо бадрафториаш бо ту муомила намуд, ту дар баробараш бо некрафторӣ муомила намо.

Хурумотор⁴ нек риоя намо ва бар анҷоми муруввот⁵ рӯй овар. Ҷамонӣ, риояти хурмат, аз хубии шимат⁶ дарак медиҳад.

Тавачҷух ба шахси бомурувват, аз камоли ҳиммат ҳикоят мекунад.

Бар касе, ки аз қидмати аслу собиқаи фазл бархурдор аст, некӯиро дарег мадор. Набойд кӯтоҳҳои зиёд ва бахтгаштагии чунин шахс туро бар канорагирӣ аз ӯ водорад. Ту бояд аз сари нафси озодае, ки соҳибаш ҳастӣ, ё барои адои ҳаққи қарами ӯ накӯиву эҳсонӣ хешро аз ӯ бознадорӣ.

Боб

Ёрӣ ҷустан бар касби ҳусни сират

Раият⁷ бо роӣ⁸ ислоҳ мепазирад ва барият⁹ бо адл зери фармон оварда мешавад. Ҷар кӣ дар фармонравии худ адолат намуд, аз ходимон бениёз гардид. Бедодӣ азбайнбарандаи ниъмат асту таҷовузгарӣ бошад бозоварандаи ниқмат¹⁰.

Удвони¹¹ ҳар кӣ ба дарозо кашид, султони¹² ӯ ба хорӣ афтод. Ҷар ки барои ҳалоқи бародараш чоҳ канд, марги худаш дар он хоҳад буд.

Ҷар кӣ тухми удвон кишт, (рӯзи дарав) хусронро¹³ чамъ хоҳад овард.

Ҷар кӣ ҳақро ёрӣ қард, халқро дар итоати худ овард.

¹ истифо – барғузидан

² маъҳуд – маъмул

³ райбат – дудилағӣ, шак

⁴ хурумотор – чизҳои манъшуда

⁵ муруввот – аъмоли ҷавонмардона

⁶ шимат – ҳӯй, ҳислат

⁷ раият – мардум

⁸ роӣ – фармонраво, ниғаҳбон

⁹ барият – халқ, мардум

¹⁰ ниқмат – кинатӯзӣ

¹¹ удвон – душманӣ намудан

¹² султон – фармонфармой

¹³ хусрон – зиён

Аз ононе, ки пеш аз ту рафтаанд, ибрат бигир, зеро аз касоне, ки пас аз ту меоянд, чораи ибрат гирифтагӣ нест.

Орзухоятро кӯтоҳ намо, ки умр кӯтоҳ аст. Сирататро накӯ соз, ки роҳҳо(и дастбӯӣ бар он) осон аст. Бо сабр бар (муваффақияти) аъмолат ёрӣ чӯй ва бо зачр¹ бар уммолат² чирагӣ ёб, ки (ба ин васила) ба муроди худ мерасӣ ва билоди хешро обод медорӣ. Набояд бо касе, ки хурматро нигоҳ намедорад, неъматро сипос намегузорад ва аз хиёнат канора намегирад, дӯстӣ намоӣ.

Боб

Ёрӣ чустан бар касби ҳусни сиёсат

Бадахлоқӣ офати подшоҳон, олудагии ботин офати вазирон, оқибати худро хуб пиндоштан офати гунаҳкорон, ҳирс офати олимон, бухл офати тавонгарон, зишти миннат офати эҳсонгарон ва дурӯғ офати фақирон аст.

Хушёрӣ дурусттарин оро³ ва ғафлат зарарноктарин аъдо⁴ мебошад. Ҳар кӣ аз василаҳои қудрати хеш даст кашид, шадоид бар ӯ ҳучум меоваранд ва ҳар кӣ дар баробари душман ба хоби ғафлат рафт, мақоид⁵ ӯро бедор хоҳанд кард.

Ҳамоно, мувофиқтарин мардум ба ҳусни диёнат ҳусни амонат, касест, ки бо чашми худ мебинаду бо гӯши худ мешунавад. Бояд чунин шахсро ба қорҳои муҳими худ бигуморӣ. (ё: ва ту чунин шахсро ба қорҳои муҳими худ мегуморӣ).

Бидон, ки суҳанчинӣ нор⁶ асту пазируфтагӣ ор, ба қор бастанаш даноат⁷ асту эътимодаш ғабоват⁸. Зеро чизе, ки суҳанчинро ба суҳанчинӣ водор мекунад, қостани тарсу дастбӯӣ бар тамаъ мебошад.

Пас, аз суҳанчинон рӯй бартоб ва ононро аз қумлаи душманон бишумор. Зеро онон дини туро табоҳ месозанд, ҳастиатро ба харобӣ меандозанд, паймонатро мешикананд ва лашкару раиятро бар ту мешӯронанд.

Ҳар кӣ худошиностар аст, худотарстар хоҳад буд. Самараи муҷоҳидот, аз аломатҳои муҷоҳидот аст. Ориф чун донист, ки ризқаш омодаву муқаррар гардидааст, ӯро тадбири ихтиёре наменонад.

¹ зачр – бонг задан, танбеҳ додан

² уммол – қорғуздорон

³ оро – андеша, раъй

⁴ аъдо – душманон

⁵ мақоид – саҳтиҳо, мусибатҳо, ҳилаҳо

⁶ нор – оташ

⁷ даноат – қурӯмоягӣ, пасти

⁸ ғабоват – аблаҳӣ, беақлӣ

Чаҳор хислат аст, ки дар чоҳил дида мешавад: Гуфтори бемаъно, кори бефоида, душмани бегоил¹ ва мунозираи беҳосил.

Чаҳор хислат муҳаббатро падида меоварад: Некахлоқӣ, саховатмандӣ, рӯйоварӣ бар вифоку² канорагирӣ аз нифоқ³.

Чаҳор нафар бо чаҳор хусусияти хеш шинохта мешаванд: Котиб ба китобат, олим бо посух гуфтан, ҳалим⁴ бо ихтимол⁵ ва ҳаким бо афъол.

Ин чаҳор аз ҳамдигар бениёз нестанд: Раият аз сарвар, лашкар аз раҳбар, раъй аз истишорат⁶ ва азм⁷ аз истихорат⁸.

Боб

Ёри чустан бар касби ҳусни балоғат

Ҳар кӣ ба Худованд эътимод намояд, ӯро бениёз хоҳад сохт. Ҳар кӣ кори худро ба ӯ супорад, кифояташ хоҳад намуд. Ҳар кӣ аз ӯ тарсад, махофаташ⁹ андак хоҳад шуд. Ҳар кӣ ӯро шинохт, маърифаташ камол хоҳад пазируфт.

Сидқ асли дин асту зуҳд асоси он, тақво беҳтарин зод асту дин муҳкамтарин имод, ҳақ тавонотарин заҳир асту ботил нотавонтарин насир.

Ҳар кӣ аз ӯ наъл заллат¹⁰ ёфт, ақлаш низ изолат ёфт. Оне, ки чамолаш зебо сохта шуд, мачолаш низ некӯ гардонида шуд.

Чӣ қадар атаб¹¹ дар тахти талаб ва чӣ бисёр манийят¹² тахти умнийят¹³ аст. Ҳамаи меҳнат¹⁴ рӯ ба завол дораду тамоми неъмат майл бар интиқол¹⁵.

То ақли инсон камолат напазирад, салоҳи ӯ тамомат намеёбад.

¹ бегоил – бенатича, холӣ аз фоида

² вифоқ – мувофиқат

³ нифоқ – дурӯӣ

⁴ ҳалим – бурдбор, бобардошт

⁵ ихтимол – бурдборӣ, пурбардоштан

⁶ истишорат – машварат гирифтани

⁷ азм – тасмим

⁸ истихорат – барои дарёфти ҳалли масъала машварат ва хайро пурсидан

⁹ махофат – тарс

¹⁰ заллат – лағзиш

¹¹ атаб – ҳалокат, нобудӣ

¹² манийят – марг

¹³ умнийят – орзу бурдан

¹⁴ меҳнат – ранҷ, машаққат

¹⁵ интиқол – ба дигар чой (ва дигар соҳиб) рафтани; марг

Бояд барои расидан ба ҳаловати очил¹, бар марорати² очил³ сабр намоӣ.

Оқибати адаб иззат аст ва поёни чаҳл бошад, зиллат. Адаби мутародиф⁴, аз насаби мутазоиф⁵ беҳтар аст.

Ҳар кӣ худро пойбанди фикрат созад, Худованд дилашро молмоли ҳикмат менамояд. Некӯ дониستاني гуноҳ, аз бузургтарин гуноҳон аст. Зишттарин калом, ситоиши лиом⁶ аст. Ҳар кӣ чомаҳои жанда пӯшид, гавҳару фазилаташ пӯшида хоҳад монд. Он ки убувваташ⁷ хиссат ёфт, мурувваташ қиллат пазируфт. Ҳусни мурувват, дар ҳусни маваддат⁸ аст. Ҳар кӣ ба бародараш некӣ намуд, ҳаққи хешро адо кард ва рикқи⁹ ўро ба даст овард. Ҳар кӣ носеҳи хешро фармон бурд, кошеҳи хешро хор сохт.

Ҳар кӣ фосиди худро ислоҳ намуд, ҳосиди худро табоҳ кард. Аз дӯст, агарчи накӯҳишат намуд, алоқаатро макан ва аз душман, агарчи забони сипос боз намуд, эмин мабош.

Ҳар кӣ диндорӣ намуд, таҳассун¹⁰ гирифт ва ҳар кӣ адолат варзид, тамаккун¹¹ ёфт.

Пас, динро меёру мизон ва адлро шамшеру бурҳони хеш қарор деҳ, то аз ҳар бадӣ начот ёбӣ ва бар ҳар душман пирӯз гардӣ.

Бо инояти Худованд ва тавфиқи некӯи Ё китоби «ал-Фарида» поён ёфт.

Сипос Худованди ягонаро. Дуруди Худованд бар беҳтарини офаридаҳои Муҳаммад (с) ва хонадони ӯ бод.

Тарҷума ва тавзеҳот аз Фаҳриддин Насриддинов

¹ очил – оянда, дар пеш қарордошта, ухравӣ (أجل)

² марорат – талхӣ, сахтӣ

³ очил – зудрас, дунявӣ (عاجل)

⁴ мутародиф – ҳамеша ҳамроҳ, пайваста

⁵ мутазоиф – дубаробара, афзун

⁶ лиом – нокасон

⁷ убувват – падарӣ; табору нажод

⁸ маваддат – дӯстӣ

⁹ рик(к) – ғулмоӣ, бандагӣ. Мурод дилро ба даст овардан аст.

¹⁰ таҳассун – сангар ва паноҳгоҳ гирифтани

¹¹ тамаккун – устуворӣ

«РАБЕЪ-УЛ-АБРОР»-И ЗАМАХШАРӢ

«Рабеъ-ул-аброр» аз ҷумлаи муҳимтарин таълифоти адиб, муфассир ва луғавии тоҷик Абулқосим Маҳмуд ибни Умар ибни Муҳаммади Замахшарӣ (тав. 467/1075 – ваф. 538/1144) маҳсуб мегардад. Китоб дар даврони камолоти илмии муаллиф, дар даҳаи охири зиндагии ӯ бо забони арабӣ ба қалам омадааст. Зеро аз муқаддимаи муаллиф бармеояд, ки ӯ ин китобро пас аз «Кашшоф»-и хеш (соли итмомаш 528/1133) тасниф намудааст. Он гуна, ки навишта: «Ин китобест, ки тасмим гирифтаам, то бо он хавотири нозирон бар «ал-Кашшофу ӯан ҳақоқиқ-т-танзил» оромишу нузҳат биёбад ва дилҳои хасташуда дар тақоӣ дастбӣ бар нуктаҳои пӯшидаи он, фароҳату фароғат бипазирад» (3, 1, 19).

Таълифи китоб, зоҳиран чун «Кашшоф», «Атвоқ-уз-заҳаб» ва чанд асари дигари муаллиф дар Макка, дар замони иқомати тӯлонии ӯ он ҷо, ки аксари авқотро байни Мақоми Иброҳиму Зам-зам ба таснифу тадрис мегузаронид, анҷом гирифтааст.

«Рабеъ-ул-аброр» сурати ихтисорӣ ва маъруфи номи китоб аст. Ёқути Ҳамавӣ (2, 7, 97), Заҳабӣ (4, 15, 18), Зирикӣ (5, 7, 178) ва гурӯҳи дигар танҳо ба ҳамин сурат аз он ёд намудаанд. Унвони комили китоб «Рабеъ-ул-аброр ва нусус-ул-аҳбор» мебошад. Ҳочӣ Халифа (10, 1, 161) ва Исмоилпошӯи Бағдодӣ (7, 2, 356) ҳамин забтро ихтиёр намудаанд. Ибни Халликон (6, 4, 398), Довудӣ (1, 2, 315), Корл Брокелман (8, 5, 234) «Рабеъ-ул-аброр ва фусус-ул-аҳбор» навиштаанд.

«Рабеъ-ул-аброр» ба кашкӯл шабоҳат дорад. Муаллиф дар он зубдаи омӯхтаҳои худро фароҳам овардааст ва онҳоро бо танзиму тансиқи хоса дар зери бобҳои алоҳида ҷой додааст. Муҳтавои китоб дар қолаби муқаддима ва 98 боб рехта шудааст.

Муаллиф кӯшида, то каломаш бо аҳодиси набавӣ, аҳбору осори саҳобаву тобеин, манқулоти ривоёти порсоён, гуфтори ҳақимон, қиссаву ривоёти дилчасп аз рӯзгори паёмбарон, подшоҳон, халифагон, волиён, сипаҳсолорон, шоирон, муғанниён ва ашъори муносиб бо мавзӯи руҳнавозтар арза бигардад ва битавонад, бо баробари нузҳатрасонӣ, сайди хавотир низ бикунад.

Замахшарӣ дар канори садҳо осори адабиву ҳикамӣ, ки аз онҳо дар танаввуку таназзуҳи ин таълиф баҳра ҷустааст, ба иддае аз нигоштаҳои хеш, аз қабилӣ «Девони манзум», «Девони мансур», «ан-Насоеҳ-ус-сиғор», «Навобиг-ул-калим», «ан-Носиха» ва ғайра

таваҷҷуҳ доштааст. Ин гуна мавридҳоро бештар бо таъбирҳои «Қола-л-фақирӯилайҳи» (Ниёзманди инояти илоҳӣ мегӯяд), «Қола Ҷоруллоҳ» (Ҷоруллоҳ – лақаби Замахшарист, ки ба сабаби мучовирати тӯлонӣ дар канори Каъба чунин хонда шудааст, мегӯяд) оғоз бахшидааст.

«Рабеъ-ул-аброр», бешак, аз густураи донишу биниши муаллиф шаҳодат медиҳад ва бояд онро донишномаи адабиву таърихӣ ва ахлоқиву ирфонӣ ба ҳисоб овард.

Ҳамин навъ аҳамияти китоб мӯҷиб гардидааст, то он байни аҳли илму адаб мақоми арҷманд пайдо намояд ва шамъи садҳо маҳфили анҷуманҳо қарор бигирад.

Боқӣ мондани садҳо нусхаи хаттии китоб яке аз далелҳои ин назар аст. Имрӯз нафистарин намунаи онҳо дар китобхона ва ганҷинаи дастхатҳои маъруфи ҷаҳон, ба мисли Оё сӯфия (№ 3985), Музеи Бритониё (№ 1134,1135), Фотех (№ 3893-3896), Бонкипур (№ 2614-2616), Музеи миллии Париж (№ 3499, 3500, 6742), Дор-ул-кутуби Қоҳира (№ 3/157) ва ғайра нигаҳдорӣ мешавад.

Талхис ва мунтахабҳое, ки аз ин китоб сурат гирифтааст, мақоми арҷманди онро таъкиди бештар мебахшад.

Нахустин мунтахаб аз ҷониби ҳуди Замахшарӣ анҷом пазируфтааст. Муаллиф онро таҳти унвони «ал-Мухтор» ба алоқамандон тақдим доштааст. Нусхаҳои хаттии ин мунтахаб дар Музеи Бритониё (№ 729), Музеи миллии Париж (№ 5038) ва китобхонаи Қилич-Алӣ (№ 623) маҳфуз аст (8, 5, 234).

Минбаъд донишмандони зиёд ба талхиси «Рабеъ-ул-аброр» эҳтимом варзиданд, ки Муҳйиддин Муҳаммад ибни Хатиб (ваф. 940/1533) аз маъруфтарини онҳост. Мавсуф талхиси худро ба «Равз-ул-ахбор» («Равз-ул-аҳёр» – 9, 1, 494) мусаммо сохта, онро дар панҷох равза мураттаб намудааст (10, 1, 161).

Нусхаҳои хаттии зиёде аз ин талхис дар марказҳои нусахи хаттии ҷаҳон қарор дорад (барои тафсил ниг. 8, , 234-235).

Ин талхис дар Булоқ (соли 1279 ва 1288) ва Қоҳира (соли 1292 ва 1306) ба таъб расидааст.

Шоистваи ёдоварист, ки талхиси мазкур аз ҷониби Ошиқи Чалапӣ (ваф. 979/1571) ба туркӣ тарҷума ёфтааст (9, 1, 494; 8, 5, 234). Мутарҷими мазкур худ талхиси ҷудоғонае низ мураттаб сохта будааст (8, 5, 235).

Ҳочӣ Халифа аз мунтахаби дигар бо номи «Анвор-ур-Рабеъ» суҳан ба миён овардааст (10, 1, 161). Корл Броккелман аз муаллифи ин мунтахаб, ки соҳиби «Кашф-уз-зунун» онро наёварда буд, ба тариқи «Аҳмад ибни Абдулазиз ибни Муҳаммад ибни Аҷамии Шофей

(донишманди асри XIV) ёдовар шудааст (8, 5, 235).

Аз муаллифи ношинохта шарҳе бо номи «Нафаҳоту азхору «Рабеъ-ул-аброр» бар ин таълифи Замахшарӣ боқӣ мондааст, ки нусхаи хатти аз он дар захираи дастхатҳои шаҳри Патна (№ 1851) маҳфуз аст.

«Рабеъ-ул-аброр» аз ҷониби Нуриддин Аҳмад ибни Неъматуллоҳи Мусавии Шуштарӣ ба форсӣ тарҷума ёфтааст. Ин тарҷума соли 1301 дар Табрез чоп шудааст (8, 5, 235).

Дар маҷмӯъ, ин ҳама собит месозанд, ки ин таълифи Замахшарӣ дар ташаккули илму адаб нақши муассир доштааст ва бо доро будан бар зарифтарин нуқоти адабӣ, ҷолибтарин ахбори таърихӣ ва боризтарин матолиб дар мавриди улуми мухталиф унвони баргузидаи муаллиф – «Рабеъ-ул-аброр» (Баҳору нузҳатгоҳи хубон)-ро дар худ комилан таҷассум намудааст.

Яке аз нашрҳои арзишманди “Рабеъ-ул-аброр” бо тасҳеҳу тавзеҳи Абдуламир Алии Муҳанно тавассути «Муассисат-ул-аъламай ли-л-матбуот» (Бейрут, 1412) дар панҷ муҷаллад сурат гирифтааст.

Қимати баланди маънавии «Рабеъ-ул-аброр» тақозо дорад, ки ин китоб ҳарчи зудтар ба забони тоҷикӣ дароварда шавад ва арзишҳои илмии он мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор бигирад.

Пайнавишт:

1. Довудӣ, Шамсиддин Муҳаммад ибни Алӣ. Табақот-ул-муфассирин.-Ҷ.2.-Қоҳира: Дору Ваҳба, 1994.
2. Ёкути Ҳамавӣ. Муъҷам-ул-удабо.-Ҷ.7.-Бейрут: Муассиса ал-маориф, 1999.
3. Замахшарӣ, Ҷоруллоҳ. Рабеъ-ул-аброр.-Бейрут:Муассисат-ул-аъламай ли-л-матбуот, 1412, иборат аз панҷ ҷилд.
4. Заҳабӣ, Шамсиддин. Сияру аъломи-н-нубало.-Ҷ.15.-Қоҳира: Дор ал-ҳадис, 2006.
5. Зирикӣ, Хайриддин. Қомус-ул-аълом.-Ҷ.7.-Бейрут:Дор-ул-илм ли-л-малойин, 2007.
6. Ибни Халликон. Вафийёт-ул-аъён.-Ҷ.4.-Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 1998.
7. Исмоилошшо ибни Муҳаммадамини Бағдодӣ. Ҳадийят-ул-орифин.-Ҷ.2.-Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 2008.
8. Корл Брокелман. Торих-ул-адаб ал-арабӣ.-Ҷ.5.-Мактабат-уш-шомила, 2004.
9. Мушор, Хонбобо. Феҳристи китобҳои ҷопии арабӣ.-Ҷ.1.-Миср:Булоқ, 1279.
10. Ҳочӣ Халифа. Кашф-уз-зунун.-Ҷ.1.-Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 2008.

Фахриддин Насриддинов

МУТУН

Абӯҳафс Маҳмуди Исфаҳонӣ

ТУҲФАТ-УЛ-МУЛУК

Боби даҳум

Дар хидмати подшоҳон

Пӯшида нест, ки хидмати подшоҳон кардан коре бузург аст ва ҳар кас, ки худро мулозимии хидмати подшоҳ гардонад, ҳамчунон ки дар садади¹ хатар ва бузургӣ бувад, дар маърази хашми подшоҳ ва хатари муоҳазат² ҳамчунон бувад ва аз ин ҷост, ки Расул, саллаллоҳу алайҳи, фармудааст: «*Ман иқтараба мин абвоби-с-султони ифтатана*». Яъне, ҳар кӣ ба даргоҳи подшоҳон наздик шуд, тавакқуи фитна бо вай наздиктар бошад. Ва араб гуфтааст: «*Ман шароба каъса-л-мулуки иқтарақат шафатоҳу*». Ва мурод ин аст, ки ҳар кас аз каъси подшоҳ об хӯрад, ҳар ду лаби ӯ бисӯзад.

Шеър:

*Шунидам, ки оташ бувад подшоҳ,
Ба наздики оташ кӣ чӯяд паноҳ?!*

Филҷумла, агар тақдири Борӣ таоло собиқ шуда бошад, ки бандае аз они Вай ба хидмати подшоҳ наздиктар шавад, бояд, ки ба ҳеч ҳол дар подшоҳ муҳолиф наяндешад, ки Расул, саллаллоҳу алайҳи, фармудааст: «*Инналлоҳа лайағзibu ғало ман холафа-с-султона*». Яъне, Худои таоло хашм гирад бар он банда, ки муҳолифати подшоҳ кунад ва ба хидмати подшоҳ бад-он тавонад хидмат намудан ва қиём кардан, чунонки вочиб аст, ки даҳ қоида нигоҳ дорад:

Аввал – он ки ба ҳеч ҳолате дар хидмати подшоҳ бар афъоли вай

¹ садад – наздикӣ, канор, рӯ ба рӯ

² муоҳазот – гирифтӣ ба танбеҳу шиканча

мункир нашавад ва агарчи маҳорими шаръ бошад, балки ба тааннӣ ва тадриҷ ўро аз он манъ кунад.

Дувум – он ки ҳамеша дар истимолати¹ дили подшоҳ кӯшад ва ҳар чӣ тақдим дорад, ба вачҳи бандагиву хузӯъ кунад.

Савум – он ки ба ҳеч ҳол бо эшон ҳуччат нагӯяд ва муҳолифи фармони ӯ накунад.

Чаҳорум – он ки ба ҳеч ҳол ба навохти подшоҳ мағрур нашавад ва бар вай эмин нагардад.

Панҷум – он ки пайваста забон нигоҳ дорад ва дар ҳузури вай бар касе хашм нагирад, зеро ки дар ҳазрати ӯ чуз ўро хашм нарасад.

Шашум – он ки чашму гӯш ба фармони подшоҳ дорад ва ишорати ўро имтисол намояд.

Ҳафтум – он ки чун ба подшоҳ сухан гӯяд, нармтар аз он гӯяд, ки подшоҳ гӯяд ва бо вай ҳуччат нагирад.

Ҳаштум – он ки аз подшоҳ ҳочати бисёр нахоҳад, то худро аз ҳурмат наҷфканад ва бар дили подшоҳ гарон нагардад ва агар ҳочате раво нашавад, хашм нагирад ва бад-он сабаб аз хидмат дурӣ накунад, то ҳалоки худ начуста бошад.

Нухум – он ки дар хидмати подшоҳ хӯи хуш одат кунад ва кушодарӯй бошад ва аз туршрӯй ҳазар кунад.

Даҳум – он ки то тавонад бо хидматкорони подшоҳ душманӣ накунад ва агар чунонки адовате бошад, то дар ҳазрат бошад, изхори хусумат накунад ва ҳар чӣ дар ҳаққи вай ба подшоҳ гӯяд, ба вачҳе арза дорад, ки ба тариқи насихат наздиктар бувад ва мутазаммини масолах бошад, то маҳалли қабул ёбад ва дар чумлаи аҳвол сабру оҳистагӣ ва рифку мадороро шиор ва дисори худ созад.

Шеър:

Чун кунӣ хидмати мулук талаб,

Шав, зи оҳистагӣ бипӯш салаб.

Чун дарой, нигоҳ дор ду чашм,

Чун бурунӣ, фароз дор ду лаб.

Ва адаб ба ҳама чойгоҳ некӯ бувад ва муфид бошад, аммо дар маҷлиси подшоҳ некӯтару муфидтар. Ва яқин донад, ки хидмати эшон душвор аст.

Шеър:

Ту донӣ, ки бар дарғаҳи шахриёр,

Бувад хештан доштан сахт кор.

Дил аз ҳайбати шоҳ хира шавад,

Ба ду чашми бинанда тира шавад.

¹ истимолат – ба сӯи худ овардан, моил кунонидан, дилчӯй кардан

Афлотун гуфтааст: «Оқил ба подшоҳ сухани дурушт нагӯяд, агарчи дилреш бошад ва ҳарчанд, ки подшоҳ бинавозад ва навохт дили мардумро бикушояд, бо ӯ далерӣ натавон кардан, ки доно ба навохти эшон мағрур нашавад ва ба наздикӣ фирефта нагардад, ки дар наздикии подшоҳон хатари дурӣ бошад ва дар қабули эшон хазлону¹ ҳавон² пинҳон бошад».

Шеър:

*Агар подшоро ту бошӣ писар,
Ҳаметарс аз ӯ, гар бибояд-т сар.*

Синдбод гӯяд: «Парастиши подшоҳону тичорати дарё ва бо шери хашмолуд кӯшидану бо мори газанда бозӣ кардан сахмноку бимнок аст». Фикровус гӯяд: «Ризои подшоҳ чустану хидмати ӯ ба муроди дил кардан, бузургтарин неқбахтӣ аст мар хидматгорро».

Сукрот гӯяд: «Чун подшоҳ хидматгореро аз гуноҳ афв кунад, ҳештаншинос бояд будан ва набояд, ки дигарбора бо сари он заллату гуноҳ равад».

Абӯшакур гӯяд:

Шеър:

*Ба роҳе, ки мард андар ояд ба сар,
Бар он роҳ низаи набояд гузар.
Гуноҳе, ки кардиву бар ту гузаит,
Набояд-т ҳаргиз бад-ӯ бозгаит.*

*На ҳар бор бар ту гунаҳ бигзарад,
На оҳу ҳамасола сабзӣ хурад.
Пушаймонӣ аз карда як бор бас,
Ҳалоҳил³ дубора нахурдаст кас.*

Ва араб масал задааст: «*Ло йулдаг-ул-муъмину мин ҷухрин марратайни*». Яъне, нагазад мор муъминро аз сӯроҳӣ ду бор. Афлотун гӯяд: «Хидмати подшоҳ натавон кард, илло ба се чиз: Аввал – чашм нигоҳ доштан. Дувум – даст кӯтоҳ доштан. Савум – забон нигоҳ доштан».

Мӯбад гӯяд: «Банда бояд, ки ба ҳар ҳоле, ки бошад, дар хидмати подшоҳ худро аз дуруштӣ ва хашм нигоҳ дорад, ки ба нисбат банда чун чашмаву подшоҳ чун дарёст, эҳтирозу ҳештандорӣ беҳтару авлотар».

Шеър:

*Чу чаима бари жарфдарё барӣ,
Ба девонагӣ монад он доварӣ.*

¹ хазлон – хорӣ, бадбахтӣ, бечорагӣ

² ҳавон – зиллат, хорӣ, пастӣ

³ ҳалоҳил – захри кушанда, марговар, қотил

Манучехр гӯяд: «Хашмро аввал девонагӣ ва охир пушаймонист». Батлимус гӯяд: «Сухан бисёр бошад, ки подшоҳон бишнавад, агарчи дурӯғ бошад, дар дили эшон асар кунад, ки гилро, ки ба девор зананд, агар бар вай намонад, аммо асари гил бимонад».

Ҳакимон гуфтаанд: «Дар кори подшоҳон беҳтар аз ростӣ нест ва ростӣ сари ҳамаи хислатҳост».

Шеър:

*Ба кажживу норостӣ кам гарой,
Чаҳон аз пайи ростӣ шуд ба пой.*

Ҳикояти эронӣён, ки пеши Нӯшервон рафтанд

Ҳикоят: Гӯянд эронӣён пеши Нӯшервони одил шуданд ва гуфтанд: «Хусрав бар мо он фармояд ниҳодан, ки мо нигоҳ тавонем доштан ва бар мо чизе ниҳад, ки сабук бошад ва пурманфиат». Нӯшервон бар эшон ростӣ ниҳод ва гуфт: «Ростӣ ниғаҳ доред, ки ростӣ раҳнамои нек аст ва ҳеч коре пояндатар аз ростиву ибодат нест ва аз ростӣ ду чиз аст: яке гуфтор ва яке дигар кирдор».

Шеър:

*Ҳар он гаҳ, ки шуд ростӣ-т ошкор,
Фаровон бувад мар туро хостор.
Раҳӣ, к-аз Худованд шуд бахтиёр,
Барояд-и бе ранҷ бисёр кор.*

Пас, дар ҳар коре, ки мардум ростӣ кунанд, сазовор аст, ки зишттар аз дурӯғ нест. Ва Меҳронбеҳ гуфтааст, ки гунгӣ беҳ аз дурӯғ гуфтан аст ва шахсро айбе азим.

Шеър:

*Накӯҳида бошад дурӯғозмой,
Сӯи бандагону ба сӯи Худой.
Як оҳу, ки аз як дурӯғ оядо,
Ба сад рост гуфтан напероядо.
Дурӯғ обу озарм камтар кунад,
В-агар рост гӯяд, кӣ бовар кунад?!*

Ҳакими Ҳинд гуфтааст, ки се чиз аломати бадбахтӣ аст: «Яке – айби хеш надидан. Дувум – айби касон чустан. Савум – дурӯғ гуфтан».

Нӯшервони одил гуфтааст, ки ҳеч ба муроди дили хеш зиндагонӣ натавон кардан дар хидмати подшоҳ ва чун бемурод бояд будан, боре чунон бояд, ки ба дӯстон суд тавонад кардан ва ба душманон зиён, ва ин мумкин набувад, магар дар хидмати подшоҳ.

Шеър:

*Хидмати рӯзи некмардон кун,
То бари ҳар касат бувад таъзим.
Қиблаи халқ санг ғашт бад-он-к,
Шуд сипарда ба пой Иброҳим.*

Ва бузургон гуфтаанд, ки подшоҳ чун дарёст, ўро аз кас шарму бим набувад ва дўстиву меҳрубонии подшоҳ ба дарахти мевадор монад, ки аз замин об чандон кашад, ки бад-ў ниёзманд бувад ва подшоҳ дўстӣ чандон намояд, ки ба чокар ниёзманд бувад, ки подшохро аз чокар ва муаллимро аз китобе кам наёяд.

Батлимус гуфтааст: «Ҳарчанд, ки аз подшоҳ дур бошӣ, аз бади ў эмин мабош, ки дасти подшоҳ ба ҳар ҷое бирасад ва подшоҳ ба офтоб монад, ки аз як ҷойгоҳ бар ҷойгоҳҳо битобад».

Хукамо гуфтаанд: «Хидмати подшоҳон ба бозаргонии дарё монад, ки гоҳе суду саломатӣ ва гоҳе ранчу хатар бувад».

Шеър:

*Зи дарё ҳамеша гуҳар н-оваранд,
Яке рӯз бошад, ки сар н-оваранд.*

Бузарчмехр гуфтааст, ки аз асбоби некбахтӣ яке он аст, ки хидмати подшоҳи одилу хушхӯй кунанд ва аз асбоби бадбахтӣ яке он аст, ки хидмати подшоҳи бадхӯю зудхашм ва шитобзада кунанд.

Шеър:

*Шитоб оварад зишт некӯ ба чашим,
На некӯ бувад подшо зудхашим.
Киро кор бо шоҳи бадхӯ бувад,
На озарму не бахти некӯ бувад.*

Бузарчмехр гуфтааст: «Бо подшоҳи банданавоз зиндагонӣ бояд кардан, ки ўро сояи Худовандист ва раиятро зилли бандагӣ». Ҳакимон гуфтаанд: «Хидматкорро ба ҳеч ҳол бар муҳолифати подшоҳ коре нашояд кардан ва аз мақоми хеш бартарӣ нашояд намудан».

Шеър:

*Аз андоза бартар мабар дасти хеш,
Фузун аз гилемат макун пой пеш.*

Унсурӣ гӯяд:

*Ҳар он кас, ки бо подшоҳон ба кин
Ситеза кунад, монад андар замин.
Чи он кас, ки печад сар аз шахриёр,
Чи он кас, ки ў дида хорад ба хор.*

Боби ёздаҳум Андар сабр ва шитоб

Ба ҳукми он, ки пӯшида нест, ки сабр аз ҷумлаи хасоили ҳамидаву разия аст, ки дар мардум бошад ва шитоб аз ҷумлаи авсофи замима¹ аст. Ва Расул, саллаллоҳу алайҳи, фармуд: «*ал-Баҷалату мина-ш-шайтони ва-т-тааннӣ мина-р-Раҳмони*». Яъне, шитобзадагиро шайтон дӯст дорад ва таанниро Худой, азза ва ҷалла, дӯст дорад. Уқало гуфтаанд, ки дар сабр панҷ фоида аст, ки он дар мутаориф, мустаҳсан ва матлуб аст. Ва дар шитоб панҷ навъ мазаммат аст: Аввал – дар сабр умеди фараҷ аст, ки Расул, саллаллоҳу алайҳи, фармудааст: «*ас-Сабру мифтоҳ-ул-фараҷи*». Яъне, сабр калиди фараҷ² аст. Ва ин ҷо маълум мешавад, ки дар шитоб тавакқуи фараҷ набошад. Дувум – дар сабр умеди савоб аст ва дар шитоб умеди хатост, ки Расул, саллаллоҳу алайҳи, фармудааст: «*Ман таанно асоба ав кода ва ман таъаҷҷала ахтаа ав кода*». Яъне, ҳар кӣ дар корҳо тааннӣ кунад, кораш барояд ё наздик бувад, ки барояд ва ҳар кӣ таъҷил кунад, хато кунад ё наздик бувад ба хато. Савум – он ки дар сабр умеди нусрат аст, ки Расул, саллаллоҳу алайҳи, фармудааст: «*Инна-н-насра маъа-с-сабри*». Яъне, нусрат бад-он тавон ёфтани, ки сабр кунанд ва дар шитоб хатари бемуродӣ ва ҳазимат бошад. Чаҳорум – он ки дар сабр умеди ҳасана аст, ки дар Таврот навиштааст: «*Ло ҳасаната аъло мина-с-сабри*». Яъне, ҳеч некӯӣ бузургвортар аз сабр нест, ки дар таъҷил саййиа³ бошад. Панҷум – сабр иқтидо кардан аст, ки Борӣ таоло ба Расул, саллаллоҳу алайҳи, хитоб кард ва фармуд: «*Фасбир камо сабара ул-л-ъазми мина-р-русули*»⁴. Бад-ин оят маълум шуд, ки сабр аз қабили маъмурот аст ва шитоб аз қабили манохист. Филҷумла, ғолибу зоҳир он аст, ки сабр дар бештари умур мустаҳаббу мустаҳсан аст ва таъҷил дар ҷумла аҳвол макрӯҳ ва номаҳмуд аст.

Шеър:

*Шикебой андар ҳама корҳо,
Беҳ аз шӯшаи⁵ зар ба хирворҳо.
Шикебой андар дили танг неҳ,
Шикебой аз ганҷи бисёр беҳ.*

Шақиқи Балхӣ гӯяд: «Чаҳор чиз аз ҳама кас некӯст: Ҷавонмардиву дод ва шикебойву хирадро кор бастан».

¹ замима – мазамматшуда, бад

² фараҷ – кушоиш, хушбахтӣ

³ саййиа – гуноҳ, хато

⁴ Яъне: Пас, сабр кун, чунон ки пайғамбарони соҳибазм сабр карда буданд (сураи Аҳқоф, ояти 35).

⁵ шӯша – пора, бофта

Сукрот гӯяд: «Шитоб тухми пушаймонист ва сабр умеди фараҷ аст ва ҳар кӣ сабр кунад, он чӣ хоҳад, ёбад ва бад-он чӣ дӯст дорад, бирасад».

Румиён гуфтаанд, ки ҳаргиз кори нек бо шитоб мувофиқат накунад, ки саломат дар сабр асту маломат дар шитоб ва шитобандаро ситоиш нест.

Маъмуни халифа гуфтааст, ки бо се кас шикебой бояд кардан: Бо подшоҳи ситамкору бо мардуми бемор ва бо ёри некӯкор.

Амирулмуъминин Алӣ, разияллоҳу анху, гуфтааст: «Ҳар кӣ аз ҷаҳор чиз дур бошад, бадиву макрӯҳ ба вай нарасад: Шитобу хашм ва уҷб овардану коҳилӣ¹ кардан».

Бузургон гуфтаанд: «Қорҳо ҳаст, ки дар он шитобзадагӣ бояд кардан, ки агар тағофул равад, он мақсуд ҳосил нашавад ва чун гули шукуфта, ки агар боғбон ду рӯз таъхир кунад, он гул фурӯ резад ва ё рангу таровати ӯ табоҳ шавад ва қорҳо ҳаст, ки дар он шитоб набояд кардан, ки он ба рӯзгор некӯ шавад, ҳамчу хурмо, ки агар ба хомӣ аз дарахт бигсалӣ, он ҳаловату хушӣ наёбӣ, ки ба гоҳи расидагӣ».

Афлотун гӯяд: «Ҳар кӣ талхии сабр нахӯрад, ширинии рӯзгор начашад. Ва тағофул кардан ба ҳангоми қудрат, беҳ аз иқдом намудани беқудрат».

Искандар гуфтааст: «Ҳарчанд, ки давлат бузургтар, бахшоиш андар ӯ дархуртар ва ҳарчанд меҳнат саъбтар, сабури андар ӯ сутудатар ва ҳарчанд тавоноӣ бештар, мадуро андар ӯ бехтару накӯтар».

Бузарҷмеҳр гуфтааст: «Шитоб кардан дар қорҳо, огоҳ кардани дигарон бошад». Ва Расул, саллаллоҳу алайҳи, фармудааст: «Таъчил дар ҳеч қор мубоҳ нест, магар дар се қор: Яке – дар он, ки духтар зуд ба шавҳар диҳанд. Дувум – он ки мурдари зуд дафн кунанд. Савум – он ки пеши меҳмон таом зуд баранд».

Хукамои порс гуфтаанд: «Чун қор аз як рӯй андешанд ва бар як андеша ба сар баранд, ҳосили ӯ пушаймонӣ бошад, ки марди доно чун қор хоҳад кардан, бояд, ки аз қар қарона бингарад, ки ба сар бурдан дар қист ва ростиву қаживу сабаби қойгоҳи он бидонад, ки қар кӣ андар гуфтору қирдор андеша накунад, бад-ӯ он расад аз пушаймонӣ, ки ба Хусрав расид ва он уқубату маломат, ки ба фарзанди Мӯбад расид».

Ҳикояти Хусрав ва қанизак

Ҳикоят: Гӯянд, ки Хусравро қанизаке буд ва ӯро дӯст доштӣ. Рӯзе вайро дар қилват пеш хонд ва даст бад-ӯ фароз қард. Қанизак аз

¹ қохилӣ – танбалӣ, сустӣ

рӯи густохӣ даст бар рӯи Хусрав зад ва хун аз бинии Хусрав биёмад. Хусрав тира шуду кас фиристоод пеши мӯбад ва гуфт, ки: «Касе кӣ даст бар худойгони худ биёзад, уқубати ӯ чӣ бувад?» Мӯбад ба хона набуд, писари мӯбад гуфт: «Дастан бояд буридан». Ва дар ин сухан андеша накард ва ба шитоб ҳукм кард. Хусрав фармуд, ки дасти канизак бибуридан. Баъд аз он Хусрав пушаймон шуд. Аз фиристоода пурсид, ки ин ҳукм Мӯбад кард ё на? Фиристоода гуфт: «Мӯбад ба хона набуд ва писараш ҳукм кард». Хусрав Мӯбадро бихонд ва бозпурсид. Мӯбад гуфт: «Чуз аз чаҳор кас боқиро даст бояд буридан». Пурсид, ки чаҳор кас кадоманд? Мӯбад гуфт: «Ё канизаке, ки вақти хилват бошад ё девона ё маст ё тифл». Хусрав ба Мӯбад гуфт: «Пас писари ту чаро чунин ҳукм кард, ки дасти канизак ба зулму бедод бурида шуд?» Мӯбад гуфт: «Писарро даст бояд буридан». Хусрав фармуд: «То дасти писари Мӯбад бибуридан ва писари Мӯбад дар он ранҷ бимурд».

Маъмун халифа гуфт: «Дар гуфтор, ки гӯяд, шитоб набояд кардан, то аз гуфта пушаймон нашавад».

Ҳикояти гуфтаи нобино

Ҳикоят: Яке нобиноеро гуфт: «Кошкӣ ман бидонаме, ки туро аз ин нобиноӣ чӣ фоида аст?» Гуфт: «Фоидаи ман он аст, ки рӯи чун ту касеро набоядам дидан».

Ҳикояти Мансур ба рӯзгори Ҳаччоҷ

Ҳикоят: Мансур ба рӯзгори Ҳаччоҷ якеро аз хаворичи араб бигирифт ва пеши худ бар пой кард ва ба масхарагӣ гуфт, ки: «Аз ин лашкари мо бо шумо кӣ сахттар ҳарб кард?» Араб гуфт: «Ман ин муборизон аз рӯй нашиносам, бифармо, то қафоҳо сӯи ман кунанд, то бигӯям». Яъне, ман эшонро ба чуз дар гурехтан надидам. Мансур аз ин ҷавоб хичил гашт. Пас, мардум бояд, ки дар ҳар қор, ки бошад, сабр кунад ва ҳар чӣ гӯяд, ба тааннӣ гӯяд, то хичолат ба вай бознагардад.

Ҳикояти Ҳасани Басрӣ

Ҳикоят: Ҳасани Басрӣ, раҳматуллоҳи алайҳи, марде бузург буд ва сесад касро аз саҳоба дида буд. Рӯзе ба Басра маҷлис медошт. Дар аснои сухан гуфт: «Эй дарего, ки аз суҳбати саҳобаи Расул, саллаллоҳу алайҳи, ба суҳбати шумо афтодам. Ҷавоне бархост ва гуфт: «Эй шайхи ислом! Дареғои ту бештар, ки аз суҳбати саҳоба ба суҳбати мо афтодӣ ё дареғои саҳоба, ки аз суҳбати Расул, саллаллоҳу алайҳи, ба суҳбати ту афтоданд?» Ҳасани Басрӣ аз ин маънӣ хичил шуд.

Бузарҷмеҳр гӯяд: «Дар бадӣ мадуро кардан ва сухани талх

аз нокасон фурӯ хӯрдан аз зиракиву ҷалдии¹ мард бошад. Ва дар Таврот навишта аст, ки: «Марди ҳарис ҳамеша маҳрум аст ва марди шитобанда ҳамеша бар пушаймонист».

Хукамо гуфтаанд, ки андешидан чун тухм аст ва донистан чун рустан ва гуфтор чун шукуфаву кирдор чун бар ўст ва ҳамчунонки фоидаи тухм пайдо омадан бар ўст. Фоида андешидан, кор кардан аст. Шеър:

*Сиголиш бибояд ба ҳар кор ҷуст,
Сухан бе сиголиш наёяд дуруст.
Ба коре, ки тадбир бояд дар ўй,
Нашояд газоф андар ў кард рўй.
Хирадманд бояд, ки тадбири хеш,
Кунад бо дили хеш сад бор беш.*

Боби дувоздахум Дар некӣ ва бадӣ

Пӯшида нест, ки некӣ ба иттифоқи оламиён сутуда ва дар чумлаи адёну шароеъ писандида аст ва ҳама уқало муттафиқанд, ки ба ҳангоми қудрат бар некӣ иқдом бояд намудан, то ба воситаи офоти таъхир фавт нашаваду захираи ухравӣ чуз ба кирдору гуфтори нек ҳосил нагардад. Ва дар каломии маҷид аст: «*Ва аҳсин камо аҳсаналлоҳу илайка*»². Ва ҳам дар хабар аст аз Расул, саллаллоҳу алайҳи: «*Аҳсин қабла ан йафутука-л-иҳсону*». Яъне, некӣ кун, пеш аз он, ки бар ту фавт шаваду натавонӣ кардан.

Аристатолис гӯяд: «Кирдори некӯ ба наздики шукркунанда, тухмест, ки ҳаргиз гум нашавад».

Зинун, ки аз машоҳири ҳукамои Юнон аст, гуфт: «Ҳар кас, ки некӯии хеш аз касе боздошт, ўро душмани хеш гардонид. Ва ҳар кӣ касеро ба бадӣ ёрӣ дод, бар вай ситам кард ва ҳар кӣ забони насиҳат аз касе боздошт, суҳбат аз ў бурида бошад ва ҳар кӣ некии касе аз касе боздошт, манноъи-л-хайр³ ва *базаҳкор* буда бошад ва бузургон гуфтаанд: «Парҳез кардан, бунёди некӣ асту тамаъ кардан, бунёди бадӣ».

Фанохусравро пурсиданд, ки аз некиҳо чӣ дӯсттар дорӣ? Гуфт: «Он, ки гунаҳкоре гуноҳе кунад ва ман ўро афв кунам». «*Ман йаъифа*

¹ ҷалдӣ – чувтиву чолокӣ, хушёрӣ

² Яъне: Ва некӯӣ кун, чунон ки Худо бар ту некӯӣ кардааст (сураи Қасас, ояти 77).

³ манноъ-ил-хайри – манъкунандаи хайр, боздорандаи хубӣ. Таъбири мазкур аз ояти 12-уми сураи Қалам аст.

йаъфуллоҳу ғанҳу»¹.

Шеър:

*Чунон кун, ки чун ёфтӣ дастгоҳ,
Ба омурзиши андар бипӯшиӣ гуноҳ.*

Ҳикояти бахшиши Ҳусайн ибни Алӣ

Ҳикоят: Ҳусайн ибни Алӣ, разияллоҳу анҳу, рӯзе рӯза дошта буду бар хон нишаст. Фуломи матбахе косаи хӯрдани гарм овард ва пой ӯ ба замин даромаду коса бар Ҳусайн рехт. Ҳусайн, разияллоҳу анҳу, ба хашм дар вай нигарид. Фулом гуфт: «*Ва-л-козими-л-гайза*».² Ҳусайн гуфт: «*Хашм фуру хӯрдам*». Фулом гуфт: «*Ва-л-ъофина ғани-н-носи*».³ Ҳусайн гуфт: «*Афв кардам*». Фулом гуфт: «*Валлоҳу йухибб-ул-муҳсинина*».⁴ Ҳусайн гуфт: «*Туро озод кардам*».

Ҳакими Ҳинд гӯяд: «Некӣ кардан, бегонаро ошно гардонад ва душманро дӯст кунад ва бадӣ кардан хилофи ин бошад».

Шеър:

*Ба некӣ шавад чаши равшан туро,
Зи ҳар бад бувад нек чавшан туро.*

Афлотун гӯяд: «Некӣ кардану тавозуъ намудан неъматест, ки ҳеч кас бар вай ҳасад накунад».

Имом Шофей, раҳматуллоҳи алайҳи, гуфт: «Чарбзабонӣ ва некӣ кардан шамшери тезро кунд кунаду шамшери кундро тез кунад ва дар силоҳҳо ҳеч чиз буррандатар аз некӣ нест».

Шеър:

*Зи некӣ ҳама некӣ ояд ба ҷой,
Ба некӣ диҳад низ некӣ Худой.*

Синдбод гӯяд: «Шараф андар тавозуъ асту карам андар тақво ва бузургӣ андар некӣ кардан».

Фанохусрав гӯяд: «Саодати бузург се чиз аст: Аввал – эминӣ аз офатҳо. Дувум – даст ёфтани ба некӣ кардан. Савум – аз бадихо дур будан».

Ҳукамо гуфтаанд: «Пайвастагиву суҳбат миёни мардуми нек чун чоми заррин бувад, ки дер шиканаду зуд нек гардад ва пайвастагиву суҳбати бадон чун чоми сафолин бувад, ки зуд бишканаду ҳаргиз нек нашавад».

Бузарҷмеҳр гӯяд: «Бо бадон зиндагонӣ кардан, дурӣ кардан аст аз саломат ва бо некон суҳбат кардан, пайванди зиндагонист».

¹ Яъне: Касе, ки аз нафаре бигзарад, Худованд аз ӯ дармегузарад.

² Яъне: Хашми худро фурубарандагонанд (сураи Оли Имрон, ояти 134).

³ Яъне: Аз мардум даргузарандагон (сураи Оли Имрон, ояти 134).

⁴ Яъне: Худо некӯкоронро дӯст медорад (сураи Оли Имрон, ояти 134).

Шеър:

*Бад бувад рои ҳамнишини бадон,
Ки бадонро бувад ниҳоди дадон.
Ба хирадманд бар гумоне нек,
Набувад ҳамнишини бехираддон.*

* * *

*Некӣ гузину ҷуду сахо кун ба ҷои халқ,
Акнун, ки амру наҳй равон аст мар туро,
Зеро, ки вақт бошад, ки-т орзу кунад,
То некӣ кунӣ, нарасад даст мар туро.*

Уламо гуфтаанд: «Нек будан мояи некбахтӣ аст. Ва кӯш, то некбахт шавӣ ва неконро дӯст доштан сирати парҳезгорон аст ва кӯш, то парҳезгор бошӣ ва аз бадӣ дур бош, ки бадӣ ҳамчун оташ пинҳон бошаду ногоҳ рӯзе сар бизанад».

*Бадӣ ҳамчу отаи бувад дар ниҳон,
Ки пайдо кунад хештан ногаҳон.*

* * *

*Ба шаб ар бад кунӣ зери замин,
Бозбинӣ ба рӯз бар кӯҳон (?).*

Ва он кас, ки ту бо вай некӣ кунӣ, агар ошно бувад, дӯст гардаду агар дӯст бувад, ба масобати банда шавад ва агар бегона бувад, бошад, ки туро рӯзе ба кор ояд ва мукофоти он некӯӣ ба ту расонад ва агар касе бувад, ки туро ба кор наёяд, ту боре аз савоби некӯкорон бознамонӣ.

Шеър:

*Яке панди хуб омад аз ҳиндувон,
Бар он хустувонанд¹, нохустувон.
Бикун некӣ, он гаҳ бияфкан ба роҳ,
Намояндаи роҳ аз ин беҳ махон.
Ба арзониёну на арзониён,
Дирам чун бибахшӣ, надорад зиён.*

Амирулмуъминин Алӣ, каррамаллоҳу вачҳаҳу, гуфтааст:

*Изо ҳаббака раёҳука фағтанимҳо,
Фаинна ликулли ӯсифатин сукуну.
Ва ло тағфал ӯани-л-иҳсони фиҳо,
Фало тадри-с-сукуна мато йакуну.*

Яъне, чун бод бичаҳад ба ғанимат дор, ки агарчи бод сахт вазад, сокин шавад ва дар некӣ кардан тағофул макун, ки надонӣ сукуни бод кай бошад.

Маънӣ он мехоҳад, ки чун дастрас ёфтӣ ба некӣ кардан, тағофул

¹ хустувонанд – муътариф ва икроровардагонанд

макун, ки вақт ояд, ки ту хоҳӣ, ки некӣ кунӣ, дастрас набошад.

Ҳикояти Мӯсо ва Сомирӣ

Ҳикоят: Он гоҳ, ки Мӯсо, алайҳиссалом, аз Тури Сино бозомад ва Сомирӣ гӯсолае заррин карда буд ва қавми Мӯсо бад-он бериш шуд. Мӯсо, алайҳиссалом, оташ фармуд кардану гӯсоларо бигудохту бисӯхт ва Сомиро талаб карданд ба чид(д)¹ ва наёфтанд. Баъд аз чихил рӯз ёфт шуду назди Мӯсо оварданд ва чун ӯро бидид, гуфт: «Эй Сомирӣ, кучо будӣ?» Гуфт: «Ё Расулаллоҳ! Аз паси як то нон пинҳон будам». Мӯсо, алайҳиссалом, гуфт: «Ба чӣ маънӣ?» Сомирӣ гуфт: «Ҳар рӯз як то нон ба дарвеш меодам, то Худои таоло маро аз ту нигоҳ меошт, имрӯз надодам, лочарам, дарафтадам».

Бузарҷмеҳр гӯяд: «Забони мардумро аз баду зам(м)² ба мадх натавон овардан ва кароҳияти хеш аз дили мардум ба сухани хуш натавон бурдан, магар ба некӯӣ битавон ниҳодан».

Ҳикояти Имом Аъмаш ва Қозӣ Абӯюсуф

Ҳикоят: Имом Аъмаш дар масҷид нишаста буд. Қозӣ Абӯюсуф бигузашт. Аъмаш гуфт: «Худои таоло исломро аз ин золим раҳӣ диҳод!». Пас, Қозӣ Абӯюсуфро аз ин хабар доданд ва он шаб Аъмашро понсад дирам ва дасте чома фиристод. Дигар рӯз Қозӣ Абӯюсуф бар дари масҷид мегузашт, Имом Аъмаш гуфт: «Худои таоло амсоли ин муктадои дин дар ислом бисёр гардонд! Ин ростгуфтори ҳаққирдор». Ва шогирдони Аъмаш ба якдигар нигариданд. Аъмаш гуфт: «Маломат макунед, ки дӣ чунон гуфтаму имрӯз чунин, ки вай дӯш аз баҳри ман понсад дираму дасте чома фиристод ва мардум бандаи эҳсон аст, ки гуфтаанд: *«ал-Ҳурру ʿабд-ул-бирри»*. Яъне, озод бандаи некист.

Нӯшервони одил гуфтааст: «Чаҳор чиз пайваста ба қор бояд доштан: Некӣ кардан, дӯст андӯхтан, бар халқ бахшудан, бурдборӣ кардан».

Амирулмуъминин Алӣ, қарамаллоҳу вачҷаҳу, гуфтааст: *«ал-Иҳсону йақтаъ-ул-лисона»*. Яъне, некӣ кардан забони мард бибуррад. Ва ҳукамо гуфтаанд, ки ҳар кӣ бадкорӣ худ бидонад, ӯ некӯқирдор аст ва худро некӯқирдор шиносад, ӯ бадқор аст. Ва Расул, саллаллоҳу алайҳи, фармудааст: *«Ман йазраъу хайран йаҳсуду рағбатан ва ман йазраъу шарран йаҳсуду надоматан»*. Яъне, ҳар кӣ некӣ қорад, рағбат даравад ва ҳар кӣ бадӣ қорад, пушаймонӣ даравад. Ва доноён гуфтаанд: «Он қас, ки некии хеш ба бадии дигаре чӯяд, ӯ ба некӣ

¹ чид(д) – чиддият

² зам(м) – маломат, сарзаниш

арзонӣ набувад ва он кас, ки ба некӣ ҷуз ба ҳештан написандад, доим дар бало бувад». Ва ҳаким Батлимус гӯяд: «Чун ба ҷои касе некӣ кунӣ, бояд, ки миннат наниҳиву ифтихор накунӣ ва то тавонӣ бад масиголу пайваста некӣ кунӣ, ки шарафи некӯкирдорӣ он бас аст, ки ҳаргиз пушаймон нашавад ва на аз кас маломат ёбад ва муктазои доду инсоф он аст, ки чун касе ба хидмати ту некӣ кунад, ки сипосдорӣ намой ва ба анвоъ мукофот кунӣ.

Шеър:

*Ту донӣ, ки мардум, ки некӣ кунад,
Кунад, то мукофоти он барчинад.
Мукофотҳо чанд гуна бувад,
Яке он, ки корад, ҳамон бидравад.*

Боби сездахум

Дар хӯи неку бад

Аз Расул, саллаллоҳу алайҳи, пурсиданд: «*Аййулмуъминина афзалухум?*» Яъне, аз муъминон кӣ фозилтар? Расул, саллаллоҳу алайҳи, фармуд: «*Аҳсанухум хулуқан*». Яъне, он кас, ки ӯ хушхӯтар аст. Ва ҳам ӯ фармуд: «*Аввалу мо йузаъу фи-л-мизони ал-хулуқ-ул-ҳасану*». Яъне, нахустин чизе, ки дар тарозу ниҳанд рӯзи қиёмат, хӯи хуш бошад.

Шеър:

*Хирадманд гӯяд, ки бунёди хӯи,
Зи шарм асту дониши ниғаҳбони ӯй.
Накӯдостон он, ки хусрав бизад,
Гаронбор бар ҷонвар хӯи бад.
Биҳишт он касеро, ки ӯ некхӯст,
Ки дониستاني хайри мардум бад-ӯст.
Ҳама чизҳоро писандад хирад,
Магар нохирадмандиву хӯи бад.*

Бузарчмехр гӯяд, ки ҳеч нажоде чун хӯи хуш несту ҳеч донише чун пешандешӣ нест ва ҳеч парҳезгорӣ чун беозорӣ нест.

Ҳикояти Абӯҳанифа ва марди ҷухуд

Ҳикоят: Аз ҷумлаи хӯи хуши Имоми Аъзам Абӯҳанифа, раҳматуллоҳи алайҳи, яке он буд, ки ўро бар марде ҷухуд даине буд, вакили Имоми Аъзам мутолаба кард. Ҷухуд се рӯз муҳлат хосту ба сафар шуд ва ба муддати як сол бозомад. Вакил аз Имоми Аъзам пурсид, ки шояд, ки бар ҷухуд тақозо кунам? Фармуд, ки на, аз роҳ омадааст. Як ҳафта сабр кун. Вакил баъд аз як ҳафта мутолаба кард.

Чухуд дигарбора мухлат хосту ба сафар рафт. Муддати як сол ғоиб шуд. Панҷ сол, ҳамчунин, мухлат мехосту дафъ-ул-вақт¹ мекард. Пас, соли панҷум чун бозомад. Абӯҳанифа, раҳматуллоҳи алайҳи, ўро албатта наранҷонид ва аз ғояти хушхўй сабру мадоро мекард. Чухуд ба хидмати вай омад ва мусалмон шуду гуфт: «Дар дине бибояд даромадан, ки чун ту касе дар вай бошад».

Ва араб масал задааст: «*Ман ҳасуна хулқуҳу ва латуфа нутқуҳу асбадаҳу йавмуҳу ва саввадаҳу қавмуҳу*». Яъне, он касро, ки хўи ў некўст ва гуфтори ў латиф, рўзгор ўро мусоидат кунад ва қавми ў ўро меҳтар кунад.

Қоран гўяд: «Бикўш, то хўи некў ва дониш зиёдат кунӣ, ки он кас, ки хушхўй набувад, аз ў эмин натавон будан».

Ҳакими Ҳинд гўяд, ки мардуми бадхўй ҳамеша дар дилтангӣ бошад аз гуфтору кирдори хеш ва бо мардуми бадхўй суҳбат доштан, тани хешро зиён кардану ранҷ расонидан бошад.

Шеър:

*Зи гуфтору кирдору аз хўи зишт,
Касе надравад хуб, чун зишт кишт.*

Бузарҷмеҳр гўяд: «Хўи некўст, ки ободонии ҷаҳон андар вай аст ва ёфтани ҷаҳон аз вай аст». Ҳиндувон гўяд: «Он, ки панҷ хўй бо хештан дорад, ўро ба ҳама ҳунархо сутуда донанд: Яке – хўи хуш. Дувум – хурсандӣ. Савум – шикебой. Чаҳорум – чарбсуханӣ. Панҷум – камзорӣ».

Афлотун гўяд: «Бадтарини мардум он бувад, ки ў хўи бадро кор кунад ва анбози² хеш дорад».

Шеър:

*Беҳин мардумон мардуми некхўст,
Батар он, ки хўи бад анбози ўст.*

Ҳикояти Маъруфи Кархӣ

Ҳикоят: Аз хўи неки Маъруфи Кархӣ он буд, ки вақте ба канори обе расид, хост, ки вузӯ кунад, мусҳафе бо ҳам дошт, бинҳоду ба вузӯ машғул шуд. Зане биёмаду мусҳаф бидуздид. Маъруф бар асари ў бирафт ва он зан азим битарсид. Маъруф гуфт: «Матарс, ки туро аз ман боке нест, чизе мепурсам аз ту». Гуфт: «Чӣ мепурсӣ?» Маъруф гуфт: «Қуръон донӣ хондан, то мусҳаф ба ту бахшам?» Зан гуфт: «На». Пас гуфт: «Мусҳаф кучо барӣ?» Гуфт: «Бибараму ба пораҳои карбос бифурўшам ва пирохане дўзам». Маъруф ўро гуфт: «Мусҳаф

¹ дафъ-ул-вақт – вақтгузаронӣ, кореро ба вақти дигар андохтан

² анбоз – ҳамроҳ

ба ман деҳ, пирохан аз ман бистон». Мусҳаф бистаду пирохани хеш бад-ӯ дод.

Румиён гуфтаанд, ки ҳар чизеро бунёдест ва бунёди хӯи некӯ шарм асту посбони ӯ дониш аст ва бунёди хӯи бад адами илтифоти насихат асту ҳазён¹ гуфтан.

Бузарчмехр гуфтааст: «Чанд хӯй аст, ки аз одати доноён аст: Яке он, ки сухан чуз он нагӯяд, ки суди ӯ ва аз они мардум андар он бувад ва аз он сухан бигурезад, ки аз ӯ зиён хоҳад буд ва дигар чун коре кунад, фарҷоми он бингараду фоидаи он бидонад, ки чист ва дигар чангу пайкорро бар оштӣ нагузинад.

Шеър:

*Чу аз ошtii шодii ояд ба чанг,
Хирадманд ҳаргиз накӯшад ба чанг.*

Ҳам Бузарчмехр гӯяд: «Аз ҷумлаи бадхӯй яке он аст, ки ба хӯи бад кор ба зиён орад ва пиндорад, ки некӯ ҳамекунанд ва дигар аз он чи бар вай бигзарад, ибрат нагирад ва дигар ҳамвора айби мардум ҷӯяд».

Шеър:

*Батар душмане мардро хӯи бад,
К-аз ӯ ҷон ба ранҷ ояду колбад.*

Ва гуфтаанд: «Ду хӯй аз нодонист: Яке он, ки сими хеш ба вом ба касе диҳад, ки аз ӯ ба хоҳиш бознатавонад ситадан. Ва дигар он, ки рози хеш ба касе гӯяду боз шафоат кунад, ки ин роз бо касе магӯй».

Ҳукамо гуфтаанд: «Зан он бадтар, ки хӯи мард гирад ва мард он бадтар, ки хӯи занон дорад».

Шеър:

*Батар марде он, к-ӯ ба хӯи занон
Барояд, пас он гаҳ бимонад ҷунон.
Хирадманд гӯяд, ки зан он батар,
Ки ӯ мардхӯ бошаду мардфар.
Бас аст ин шараф хӯи покизаро,
Ки монад зани хуб дӯшизаро.*

Боби чаҳордахум

Дар нухуфта доштани розҳо

Шак нест, ки нухуфтани роз асле азим аст ва дар ҷумла аҳволу умур сутуда аст. Ва аз ин ҷост, ки Расул, саллаллоҳу алайҳи, фармудааст: «Ман катама сирраҳу малика амраҳу». Яъне, ҳар кас, ки сирри худ пинҳон дорад, корҳои худро малки² худ гардонад. Ва мурод аз ин ҳадис он бошад, ки ҳар кӣ сирри худ нигоҳ дорад, ба муроду

¹ ҳазён – беҳуда

² милк – дорой; он чи дар тасарруфи инсон бошад

орзуҳои хеш бирасад. Аз он чиҳат, ки аодӣ бар асрору муродоти ӯ вукуф ёбанд ва дафъи он натавонад кардан.

Афлотун гӯяд: «Дилҳо чоӣ нигоҳ доштани пинҳон кардани розҳост, лабҳо қуфлҳо ва забонҳо калидҳои он қуфлҳост. Нигоҳ доред ҳар касе калиди рози хеш».

Бузарҷмеҳр гӯяд: «Роз ба се кас нашоҷад гуфтан, ки он аз дониш набувад: Яке – бо марди аҳмақ содадил. Дувум – марди бисёрғӯӣ. Савум – бо марди бисёрдӯст».

Шеър:

*Касе, к-ӯ бараҳна кунад рози дӯст,
Раво бошад ар бардаронӣ-и нӯст.*

Ва араб масал задаст: «Қалб-ул-аҳмақи фӣ фамиҳи ва лисон-ул-оқили фӣ қалбиҳи». Яъне, дили аҳмақ дар даҳон(-и ӯ) аст ва забони оқил дар дил(-и ӯ) аст. Ва Ардашер гӯяд: «Ҳар кӣ рози хеш нигоҳ дорад, пой бар гардани душман чун ниҳад». Ва араб гуфтааст: «Ман кашафа сирраҳу ҳатака ситраҳу». Яъне, ҳар кас, ки рози хеш ошкор кунад, пардаи ӯ дарида шавад.

Шеър:

*Гушояндаи розҳои ниҳон,
Саранҷом расво шавад дар қаҳон.*

Нӯшервони одил гуфтааст: «Маликон, ки пирӯзӣ ёфтанд, ба пешбиниву тадбир ёфтанд ва тадбир андар нигоҳ доштани роз донистанд».

Хурмус гӯяд: «Агар хоҳӣ, ки аз рози хеш душманро хабар надиҳӣ, аз ояндаву шаванда нигоҳ дор, ки дар он аз ду навъ фоида аст: Аввал – он ки агар ба савоб бувад, ба коми дил бирасад ва агар хато бувад аз маломат дур бошад. Ва араб масал задаст: «Кулуб-ул-аҳрори қубур-ул-асрори». Яъне, дилҳои озодагон гӯрҳои сирҳост.

Ҳикояти Хоқон ва малики Ҳинд

Ҳикоят: Гӯянд, ки рӯзе Хоқон ва малики Ҳинд дар маҷлиси унс нишаста буданд. Хоқон гуфт: «Дур бод он андеша, ки дили моро табоҳ кунад». Малики Ҳинд гуфт: «Дур бод он андеша, ки агар замир ошкоро шавад, шарм бояд доштан».

Синдбоди ҳаким гӯяд, ки аз ду кас роз нигоҳ набояд доштан: Яке – бар ҳакими доно. Дувум – бар дӯсти меҳрубон.

Фикровус гӯяд: «Касе, ки рози ту бардораду бар дили хеш ниҳад, ӯро сабук набояд доштан, чӣ сабуксор¹ он бувад, ки рози хеш бо касе гӯяд, зеро чун хештан нигоҳ натавонад доштан, дигаре чун нигоҳ

¹ сабуксор – сабукмағз, беандеша, камақл

дорад, ғояти аблаҳӣ бошад».

Шеър:

*Зи ман рози хеш ар надорӣ нигоҳ,
Нигоҳ доштан розат аз ман махоҳ.*

Румиён гуфтаанд: «Рози хеш бо ҳар кас гуфтан, сабуксориву нодонии мард бошад».

Ҳакимеро пурсиданд, ки чӣ беҳ кардаву чӣ беҳ нокарда? Гуфт: «Ростӣ карда беҳу ҷанг нокарда беҳ ва бадӣ боздошта беҳу роз нигоҳдошта беҳ».

Шеър:

*Чу дар дил нагунҷад-т рози касон,
Кучо гунҷад андар дили дигарон.
Сухан, к-ӯ зи сиву ду дандон бичаст,
Басе дар ду гӯшу дил андар нишаст.
Набойд дигарбора зӣ мардумон,
Сухан, к-аз даҳан ҷасту тир аз камон.*

Бузургон гуфтаанд: «Ҳар сирре, ки аз миёни ду кас берун омад, ба зарурат пароканда шавад». Маънӣ он аст, ки рози хеш бо кас нашояд гуфтан, хосса, бо занон ва ба ҳама ҳол аз занон беҳтар бояд нигоҳ доштан.

Ҳикояти Ҳачҷочӣ Юсуф ва ҳоҷибаш¹

Ҳикоят: Ҳачҷоч ибни Юсуфро ҳоҷибе буд аз қадимулахду дерина ва ба шаб бо вай мунодимат ҳамекардӣ. Ба шабе дар аснои сухан Ҳачҷоч гуфт: «Бо занон роз нашояд гуфт». Ҳоҷиб гуфт: «На ба ҳама занон, ки маро зане ҳаст, ки роз бо вай махфӣ монад». Ҳачҷоч хозинро² бихонд ва фармуд, то ҳазор динор биёвард ва мӯҳр барниҳоду ба ҳоҷиб доду гуфт: «Ин зар ба ту бахшидам, валекин ба мӯҳри ман бошад ва ба хона бигӯ, ки ин зар аз хизона дуздидаам ва аз баҳри ту овардаам, то ба маслиҳати худ сарф кунӣ». Ҳоҷиб зар бистаду ба хона бурд ва ба зан доду гуфт: «Ин зар аз хизонаи малик дуздидаам ва аз баҳри ту овардам». Ва баъд аз муддате Ҳачҷоч ҳоҷибро канизаке бахшид. Ҳоҷиб ба хона фиристоду баъд аз он шаб ба хона рафт. Зан гуфт: «Ин канизак чист?» Гуфт: «Малик бахшидааст». Зан гуфт: «Агар дилхушии ман металабӣ, ин канизакро бифурӯш». Ҳоҷиб гуфт: «Канизаке, ки малик бахшида бошад, чун шояд фурӯхтан?» Зан хомӯш шуд, то рӯзи дигар, ки шаб даромаду баъзе бигузашт, он гаҳ бархосту ба дари саройи Ҳачҷоч рафт ва аз пардадор роҳ хосту гуфт: «Бигӯ, ки зани фалон ҳоҷиб омадааст». Чун дастурӣ ёфт, даршуду

¹ ҳоҷиб – дарбон, пардадор

² хозин – хазинадор

салом дод. Ва баъд аз тамҳид хидмат арза дошт, ки чандин сол аст, ки шавҳари ман маро ба неъматӣ ту парварда аст. Акнун вайро бадбахтӣ намегузорад, ки ҳурмату амонати хидмати ту ниғаҳ дорад ва ман аз Худои таоло метарсам ва аз мулозама меандешам ва кисаи зар берун оварду гуфт: «Ин зар шавҳари ман аз хизонаи ту дуздидааст ва аз барои ман оварда ва ман раво надоштам, ки харч кунам, ҳамчунон ба мӯҳри ту бозовардам». Ҳаҷҷоҷ гуфт: «Худои таоло туро хайр диҳод ва чазо ба некӣ кунод. Эй зани нек, эй муътамади мастура!»¹ Пас, чун берун рафт, Ҳаҷҷоҷ ба талаби хоҷиб фиристод ва чун хоҷиб биёмад, кисаи зар пеши ӯ ниҳоду гуфт: «Ин зар зани роздори ту овард, агар аз ҳақиқати кор огоҳ набудаме, зан ончунон карда буд, ки кӯдакони маҳалла ба сари вай бозӣ кардандӣ».

Шеър:

*Мабод эч кас, к-ӯ бигӯяд ниҳон,
Або² зан, ки расво шавад дар чаҳон.*

Ва Афлотун гӯяд: «Ҳар чизеро, ки ниғаҳбон бештар бувад, ӯ муҳкамтар бувад, магар роз, ки ҳар чи ниғаҳбони роз бештар бувад, роз ошқортар шавад».

Шеър:

*Шунидам, ки чизе бувад устувор,
Ки ӯро ниғаҳбон бувад бешумор.
Магар роз, к-он гоҳ пинҳон бувад,
Ки ӯро яке тан ниғаҳбон бувад.*

Ардашер гӯяд: «Забон буридан, бештар аз роз бозгуфтан».

Шеър:

*Агар роз хоҳӣ, ки пинҳон бувад,
Чунон кун, ки тадбир бо ҷон бувад.
Чу алмос, к-оҳан бибуррад ҳаме,
Сухан низ дилро бидаррад ҳаме.
Забонро бидоред ҳар ҷой суст,
Ки то розатон кас надонад дуруст.*

Фанохусрав гӯяд: «Ҳар кӣ рози хештан нигоҳ надорад, ба тадбири хеш хуррам набошад ва бар душман чирагӣ наёбад ва сир(р) бо аҳл набояд гуфтан, ки бо ноаҳли худ нагӯянд».

Шеър:

*Касе, к-оварад рози дилро падид,
Зи гетӣ ба кома³ нахоҳад расид.*

¹ мастура – худпӯшида, боҳаё

² або – бо

³ кома – мақсад, мурод

*Нухуфтан сазад розро ҷовидон,
Ба ҷонбоз бояд-ш бастан ба ҷон.
Або дӯсту душман набояд гушод, (?)
Ба фарзанд мӯбад чунин кард ёд.
Шаманро¹ набинӣ чӣ гӯяд, шаман:
Магӯ роз бо як тан аз анҷуман.*

Боби понздаҳум

Дар дунёву хирси дунё ва оз²

Ба зарурат маълум шудааст, ки умри азиз агарчи дароз кашад, охир ба ниҳоят анҷомад ва зиндагонӣ агарчи пойдор бувад, оқибат ба фано адо кунад ва ҳосили қасрати амволу захорифи³ дунё ҷуз надомату пушаймонӣ набувад ва ҳиммате, ки ба кулӣ масруфи ин ҷаҳон гашта бошад, натиҷаи он ҷуз ҳамму⁴ ҳузн набошад. Ва аз ин ҷост, ки Расул, саллаллоҳу алайҳи, фармудааст: «*ар-Рағбату фи-д-дунё таксур-ул-ҳамма ва-л-ҳузна*». Яъне, рағбат қардан дар дунё, ғаму андӯхро бисёр гардонад, чӣ аз ҳутоми мумавваҳи⁵ дунё он тавон бо худ бурдан, ки дар ин ҷаҳон оварда бошад.

Шеър:

*Бараҳна будӣ, к-омадӣ дар ҷаҳон,
Набуд бо ту чиз ошкору ниҳон.
Чунон, к-омадӣ, ҳамчунон бигзарӣ,
Хуру нӯшиши афзун туро бар сарӣ.
Хирадманд гӯяд, ки ҳаст ин ҷаҳон,
Яке пул бари роҳу мо ҳамраҳон.*

Ҳикояти малик Манучеҳр ва Афросиёб

Ҳикоят: Малик Манучеҳр он гоҳ, ки дар Табаристон буд ва Афросиёб ўро ҳисор⁶ меод, баъд аз он сулҳ қарданд. Пас, аз баҳри лашкари хеш хутба қард ва аснои хутба гуфт, ки обову аҷдоди мо гузаштанду ҷаҳонро ба мо гузоштанд ва моро чора нест ва аз паи эшон бибояд рафтанд, ки эшон моро ҳамчунонанд, ки бех мар дарахтрову мо эшонро чунонем, ки шох мар дарахтро, ки чун бехро қаль⁷ кунанд, пайдост, ки шохро аз паси ў чӣ қадар пойдорӣ бувад. Моро низ,

¹ шаман – бутпараст

² оз – тангчашмӣ, ҳирс, тамаъ, орзуо хоҳиши зиёд

³ захориф – зебоиҳо, ороишот, чизи зоҳиран ораста

⁴ ҳам(м) – андӯх, ғам, ғусса

⁵ ҳутоми мумавваҳ – чизу чораи беарзиш, чизи беқадр

⁶ ҳисор – ихота қардан, муҳосира қардан, печонида гирифтанд

⁷ қаль – решақан қардан, аз бех барқандан

ҳароина, аз паи эшон бибояд рафтан, ки ин сафаргоҳесту мардум бор баста ва ба сафар ҳамераванду ҳарчи бо эшон аст, ҳама ориятист ва орият ҳама ба эдар¹ бибояд гузоштан.

Хукамои Юнон гуфтаанд: «Чаҳон ба гуле шукуфта монад, ки андар миёни ӯ море хуфта бувад ва ба шакар монад, ки миёни ӯ сабир² бувад ва ба дарёи пургавҳар монад, ки баҳре³ аз ӯ тавонгар шаванду баъзе дарвеш монанд».

Шеър:

*Касе, к-андар андӯҳи гетӣ фитод,
Матиндор гар шод бинӣ-и, шод.*

Афлотун гуфтааст: «Оз андар хӯришҳо омехта аст, нигар, то бисёр нахӯрӣ, то оз андар тани ту напароканад, ки чун парканда шавад, бо чон барояд».

Шеър:

*Чаҳон оби шӯр аст чун бингарӣ,
Фузун ташинай гарчи бешаи хурӣ.*

Батлимус гуфтааст, ки чирагии⁴ оз бадтар аз чирагии душман аст, ки чун душман чира шавад, аз вай битавон гурехтан ва ҳам зинҳор хоستانу ҳам ба мол дафъ кардан, аммо оз чун чира шавад, аз ӯ натавон гурехтан ва ҳарчанд зинҳор хоҳанд, далертар шаваду ҳарчанд мол бибахшанд, бештар хоҳад ва барнагардад, то ҳалок накунад.

Шеър:

*Зи душман ба динору бо зинҳор
Бирастан тавон, озро нест чор.*

Бинямус гӯяд, ки ин чаҳон подшоҳест, ки бар кас набахшояду бо кас дӯстӣ накунад ва агар ситоиши ӯ кунӣ, сипос надорад ва агар накӯиш кунӣ, бок надорад ва бидихад, беҳаққеву бозситояд, бегуноҳе.

Шеър:

*Напояд чаҳон бар ту в-ар поядӣ,
Аз ӯ ҳар бадӣ, к-оядӣ, шоядӣ.
Чунин омаду ту нахоҳӣ чунин,
Басанда наӣ бо Чаҳонофарин.
Нагардад ба коми ту ҳаргиз равиш,
Равиш дигару ту ба дигар маниш.*

Фикровус гӯяд: «Агарчи солиён бисёр бимонему дунё ободон, охири кор марг танро вайрон кунад ва агар ҳазор сол ӯро чӯйем,

¹ эдар – ин чо

² сабир – гиёҳе талх бо баргҳои дароз (алоя)

³ баҳре – баъзе, қисме

⁴ чирагӣ – ғалаба, мусаллат

дарнаёбем ва аз ӯ баҳраманд нашавему оқибат ба ҷой бигзошта шавад, ки он чи мо оби зулол пиндорем, шӯристон аст».

Шеър:

*Ба даст андарун таширо хоки шур,
Намояд чу об ин дурафишандаҳур.
Агар баршиштобад бад-ӯ обҷӯй,
Наёбад бад-ӯ об, чун оби ҷӯй.
На мушк аст ҳар чи сиёҳӣ намуд,
Сиёҳӣ намояд ҳамон низ дуд.
На ҳар-ч ояд андар дили мо гумон,
Бар он гуна гардиш кунад осмон.*

Афлотун гӯяд: «Чаҳор чиз мардро ба чаҳор чиз расонад: Сабр – бад-он чи дӯст дорад. Кӯшиш – бад-он чи ҷӯяд. Зӯҳд – бад-он чи парҳезад. Хурсандӣ – бад-он чи тавонгар шавад».

Шеър:

*Ҳар кӣ дил кард бо чаҳон хурсанд,
Дилаш аз ранҷи ӯ наҷӯшидааст.
Гарчи дасташ тижист, Қорун аст,
В-арчи бошад бараҳна, пӯшидааст.*

Чиниён гӯянд: «Он чи дар чаҳон наёвардаӣ, гӯш мадор, ки берун барӣ ва ҳар чи аз ин чаҳон низ ба даст овардаӣ, на они ту хоҳад буд, ба ҷой бояд гузошт».

Шеър:

*Ҳар он чиз, к-андар чаҳон н-оварӣ,
Чаро гӯш дорӣ, ки берун барӣ.
Ҳама чизи ту ҳаст чизи қасон,
Чу берун равӣ, бо зи эшон расон.*

Ҳаким гӯяд: «Чун ниёзманд ба хурсандӣ тавонгар шавад, ӯ тавонгартар аз тавонгар бувад ва тавонгаре, ки озманд бувад, дарвештар аз дарвеш бувад». Ва гуфтаанд: «ад-Дунё ло тасфу лишорибин ва ло тафо бисоҳибин». Яъне, ин чаҳон гуворандаву пок нашавад ҳеч хӯрандари, вафо накунад ҳеч ҷӯяндари.

Афлотун гӯяд: «Дунё дарёст ва гузаштан аз ӯ мухотара¹ ва будан андар вай бо бим аст ва чаҳонро вафо набуваду ваъдаи ӯро умед набувад, тавонгарро дарвеш кунаду дарвешро тавонгар гардонад».

Ҳикояти Сукрот ва узлат гирифтаниш²

Ҳикоят: Сукроти ҳаким аз мардум узлат гирифта буд ва ҷои хеш дар ғоре сохта. Ва андар он рӯзгор малики он ноҳият бемор шуд ва

¹ мухотара – хатарнок, бимнок

² узлат гирифтаниш – гӯшанишинӣ кардан, хилватгузинӣ кардан

ин маликро вазире буд, ки шогирди Сукрот буд. Касеро ба рисолат ба талаби Сукрот фиристод, то биёяду маликро муолича кунад. Сукрот ичобат накард ва расул бозомад. Малик вазирро фиристод. Вазир чун биёмад, Сукротро дар он ғор дид, пӯшиши хеш аз ҳашиш¹ карда ва пореае гиёҳ пеш нихода, то бад-он рӯзаи худ бигшояд. Вазир пайгоми малик ба Сукрот расонид ва Сукрот ҳар суханеро ба ҳуччат ҷавоб меод. Вазир гуфт: «Ба ҳуччат машғул машав! Ичобат кун, ки маликро муолича кунӣ». Сукрот гуфт: «Ман хидмати маликони шумо надонам кардан». Вазир гуфт: «Агар ту хидмати малики мо тавонистӣ кардан, туро гиёҳ набоястӣ хӯрдан». Сукрот гуфт: «Агар ту гиёҳ тавонистӣ хӯрдан, туро хидмати чун ту махлуке набоястӣ кардан».

Шеър:

*Раҳӣ, к-аз Худованд шуд бениёз,
Худовандиш вай надорӣ ту боз.
Ба ҷои меҳ² аст аз миёни меҳон,
Касе, к-ӯ бипӯшад ниёз аз ҷаҳон.*

Ва аз ин ҷост, ки гуфтааст Расул, саллаллоҳу алайҳи, «*ал-Қаноъату молун ло ӣанфаду*». Яъне, хурсандӣ молест, ки сипарӣ нашавад.

Шеър:

*Чӣ динору чӣ санг зери замӣ,
Ҳар он гаҳ, к-аз ӯ н-оядат хуррамӣ.*

Мурод он аст, ки мол он гаҳ некӯст, ки аз вай осоиши дунёву захираи охират тавон ҳосил кардан ва агар бар хилофи ин бувад, вучуду адами ӯ яксон аст.

Бузургон гуфтаанд: «Бадбахтии мардум ба оз андар аст, ҳамчунон ки гоз³ зарро пора кунад, оз дили озмандро пора кунад, ки умри мардум андар озмандӣ бикоҳаду оз нақоҳад. Бидон, ки бузургон, ки зоти хеш аз лаззоти дунё дур доштанд ва зинати ӯро ҷумла ба ӯшое ниҳоданд, ҳама бар ҷамъи амволи дунё қодир буданд, баъзе аҳли фазлу баъзе асҳоби амлок ва баъзе мулуку абнои мулк буданд, на аз аҷз буд ва на аз аблахӣ, балки ба дидаи тавфиқ фанои дунёро бақои охират шинохтанд ва дил аз фонӣ бибуриданду дар боқӣ пайвастанд, ки ба рӯзгору гардиши фалак таъвил нанамуданд ва донистанд, ки бар гардиши рӯзгор эътимод нест».

Шеър:

¹ ҳашиш – гиёҳи хушк, алаф, хас

² меҳ – бузург, бузургвор

³ гоз – абзоре қайчимононд, ки ба он варақаҳои оҳанӣ, баҳусус тилло ва нуқраро мебуранд.

*Шод будаст аз ин ҷаҳон ҳаргиз
Ҳеч кас, то ту низ бошӣ шод.
Дод дидаст аз ӯ ба ҳеч сабаб
Ҳеч фарзона, то ту бинӣ дод.*

Батлимус гӯяд: «Озманд ҳамеша дарвеш бувад, агар ҳама дунё ба масал ӯро бувад ва хирадманд тавоно бувад ва агар аз амволи дунё ӯро ҳеч набувад. Ва озро ба худ роҳ набояд додан, то бениёз шавад».

Шеър:

*Чу заҳре, ки орад ба тан дар гудоз,
Хирадро бад-он гуна бигдозад оз.*

Расул, саллаллоху алайҳи, фармудааст: «Йуҳриму ибну одама ва йушибу фиҳи иснони: ал-Ҳирсу ʿала-л-моли ва-л-ҳирсу ʿала-л-ʿумри». Яъне, одамӣ пир шаваду ду чиз аз ӯ ҷавон бимонад: Ҳирс бар мол ва хирс бар зиндагонӣ.

Ҳакимеро пурсиданд, ки гетӣ ба чӣ монад? Гуфт: «Ба хобе, ки хуфта бинад, чун бедор шавад, ҳеч наёбад». Ва масал задаанд, ки ин ҷаҳон чун сояи абр асту чун хоби хуфтагон. Чунонки амирулмуъминин Алӣ, разияллоху анҳу, фармудааст:

Шеър:

*Иннама-д-дунё казиллин зоилин,
Ав казайфин бота лайлан фартаҳал.*

*Ав канавмин қад раоҳу ноиман,
Фаизо мо заҳаба-н-навму батал.*

Яъне, дунё чун сояи гузаранда аст ё чун меҳмоне, ки як шаб бихусбаду биравад ё чун хуфтае, ки хоб бинад, чун бедор шавад, ҳеч наёбад.

Доноён гуфтаанд, ки мардум кӯшиш ҳамекунанд ба чанг овардани дунё ва зан(н) чунон баранд, ки ӯро тавон дарёфтани ва маълуми эшон нашудааст, ки ҳамон аст, ки гуфтаанд, ки ташна ба хоб андар об равшан ҳамебинад, чун бедор шавад, ташнатар бувад.

Шеър:

*Андар онӣ, ки ту ба ранҷу ано,
Тан бикоҳиву мол бифзой.
То тавонгар, ҳамезийй ҷовид,
Ин набошад туро, чӣ фармой?*

Ҳикояти васияти Нӯшервон

Ҳикоят: Чун Нӯшервони одил ба шурафи марг¹ расид, дар охири

¹ шурафи марг – наздик ва остонаи марг

васият гуфт, ки: «Чун чон аз тани ман берун ояд, маро пеши Худои таоло баред ва бар пешонии тобути ман нависед, ки: «Ҳар некӣ, ки аз пеш фиристодаӣ, умед медор, ки ба ту расад, ки ҳеч чизе беподош ба чой нагузоранд ва ҳар бадӣ, ки аз пеш фиристодаӣ, бо бим бош, ки наздик шудааст, ки мукофот ёбӣ ва бадо ҳоли ту агар рост нарафтӣ ва хунук¹ туро агар рост рафтӣ». Ва ин ангуштарӣ аз ангушти ман берун кунед, ки бар вай навиштааст, ки: «Эзад аст, ки намурдасту намирад» ва боз бар сари тобути ман бинависед, ки: «Ин ҷаҳон ҳеч чиз нест ва дарнигаред бад-ин тани ман, ки чандин амволи дунё чамъ кард ва чӣ гуна даст боздошту ҷаҳонро ободон кард ва охири кор марг тани вайро хароб кард».

Шеър:

*Он чи гирд оваридай ба ано²
В-оташаш бар дили ту афшондаст.
Бозмонад, зи ту, ки пеш аз ту,
Аз ҳазорон ҳазор кас мондаст.*

¹ хунук – хушӣ, хушбахтӣ

² ано – ранҷ, машаққат

«РИСОЛАТ-УТ-ТУЮР»¹

Имоми раббонӣ, сайид-ул-авлиё², кутб-ул-асфиё³ Аҳмад ибни Муҳаммад ал-Ғаззоли⁴, қаддасаллоҳу руҳаҳ-ул-ъазиз⁵, гуфто: «Агарчи мурғон бисёр буданд ва хӯю сиришту овози эшон мухталиф буд ва ҳар як аз эшонро кашиш⁶ ба ошёнаи дигар ва манзилгоҳи дигар буд. Лекин ҳамгинон⁷ бо якдигар ёвар шуданд ва иттифоқ карданд, ки моро лобуд(д)⁸ подшоҳе бояд, ки ба ҳар вақт ба даргоҳи вай равем ва хочати хеш бар вай арза дорем.

Пас, иттифоқ карданд, ки ҳеч касро кулоҳи мамлакат ва тахти подшоҳӣ зебандатар аз Симурғ⁹ нест ва шароити подшоҳӣ ўро муяссар аст. Ўро ба подшоҳӣ бибояд нишонд, ки агар мо бе молике дар саҳро зиндагонӣ кунем, дар доми душман афтем – «инна-ш-шайтона лакум ӯадуввун фаттахизуху ӯадувван»¹⁰ ва бад-он мубтало шавем.

Шаҳре, ки дар-ӯ сояи султон набувад,

Вайронишуда гир, агарчи вайрон набувад.

Ва агар сояи ҳашмати малик бар мо набувад, аз душман эмин набошем. «Инна ӯибодӣ лайса лака ӯалайҳим султон»¹¹.

¹ «Рисолат-ут-туюр»-и Аҳмади Ғаззоли дар таърихи адабиёти форсу тоҷик аз эътибори баланд бархурдор аст. Ба ин сабаб, нашри он ба хати кириллӣ лозим доништа шуд. Матн аз рӯи тасхеҳи () бо тавзеҳоти лозимӣ таҳия гардидааст.

² сайид-ул-авлиё – пешвои дӯстони Худо

³ кутб-ул-асфиё – пир ва марҷаи баргузидагони Худо

⁴ Аҳмади Ғаззоли – Маҷдуддин Абулфутӯҳ Аҳмад ибни Муҳаммади Ғаззоли (452-520/1060-1126), бародари Абӯҳомид Муҳаммади Ғаззоли аст. Аз зумраи бузургтарин фуқаҳо ва урафои асри XI мебошад. «Савонех-ул-ушшоқ» аз маъруфтарин асарҳои ӯст. Инчунин, «Лубоб-ул-эхё», «аз-Заҳира фӣ ӯилми-л-басира», «Баҳр-ул-ҳақиқа», «Рисолаи ишқия», «Баҳр-ул-муҳаббат фӣ асрори-л-маваддат»-ро ба ӯ мансуб медонанд.

⁵ Яъне: Худованд руҳи азизашро муқаддас дорад.

⁶ кашиш – майл, дилбастагӣ

⁷ ҳамгинон – ҳамагӣ, ҳама

⁸ лобуд(д) – ночор, хоҳу ноҳох

⁹ Симурғ – мурғи афсонавӣ, ки гӯё дар баландтарин қуллаҳои кӯҳи Қоф мезиствааст.

¹⁰ Яъне: Дар ҳақиқат шайтон шуморо душман аст, пас ўро душман гиред (сураи Фотир, ояти 6).

¹¹ Яъне: Ба дурустӣ, ки туро бар бандагони Ман ғалаба нест (сураи Ҷиҷр, ояти 42).

Пас, хабар пурсиданд ва ошѐни вай талаб карданд. Касоне, ки ба ҳазрат расида буданд, эшонро хабар доданд. Гуфтанд, ки малик Симурғ дар чазираи иззат ва шаҳри кибриёву азамат аст.

Орзуи ҳазрат эшонро якандешаву якҳиммат кард. Ва тавқи шавқ бар гардан афканданду нитоқи иштиёқ¹ дар миён бастанд ва наълайни талаб дар пой карданду баякбор қасди бархостан карданд, то пеши тахти малик шаванду аз вай хилъати саодат ёбанд ва дар марғзори караму равзаи ризои вай чаро кунанд ва оташи шавқ аз дили эшон шуъла мезад ва роҳро ба забони талаб мечустанд.

Гуфтам, ки: Кучот чӯям, эй зебоёр?

Гуфто, ки: Дигар ба васл уммед мадор.

Эшон бар сари ин оташ нишаста, мунодӣ² овоз дод, ки: «Хештанро дар таҳлука маяндозед» – «*Ва ло тулқу биайдиқум илат-таҳлуқати*»³. Ва аз ошѐнаи хеш берун наѐед, ки агар шумо пой аз ошѐна бадар ниҳед, осиеи бало бар сари шумо бигардонанд ва пой шумо ба кунчи ранҷ фуру шавад. Ва маслиҳати кори шумо он аст, ки ҳама дар хонаи хеш муқом кунед».

Чун ин нидо бишниданд, шавқи эшон зиѐдат гашт ва беором гаштанду гуфтанд:

Бал то бишавад зи баҳри ҷоне ҷонам,

Тавба накунам зи ишқ то битвонам.

Ва ҳамгинон гуфтанд: «Моро аз он мақсад чора нест, то ки ҳалок шавем, пушт нагардонем».

Чун дурӣ аз он рӯй намедорад рӯй,

Он беҳ, ки аз он рӯй нагардонӣ рӯй.

Ба ҳукми он, ки шифои бемории мо, ҷуз дар хидмат нест ва орзумандии мо ба шифо, ҷуз ба табиат нест. Ва агар мо бад-ин саодат нарасем, он бувад, ки беақлу мадхуш шавем. Фаҳру шарафи мо дар бандагист – «*Лан йастанкифа-л-масеҳу ан йакуна њабдан лиллоҳи ва ла-л-малоикат-ул-муқаррабуна*»⁴.

Чун зулфи ту як соатам ором мабод,

Ҷуз дар ҳилақам ҳалқаи ту дом мабод.

То ному нишони ишқ бошад ба ҷаҳон,

Ҷуз бандаву ошиқи туам ном мабод.

¹ нитоқи иштиёқ – камарбанди шавқмандӣ. Мурод омодаи сайру сафар гардидан аст.

² мунодӣ – нидодиҳанда

³ Яъне: Ва хештанро бо дастҳои худ ба (вартаи) ҳалокат маафканед (сураи Бақара, ояти 195).

⁴ Яъне: Исо ҳаргиз аз он нанг надорад, ки бандаи Худо бошад; ва фариштагони муқарраб (низ нанг надоранд) (сураи Нисо, ояти 172).

Пас, чун ба якбор ба боли ҳиммат дар парвоз омаданд, мунодӣ овоз дод, ки: «*ал-Ъофияту фи-з-зовияти*»¹. Саломат ба ганимат доред ва по дар биёбони бепоён маниҳед, ки дар роҳи шумо дарёҳои балои хунхор аст, ки умқи онро ниҳоят нест ва кӯҳҳои баланд аст, ки баландии онро ғоят нест. Ва шаҳрҳои гармсери шаҳрҳои сардсер. Ва бисёре аз халоиқ бад-ин сабаб пушт бад-ин хидмат кардаанд ва аз хатари роҳ тарсидаанд, ки: «*Инно ғаразна-л-амоната ғала-с-самовоти ва-л-арзи ва-л-ҷиболи фаабайна ан яҳмилнаҳо ва ашфақна минҳо ва ҳамалаҳа-л-инсону*»². Бар қуввати ҳеш эътимод макунед ва бидонед, ки ҳеч зиёне беш аз фармон бурдани душман нест ва раво бувад, ки тақдир марг роҳи шумо бизанад ва шумо ба мақсуд норасида ва аз кӯи дӯст ҳеч нодида.

Чун ин нидо бишниданд, ки: «*ан-Носу ҳарисун ғало мо муниъа*»³, хирси эшон зиёдат шуд ва баякбор бекарор шуданд ва ба сифат изтирор⁴ гаштанду гуфтанд:

*Мо хаймаи ошиқӣ бар афлок задем,
Пас оташи нестӣ дар амлок задем.
Дар шиқ диле буд саромад моро,
Дар буткадаҳо шудему дар ток задем.*

Пас, ҳар як аз эшон бар бодгири ҳиммат нишастанд ва лугом аз ишқ бар коми вай карданду вайро фарҳефтаи шавқ карданд ва пой дар роҳ ниҳоданду хушу қарору ором аз худ бурданд ва мегуфтанд:

*Ҳар дилишудае баҳуш натвон будан,
Бенолаву беҳурӯш натвон будан,
Дар меҳнати бедилivu бо дарди фиروق,
З-ин беи ҳаме ҳамӯш натвон будан.*

Пас, пой бар бодияи ихтиёр ниҳоданд, то ба канори дарёи изтирор расиданд. Баъзе дар дарё ғарқ шуданд. Ва ҳар кас, ки дар шаҳрҳои гармсер хӯ карда буд, чун ба шаҳрҳои сардсер расиданд, ҳалок шуданд. Пас, чун ба водии кибриё⁵ расиданд, боди тақдир бархосту сойқаи⁶ азим таматтун⁷ истод ва халқе аз эшон ҳалок шуданд.

Пас, гурӯҳе андак бимонданд, ки: «*Ва қалилун мин ғибодийа-и-*

¹ Яъне: Офият дар гӯшаи танҳои аст.

² Яъне: Ба ростӣ, Мо амонатро бар осмонҳову заминро кӯҳҳо арза кардем. Аммо аз қабул кардани он худдорӣ карданд ва аз он битарсиданд; ва одамай онро бардошт; дар ҳақиқат вай ситамгори нодон буд (сураи Аҳзоб, ояти 72).

³ Яъне: Мардум ба фаҳмидани он чизе, ки боздошта мешаванд, кӯшо мегарданд.

⁴ изтирор – дармонда, беихтиёр

⁵ водии кибриё – водии азамату бузургӣ; пешгоҳи Худо

⁶ сойқа – садои ҳавлноки осмонӣ, оташи осмонӣ.

⁷ таматтун – устувор

шакуру»¹.

Ва ба чазираи малик омаданд ва ба даргоҳи иззати ӯ нузул карданд ва кас фиристоданд, то маликро аз эшон хабар доданд. Ва Малик бар тахти иззат буду дар ҳисори² кибриёву азамат. Пас, малик Симурғ фармуд, то аз эшон пурсиданд, ки: «Ба чӣ мақсуд омадаанд?» Гуфтанд: «Омадем, то ту малики мо бошӣ, ки «Ийёка наъбуду ва ийёка настаъину»³. Малик Симурғ гуфт: «Эшонро бигӯед, ки мо подшоҳем, агар шумо гӯед ва агар на ва агар гувоҳӣ диҳед ва агар на. Ва моро ба хидмату тоати шумо ҳочат нест, бозгардед».

Пас, ҳамгинон навмед шуданду хичил гаштанд ва мутаҳайиру саргардону андӯҳгин шуданд. На рӯи муқом диданду на рӯи бозгаштан. Ва ранҷ аз дили эшон мавҷ мезад. Гуфтанд: «Корзор аст акнун».

*Ин бор дилам зи ошиқӣ ҷон набарад,
Ин аст сазои он, ки фармон набарад.
Андар буна дорам аз гам акнун боре,
Дарде, ки ба ҳеч рӯй дармон набарад.*

Пас, ҳамгинон дар ин муқом очиз гаштанду гуфтанд: «Бозгаштан бо навмедӣ кори номардон бувад ва бозгаштан низ бо чандин заъфу беморӣ, ки ба сабаби ин роҳи дароз бар мо муставлӣ⁴ гаштааст, мумкин набошад, ки бори дигар пайғом фиристем, то бошад, ки моро ба ҳазрати хеш роҳ диҳад». Пайғом доданду гуфтанд, ки: «Агарчи ту аз хидмати мо бениёзӣ, мо аз хидмат ва давлату мамлакати ту бениёз нестем ва ин даргоҳи ниёзмандон аст, моро ба ҳазрати худ роҳ деҳ.

*Дар ишқи ту дил худ ба вафо меорем,
Бадаҳдиро ба зери по меорем.
Гар ту нақунӣ ҳеч худовандии хеш,
Мо бандагии хеш ба ҷо меорем.*

Мо меҳмони карами туем. Ба назари лутфи ту хурсандем».

Пайғоми малик боз омад, ки: «Бархезеду ба кулбаи эҳзони худ шавед, ки ин ҳазрати кибриёву бузургӣ аст, чашми шумо тоқати таҷаллии ин ҳазратро надорад. Чунонки чашми хаффошро⁵ тоқати дидани хуршед набошад, шуморо тоқати ҳазрати мо набошад. «Фаламмо таҷалло раббуҳу лилҷабали ҷаъалаҳу даккан ва харра Мусо саиқан»⁶.

¹ Яъне: Ва аз бандагони Ман андаке шукргузоранда аст (сураи Сабаъ, ояти 13).

² ҳисор – қалъа, қаср, боргоҳ

³ Яъне: Танҳо Туро мепарастем ва танҳо аз Ту ёрӣ металабем (сураи Фотиҳа, ояти 5).

⁴ муставлӣ – голиб, зери фишор қарор дода

⁵ хаффош – кӯршапарак

⁶ Яъне: Пас, вақте ки Парвардигори ӯ бар он кӯҳ таҷаллӣ кард, онро ба замин ҳамвор сохт. Ва Мӯсо беҳуш афтод (сураи Аъроф, ояти 143).

Гуфтанд: «Кор ин бор афтодааст. Ва ба якбор навмед гаштанду мадхуш шуданд ва каъси яъс¹ нӯш карданд ва либоси ифлос дарпӯшиданд ва ҳама дил ба қазои осмонӣ биниҳоданду чон бар кафи даст ниҳоданд, ки: *«Ло роҳата ка-л-мавти»*².

Ҳар шаб, ки зи андӯҳи ту сар боззанам,

Лахте дигар аз умед бар бод диҳам.

Эй кош, бисӯзаме чу парвонаи шамъ,

К-охир чу бисӯхтам, зи худ бозраҳам.

Пас, чун навмедии эшон муҳаққақ шуд, мунодӣ овоз дод, ки: «Навмед машавед – *«Ло ҷайъасу мин равҳиллоҳи илла-л-қавм-ул-кофируна»*³. Агар камоли истиғнои мо ва ниҳояти иззати мо мӯҷиби рад(д) аст, камоли карами мо мӯҷиби қабул асту наздик гардонидан. Ва чун шумо қадри беқадрии хеш бидонистед ва аз даргоҳи мо очиз гаштеду навмед шудед, лоиқ ба карами мо он аст, ки шуморо ба сарои караму ошёнаи ниъам⁴ фурӯ оварем, ки бад-ин даргоҳ ниёзмандону муҳтоҷон ва мискинону дарвешон расанд ва манзили дарвешон асту ҷойгоҳи ниёзмандон ва қароргоҳи бекасон».

Ва барои ин буд, ки соҳиби шаръи аъзам, алайҳиссалом, фармуд: *«Аллоҳумма аҳйинӣ мискинан ва амитнӣ мискинан ваҳшурнӣ фӣ зумрати-л-масокини»*⁵. Ва ҳар ки ба ҳақиқат ниёзманду мискин аст, малик Симуғро надиму чалис⁶ аст.

Пас, ҳамгинон бо қарору суқун омаданд ва дар риёзи нузҳат⁷ фурӯ омаданд ва либоси шодӣ пӯшиданду дар хидмати малик истоданд ва пеши тахти вай саф заданд.

Пас, чун ҳоли эшон қарор омаду ба низом шуд ва ба пошоҳ муқарраб⁸ гаштанд, аз ёрону ҳоли ӯ пурсиданд. Гуфтанд: «Ин ҷамоат, ки дар бодия ҳалок шуданд, ҳоли эшон ба чӣ расид, ки мо орзуманди дидори эшонему ғамхорагии эшон?

Азбаски баровард ғамат оҳ аз ман,

Тарсам, ки шавад ба коми бадхоҳ аз ман.

¹ каъси яъс – чоми ноумедӣ

² Яъне: Ҳеч роҳате монанди марг нест.

³ Яъне: Ва аз раҳмати Худо ноумед мабошед! Аз раҳмати Худо ҷуз кофирон касе ноумед намешавад (сураи Юсуф, ояти 87).

⁴ ниъам – неъматҳо

⁵ Яъне: Парвардигоро, маро бо бечорагон зинда бигардон ва бо бечорагон бимирон ва (дар рӯзи ҳашр) маро аз зумраи мискинон бархезон.

⁶ надиму чалис – ёригару ҳамнишин

⁷ риёзи нузҳат – боғистони руҳнавозӣ ва хурраи

⁸ муқарраб – наздик, қариб

*Дардо, ки зи дарди ҳаҷрат, эй ҷони ҷаҳон,
Хун шуд диламу дилат на огоҳ аз ман.*

Ва он ҷамоате дигар, ки мавҷи дарё эшонро ҳалок карду тимсоҳи тақдир эшонро фурӯ бурд, кучоянд, то ин қурбату наздикии мо бинанду бидонанд, ки чӣ мансаб ёфтему ба кадом дараҷа расидем!?

*Дар каф сари зулфи ёр мебояду нест,
Бар лаб майи хушгӯвор мебояду нест.
Чун домани васли ту ба даст овардем,
Зӯру зару рӯзгор мебояду нест».*

Гуфтанд: «Эшон дар ҳазрати маликанд – «*фӣ мақъади сидқин ӯинда маликин муқтадирин*»¹. Ва зиндагӣ ба ҳақиқат ёфтаанд – «*ва ло таҳсабанна-л-лазина қутилу фӣ сабилиллоҳи амвотан бал аҳёун ӯинда раббихим*»²; «*Ва ман йахруҷ мин байтиҳи муҳочиран илаллоҳи ва расулиҳи сумма йудрикҳу ал-мавту фақад вақаъа аҷруҳу ӯалаллоҳи*»³. Чунонки каманди лутфи мо шуморо бад-ин ҷо кашид, ки пой дар бодияи ҳалокат ниҳодед ва ёсумини талаб бӯйидед, дасти лутфи мо эшонро бардошт ва ба ҳазрати мо наздик гардонид». Эшон дар ҳазрати қуддусу пардаи ҷабарутанд.

*Андар раҳи ошиқӣ каму беши нест,
Бо ҳеч касе замонаро хешӣ нест.
Афкандаи шиқро маломат чӣ кунӣ?
К-ин қор ба хоҷагиву дарवेशӣ нест.*

Гуфтанд: «Моро орзуи дидори эшон аст, ба кадом тариқ бад-эшон расем?» Гуфтанд: «Шумо ҳанӯз дар банди башарияту қайди аҷал ва ҳаросон аз қоред, (пеш аз он, ки марг ояд,) эшонро натавонед дид».

Чун аз ин хидмат фориғ шавед ва аз ошёнаи қолаб бипаред, он гаҳ якдигарро бубинед ва ба зиёрати якдигар шавед, ки: «*ан-Носу ниёмун фаизо моту интабаҳу*»⁴. Аммо, то модом, ки шумо дар қафаси қолаб бошед ва расани таколиф⁵ бар пой шумо, бад-эшон нарасед.

*Чун рӯям зард дид он сабзнигор,
Гуфто, ки дигар ба васл уммед мадор.*

¹ Яъне: Дар маҷлиси ростин - назди Подшоҳи Тавоно (сураи Қамар, ояти 55).

² Яъне: Ва қасонеро, ки дар роҳи Худо қушта шудаанд, ҳаргиз мурда гумон ма-кун, балки зиндаанд, назди Парвардигорашон (сураи Оли Имрон, ояти 169).

³ Яъне: Ва ҳар ки муҳочир шуда ба сӯи Худо ва пайғамбари ӯ аз хонаи худ берун равад, пас ӯро марг дарёбад, ба дурустӣ ки музди ӯ бар Худо аст (сураи Нисо, ояти 100).

⁴ Яъне: Мардум хуфтагонанд, вақте ки бимиранд, бедор мешаванд.

⁵ расани таколиф – аргамчини таклиф. Мурод пойбандӣ бар фаронзу вочибот ва дигар масъулиятҳои шаръӣ аст.

*Зеро, ки ту зидди мо шудӣ аз дидор,
Ту ранги хазон дориву мо ранги баҳор.*

Гуфтанд, ки ҳокими маоли¹ ин чамоате, ки ба ҳукми нокасиву бадбахтиву ачз² аз ин хидмат бозистоданд, чӣ гуна аст? Гуфтанд, ки ҳайҳот, ки ин на ба ҳукми аҷзи эшон буд, балки ба ҳукми нодӯстии мо буд. Агар иродати мо будӣ, асбоби омадани эшон сохта шудӣ. *«Ва лав арод-ул-хуруча лааъадду лаҳу ъуддатан валокин карихаллоҳу инбиъосаҳум фасаббатаҳум»*³. Агар мо хостиме, эшонро ба худ наздик гардонидаме, лекин нахостем, эшонро бирондем. Ва ҳамоно, ки шумо гумон баред, ки ба худ омадеду орзумандии шумо аз зоти шумо бархост. На, лекин мо шуморо орзуманд гардонидем ва беором кардем ва ба наздики хеш овардем, ки: *«Ва ҳамалноҳум фи-л-барри ва-л-баҳри»*⁴.

Чун ин нидо бишниданд, камоли иноят диданд ва ба ғояти хидоят расиданд ва ба лутфу карами подшоҳ устувор гаштанд ва худовандони олам гаштанду арбоби дин, ки: *«Ва латаъламунна набааҳу баъда ҳинин»*⁵.

Фасл

Ин сухан, ки – «Мо ба ҳазрати малик омадем», аз касоне дуруст бошад, ки ибтидо бад-ин ҳазрат оянд. Аммо он кас, ки аз ошёнаи малик парида бошаду ба нидои малик боз он чо меояд, ки: *«Ё аййатуҳа-н-нафс-ул-мутмаиннату ирҷиъӣ ило раббики розиятан марзийатан»*⁶. Бигӯянд, ки мо омадем ва боз эшон нагӯянд, ки чаро омадед, бозгардед?! Лекин гӯянд: «Чаро шуморо хонданд? Малак чаро шуморо бардоштанду биёварданд?»

Ва ин билод билоди қурбату дорулмулки кибриё ва азамат аст. Чавоб бар вифқи⁷ суол бувад ва суол бар қадри тоқат ва тоқат бар қадри ҳиммат ва ҳиммат бар қадри ҷазаботи малик. *«Ҷазабатун мин ҷазаботи-л-ҳаққи тувозӣ ӯамала-с-сақалайни»*⁸.

¹ маол – орзуву ҳавасҳо

² ачз – бечорагӣ, очизӣ

³ Яъне: Ва агар берун омадан мехостанд, барои он сомони сафарро муҳайё мекарданд, валекин Худо барангехтани онҳоро нописанд дошт, пас, онҳоро аз ҳаракат боздошт (сураи Тавба, ояти 46).

⁴ Яъне: Ва дар биёбону дар дарё онҳоро барнишондем (сураи Исро, ояти 70).

⁵ Яъне: Ва ҳатман хабари (сидки) онро баъди замоне хоҳед донист (сураи Сод, ояти 88).

⁶ Яъне: Эй нафси орамида! Ба сӯи Парвардигори хеш бозгард, (дар ҳоле ки)] ту хушнуд шудай ва Ё низ аз ту низ хушнуд гаштааст (сураи Фаҷр, оятҳои 27-28).

⁷ вифқ – мувофиқ

⁸ Яъне: Кашише аз кашишҳои Худованд, бо амали инсу чин баробарӣ дорад.

Фасл

Ҳар киро ҳавсалаи фаҳми ин суҳанҳову нуктаҳо набошад, гӯ аҳд тоза кун ва ба таври мурғон ой ва бар ошёни мурғон муқом кун ва осоиши руҳониён талаб кун, то сулаймонсифат гардӣ, забони мурғон биомӯзӣ, ки: «*Буллимно мантиқа-т-тайри*»¹, ки – «Забони мурғон, мурғон донанд». Ва тоза кардани аҳд, ба тоза кардани ботин аст аз ҷумлаи олудагиву хабосат² ва таҳорати зоҳир аз ҷумлаи начосату аҳдос. Пас аз он мулозими авқоти намоз бош ва забонро ҷуз ба зикри Ҳақ магардон, ки халқ ё дар хоби ғафлатанд ё бедори зикранд. Ва агар бедори зикранд, баркашидаи Ҳақанд, ки: «*Фазкурунӣ азқурқум*»³. Ва агар дар хоби ғафлатанд, рондаи Ҳақанд, ки: «*Насуллоҳа фанасийаҳум*⁴ (*анфусаҳум*)»⁵. Ҳар ки бедори зикр гашт, қарини султон шуд, ки: «*Ана ҷалису ман закаранӣ*»⁶ ва ҳар ки хуфтаи ғафлат гашт, қарини шайтон шуд – «*Ва ман йаъшу ён зикри-р-Раҳмони нуқаййиз лаҳу шайтонан фаҳува лаҳу қаринун*»⁷.

Ва одамӣ дар ҳеч ҳолату лаҳза аз яке аз ин ду маънӣ холӣ нест ва он асар бар вай зоҳир мешавад. Гоҳе ин сифат дар ҳаққи вай дуруст мешавад, ки: «*Йуъраф-ул-мучримунa бисимоҳум*»⁸ ва гоҳ ин сифат, ки: «*Симоҳум фӣ вучуҳиҳим мин асари-с-сучудӣ*»⁹.

Ҳақ таоло тавфиқ каромат кунад ва ба роҳи росту ҳақиқати кор ҳидоят диҳад. «*Йавма ло йанфаъу молун ва ло бануна илло ман аталлоҳа биқалбин салимин*»¹⁰.

*Таммати-р-рисолату биъавниллоҳи ва тавфиқиҳи*¹¹.

Таҳия ва тавзеҳи Иззатбек Шехимов

¹ Яъне: Гуфтори мурғон ба мо омӯхта шуд (сураи Намл, ояти 16)

² хабосат – палидӣ, нопокӣ

³ Яъне: Маро ёд кунед, то шуморо ёд кунам (сураи Бақара, ояти 152).

⁴ Яъне: Худоро фаромӯш карданд, пас Худо низ онҳоро фаромӯш сохт (сураи Тавба, ояти 67).

⁵ Яъне: Худо (аз хотири онҳо) худашонро фаромӯш гардонид. Матлаб аз ояти 19-уми сураи Ҳашр аст. Шояд дар овардани оят бетаваҷҷуҳӣ сурат гирифтааст.

⁶ Яъне: Ҳар ки ёди ман кунад, ҳамнишини ман аст.

⁷ Яъне: Ҳар кас, ки аз ёди Худои Раҳмон рӯй гардонад, шайтоне бар ӯ бармеангезем, ки ҳамеша ҳамроҳаш мебошад (сураи Зухруф, ояти 36).

⁸ Яъне: Гунаҳгорон ба қиёфаи худ шинохта шаванд (сураи Раҳмон, ояти 41).

⁹ Яъне: Нишонаашон дар рӯйҳои онҳо аз асари сачда аст (сураи Фатх, ояти 29).

¹⁰ Яъне: Рӯзе, ки молу фарзандон ғоида намедиҳад, лекин (соҳиби ғоида) он кас бувад, ки дили беайбро пеши Худо биёрад (сураи Шуаро, оятҳои 88-89).

¹¹ Яъне: Рисола бо ёриву тавфиқи Худованд ба поён расид.

ДАР МОҲИЯТИ ДАБИРӢ ВА ҚАЙФИЯТИ ДАБИРИ КОМИЛ ВА ОН ЧИ ТААЛЛУҚ БАД-ИН ДОРАД¹

Дабири² синоате³ аст муштамил бар қиёсоти хитобӣ ва балоғӣ⁴, мунтафеъ дар мухотаботе, ки дар миёни мардум аст бар сабили муҳоварату мушоварату мухосамат дар мадху замму ҳилат ва истиътофу⁵ игро⁶ ва бузург гардонидани аъмолу хурд гардонидани ашғол ва сохтани вучухи узру итоб ва ихкоми⁷ васоиқу⁸ изкори⁹ савобиқ¹⁰ ва зоҳир гардонидани тартибу низоми сухан дар ҳар воқеа, то бар вачҳи авлову ахро¹¹ адо карда ояд.

Пас, дабир бояд, ки каримуласл¹² шарифулирз¹³ дақиқунназар¹⁴, амиқулфикр¹⁵ ва соқибурраъй¹⁶ бошад ва аз адабу самароти он қисми¹⁷ акбар ва ҳаззи¹⁸ авфар¹⁹ насиби ӯ расида бошад ва аз қиёсоти мантиқӣ

¹ «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар таърихи адабиёти форсу тоҷик аз мақоми хосса бархурдор аст ва сарчашмаи муҳими адабпажӯхон маҳсуб мегардад. Ба ин хотир, МД «Маркази илмии Камоли Хуҷандӣ» тасмим гирифт, ки то поёни сол китоби мазкурро бо ҳошияҳои лозимӣ ба таври комил манзур хонандагон созад. Матни зери назар, ки мақолаи аввал аз он китоб аст, чун гуле аз бӯстон тақдими алоқамандон мегардад.

² Дабири – муншигӣ, котибӣ. Дабир – касе, ки дар дарбори подшоҳон вазифаи навиштани номаву расоилро бар уҳда дорад.

³ синоат – санъат. Ин ҷо ба маънии фанну дониш аст.

⁴ қиёсоти хитобӣ ва балоғӣ – Мурод каломи расову пухта ва олимонаву санҷида аст.

⁵ истиътоф – дилҷӯӣ, меҳрубонӣ

⁶ игро – барангехтан, ба ҳаракат андохтан

⁷ ихком – устувор сохтан

⁸ васоиқ – аҳдномаҳо, паймонҳо

⁹ изкор – ёдовард

¹⁰ савобиқ – гузаштаҳо, хубиҳои пешин

¹¹ ахро – шоистатар

¹² каримуласл – покнаҷод, асилзода

¹³ шарифулирз – обрӯманд

¹⁴ дақиқунназар – борикбин

¹⁵ амиқулфикр – андешаманд

¹⁶ соқибурраъй – дақиқназар, тезхуш

¹⁷ қисм – насиб, баҳра

¹⁸ ҳаз(з) – баҳра

¹⁹ авфар – бештар, комилтар

баъиду бегона набошад ва маротиби абнои замона¹ шиносад ва мақодир аҳли рӯзгор донад ва ба ҳутоми² дунёву музахрафоти³ он машғул набошад ва ба таҳсину такбеҳи⁴ асҳоби ағроз⁵ ва арбоби ағмоз⁶ илтифот накунад ва ғарра нашавад ва ирзи⁷ маҳдумро дар мақомоти тарассул⁸ аз мавозеъи нозилу маросими хомил⁹ маҳфуз дорад ва дар аснои китобату масоқи¹⁰ тарассул бар арбоби хурмату асҳоби ҳашмат наситезад ва агарчи миёни маҳдум ва мухотаби ӯ мухосамат¹¹ бошад, ӯ қалам нигоҳ дорад ва дар ирзи ӯ вақиъат¹² накунад, илло бад-он кас, ки таҷовузи ҳад карда бошад ва қадами хурмат аз доираи ҳашмат берун ниҳода, ки *“Воҳидатун бивоҳидатин ва-л-боду азламу”*¹³. Ва дар унвонот тариқи авсат нигоҳ дорад ва ба ҳар кас он нависад, ки аслу насаб ва мулку вилоят ва лашкару хазинаи ӯ бар он далел бошад, илло ба касе, ки дар ин бора музоикате намуда бошад ва такаббуре карда ва хурдае фуру гузошта ва инбисоте фузуда, ки хирад онро мувофиқи мукотибат нашумарад ва мулоими муросилат надонад. Дар ин мавзеъ дабирро дастурӣ аст ва иҷозат, ки қалам бардорад ва қадам даргузорад ва дар ин мамар(р)¹⁴ ба ақсои ғоят ва мунтаҳои ниҳоят бирасад, ки акмали инсон ва афзали эшон, салавотуллоҳи ва саломуху алайҳи¹⁵, мефармояд, ки: *“ат-Такаббуру маъа-л-мутакаббири садақатун”*¹⁶. Ва албатта нагузорад, ки ҳеч ғуборе дар фазои мукотибат аз ҳавои муросилат бар домани хурмати маҳдуми ӯ нишинад. Ва дар сиёқати сухан он тариқ гирад, ки алфоз мутобеи маонӣ ояд ва сухан кӯтоҳ гардад, ки фусаҳои араб гуфтаанд: *“Хайр-ул-каломи мо қалла ва далла”*¹⁷. Зеро, ки ҳар гоҳ, ки маонӣ мутобеи алфоз афтад, сухан дароз

¹ абнои замона – ҳамрӯзгорон

² ҳутом – резаву пора. Мурод амволи дунё аст.

³ музахрафот – чизҳои ороста ва зебоиҳои зоҳириву беҳудаи дунё

⁴ такбеҳ – бад нишон додан, бад кардан

⁵ асҳоби ағроз – соҳибғаразон, ғаразмандон

⁶ арбоби ағмоз – чашмпӯшандагон, некназарон

⁷ ирз – обрӯ, шараф

⁸ мақомоти тарассул – зинаву шеваҳои номанигорӣ

⁹ мавозеъи нозилу маросими хомил – ҷойҳову одатҳои камарзиш

¹⁰ масоқ – зимн, рафт, навишт

¹¹ мухосамат – ҷидол, душманӣ

¹² вақиъат – дарафтодан ба бадгӯӣ

¹³ Яъне: Як бар як (ин дар баробари он) ва оғозкунанда ситамгартар аст.

¹⁴ мамар(р) – роҳ, гузаргоҳ

¹⁵ Яъне: Дуруду саломи Худо бар ӯ бод.

¹⁶ Яъне: Гарданфарозӣ дар баробари гарданфароз садақа аст.

¹⁷ Яъне: Беҳтарин сухан онест, ки андак ва кофиву раҳнамо бошад.

шавад ва котибро “миксор” хонанд. *Ва-л-миксору миҳзорун*¹.

Аммо сухани дабир бад-ин дараҷа нарасад, то аз ҳар илм баҳрае надорад ва аз ҳар устод нуктае ёд нагирад ва аз ҳар ҳаким латиғае нашнавад ва аз ҳар адиб турғае иқтибос накунад. Пас, одат бояд кард ба хондани каломи Рабб-ул-иззат ва ахбори Мустафо ва осори саҳоба ва амсоли арабу калимоти аҷам ва мутолиаи кутуби салафу мунозираи сухуфи халаф², чун тарассули Соҳибу³ Собиву⁴ Қобус⁵ ва алфози Ҳаммодиву⁶ Имомиву⁷ Қудома ибни Чаъфар⁸ ва “Мақомот”-и Бадеъву⁹ Ҳаририву¹⁰ Ҳамид¹¹ ва “Тавқеот”-и Балъамиву¹²

¹ Яъне: Пургӯй беҳудагӯй аст.

² мунозираи сухуфи халаф – андешидан ва бо назари борик бар китобҳои пасиниён нигаристан.

³ Соҳиб – мурод Соҳиб ибни Аббод аст, ки вазир ва адиби номвари Оли Бӯя ҳисоб меёбад. Соли 385/995 даргузаштааст.

⁴ Собӣ – Абӯисҳок Иброҳим ибни Ҳилол, адиб ва нависандаи номии масеҳӣ, ки соли 384/994 дар синни 71 солағӣ вафот намудааст.

⁵ Қобус – манзур Абулҳасан Қобус ибни Вушмгир ибни Зиёр аст. Аз подшоҳони Оли Заёр буд. ӯ дар насри арабӣ дасти тавоно дошт ва бо бузургтарин булағои рӯзгори худ дӯш бар дӯш мезад. Соҳиби хатте бас зебо буд ва дар арабиву форсӣ назме матин дошт. Соли 403/1013 кушта шуд. Тарассулоти ӯ тахти унвони «Камол-ул-балоға» фароҳам оварда шудааст.

⁶ Ҳаммодӣ – ношинохта

⁷ Имомӣ – ношинохта

⁸ Қудома ибни Чаъфар – аз котибон ва балиғони маъруф, ки «Абулфараҷ» куния дошт. Дар балоғат бар ӯ масал зада мешавад. Соли 337/948 дар Бағдод вафот намудааст. «Нақд-уш-шеър», «Қавохир-ул-алфоз», «Заҳр-ур-рабеъ», «Нузхат-ул-қулуб», «ар-Рад(д) ӯало Ибн ал-Муътаз фимо ӯба биҳи Аботаммома»-ро дар адабу таърих таълиф намудааст (ал-Аълум, ҷ.5, саҳ.191).

⁹ Бадеъ – манзур Абулфазл Бадеуззамони Ҳамадонӣ аст, ки дар адаби арабӣ номвари рӯзгор буд. «Расоил» ва «Мақомот»-и ӯ муҳимтарин ёдгорномаи ӯ дар ин замина аст. Соли 398/1008 вафот кардааст.

¹⁰ Ҳарирӣ – Абӯмуҳаммад Қосим ибни Алӣ, ки аз адибону балиғони эронитабор аст. «Мақомот»-и ӯ аз шохкориҳои адабиёти араб ҳисоб меёбад. Соли 516/1122 дар Басра даргузаштааст.

¹¹ Ҳамид – Абӯбақр ибни Умар ибни Маҳмуди Балхӣ, маъруф ба «Қозӣ Ҳамидуддини Балхӣ», ки дар наср дасти тавоно дошт. «Мақомот»-и ӯ, ки дар пайравӣ аз «Мақомот»-и Бадеуззамону Ҳарирӣ ба форсӣ иншо шудааст, аз ин шаҳодат медиҳад.

¹² Балъамӣ – Абулфазл Муҳаммад ибни Абдуллоҳи Балъамӣ, ки аз соли 279 то 326 (892 то 938) вазири Сомониёнро дар ҳукумати Исмоил ибни Аҳмади Сомонӣ, писари ӯ Аҳмад ва писари ӯ Наср дар ӯҳда дошт. Дар илму адаб моҳир буд. Манобеъ бар табаҳхури ӯ дар балоғат таъкид менамоянд. «Тавқеот»-и ӯ дар ин боб буда, бо забони арабӣ ба қалам омадааст. Балъамӣ соли 330/940 вафот кардааст.

Аҳмади Ҳасану¹ Абӯнастри Кундурӣ² ва номаҳони Муҳаммади Абдаху³ Абдулҳамиду⁴ Сайид-ур-руасо⁵ ва “Мачолис”-и Муҳаммади Мансуру⁶ Ибни Аббодиву⁷ Ибни Нассобаи Алавӣ⁸ ва аз ин давовини араб

¹ Аҳмади Ҳасан – мурод Абулқосим Аҳмад ибни Ҳасани Маймандист, ки вазири донишманди Султон Маҳмуд ва писараш Масъуд буд. Аз адаб баҳраи комил дошт. Вафоти ӯ соли 424/1033 сурат гирифтааст.

² Абӯнастри Кундурӣ – Муҳаммад ибни Мансур ибни Муҳаммад, мулаққаб ба «Амид-ул-мулук», ки аз бузургмрдони китобату зако ва шахомату саҳо буд. Нахустин вазири Салҷуқиён маҳсуб мегардад. Аз ҷониби Тугралбеки Салҷуқӣ ба ин симат баргузида шуд. Соли 546/1151 ба шаходат расид (Вафиёт-ул-аъён, ҷ.4, сах. 374-379).

³ Муҳаммади Абдах (Абадах) – аз котибони номии Мовароуннаҳр будааст. Низомӣ худ дар ин китоб аз ҳама беҳтар ӯро муаррифӣ намудааст. Он ҷо, ки навишта: «... дабири Бугроҳон буд ва дар илм тааммукеву дар фазл танаввуке дошт ва дар назму наср табаҳхуре ва аз фузалову булағои ислом яке ӯ буд» (ниг. хикояти даҳум). Ашъори ӯ дар манобеъ маҳфуз мондааст (ниг. Луғатнома, ҷ.12, сах.18038).

⁴ Абдулҳамид – мурод Абдулҳамид ибни Яҳё ибни Саъди Омирӣ аст, ки ба «Котиб» маъруф мебошад. Дар балоғат бар ӯ масал зада мешавад. Устои номанигорон аст. Ҷумлаи маъруфи «Футихати-р-расоилу би Абдилҳамид ва хутимат би Ибн ал-Амид» дар шаъни ӯст. «Номаҳо»-и ӯ дар ҳудуди ҳазор варақ будааст ва қисме аз онҳо нашр ёфтаанд. Ӯ нахустин нафарест, ки номаҳоро тӯл бахшид ва тамхидотро дар фаслҳои ҷудоғонаи расоил ҷой дод. Аз наздиктарин афроди Марвон ибни Муҳаммад – охири подшоҳи умавӣ буд ва то охири умр дар канори ӯ бимонд. Ниҳоят соли 132/750 ҳамроҳи ӯ дар қарибии Миср ба қатл расид (ал-Аълум, ҷ.3, сах.290).

⁵ Сайид-ур-руасо – зоҳиран, Абулмаҳосин Муҳаммад ибни Фазлуллоҳ аст, ки аз котибони маъруфи дарбори Маликшоҳи Салҷуқӣ буд.

⁶ Муҳаммади Мансур – манзур Шараф-ул-мулк Абӯсаъд Муҳаммад ибни Мансур аст, ки аз бузургмрдони борғоҳи Маликшоҳ ва котибони ӯ буд. Марди дасткушод буд. Мадрасаву корвонсароҳо ва мавқуфоти бисёре бар ҷой гузошт. Қуббаи қабри Имоми Аъзамро ӯ сохт ва мадрасаи канори онро ҳам ӯ бино намуд. Даргузашти ӯро дар Исфаҳон дар соли 464/1072 навиштаанд (Луғатнома, ҷ.1, сах.439).

⁷ Ибни Аббодӣ – Қазвинӣ ҳаде зада, ки шояд мурод Абӯмансур Музаффар ибни Абулҳусайни Ардашер ибни Абӯмансури Аббодӣ ё падари ӯ Абулҳусайни Ардашер бошад (Ҷаҳор мақола. Тасҳеҳи Муҳаммад Қазвинӣ (бо ҳошияи Саид Қарабеглу), сах. 122-123). Тибқи навиштаи Самъонӣ онон аз аҳли Марв буданд. Падар – Абулҳусайни Ардашер, ки ба «Амир» мулаққаб аст, воизи некӯсӯхан буд ва дар Бағдод байни ҷомеа қабули ом дошт. Дар ҳудуди соли 490/1097 даргузаштааст. Писар – Абӯмансур Музаффари Аббодӣ низ аз воизони машҳуру хушбаён буд. Самъонӣ дар Панҷдеҳ аз ӯ чанд ҳадис бишунид. Соли 547/1152 дар Аскари Муқрами Хучустон даргузаштааст (ал-Ансоб, ҷ.4, сах.99-100).

⁸ Ибни Нассобаи Алавӣ – зоҳиран, Сайид Абӯабдуллоҳ Ҳусайн ибни Алӣ ибни Дой ибни Яҳёи Алави(-и Нассоба) аст, ки дар соли 513/1119 дар Нишопур даргузаштааст. Тақрибан, муосири муаллиф мебошад (Ҷаҳор мақола. Тасҳеҳи Муҳаммад Қазвинӣ (бо ҳошияи Саид Қарабеглу), сах.124).

девони Мутанаббиву¹ Абевардиву² Ғаззӣ³ ва аз шеъри аҷам ашъори Рӯдакиву маснавии Фирдавсиву мадоеҳи Унсурӣ.

Ҳар яке аз инҳо, ки баршумурдам, дар синоати хеш насичи ваҳда⁴ буданду ваҳиди вақт(а)⁵. Ва ҳар котиб, ки ин кутуб дорад ва мутолиаи он фуру нагузорад, хотирро ташҳиз⁶ кунад ва димоғро сикол⁷ диҳад ва таъро барафрӯзад ва суханро ба боло кашад ва дабир бад-ӯ маъруф шавад.

Аммо чун Қуръон донад, ба як ояте аз уҳдаи вилояте берун ояд, ҷунонки Искофӣ.

Ҳикоят (1)

Искофӣ⁸ дабире буд аз ҷумлаи дабирони Оли Сомон⁹, раҳимаҳумуллоҳ¹⁰, ва он синоат некӯ омӯхта буд ва бар шавоҳиқ¹¹ некӯ рафтӣ ва аз мазойиқ¹² некӯ берун омадӣ ва дар девони рисолати Нӯҳ

¹ Мутанаббӣ – Аҳмад ибни Ҳусайн ибни Ҳасан ибни Абдуссамади Ҷуъфии Куфии Киндӣ, ки аз шоирони ифтихорофари араб аст. Соли 303/915 дар маҳаллаи Киндаи Куфа ба дунё омад ва дар Шом рушду тарбият ёфт. Дар назди салотин, баҳусус, Азудуддавлаи Дайламі эътибори баланд ёфт. Соли 354/965 дар бозгашт аз назди султони мазкур, ки қасди Бағдоду Куфаро дошт, дар Нӯмания (наздикии Бағдод) ба шаҳодат расид (ал-Аълум, ҷ.1, сах.115).

² Абевардӣ – Абулмузаффар Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Исоқи Абевардии Куфанӣ, ки дар луғату ансоб ягонаи даврон буд. Ашъораш мудавван ва сари забонҳо будааст. Дар рабеулаввали соли 507/1114 дар Исфохон аз дунё ҷашм пӯшидааст (ал-Ансоб, ҷ.5, сах.222).

³ Ғаззӣ – Абӯисҳоқ Иброҳим ибни Усмон (ё ибни Яҳё ибни Усмон) ибни Муҳаммади Калбии Ушбаҳии Ғаззӣ, ки аз шоирони номвари араб аст. Соли 441/1050 дар Ғаззаи Фаластин ба дунё омад. Солҳо дар Ироку Хуросон сафар дошт. Оли Бӯя ва дигар хонадонҳоро ситоиш кард. Соли 524/1130 дар Хуросон даргузашт ва дар Балх ба хок супорида шуд (ал-Аълум, ҷ.1, сах.50).

⁴ насичи ваҳда – порчай бемисл, матои беҳамто

⁵ ваҳиди вақт – ягонаи рӯзгор. Барои риояти мавзунии калом ва ҳифзи тавозуни қаринаҳо ин таъбирро “ваҳиди вақта” хондан мувофиқтар аст.

⁶ ташҳиз – тез намудан, рӯшан сохтан

⁷ сикол – сайқал, ҷило

⁸ Искофӣ – Алӣ ибни Муҳаммади Искофии Нишопурӣ, ки дар ибтидо котиби Абӯалӣ ибни Муҳтоҷи Чағонӣ буд, сипас бар девони расоили Нӯҳ ибни Наср ибни Аҳмади Сомонӣ қарор гирифт. Дар замони Абдулмалик ибни Нӯҳи Сомонӣ (343-350/954-961) даргузашт.

⁹ Оли Сомон – хонадони фарҳангофари тоҷикон, ки байни солҳои 261-389/874-999 дар Хуросону Мовароуннаҳр ва қисмате аз Эрони марказӣ салтанат доштанд. Ин хонадон, ки ба «Сомониён» бештар маъруф аст, бо интисоб ба «Сомон Худот» ҷунин хонда шудааст.

¹⁰ Яъне: Худованд ононро бо раҳмати хеш навозад.

¹¹ шавоҳиқ – баландиҳо. Мурод авҷу зинаҳои баланди нависандагӣ ва мақомоти зарифу борики сухан аст.

¹² мазойиқ – тангноҳо. Манзур мавридҳои нозуки баёну ифодаи калом аст.

ибни Мансур¹ муҳаррирӣ кардӣ. Магар қадри ӯ нашинохтанд ва ба қадри фазл ӯро нанавохтанд. Аз Бухоро ба Ҷирот рафт, ба наздики Алптагин². Ва Алптагин турке хирадманд буд ва мумаййиз³, ӯро азиз кард ва девони рисолат бад-ӯ тафвиз⁴ фармуд ва кори ӯ гардон шуд⁵. Ва ба сабаби он ки навхостагон⁶ дар ҳазрат⁷ падидор омада буданд, бар қадимон истихфоф⁸ ҳамекарданд ва Алптагин таҳаммул ҳамекард ва охири кори ӯ ба исён кашид ба истихфофе, ки дар ҳаққи ӯ рафта буд, ба игрои ҷамоате, ки навхоста буданд. Ва амир Нӯҳ аз Бухоро ба Зовулистон бинавишт, то Сабуктагин⁹ бо он лашкар биёянд ва Симҷӯриён¹⁰ аз Нишобур биёянд ва бо Алптагин муқобала ва муқотала кунанд. Ва он ҳарб саҳт маъруф аст ӯ он воқеа саъб¹¹ машхур.

Пас аз он, ки он лашкарҳо ба Ҷирот расиданд, амир Нӯҳ Алӣ ибни Муҳтоҷал-Кушониро¹², ки ҳочиб-ул-боб¹³ буд, бо Алптагин фиристод бо

¹ Нӯҳ ибни Мансур – аз амирони Сомонӣ, ки «Амири разӣ» лақаб дошт. Пас аз падари хеш ба тахти салтанат нишаст. Байни солҳои 365-387/976-997 ҳукмронӣ намуд.

² Алптагин (Алптегин) – аз ғуломони Сомониён, ки дар даврони Абдулмалик ибни Нӯҳи Сомонӣ ба мансаб расид ва ба аморати Тахористон фиристода шуд. Сабуктагинро бо худ бурд. Бо Сабуктагин аз Тахористон ба Ҷазнин рафт ва бо шикасти волии он шаҳр (соли 351/962), худ ҳукумати Ҷазнинро соҳиб шуд.

³ мумаййиз – бозшиносанда, фарқгузоранда байни аҳл ӯ ноаҳл

⁴ тафвиз – супоридан, вогузор кардан

⁵ гардон шуд – раванқ ёфт

⁶ навхостагон – навдавлатон, тоза мансаб ёфтагон

⁷ ҳазрат – дарбор, пешгоҳи султон

⁸ истихфоф – беҳурматӣ, қадрношиносӣ

⁹ Сабуктагин – ғуломи Алптагин, ки муассиси давлати Ҷазнавиён ҳисоб меёбад. Аз соли 366/976 то 387/997 ҳукумат намуд.

¹⁰ Симҷӯриён – номи хонадони маъруфест аз амирони Қаҳистон ва Нишопур, ки дар Хуросон мақомоти баланд ёфтанд. Муассиси онон Симҷӯри Давотӣ аст. ӯ аз ходимони Исмоил ибни Аҳмади Сомонӣ буд. Соли 300/913 аз ҷониби ходими хеш ба ҳукумати Систон мансуб гардад. Соли 314/926 Рай низ ба ӯ дода шуд. Иброҳими Симҷӯр ва наберааш Абӯалии Симҷӯр сипаҳсолори Хуросон буданд. Дигар афроди ин хонадон низ аз ҷониби Сомониён эътибори баланд пайдо намуданд ва дар Нишопуру дигар манотиқи Хуросон аморат ёфтанд.

¹¹ саъб – ниҳоят саҳт

¹² Алӣ ибни Муҳтоҷ ал-Кушонӣ – устод Қазвинӣ мурод Алӣ ибни Муҳтоҷи Чағонӣ доништа, ки ӯ волии Хуросон ва сипаҳсолори он мамлакат буд. Бар ин асос, навиштаи муаллифро ҳолӣ аз иштибоҳ намедонад. Зеро ин Алии Чағонӣ на «ҳочиб-ул-боб» (пардадор), балки воли буд ва соли 344/955, яъне 22 сол пештар аз расидани Нӯҳ ба салтанат (366/977), аз дунё даргузаштааст (Чаҳор мақола. Тасҳеҳи Муҳаммад Қазвинӣ (бо ҳошияи Саид Қарабеглу), саҳ.128). Аммо боби тафаҳхус ҳанӯз боз аст.

¹³ ҳочиб-ул-боб – пардадор

номае чун обу оташ. Мазмуни ӯ ҳама ваъид¹ ва макруни ӯ ҳама таҳдид, сулхро маҷол ногузашта ва оштиро сабил раҳо нокарда. Чунонки дар чунин воқеае ва чунин дохияе² худованди заҷри қосӣ³ ба бандағони осӣ нависад. Ҳама нома пур аз он, ки биёяму бигираму бикӯшам.

Чун хоҷиб Абулҳасан Алӣ ибни Муҳтоҷ ал-Кушонӣ нома арза кард ва пайғом бигуфт ва ҳеҷ бознағирифт⁴, Алптагин озурда буд, озурдатар шуд. Барошuftу гуфт: «Ман бандаи падари ӯям, аммо дар он вақт, ки хоҷаи ман⁵ аз дори фано ба дори бақо таҳвил кард, ӯро ба ман супурд, на маро бад-ӯ ва ағарчи аз рӯи зоҳир маро дар фармони ӯ ҳамебояд буд, аммо чун қазиятро таҳқиқ кунӣ, натиҷа бар хилофи ин ояд, ки ман дар мароҳили шайбам⁶ ва ӯ дар манозили шабоб⁷ ва онҳо, ки ӯро бар ин баъс⁸ ҳамекунанд, ноқизи⁹ ин давлатанд, на носеҳ ва ҳодими¹⁰ ин хонадонанд, на ходим». Ва аз ғояти заорат¹¹ ба Искофӣ ишорат кард, ки чун нома ҷавоб кунӣ, аз истихфоф ҳеҷ бозмағир ва бар пушти нома хоҳам, ки ҷавоб кунӣ.

Пас, Искофӣ бар бадеҳа ҷавоб кард ва аввал бинавишт: *“Бимиллоҳи-р-Раҳмони-р-Раҳим. Ё Нӯҳу қад ҷодалтано фааксарта ҷидолано фаътино бимо таъидуно ин кунта мина-с-содиқин”*¹².

Чун нома ба амири Хуросон Нӯҳ ибни Мансур расид, он нома бихонд, тааҷҷубҳо кард ва хоҷағони давлат ҳайрон фуру монданд ва дабирон ангушт ба дандон газиданд.

Чун кори Алптагин яқсӯ шуд, Искофӣ мутаворӣ¹³ гашт ва тарсону харосон ҳамебуд, то як навбат, ки Нӯҳ кас фиристод ва ӯро талаб кард ва дабирӣ бад-ӯ дод ва кори ӯ боло гирифт ва дар миёни аҳли қалам манзуру машҳур гашт.

Ағар Қуръон некӯ надонистӣ, бад-он воқеа бад-ин оят нарасидӣ

¹ ваъид – бим додан, таҳдид

² дохия – воқеаи мудҳиш, руҳдоди харосангез

³ худованди заҷри қосӣ – хоҷаи саҳт озурда ва хашмгини дурафтода

⁴ ҳеҷ бознағирифт – яъне аз баёну китобати ҳар чи Амир Нӯҳи Сомонӣ бигуфт, чизеро нагузошт ва ҳамаро бинавишт.

⁵ хоҷаи ман – мурад падари Нӯҳ аст.

⁶ мароҳили шайб – даврони пири

⁷ манозили шабоб – айёми ҷавонӣ

⁸ баъс – барангехтан

⁹ ноқиз – шикананда, барҳамзананда

¹⁰ ҳодим – харобсозанда

¹¹ заорат – тундхӯй, дурушті

¹² Яъне: Ба номи Худованди Бахшандаи Меҳрубон. Эй Нӯҳ, бо мо мучодала намудӣ ва дар ин кор аз ҳад гузаштӣ. Пас, он чи моро аз он метарсонӣ, бароямон биёвар, ағар аз ростгӯён бошӣ (сураи Худ, ояти 32).

¹³ мутаворӣ – пинҳон

ва кори ӯ аз он дараҷа бад-ин ғоят накашидӣ.

Ҳикоят (2)

Чун Искофиро кор боло гирифт, дар хидмати амир Нӯҳ ибни Мансур мутамаккин гашт ва Мокони Кокуй¹ ба Рай² ва Кӯҳистон³ исён оғоз кард ва сар аз рибқаи⁴ итоат бикашид ва уммол⁵ ба Хор⁶ ва Симнак⁷ фиристод ва чанд шаҳр аз Кумиш⁸ ба даст фуру гирифт ва низ аз Сомониён ёд накард. Нӯҳ ибни Мансур битарсид аз он, ки ӯ марде сахмгин ва кофӣ буд. Ва ба тадоруки ҳоли ӯ машғул гашт ва Тоши Испаҳсолорро⁹ бо ҳафт ҳазор савор ба ҳарби ӯ номзад кард, ки биравад ва он фитнаро фуру нишонад ва он шугли гарон аз пеш баргирад бар он вачҳ, ки маслиҳат бинад, ки Тош азим хирадманд буду равшанрой ва дар мазойиқ чуст даромадиву чобук берун рафти ва пирӯзчанг будӣ ва аз корҳо ҳеч бемурод бознагашта буд ва аз ҳарбҳо ҳеч шикаста наёмада буд ва то ӯ зинда буд, мулки Бани Сомон равнақе тамом ва кори эшон таровате қавӣ дошт.

¹ Мокони Кокуй – аз ҳокимони Мозандарон ва диловарони Дайламиён буд. Қасди тасхири Хуросонро дошт. Нӯҳ ибни Мансур зуд чораи боздошт ва рафъи зарари ӯро андешид. Воқеаи аз байн бардоштани Мокон ва қатли ӯ соли 329/941 сурат гирифтааст (Луғатнома, ҷ.12, саҳ.17632).

² Рай – шаҳре қадима дар наздикии Техрон, ки мансуб ба он «Розӣ» гуфта мешавад.

³ Кӯҳистон – ноҳияе дар Хуросон, байни Ҳироту Нишопур, он ҷо, ки байни кӯҳхост. Ба маънии чойгоҳи кӯҳҳо, кӯҳсор аст, ки ба сурати арабии «Кӯхустон» ва «Қаҳистон» маъруф шудааст (ал-Ансоб, ҷ.4, саҳ.543). Кӯхастон (бо фатҳи «ҳо») – мавзее дар Қум низ доништа шудааст (Луғатнома, ҷ.11, саҳ.15711).

⁴ рибқа – банд

⁵ уммол – коргузoron

⁶ Хор (Хувор) – шаҳре байни Рай ва Симнон. Бо Рай тақрибан бист фарсах фосила дорад (Муъҷам-ул-булдон, ҷ.2, саҳ.394).

⁷ Симнак – шаҳраке, ки бо Симнон пайваст аст (ал-Ансоб, ҷ.3, саҳ.332).

⁸ Кумиш – минтақае, ки чун ироқӣ ба сӯи Хуросон роҳ пеш гирад, дар қади шохроҳи Хуросон қарор дорад. Аз Бастом то Симнонро фаро мегирад (ал-Ансоб, ҷ.4, саҳ.539). Сурати арабишудаи он «Қумис» аст. Ёкут афзуда, ки он сарзамини пурдоманае аз иқлими чаҳорум аст ва чандин шаҳру дехот ва киштзорҳоро фаро мегирад. Қасабаи машҳури он Домғон аст ва он байни Рай ва Нишопур қарор дорад (Муъҷам-ул-булдон, ҷ.4, саҳ.415).

⁹ Тоши Испаҳсолор – мурод Абулаббос Ҳусомуддавла аст, ки дар ибтидо аз ғуломони Абӯчаъфари Утбӣ буд ва аз ҷониби ӯ ба боргоҳи Мансур ибни Нӯҳ расид. Он ҷо хоҷибии бузург, пас аз он сипаҳсолории Хуросонро дарёфт. Дар охир муфсидон байни ӯ ва Нӯҳ ибни Мансур сардмехрӣ андохтанд. Тош ба Гургон рафт ва ба дарбори Фаҳруддавлаи Дайламі паноҳ бурд. Ҳар қадар кӯшид, нагавонист гумони баде, ки нисбати ӯ дар Нӯҳ падида омада буд, аз байн барад. Ниҳоят соли 376/986 дар Гургон бар асари вабои саҳт аз дунё даргузашт.

Пас, дар ин воқеа амир азим машғулдил буд ва парешонхотир. Кас фиристод ва Искофиро бихонд ва бо ӯ ба хилват бинишаст ва гуфт: «Ман аз ин шуғл азим ҳаросонам, ки Мокон марде далер аст ва бо далерӣ ва мардӣ кифоят дорад ва ҷуд ҳам. Ва аз Даёлима чун ӯ кам афтодааст, бояд ки бо Тош мувофиқат кунӣ ва ҳар чи дар ин воқеа аз лашкаркашӣ бар вай фуру шавад¹, ту бо ёди ӯ фуру диҳӣ. Ва ман ба Нишопур муқом хоҳам кард, то пушти лашкар ба ман гарм гардад ва хасм шикастадил шавад, бояд ки ҳар рӯз мусриё² бо мулаттафа³ аз они ту ба ман расад ва ҳар чи рафта бошад, нукат аз он берун оварда бошӣ ва дар он мулаттафа сабт карда, чунонки тасаллии хотир ояд».

Искофӣ хидмат кард ва гуфт: “Фармонбардорам”.

Пас, дигар рӯз Тош роёт⁴ бикӯшод ва кӯс бизад⁵ ва бар муқаддима аз Бухоро бирафт ва аз Ҷайхун абар кард⁶ бо ҳафт ҳазор савор ва амир бо боқии лашкар дар пайи ӯ ба Нишопур биёмад. Пас амир Тошрову лашкарро хилъат бидод ва Тош даркашид⁷ ва ба Байҳақ⁸ даромад ва ба Кумаш берун шуд ва рӯй ба Рай ниҳод ва бо азме дуруст ва ҳазме⁹ тамом. Ва Мокон бо даҳ ҳазор марди ҳарбӣ зиреҳ пӯшида бар дари Рай нишаста буд ва ба Рай истинод карда¹⁰, то Тош бирасид ва аз шаҳр баргузашт ва дар муқобили ӯ фуруд омад. Ва расулон омаду шуд гирифтанд. Бар ҳеҷ қарор нагирифт, ки Мокон мағрур гашта буд бад-он лашкари дилангез¹¹, ки аз ҳар ҷой фароҳам оварда буд. Пас, бар он қарор гирифт, ки масоф¹² кунанд. Ва Тош гурги пир буд ва чихил сол сипаҳсолорӣ карда буд ва аз он навъ бисёр дида. Чунон тартиб кард, ки чун ду лашкар дар муқобили якдигар омаданд ва абтолу¹³ шидоди¹⁴ лашкари Мовароуннаҳру Хуросон аз қалб¹⁵ ҳаракат карданд, нима аз

¹ фуру шавад – фаромӯш шавад, пӯшида монад

² мусриё – пайки тезрав

³ мулаттафа – номае мухтасар, ки дар корҳои фаврӣ ё маҳрамона матлабро ба тариқи хулоса бар он менавиштанд.

⁴ роёт – дирафшхо, парчамхо

⁵ кӯс бизад – табл кӯбид. Дар гузашта маъмулан барои эълони ҷанг ё ҳаракати лашкар кӯс зада мешуд.

⁶ абар кард – бигузашт

⁷ даркашид – лашкарро бар роҳ андохт

⁸ Байҳақ – аз навоҳии Нишопур, ки деҳкадаҳои зиёдеро фарогир аст.

⁹ ҳазм – тасмим, кордонӣ, хушёрӣ

¹⁰ истинод карда – пушт ниҳода, пушт гузошта

¹¹ дилангез – писандида; довталаб; чирек; нерӯи низомии ғайрирасмӣ

¹² масоф(ф) – корзор, ҷанг

¹³ абтол – паҳлавонон, далерон

¹⁴ шидод – нерӯмандон, паҳлавонон

¹⁵ қалб – қисмати марказии лашкар баҳусус дар вақти ҷанг

лашқари Мокон ба чанг дасте гушоданд ва боқӣ ҳарб накарданд ва Мокон кушта гашт.

Тош баъд аз он, ки аз гирифтани бастану куштан фориғ шуд, рӯй ба Искофӣ кард ва гуфт: «Кабӯтар бибояд фиристод бар муқаддима, то аз пайи ӯ мусриъ фиристода шавад. Аммо ҷумлаи вақоеъро ба як нукта боз бояд овард, чунонки бар ҳамагии аҳвол далел бувад ва кабӯтар битавонад кашид ва мақсуд ба ҳосил ояд».

Пас, Искофӣ ду ангушт коғаз баргирифт ва бинавишт: *“Аммо Мокон фасора каисмиҳи. Вассалом”*.

Аз ин “мо” “мо”-и нафӣ хост ва аз “кона” феъли мозӣ, то порсӣ чунон бувад, ки “Мокон чун номи хеш шуд”. Яъне, нест шуд.

Чун ин кабӯтар ба Амир Нӯҳ ибни Мансур расид, аз ин фатҳ чандон тааҷҷуб накард, ки аз ин лафз. Ва асбоби тарфеҳи¹ Искофӣ тоза фармуд ва гуфт: «Чунин кас фориғдил бояд, то ба чунин нуктаҳо бирасад».

Ҳикоят (3)

Ҳар синоат, ки тааллуқ ба тафаккур дорад, соҳиби синоат бояд, ки фориғдил ва мураффаҳ² бошад, ки агар ба хилофи ин бувад, сиҳоми фикри ӯ муталошӣ³ шавад ва бар ҳадафи савоб ба ҷамъ наёяд. Зеро ки ҷуз ба ҷамъияти хотир ба чунон калимот боз натавонад хӯрд.

Овардаанд, ки яке аз дабирони хулафои Банӣ Аббос, разияллоху анҳум, ба волии Миср нома менавишт ва хотир ҷамъ карда буд ва дар баҳри фикрат ғарқ шуда ва сухан мепардохт чун дурри самин⁴ ва мои маъин⁵. Ногоҳ канизакаш даромаду гуфт: «Орд намонд». Дабир чунон шӯридатабъу парешонхотир гашт, ки он сиёқати сухан аз даст бидод ва бад-он сифат мунфаъил⁶ шуд, ки дар нома бинавишт, ки: “Орд намонд”. Чунонки он номаро тамом кард ва пеши халифа фиристод. Ва аз ин калима, ки навишта буд, ҳеч хабар надошт.

Чун нома ба халифа расид ва мутолиа кард, чун бад-он калима расид, хайрон фурӯ монд ва хотираш онро бар ҳеч ҳамл натавонист кард, ки саҳт бегона буд. Кас фиристод ва дабирро бихонд ва он ҳол аз ӯ бозпурсид. Дабир хиҷил гашт ва ба ростӣ он воқеаро дар миён ниҳод. Халифа азим аҷаб дошт ва гуфт: «Аввали ин номаро бар охир

¹ тарфеҳ – рафоҳу осудагӣ, оромиш

² мураффаҳ – осудаҳол

³ муталошӣ – парешон

⁴ дурри самин – гавҳари гаронқимат

⁵ мои маъин – оби зулолу гуворо

⁶ мунфаъил – ошуфта, парешон, таъсирпазир

чандон фазилату раҷхон¹ аст, ки «Қул хуваллоҳу аҳад»²-ро бар «Таббат ядо Абилаҳаб»³. Дарег бошад хотири чун шумо булағоро ба дасти ғавғои мо юхтоҷ⁴ боздодан». Ва асбоби тарфеҳи ӯ чунон фармуд, ки амсоли он калима дигар ҳаргиз ба ғаври гӯши ӯ фуру нашуд. Лочарам ончунон гашт, ки маонии ду кавн дар ду лафз чамъ кардӣ.

Ҳикоят (4)

Соҳиби Кофӣ⁵ Исмоил ибни Аббод ар-Розӣ вазири Шаҳаншоҳ⁶ буд ва дар фазл камоле дошт ва тарассулу шеърӣ ӯ бар ин даъво ду шоҳиди адланд⁷ ва ду ҳокими⁸ рост. Ва низ Соҳиб марде адлимазҳаб⁹ буд. Ва адлимазҳабон бағоят мутанассик¹⁰ ва муттақӣ бошанд ва раво доранд, ки муъмине ба ҳасмии як ҷав, ҷовидона дар дӯзах бимонад. Ва ҳадаму ҳашаму уммоли ӯ бештар он мазҳаб доштандӣ, ки ӯ дошт.

Ва қозие буд ба Қум аз дасти¹¹ Соҳиб, ки Соҳибро дар нуск¹² ва тақвои ӯ эътиқоде буд росих. Ва як-як бар хилофи ин аз вай хабар медоданд ва Соҳибро устувор намеомад, то аз сиқоти¹³ аҳли Қум ду мақбулулқавл гуфтанд, ки замони хусумат, ки миёни фалону баҳмон буд, қозӣ понсад динор ришват биситид. Соҳибро азим мустанкар¹⁴ омад ба ду вачҳ: яке аз касрати¹⁵ ришват ва дувум аз далериву бедиеънати қозӣ. Ҳолӣ¹⁶ қалам баргирифт ва бинавишт: «*Бимиллоҳи-р-Раҳмони-р-Раҳим. Айюҳа-л-қозӣ би Қум қад азалнока фақум*»¹⁷.

Ва фузало донанд ва булағо шиносанд, ки ин калимот дар боби эйҷозу фасоҳат чӣ мартаба дорад. Лочарам, аз он рӯз боз ин калимаро

¹ раҷхон – бартарӣ

² урод сураи пурфазилати Ихлос аст, ки бо ҳамин ҷумла ифтитоҳ меёбад. Яъне: Бигӯ: Ӯ Худои ягона аст.

³ Манзур сураи Масад аст, ки бо калимоти мазкур оғоз мегардад. Яъне: Дастони Абӯлаҳаб бурида бод.

⁴ мо юхтоҷ – он чи бар он ниёз меафтад

⁵ Соҳиби Кофӣ – мурод Соҳиб ибни Аббод аст, ки чунин лақаб дошт.

⁶ Шаҳаншоҳ – мурод Муайидуддавлаи Дайламӣ аст.

⁷ шоҳиди адл – ду гувоҳи одилу ростназар

⁸ ҳоким – довар, ҳукмкунанда

⁹ адлимазҳаб – пайрави мактаби эътизол, муътазилӣ

¹⁰ мутанассик – парҳезгор, пойбанди тоат

¹¹ аз даст – аз ҷониб

¹² нуск – ибодат, парҳезгорӣ

¹³ сиқот – афроди мавриди эътимод

¹⁴ мустанкар – нохуш, нописанд

¹⁵ касрат – зиёди

¹⁶ ҳолӣ – ҳамон лаҳза, зуд

¹⁷ Яъне: Эй қозии Қум, туро аз мансаб гирифтем, дигар барҳезу бирав!

булагову фусаҳо бар дилҳо ҳаменависанд ва бар қонҳо ҳаменигоранд.

Ҳикоят (5)

Ламгон¹ шаҳре аст аз диёри Синд, аз аъмоли² Ғазнин ва имрӯз миёни эшон ва куффор кӯҳе аст баланд ва пайваста хоиф³ бошанд аз тохтану шабехуни⁴ куффор. Аммо ламғониён мардумони башукӯх бошанд ва чалду⁵ касуб⁶ ва бо чалдӣ заъире⁷ азим, то бағоят, ки бок надоранд, ки бар омил⁸ ба як ман⁹ коҳ ва як байза рафъ кунанд¹⁰. Ва ба кам аз ин низ раво доранд, ки ба тазаллум¹¹ ба Ғазнин оянд ва як моҳу ду моҳ муқом кунанд ва беҳусули мақсуд бознагарданд. Фи-л-чумла¹², дар лаҷоч¹³ дасте доранд ва аз ибром¹⁴ пуште.

Магар дар аҳди Яминуддавла Султон Маҳмуд¹⁵, анораллоҳу бурҳонаху¹⁶, яке шаб куффор бар эшон шабехун карданд ва ба анвоъ харобӣ ҳосил омад. Эшон худ бе хок мароға карданд¹⁷. Чун ин воқеа бияфтод, тәне чанд аз маориф¹⁸ ва машоҳир бархостанд ва ба ҳазрати Ғазнин омаданд ва чомаҳо бидариданд ва сарҳо бараҳна карданд ва вовайлоқунон ба бозори Ғазнин даромаданд ва ба боргоҳи султон шуданд ва бинолиданду бизориданд ва он воқеаро бар сифате шарҳ

¹ Ламгон – аз деҳаҳои Ғазнин аст. Аз ин шаҳр ба сурати «Ломгон» низ ёд мешавад. Ламгон дар манобеъ ба шаҳри бозаргонон, ободон ва бонемат тавсиф ёфтааст (ниг. Луғатнома, ҷ.12, сах.17451).

² аъмол – деҳот, ободихои марбут ба шаҳре марказӣ

³ хоиф – тарсанда, ҳаросон

⁴ шабехун – ҳамлаи ногаҳонӣ, баҳусус дар шаб

⁵ чалд – тавонманд, чолок

⁶ касуб – меҳнатқаш, аҳли касбу ҳунар

⁷ заъир – дуруштхӯ, тунд

⁸ омил – коргузори ҳукумат

⁹ ман – аз воҳидҳои вазн дар гузашта, ки дар минтақаҳо аз ҳам фарқ дошт.

¹⁰ рафъ кунанд – шикоят баранд

¹¹ тазаллум – додхоҳӣ

¹² фи-л-чумла – ҳулоса

¹³ лаҷоч – хирасарӣ, яқравӣ

¹⁴ ибром – пофишорӣ дар қорре; истодагарӣ дар рӯ ба рӯи тарафи муқобил

¹⁵ Яминуддавла Султон Маҳмуд – фарзанди бузургтарини Сабуктагин, ки савумин подшоҳи муктадири Ғазнавиён буд. Соли 387/997 ба салтанат расид ва сиву се сол ҳукмронӣ намуд. Соли 421/1030 дар синни 51- солагӣ даргузашт.

¹⁶ Яъне: Худованд (рӯзи қиёмат) бар забони ӯ бурҳону ҳуччат бигузорад.

¹⁷ мароға кардан – дар хок ғалтидан. Манзури матлаб бе ҳеч ҳуччату баҳона мақсуди худро ба даст овардан аст, то чи расад агар далелу санаде дар даст дошта бошанд.

¹⁸ маориф – ашхоси маъруф, номдорон

доданд, ки сангро бар эшон гиристан омад. Ва ҳанӯз ин заорат¹ ва чалодату тазвир² ва тамвех³ аз эшон зоҳир нагашта буд. Хоҷаи бузург Аҳмад Ҳасани Маймандиро⁴ бар эшон раҳмат омад ва хирочи он соли эшонро бибахшид ва аз аворизашон⁵ масун⁶ дошту гуфт: «Бозгардед ва беш кӯшед ва кам харч кунед, то сари сол ба ҷои хеш бозоед».

Ҷамоати ламғониён бо фараҳе қавӣ ва башошате⁷ тамом бозгаштанд ва он сол мураффаҳ бинишастанд ва об ба кас надоданд. Ва чун сол ба сар шуд, ҳамон ҷамоат бозоманданд ва қиссаи худ ба хоҷа⁸ рафъ карданд⁹. Нукати он қисса мақсур бар он, ки соли пор худованд – хоҷаи бузург вилояти моро ба раҳмату отифати хеш биёрост ва ба ҳимояту ҳиётати¹⁰ худ нигоҳ дошт ва аҳли Ламғон бад-он караму отифат ба ҷои хеш расиданд ва чунон шуданд, ки дар он сағр¹¹ муқом¹² тавонанд кард. Аммо ҳанӯз чун музалзалианд¹³ ва метарсем, ки агар моли мувозиатро¹⁴ имсол талаб кунанд, баъзе мустаъсил¹⁵ шаванд ва асари он халал ҳам ба хизонаи маъмура¹⁶ бозгардад.

Хоҷа Аҳмади Ҳасан ҳам лутфе бикард ва моли дигар сол бибахшид.

Дар ин ду сол аҳли Ламғон тавонгар шуданд ва бар он басанда накарданд. Дар савум сол тамаъ карданд, ки магар бибахшад. Ҳамон ҷамоат боз ба девон ҳозир омаданд ва қисса арза карданд ва ҳама оламро маълум шуд, ки ламғониён бар ботиланд.

Хоҷаи бузург қисса бар пушт гардонид¹⁷ ва бинавишт, ки «*ал-Харочу хурочун адоуху давоуху*». Гуфт: «Хироч реши ҳазорчашма аст,

¹ заорат – бадхӯй

² тазвир – найранг

³ тамвех – чизеро бар хилофи ҳақиқаташ нишон додан

⁴ Аҳмад Ҳасани Маймандӣ – ниг. сах.

⁵ авориз – ходисот, руҳдодҳо. Ин ҷо мурод молиёти барзиёдӣ аст.

⁶ масун – эмин, маҳфуз

⁷ башошат – шодмонӣ, хушҳолӣ

⁸ хоҷа – мурод ҳамон Ҳасани Маймандӣ аст, ки чанд сатр қабл зикр ёфтааст.

⁹ рафъ карданд – бардоштанд, расониданд, шикоят бурданд

¹⁰ ҳиётат – муҳофизат, эҳтиёт кардан

¹¹ сағр – марз, сарҳад

¹² муқом – пойдорӣ, истодагарӣ

¹³ музалзали – нотавон, тарсон

¹⁴ моли мувозиат – моле, ки ба тариқи маъмул гирифта мешуд.

¹⁵ мустаъсил – аз шиддати ниёзу тижидастӣ дармонда шудан; нобуд

¹⁶ хизонаи маъмура – хазинаи давлат (байтулмол), ки ҳамеша ободу лабрез бод.

¹⁷ қисса бар пушт гардонид – мурод расмест аз он замона, ки агар қасди ихонату танбеҳи тарафи муқобил пеш меомад, дар паси мактубу дархостнома посухи онро менавиштанд.

гузоридани ӯ доруи ӯст”.

Ва аз рӯзгори он бузург ин маънӣ масале шуд ва дар бисёре ҷой ба кор омад. Хок бар он бузург хуш бод!

Хикоят (6)

Дар аҳди давлати Оли Аббос¹, разияллоҳу анхум², хоҷагон³ шигарф хостанд⁴ ва ҳоли Баромика⁵ худ маъруфу машҳур аст, ки силоту⁶ бахшиши эшон бар чи дараҷаву мартаба будааст. Аммо Ҳасани Саҳли Зурриёсатайн⁷ ва Фазли⁸ бародараш, ки аз осмон даргузаштанд, то ба дараҷае, ки Маъмун духтари Фазлро хитбат⁹ кард¹⁰ ва бихост. Ва он духтаре буд, ки дар ҷамол баркамол буд ва дар

¹ Оли Аббос – хонадоне аз Банӣ Ҳошим, аз насли Аббос ибни Абдулмутталиб ибни Ҳошим, ки амуи Расулulloҳ (с) буд. Ин хонадон, ки бо номи «Аббосиён» ва «Банӣ Аббос» низ ёд мешавад, пас аз барандохтани Умавиён (Банӣ Умайя), аз соли 132 то 656/750 то 1258 хилофат ронданд. Аввалин халифаи онон Абулаббос Абдуллоҳ ибни Муҳаммад, маъруф ба «Саффоҳ» ва охирини эшон Муътасим буд. Нахуст Анбор, баъд Куфа ва сипас Бағдод пойтахти ин хонадон қарор гирифт.

² разияллоҳу анхум – Худованд аз онҳо хушнуд бод.

³ хоҷагон – бузургон, вазирон

⁴ шигарф хостанд – бузург ва боло гардиданд

⁵ Баромика – сурати ҷамъи “бармакӣ”, ки нисбат ба “Бармак” аст. “Бармак” унвони яке аз хонадонҳои эронӣ, ки маъбади “Навбахор”-ро ба тариқи варосат роҳбарӣ мекарданд. Пас аз омадани ислом мусалмон шуданд ва нахустин вазирони Аббосиён аз онҳо бархост.

⁶ силот – бахшишу ҳадяҳо

⁷ Ҳасани Саҳли Зурриёсатайн – мурод Абӯмуҳаммад Ҳасан ибни Саҳл ибни Абдуллоҳи Сарахсист, ки вазири Маъмуни Аббосӣ буд. Дар фасоҳату заковат ва ҳусни тавқеоту саховат беназир буд. Падари Бурон (Пурон) – ҳамсари Маъмун аст. Соли 236/851 дар Сарахс даргузашт (ал-Аълом, ҷ.2, саҳ.192). Муаллифи «Таърихи Бағдод» навишта: “Ӯ бародари Зурриёсатайн – Фазл ибни Саҳл аст. Ҳар ду аз хонадони бонуфузи маҷусон буданд ва бо падари хеш – Саҳл дар айёми Ҳорунаррашид исломро пазируфтанд» (Таърихи Бағдод, ҷ.6, саҳ.45). Аз ин сухан бармеояд, ки дар китоб иштибоҳ рафтааст ва «Зурриёсатайн» ба ҷои Фазл ибни Саҳл, лақаби Ҳасан ибни Саҳл доништа шудааст. Лақаби Фазл будани «Зурриёсатайн» аз ҷониби Ибни Халликон (Вафийёт-ул-аъён, ҷ.2, саҳ.101), Зириклий (ал-Аълом, ҷ.2, саҳ.192) ва дигар донишмандон низ таъкид ёфтааст.

⁸ Фазл – Абулаббос Фазл ибни Саҳли Сарахсӣ, ки вазир ва соҳибтадбири Маъмун буд. Қабл аз расидани Маъмун ба хилофат, бо ӯ дӯстӣ дошт. Чун ба хилофат расид, вазорат ва сарлашқарио ба ӯ вогузошт. Ба ин мӯҷиб, «Зурриёсатайн» (соҳиби ду мансаб – вазорат (сиёсат) ва ҳарб) лақаб ёфт. Соли 202/818 дар Сарахс кушта шуд.

⁹ хитбат – хостгорӣ

¹⁰ духтари Фазлро хитбат кард – таваҷҷуҳ бар сарчашмаҳо возеҳ месозад, ки ин ҷо низ муаллиф ба ғалат рафтааст. Зеро Маъмун, на духтари Фазл, балки Пурон духтари бародараш Ҳасанро хостгорӣ намуд ва бо ӯ издивоҷ кард. Ин воқеа дар

фазл бемисол. Ва қарор бар он буд, ки Маъмун ба хонаи арӯс равад ва як моҳ он ҷо муқом кунад ва баъд аз як моҳ ба хонаи хеш боз ояд бо арӯс.

Ин рӯз, ки навбати рафтаи буд, чунонки расм аст, хост, ки чомаи бехтар пӯшад. Ва Маъмун пайваста сиёҳ пӯшидӣ ва мардумон чунон гумон бурданд, бад-он ҳамепӯшанд, ки шиори Аббосиён сиёҳ аст. То як рӯз Яҳёи Аксам¹ суол кард, ки аз чист, ки Амирулмуъминин бар чомаи сиёҳ иқболи беш мефармояд? Маъмун бо Қозӣ Имом гуфт, ки сиёҳ чомаи мардону зиндагон аст, ки ҳеч занеро бо чомаи сиёҳ арӯс накунад ва ҳеч мурдаеро бо чомаи сиёҳ ба гӯр накунад. Яҳё аз ин ҷавобҳо тааҷҷуб кард.

Пас, Маъмун он рӯз чомахоноҳо арз кардан хост ва аз он ҳазор қабои атласи маъданӣ ва мулкӣ ва тамим² ва насич³ ва мумазаҷ⁴ ва микрозӣ⁵ ва иксун⁶ ҳеч нарасидид ва ҳам сиёҳе дарпӯшид ва барнишасту рӯй ба хонаи арӯс ниҳод.

Ва он рӯз Фазл сарои хешро биёроста буд, бар сабиле, ки бузургон ҳайрон бимонданд. Чандон нафоис чамъ карда буд, ки анфос⁷ аз шарҳу сифати он қосир буданд. Маъмун чун ба дари сарой расид, пардае дид овехта, хуррамтар аз Баҳори Чин ва нафистар аз шиори дин, нақши ӯ дар дил ҳамеовехт ва ранги ӯ ба ҷон ҳамеомехт. Рӯй ба нудамо карду гуфт: “Аз он ҳазор қабо ҳар қадом, ки ихтиёр кардаме, ин ҷо расво гаштаме. «ал-Ҳамду лиллоҳи шукран»⁸, ки бар ин сиёҳ ихтисор афтод”.

Ва аз ҷумлаи такаллуф, ки Фазл он рӯз карда буд, яке он буд, ки чун Маъмун ба миёни сарой расид, табақе пур карда буд аз мум ба ҳайати марвориди гирд, ҳар яке чун фундуке⁹, дар ҳар яке поре

рамазони соли 210/825 будааст ва дар Фаммусилҳ ба вуқуъ пайваस्ताаст (Вафийёт-ул-аён, ҷ.1, сах.277-280; Таърихи Бағдод, ҷ.6, сах. 45).

¹ Яҳёи Аксам – аз бузургони дарбори Маъмун аст. Дар фикҳ ва адаби қазо саромади рӯзгори хеш ҳисоб меёфт. Дар Марв ба дунё омад (соли 159/775). Дар замони иқомати Маъмун дар Марв ба ӯ пайваст. Он гоҳ қозии Басра қарор дода шуд, баъд аз он қозиюлқуззоти Бағдод ихтиёр гардид ва афзун бар ин, тадбири мамлакат низ ба ӯ гузошта шуд. Вазирон дар фармони ӯ буданд. Осори зиёде ба мерос гузошт. Соли 242/858 дар Рабаза (аз деҳаҳои Мадина) зиндагиро падруд гуфт.

² тамим – навъе матоъ ва чомаи сапедранги гаронбаҳо

³ насич – бофташуда

⁴ мумазаҷ – матоъ, ки дар он торҳои тилло ба кор мебаранд.

⁵ микрозӣ – исми навъе матои нафису гаронбаҳо

⁶ иксун – навъе аз ҳарир, дебои сиёҳ

⁷ анфос – баёнҳо

⁸ Яъне: Худоро, ки ситоиш хоси ӯст, шукргузорам.

⁹ фундук – меваи чормағзгунаи қаҳваранг

коғаз, номи деҳе бар ӯ набишта, дар пои Маъмун рехт ва аз мардуми Маъмун ҳар ки аз он мум биёфт, қаболаи¹ он деҳ бад-ӯ фиристод. Ва чун Маъмун ба байт-ул-арус² биёмад, хонае дид мучассасу³ мунаққаш, эзори⁴ чинӣ зада, хуррамтар аз машриқ дар вақти дамидани субҳ ва хуштар аз бӯстон ба гоҳи расидани гул ва хонаворе ҳасир⁵ аз шӯшаи зари кашида⁶ афканда ва ба дурру лаълу пирӯза тарсеъ⁷ карда ва ҳам бар он мисол шаш болише ниҳода ва нигоре дар садри ӯ нишаста, аз умру зиндагонӣ ширинтар ва аз сиҳҳату ҷавонӣ хуштар, қомате, ки сарви ғотфар⁸ буд-ӯ банда навиштӣ, бо оризе, ки шамси анвар ӯро худованд хондӣ. Мӯи ӯ рашки мушку анбар буд ва чашми ӯ ҳасади чазъу⁹ абҳар. Ҷамчу сарве бар пой хост ва бихиромиду пеши Маъмун бозомад ва хидмате некӯ бикард ва узре гарм бихост ва дасти Маъмун бигирифтӯ биёвард ва дар садр бинишонд ва пеши ӯ ба хидмат биистод. Маъмун ӯро нишастан фармуд. Ба ду зону даромад ва сар дар пеш овард ва чашм бар бисот афканд. Маъмун вола гашт, дил дарбохта буд, чон бар сари дил ниҳод, даст дароз кард ва аз хилоли қабо ҳаждаҳ дона марворид баркашид, ҳар яке чанди байзаи усфуре¹⁰, аз кавокиби¹¹ осмон равшантар ва аз дандони хубрӯён обдортар ва аз Кайвону Муштарӣ мудаввартар, балки мунаввартар, нисор кард. Бар рӯи он бисот ба ҳаракат омаданд ва аз истивои бисоту¹² тадвири дура¹³ ҳаракот мутавотир¹⁴ гашт ва сукунро маҷол намонд. Духтар бад-он ҷавоҳир илтифот накард ва сар аз пеш барнаёвард. Маъмун машъуфтар¹⁵ гашт, даст биёзид ва дари инбисот¹⁶ боз кард, то магар

¹ қабола – санади моликият

² байт-ул-арус – хонаи арӯс

³ мучассас – гачқоришуда

⁴ эзор – қисмати поёнии девор, ки одатан бар он таъя мекунанд ва барои зинат ё эҳтиёти либос аз ранги девор, он бахшро бо чӯбқорӣ, қошиқорӣ ва ғайра оро медиҳанд.

⁵ ҳасир – бӯриё, зерандоз

⁶ шӯшаи зари кашида – тор ва риштаҳои бофта аз зар

⁷ тарсеъ – зарнишон кардан, заркашӣ; бар рӯи чизе зарро часпонидан

⁸ сарви ғотфар – қомат ва ҷисми кашидаву зеборо бо ин таъбир ифода мекунанд.

⁹ чазъ – навъе санги қиматбаҳо

¹⁰ байзаи усфур – тухми гунчишк

¹¹ кавокиб – ситорагон

¹² истивои бисот – ростии гилем

¹³ тадвири дура – гардиши марворидҳо

¹⁴ мутавотир – пай дар пай

¹⁵ машъуф – шефта

¹⁶ инбисот – хушҳолӣ

муонақа¹ кунад. Оризаи шарм истеъло гирифт² ва он нозанин чунон мунфаъил³ шуд, ки ҳолате, ки ба занон махсус аст, воқеъ шуд ва асари шарму хичолат бар сафаҳоти вачаноти⁴ ӯ зоҳир гашт, бар фавр гуфт: “Ё Амралмуъминин: «Ато амруллоҳи фало тастаъчилуҳу»⁵. Маъмун даст бозкашид ва хост, ки ӯро ғашӣ⁶ афтад аз ғояти фасоҳати ин оят ва лутфи ба кор бурдани ӯ дар ин воқеа. Низ аз ӯ чашм барнатавонист дошт ва ҳаждаҳ рӯз аз он хона берун наёмад ва ба ҳеч кор машғул нашуд, илло бад-ӯ. Ва кори Фазл боло гирифт ва расид бад-он ҷо, ки расид.

Ҳикоят (7)

Аммо дар рӯзгори мо ҳам аз хулафои Банӣ Аббос Ибн ал-Мустаҳзир ал-Мустаршид биллоҳ⁷, амирулмуъминин, тайябаллоҳу турбатаҳу ва рафаъа фи-л-чинони рутбатаҳу⁸, аз шаҳри Бағдод хуруҷ кард бо лашкаре ораста ва таҷаммуле пероста ва ҳазинае бешумор ва силоҳе бисёр, мутаваҷҷиҳан ило⁹ Хуросон, ба сабаби истизодате¹⁰, ки аз султони олам Санҷар¹¹ дошт. Ва он синоати асҳоби агроз¹² буд ва тамвеху тазвири¹³ аҳли шар, ки бад-он ҷо расонида буданд.

Чун ба Кирмоншоҳон¹⁴ расид, рӯзи одина хутбае кард, ки дар фасоҳат аз зарваи¹⁵ авҷи офтоб даргузашта буд ва ба мунтаҳои аршу иллийин¹⁶ расид. Дар аснои ин хутба аз бас дилтангиву ғояти ноумедӣ

¹ муонақа – дар оғӯш гирифтган

² истеъло гирифт – боло шуд, бедору фарогир гардид

³ мунфаъил – шармгин, хичолатзада

⁴ вачанот – рухсораҳо, чехраҳо

⁵ Яъне: Амри Худованд расид, бар он машитобед (сураи Наҳл, ояти 1).

⁶ ғашӣ – беҳушӣ

⁷ ал-Мустаршид биллоҳ – Мустаршид биллоҳ – Абӯмансур Фазл ибни Аҳмад (Мустаҳзир биллоҳ) ибни Муқтадӣ Аббосӣ, ки бистунӯҳумин халифай Аббосиён буд. Соли 512/1118 пас аз гузашти падараш ба хилофат нишаст. Марди олиҳиммат, шучоъ, фасеҳ ва шоиртабъ буд. Соли 529/1135 ба шаҳодат расид.

⁸ Яъне: Худованд хокчояшро пок дорад ва дар биҳишт ҷойгоҳашро боло барад.

⁹ Яъне: рӯйниҳода ҷониби

¹⁰ истизодат – озурдагӣ, гиламандӣ

¹¹ Санҷар – мурод Муиззуддин Абулхорис Аҳмад ибни Маликшоҳи Салҷуқӣ аст, ки охириин подшоҳи Салҷуқиёни бузург мебошад. Соли 552/1157 даргузаштааст.

¹² асҳоби агроз – ғаразмандон

¹³ тамвеху тазвир – макру ҳила

¹⁴ Кирмоншоҳон – аз вилоятҳои муҳими Курдистони Эрон, ки риштакӯҳҳои Поток дар саросари он печидааст. Ин шаҳр аз қадим бар сари роҳи Ироқи араб қарор дорад.

¹⁵ зарва – нуқтаи баландтарин

¹⁶ иллийин – ҷойгоҳе дар осмон, ки арвоҳ ва парвандаи некон он ҷо нигоҳдорӣ

шикояте кард аз Оли Салчуқ, ки фусаҳои араб ва булагҳои аҷам инсоф бидоданд, ки баъд аз саҳобаи набӣ, ризвонуллоҳи алайҳим аҷмаъин¹, ки таломизаи нуқтаи нубувват буданд ва шорехи калимоти ҷавомеъ-ул-калим², ҳеҷ кас фасле бад-ин ҷазолату фасоҳат назм надода буд. Қола Амирулмуъминина ал-Мустаршиду биллоҳи: “Фаввазно умурано ило оли салчуқа фабаразу ғалайно фатола ғалайҳим-ул-амаду фақасат қулубухум ва касирун минҳум фосиқун”³. Мегӯянд: “Қорҳои хеш ба Оли Салчуқ бозгузоштем, пас бар мо берун омаданд ва рӯзгор бар эшон баромад ва сиёҳу саҳт шуд дилҳои эшон ва аз эшон бештар фосиконанд”. Яъне, гардан кашиданд аз фармонҳои мо дар дин ва мусулмонӣ.

Ҳикоят (8)

Гӯрхони Хитой⁴ ба дари Самарқанд бо султони олам Санҷар ибни Маликшоҳ масоф кард⁵ ва лашкари исломро чунон чашмзаҳме афтод, ки натавон гуфт ва Мовароуннаҳр ӯро мусаллам шуд, баъд аз куштани имоми машриқ Ҳусомуддин⁶, анораллоҳу бурҳонаҳу ва вассаға алайҳи ризвонаҳу⁷.

Пас, Гӯрхон Бухороро ба Атмтагин⁸ дод, писари Амири

мешавад.

¹ Яъне: Хушнудии Худованд бар ҳамаи онон бод.

² ҷавомеъ-ул-калим – суҳанони кӯтоҳи фароҳмаънӣ. Мурод аҳодиси набавӣ аст.

³ Аз қисмати «Фатола...» то охир иқтибос аз ояти 16 сураи Ҳадид аст ва фасоҳати матлаб низ бар ҳамин ҷумла ва қорбурди он пайванд мегирад.

⁴ Гӯрхони Хитой – «Гӯргон» номи умумии амирони Қарохитоиён мебошад. Нахуст дар Қошғар давлат ташкил доданд ва пойтахташон Баласоғун буд. Пас аз истиқрор, ба шаҳрҳои мусалмонон ҳучум оварданд ва қисме аз Мовароуннаҳрро забт намуданд. Баъд аз он, ки дар Қатавон (деҳае дар панҷфарсаҳии Самарқанд) Гӯрхони Хитой Санҷарро шикаст дод, онон ба Мовароуннаҳр фармонравии том ёфтанд (Луғатнома, ҷ.12, саҳ.17087). Номи ин Гӯрхон «Қӯшқин Тойку» доништа шудааст.

⁵ масоф кард – ин воқеа соли 536/1142 ба вуқӯ пайваस्ताаст ва бо номи “Чанги Қатавон” маъруф аст.

⁶ имоми машриқ Ҳусомуддин – мурод Умар ибни Абдулазиз ибни Мозаи Ҳанафӣ аст, ки ба «Садри шаҳиди Бухорой», «Имом ибни Имом» ва «Баҳр ибни Баҳр» мулаққаб мегардид. Дар сафари соли 483/1090 ба дунё омад. Назди падараш Имом Бурҳонуддин Бухорӣ Ҳанафӣ илм омӯхт. Соли 536/1142 дар воқеаи мавриди назар (чанги Қатавон) ба шаҳодат расид. Фарзандаш Муҳаммад ибни Умар низ аз фуқоҳи ҷанафии рӯзгораш буд. «Фатовои сағир», «Фатовои кабир», «Шарҳи «Ҷомеъ-ус-сағир» аз ҷумлаи таснифоти ӯст (Ҷавоҳир-ул-музӣ, саҳ.253).

⁷ Яъне: Худованд (дар рӯзи қиёмат бар забонаш) бурҳон гузорад ва хушнудиаширо бар ӯ фароҳ созад.

⁸ Атмтагин – ин шахс ҳамон қадар шинохта шуд, ки аз ин ҳикоят метавон дарёфт.

Биёбонӣ?, бародарзодаи Хоразмшоҳ Отсиз¹. Ва дар вақти бозгаштан ўро ба Хоҷа Имом Точулислом Аҳмад ибни Абдулазиз² супурд, ки имоми Бухоро буд ва писари Бурҳон, то ҳар чи кунад бо ишорати ў кунад ва бе амри ў ҳеч коре накунад ва ҳеч ҳаракат бе ҳузури ў накунад. Ва Гўрхон бозгашт ва ба Барсахон³ бозрафт ва адли ўро андозае набуд ва нафози амри ўро ҳадде на. Ва, алҳақ, ҳақиқати подшоҳӣ аз ин ду беш нест.

Атмтагин чун майдон танҳо ёфт, даст ба зулм бурд ва аз Бухоро истихроҷ⁴ кардан гирифт. Бухориён тана чанд ба вафд⁵ сӯи Барсахон рафтанд ва тазаллум карданд. Гўрхон чун бишнид, номае навишт сӯи Атмтагин бар тариқи аҳли ислом: «Бисмиллоҳи-р-Раҳмони-р-Раҳим. Атмтагин бидонад, ки миёни мо агарчи масофат дур аст, ризову сахати⁶ мо бад-ў наздик аст. Атмтагин он кунад, ки Аҳмад фармояд ва Аҳмад он фармояд, ки Муҳаммад фармудааст. Вассалом».

Борҳо ин тааммул рафтааст ва ин тафаккур кардаем, ҳазор мучаллад шарҳи ин нома аст, балки зиёдат ва мучмалаш бағоят ҳувайдову равшан аст ва муҳтоҷи шарҳ нест. Ва ман мисли ин кам дидаам.

Ҳикоят (9)

Ғояти фасоҳати Қуръон эйҷози⁷ лафзу эъҷози маъно аст ва ҳар чи фусаҳову булагоро амсоли ин тазмин афтодааст, то ба дарачаест, ки даҳшат ҳамеорад ва оқилу болиғ аз ҳоли хеш ҳамебигардад. Ва

Забт ва сурати дурусти ин ном низ баҳсбарангез аст.

¹ Хоразмшоҳ Отсиз – мурод Абулмузаффар Отсиз (Атсиз, Одсиз) ибни Муҳаммад ибни Ануштагин, ки «Алоуддин» лақаб дошт. Амири Хоразм буд. Пас аз падараш ба ин мансаб расид. Амири илмпарвар ва адабдӯст муаррифӣ ёфтааст. Рашиди Ватвот, Замахшарӣ ва иддае дигар аз бузургони он рӯзгор бо ў пайванд доштанд. Соли 551/1156 вафот ёфтааст. «Отсиз» – мураккаб аз «от» ва «сиз», ба маънои «беном» аст. Туркнро расм чунин буда, ки чун касе аз онон пас аз валодат намемонд ва вафот мекард, фарзанди тозаёфтаре «Отсиз» ном мекардаанд, то зинда монад (Доират-ул-маорифи бузурги исломӣ, ҷ.1, сах.89).

² Хоҷа Имом Точулислом Аҳмад ибни Абдулазиз – бародари Имом Ҳусумуддини фавқуззикр аст. Мавсуф яке аз машоихи соҳиби «Ҳидоя» – Марғинонӣ мебошад (Табакот-ус-сания, ҷ.1, сах.380; Чавоҳир-ул-музӣ, сах.52).

³ Барсахон – шаҳре дар нуктаи дуртарини Туркистони шарқӣ, дар ҳудуди Хутан, дар канори дарё, ободону пурнеъмат (Луғатнома, ҷ.3, сах.3965). Набояд Барсахонро бо Барсухон, ки Самъонӣ ва Ёқут онро аз деҳаҳои Бухоро донистаанд, бо ҳам омехт.

⁴ истихроҷ – хироч хостан

⁵ вафд – гурӯҳи намоienda

⁶ ризову сахат – хушнудиву хашм

⁷ эйҷоз – кӯтоҳ, мухтасар будан

он далеле возеҳ аст ва хуччате қотеъ бар он, ки ин калом аз маҷории нафаси¹ ҳеч махлуқе нарафтааст ва аз ҳеч кому забоне ҳодис нашудааст ва рақами қидам² бар носияи ишороту ибороти ӯ мусбат³ аст.

Овардаанд, ки яке аз аҳли ислом пеши Валид ибни Муғира⁴ ин оят ҳамехонд: *“Қила ё арзу иблаъй моаки ва ё самоу ақлийй ва гиза-л-моу ва қузия-л-амру вастават ғала-л-ҷудий”*⁵. *Фақола-л-Валиду-бну-л-Муғира: “Валлоҳи инна ғалайҳи латаловатан ва инна лаҳу лаҳаловатан ва инна аълоҳу ламусмирун ва инна асфалаҳу ламугдиқун ва мо ҳува қавл-ул-башари”*⁶.

Чун душманон дар фасоҳати Қуръону эъҷози ӯ дар маёдини инсоф бад-ин мақом расиданд, дӯстон бингар, то худ ба кучо бирасанд?! Вассалом.

Ҳикоят (10)

Пеш аз ин дар миёни мулуки асру чабобираи⁷ рӯзгори пеш, чун Пешдодиёну⁸ Каёну⁹ акосира¹⁰ ва хулафо расме будааст, ки муфохирату муборизат ба адлу фазл кардандӣ ва ҳар расуле, ки фиристодандӣ, аз ҳикаму румузу луғз масоил бо ӯ ҳамроҳ кардандӣ. Ва дар ин ҳолат подшоҳ муҳтоҷ шудӣ ба арбоби ақлу тамиз ва асҳоби рою тадбир. Ва чанд маҷлис дар он нишастандиву бархостандӣ, то он гоҳ, ки он

¹ маҷории нафас – ҳулқум, гузаргоҳи нафас

² қидам – қадимӣ будан, зидди ҳодис ва тозарасида. Матлаб ба ҷаҳони эътиқодии муаллиф ба масъалаи қадим ё ҳодис ва махлуқ ё ғайримахлуқ будани Қуръони маҷид ишора дорад.

³ мусбат – сабтшуда

⁴ Валид ибни Муғира – аз пешвоён ва қозӣони араб дар аҳди чоҳилӣ, ки 530 мелодӣ ба дунё омад. Дар куҳансолӣ аҳди исломро дарёфт ва то поёни умр дар душманӣ бо ин оини осмонӣ зист. Соли 1/622 чанд моҳ қабл аз ҳичрат даргузашт ва дар қабристонии Ҳачун ба хок гузошта шуд. Падари саҳоба Холид ибни Валид аст (ал-Аълом, ҷ.8, сах.122).

⁵ Яъне: Гуфта шуд: «Эй замин, обатро фуру бар ва эй осмон, аз боридаи бозист. Ва об фуру нишаст ва кор бар поён расид ва (киштии Нӯҳ) ба Ҷудӣ қарор гирифт» (сураи Худ, ояти 44).

⁶ Яъне: Он ҷо Валид писари Муғира гуфт: «Савганд ба Худо, бешак дар ин сухан ҳушиву дилпазирист ва ҳатман дар он ҳаловат аст. Ҳамоно болои он пурмева ва поёни он пуршукуфа аст. Ин ҳаргиз сухани одамӣ нест».

⁷ чабобира – қудратмандон, подшоҳон, ситамгарон

⁸ Пешдодиён – силсилаи нахустин аз подшоҳони достонии Эрон. “Пешдод” – лақаби Ҳушанг – подшоҳи асотирии Эрон аст.

⁹ Каён – дувумин силсилаи подшоҳони Эрон, аз Кайқубод то Доро; подшоҳони бузург

¹⁰ акосира – сурати ҷамъи “Кисро”. “Кисро” лақаби Анӯшервон аст. “Акосира” ба шоҳони Сосонӣ итлоқ мегардад, баҳусус фарзандони Анӯшервон.

чавобҳо бар як ваҷҳ қарор гирифтӣ ва он луғзу румуз зоҳиру ҳувайдо шудӣ, он гоҳ расулро гусел кардандӣ. Ва ин тартиб ба ҷой будааст, то ба рӯзгори султони одил Ямин-уд-давлати ва-д-дин Маҳмуд ибни Сабуктагин, раҳимаҳуллоҳ. Ва баъд аз ӯ чун Салҷуқиён омаданд ва эшон мардумони биёбоннишин буданд ва аз маҷорӣ¹ аҳволу маолии осорӣ² мулук беҳабар, бештар аз русуми подшоҳӣ ба рӯзгори эшон мундарис³ шуд ва басе аз заруриёти мулк мунтамис⁴ гашт. Яке аз он девони барид⁵ аст. Бокӣ бар ин қиёс тавон кардан.

Овардаанд, ки султон Яминуддавла Маҳмуд, раҳимаҳуллоҳ, рӯзе расуле фиристод ба Мовароуннаҳр ба наздики Бугроҳон⁶ ва дар номае, ки таҳрир афтада буд, тақрир карда ин фасл, ки: “Қолаллоҳу таъоло: «Инна акрамакум ғиндаллоҳи атқокум»⁷. Ва арбоби ҳақоикун асҳоби дақоик бар он қарор додаанд, ки ин тақия⁸ аз ҷаҳл мефармояд, ки ҳеч нуқсоне арвоҳи инсонро аз нуқси ҷаҳл батар нест ва аз нуқси нодонӣ бозпастар на ва каломи ноофарида⁹ гувоҳӣ ҳамедихад бар сикҳати ин қазият ва дурустии ин хабар: «Валлазина уту-л-ълма дараҷот»¹⁰. Пас, ҳамехоҳем, ки аиммаи вилояти Мовароуннаҳр ва уламои замини машриқ ва афозили ҳазрати Хоқон¹¹ аз заруриёт ин

¹ маҷорӣ – роҳҳо, равишҳо

² маолии осор – нишонаҳову одоти бузург

³ мундарис – нобуд, азбайнрафта

⁴ мунтамис – нопадид, маҳвшуда

⁵ девони барид – идораи номаву рисолат

⁶ Бугроҳон – Ҳорун ибни Сулаймони элик, ки ба «Бугроҳони туркӣ» маъруф аст. Аз Эликхониёни Туркистон аст. Тақрибан соли 283/896 ба Бухоро лашкар кашид ва бо гирифтани он давлати Хонияро асос гузошт (Фарҳанги форсӣ, ҷ.5, сах.272). Аллома Қазвинӣ бо тақия бар соли даргузашти Бугроҳон (383/993) ва номувофикатии он бо чулуси Султон Маҳмуд – 388/998 ин шахсро на Бугроҳон, балки Эликхон медонад. Зеро пас аз вафоти Бугроҳон, Эликхон, ки бародар ё бародарзода ва ё хоҳарзодаи Бугроҳон буд, ба ҷои ӯ нишаст ва бо Султон Маҳмуд муосир буд (Чаҳор мақола. Тасҳеҳи Муҳаммад Қазвинӣ (бо хошияи Саид Қарабеглу), сах. 144). Ин назарро фатҳи мусаллами Бухоро, ки соли 389/999 дар аҳди Абдулмалики Сомонӣ аз ҷониби Эликхон Наср ибни Алӣ сурат гирифт, низ таъйид менамояд (Фарҳанги форсӣ, ҷ.5, сах.217).

⁷ Яъне: Гиромитарини шумо назди Худованд, тақвоқортарини шумост (сураи Хучурот, ояти 13).

⁸ тақия – парҳезгорӣ, тақво

⁹ каломи ноофарида – мурод Куръони маҷид аст, муаллиф бо таъбири “қадим” дар сафаҳоти қабл борҳо бар ин ишора намудааст. Ин аз назарияи эътиқодии муаллиф дарак медиҳад.

¹⁰ Яъне: Худованд олимонро ба мартабаҳое боло мебарад (сураи Муҷодала, ояти 11).

¹¹ хоқон – подшоҳ; лақабе, ки ба шоҳони чиниву туркӣ медоданд.

кадар хабар диҳанд, ки: Нубувват чист? Вилоят чист? Дин чист? Исломи чист? Имон чист? Эҳсон чист? Тақво чист? Амри маъруф чист? Наҳйи мункар чист? Сирот чист? Мизон чист? Раҳм чист? Шафқат чист? Адл чист? Фазл чист?”

Чун ин нома ба ҳазрати Бугроҳон расид ва бар мазмуну макнун¹ ӯ вуқуф ёфт, аиммаи Мовароуннаҳрро аз диёру билод бозхонд ва дар ин маънӣ бо эшон машварат кард ва чанд кас аз кибору изоми аимма² Мовароуннаҳр қабул карданд, ки ҳар як дар ин боб китобе кунанд ва дар аснои сухану матни китоб ҷавоби он калимот дарҷ кунанд ва бар ин ҷаҳор моҳ замон хостанд. Ва ин муҳлат ба анвоъ музир(р)³ ҳамебуд, ҷӣ аз ҳама қавитар ихроҷоти ҳазина буд дар ихроҷоти расулону пайкон ва таахҳуди аимма. То Муҳаммад ибни Абдаҳ ал-Котиб, ки дабири Бугроҳон буд ва дар илм тааммуқе ва дар фазл танаввуқе⁴ дошт ва дар назму наср табахҳуре ва аз фузалову булагои ислом яке ӯ буд, гуфт: “Ман ин суолотро дар ду калима ҷавоб кунам, чунонки афозили ислом ва амосили⁵ машрик чун бубинанд, дар маҳалли ризо ва мақарри⁶ писанд афтад”. Пас, қалам баргирифт ва дар поёни масоил бар тибқи фатво бинавишт, ки: “Қола Расулulloҳи саллalloҳу алайҳи ва саллама: “*ат-Таъзиму лиамриллоҳи ва-ш-шафқату ғало халқиллоҳи*”⁷.

Ҳамаи аиммаи Мовароуннаҳр ангушт ба дандон гирифтанд ва шигифтиҳо намуданд ва гуфтанд: “Ин-т ҷавобе комил ва ин-т лафзе шомил! Ва Ҳокон азим барафрӯхт⁸, ки ба дабир кифоят шуд ва ба аимма ҳочат наҷафтод.

Ва чун ба Ғазнин расид, ҳама биписандиданд.

Пас, аз ин муқаддамот натиҷа он ҳамеояд, ки дабири оқилу фозил меҳин⁹ ҷамолест аз таҷаммули подшоҳ ва беҳин рифъатест аз тараффуъи¹⁰ подшоҳӣ. Пас, бад-ин ҳикоят ин мақолатро хатм кунем. Вассалом.

Таҳия ва тавзеҳи Фаҳриддин Насриддинов

¹ макнун – нуктаҳои пӯшида

² изоми аимма – бузургони пешвоён

³ музир(р) – зараровар

⁴ танаввуқ – устодӣ дар қор, салиқаю завқ дар умур

⁵ амосил – бузургон, афроди бошараф

⁶ мақар(р) – ҷойгоҳ, мақом

⁷ Яъне: (Посух чунин аст:) Расули Худо, дуруду саломи Худо бар ӯ бод, фармуданд: «Бузург доштани фармонҳои Худо ва гамхорӣ бар халқи ӯ».

⁸ барафрӯхт – бисёр шод шуд; аз хурсандӣ рӯй гулгуну тобандагӣ ёфт

⁹ меҳин – бузургтарин

¹⁰ тараффуъ – баландӣ ёфтани, иззат

Нуриддин Ҷаъфари Бадахшӣ

ХУЛОСАТ-УЛ МАНОҶИБ

Ва дигарбора ҳазрати Мустафоро, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, дар воқеа дидам. Фармуд, ки аз касби худ бояд хӯрдан. Гуфтам: Кадом касб? Гуфт: Кулоҳдӯзӣ. Ва баъд аз он азизе омад ва як газ шонабофт¹ футӯх² овард ва баъдаҳу³ дигаре омад ва ангуштона овард ва баъдаҳу дигаре сӯзане овард ва дигаре микрозе овард. Пас кулоҳе буридам ва чун дӯхтам, нек наёмад, зеро вақте надӯхта будам. Пас шарм доштам, ки ба бозор барам, лочарам берун аз шаҳр бурдам ва дар зери хок дафн кардаму ба ҳучра бозомадам.

Ва чун замоне бигузашт, азизе ба ҳучра даромад ва он кулоҳ дар даст гирифта буд. Пас пурсид, ки ин кулоҳро шумо дӯхтед? Гуфтам: Оре. Табассум намуду гуфт: Агар маро иҷозат шавад, ин кулоҳро, ки шарафи дасти шумо бофтааст, аз роҳи табаррук бар сари худ тоҷ созам. Гуфтам: Иҷозат аст. Он қитъаи шонабофтро чанд кулоҳе буриду дӯхт ва маро буридану дӯхтан таълим дод. Ва баъд аз тӯли суҳбат гуфтам, ки маро худ яқин шуд, ки шумо аз авлиёуллоҳ ҳастед, валекин бифармоед, ки шуморо кӣ хабар кард ба дафни кулоҳ? Гуфт: Ҳазрати Мустафо, саллаллоҳу алайҳи ва саллам.

* * *

Чаноби сиёдат вақте дар қарияи Алишоҳ, раҳматуллоҳи алайҳи, бар асҳоб ғазаб карду фармуд, ки номи аҳли талаб бар худ ниҳода ояд. Ва бар он чи эшон эҳтимом намуда, шумо истиқомат надоред. Пас шуморо шарм намеояд бо ин рангу бӯйи дарвеш фараҳ металабед ба хӯрдану ҳуфтан. Валлоҳи, ки панҷоҳ сол аст, ки паҳлӯи худ ба ихтиёри худ ба замин наниҳодаам, ба хоб нарафтаам ва бо он ҳама меҳнат ҳанӯз худро аз ҳеч саге беҳтар намедонам.

Назм:

*Саг беҳ зи касе бошад, к-ӯ пеши саги кӯят,
Дилро мучал(л)о бинад, ҷонро хатаре донад.
Гумроҳ касе бошад, к-ӯ дар ҳама умри худ,
Ҷуз ту дигаре бинад, ҷуз ту дигаре донад.*

Ва аз чаноби сиёдат шунудам, ки фармуд, ки агарчи солиқ қавӣ

¹ шонабофт – порчаматое, ки бештар ба қисмати ороишӣ ё дар болову пойини фаршу қолинча барои зинат ва истехком истифода мегардад.

² футӯҳ – ҳада ва колое, ки ба сӯфӣ ва пир медоданд.

³ Яъне: Баъд аз он.

бошад, аз дувуним соат ё се соат бештар (бар таҷаллиёте, ки ба орифон мутаҷаллий шаванд), тоқат надорад.

* * *

Ва ҳазрати сиёдат низ ҷамеъи таҷаллиётро ба нисбат ба иҷмол дар ин назм зикр кардааст, қаддасаллоҳу сирраҳу ва касура лано бирраҳу¹.

Назм:

*Аз канори хеш мечӯям дамодам бӯи ёр,
З-он ҷамегирам ба ҳар дам хештанро дар канор.
Чун канорамро миёне нест пайдо, ҳар замон
Дар миён хуни дил ҷонам гамаш гирад канор.
Чун миёнаширо каноре нест, з-он дар ҳайратам,
К-ончунон нозукмиёне ҳаст доим беканор.
Не миёнаширо каноре, не канорамро миён
В-аз миёни оташи ишқаш намеёбам канор.
Нест касро аз миёнаш ҷуз канор андар ду кавн,
Аз миёни инчунин давлат касе ҷӯяд канор?!
Аз каноре гар, Алӣ, бӯи миёнаш ёфтӣ,
Дар хаёли он миён аз хеш гаштӣ бо канор.*

Ва бидон, ки мурод аз “канор”-и аввал дил бошад ва аз “канор”-и дувум мууроқаба ва мурод аз “миён”-и аввал вучуди мутлақ бувад ва аз “миён”-и дувум таҷарруди сифоту субот бар мууроқаба. Ва мурод аз “бӯй” нафаҳоти раббония бошад, ки дар ин ҳадис мазкур аст: *Қола саллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Инна лираббикум фӣ аййоми даҳрикум нафаҳотун. Ало фатуъризу лаҳо”*. Яъне, ба дурустӣ ва ростӣ, ки мар Парвардигори шуморо дар рӯзҳои рӯзгори шумо таҷаллиёти раббония аст. Огоҳ бошед, пас тараққубу таваҷҷуҳро лозим гиред аз барои он таҷаллиёт. Ва мурод аз “ёр” бувад ҳазрати Парвардигор, ки рафиқи аъло ӯст. Чунонки ҳазрати Мустафо, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, дар ҳолати назъ мефармуд, ки *“ар-рафиқ-ул-Аъло”*². Ва низ чу дар замони ҳаёт сафар ихтиёр кардӣ, фармудӣ, ки *“Аллоҳумма анта-с-соҳибу фи-с-сафари ва-л-халифату фи-л-аҳли”*³. Ва мурод аз “ҳайрат” ин ҳайрат бошад, ки дар ин ҳадис мазкур аст: *Қола саллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Раббӣ зиднӣ фика таҳаййуран”*⁴.

Ва аз матлаъву таҳаллус, ки ба ҳам инзимом ёбад, маълум шавад,

¹ Яъне: Худованд марқадашро пурнур ва некияшро бар мо зиёд гардонад.

² Яъне, Дӯсти беҳтарин (манзур аз «дӯст» Худованд аст).

³ Яъне: Эй бор Худоё, Ту ҳамраҳи ман дар сафар ҳастӣ ва ниғаҳбони хонадони ман дар вақти набуданам.

⁴ Яъне: Худоё дар (шинохти) худат ҳайратамро афзун гардон.

ки ҳазрати сиёдат дар мақоми итлоқ будааст, агарчи ҳодӣ бувад дар сурати ҷамолу ҷалоли зот. Ва агар азизеро маонии дигар рӯй намояд аз ин назм, муборакаш бод, ки калом зувучӯх¹ аст.

Фард:

*Вақти суҳан чунки ба Исӣ расид,
Айб раҳо кун, ки ба маънӣ расид.*

* * *

Эй дӯст, бидон, ки баъд аз иншои саводи ин “Хулосат-ул-маноқиб” ба илтимоси хулосаи автади кубро, ки ба ном “Муҳаммад” аст, лақабуҳу² “Мирако” ва ваффақаҳу бимо йӯҳиббу ва йарзо,³ дар шарҳи ин назми мазкур шуруъ ҳосил омад ва зебо намуд, ки ин шарҳро дар ин маноқиб бояд афзуд, то тафсиле бошад баъд аз иҷмол ва фавоид бештар бошад мутолеъу⁴ мусомеъро⁵. Он шарҳ ин аст:

“Бисмиллоҳи-р-Раҳмони-р-Раҳим

Баъзе аҳлуллоҳро ҳоли шуҳуди зот бошад ва баъзеро ҳоли шуҳуди сифот ва баъзеро ҳоли шуҳуди афъол. Аммо ҳоли шуҳуди зот дар дунё ба мақодири⁶ ламаот⁷ ва бурақот⁸ бувад. Аммо давоми ҳоли шуҳуди сифот мухталифун фиҳи⁹ бошад ва аммо давоми ҳоли шуҳуди афъол муттафиқ аст. Ва дар маҳалли астор¹⁰ аз вучуди мубораки Муҳаммад, расулуллоҳ, ихтилоф аст.

Ва баъзе бар онанд, ки ҳоли шуҳуди сифот мар ҳазраташро доим бувад ва баъзе бар он ки доим набувад, балки дар аксар авқот мебудаст ва ҳадиси “*Лӣ маъаллоҳи вақтун ло йасаъанӣ фиҳи малакун муқаррабун ва ло набиййун мурсалун*”¹¹ далолат мекунад бар таҷаллии зот аҳёнан ва бар таҷаллии сифот дар аксар авқот. Ва таҷаллии зот аладдавом мавъуд аст дар охират ва давоми он шуҳуд мақоми маҳмуд аст. Ва он ки баъзе авлиёуллоҳ фармудаанд, ки мо доим мушоҳиди Ҳақ таоло мебошем ва баъзе гуфтаанд, ки агар лаҳзае маҳчуб бошем, муртад гардем ва баъзе гуфтаанд, ки агар лаҳзае маҳрум бошем,

¹ зувучӯх – дорандаи маонии гуногун

² Яъне: лақабаш.

³ Яъне: Худой ўро бар он чизе, ки дӯст медорад ва ризо аст, муваффақ бисозад.

⁴ мутолеъ - мутолиақунанда, хонанда

⁵ мусомеъ - шунаванда

⁶ мақодир- ҷамъи миқдор

⁷ ламаот -ҷамъи ламъа – партав, дурахшонӣ

⁸ бурақот – тобиши нурҳо

⁹ Яъне: Он чи дар мавриди он ихтилоф аст.

¹⁰ астор – ҷамъи сатр

¹¹ Яъне: Маро бо Худо вақтҳое ҳаст, ки на малаке муқарраб ва на нафаре аз пайгамбаре мурсал дар он бо ман нахоҳад буд.

бимирем, дар ҳоли шухуди сифоту афъол тавонад буд, на дар ҳоли шухуди зот. Чунонки ин ҳадис, ки “*ал-Имону собитун ва-л-йақину хатаротун*”¹ далел аст бар он. Зеро яқин иборат аз зот аст ва имон мазҳари таҷаллии сифоту афъол.

Ва агар қуввати шунудан бошад, ба яқин бишнаваду фаҳм кунад, ки яқин аст, ки дар маротиби ийқониву² ихсониву имонӣ зуҳур намудааст. Чунонки ин ҳадис: “*ал-Имону яқину куллуҳу*”³ далолат мекунад бар он.

Ва ин маънӣ барои тақриби фаҳм тамсиле бошад. Масалан нозир ба асари қабла-г-тулӯъ⁴ ба яқин фаҳм кунад вучуди офтобро. Чун шуои офтоб бар қуллаи кӯҳе битобад ва нозирон нурро бинанд, ба вучуди офтоб доно шаванд ва чун қурси хуршед тулӯъ намояд, ба ҳақиқати хуршед бино гарданд. Ҳамчунин, мукошифи⁵ тавҳиди афъолро ваҳдати Ҳақ таоло ба кашфи илм-ул-яқин⁶ ҳосил ояд, чунонки мустадилро⁷ ба истидлол. Аз ин ҷост, ки машоихи тариқат фармудаанд: “*ал-Йақину аввалу қадами-л-муриди-с-содиқи ва охиру қадами-л-фақиҳи-з-зоҳиди*”⁸.

Ва мушоҳиди иттиҳоди сифотро ваҳдати Ҳақ таоло айн-ул-яқин⁹ шавад ва муоини¹⁰ ваҳдати зотро вучуди қадими Ҳақ таоло ҳаққ-ул-яқин¹¹ гардад ва баъзеро се рӯз шухуд буваду баъзеро дар шаборӯз ҳафтад ҳазор бор мушоҳида бошад ва баъзеро гоҳ-гоҳ шухуд даст диҳад.

Ва “*матлаъ*”¹² он ки ба кашфи басират лоеҳ¹³ шавад. Чунонки ҷаноби сиёдат фармудааст:

Аз канори хеш меёбам дамодам бӯи ёр

Чун назар ба маъият¹⁴ намуд, ки “*Ва ҳува маъакум айнамо*

¹ Яъне: Имон устувор ва яқин, ки дар он хатарҳо ҳам ҳаст.

² ийқон – яқин ҳосил кардан, бовар кардан, яқин

³ Яъне: Тамоми имон яқин аст.

⁴ Яъне: Пеш аз тулӯъ

⁵ мукошиф – кашфкунанда, ҷўянда

⁶ Яъне: Мурод марҳилаи нахуст дар сулуки орифон аст.

⁷ мустадил – далелоранда

⁸ Яъне: Яқин қадами аввали муриди содиқ аст ва охири қадами фақеҳи зоҳид.

⁹ Яъне: Яқине, ки бар мабнои мушоҳида ба даст омадааст. Назди орифон аз мақоми сонии сулук махсуб мегардад ва бас арҷманд аст.

¹⁰ муоин – муоинакунанда

¹¹ Яъне: Яқинӣ бар ҳақ ва асл пайваста, ки солиқ дар он худро ғарқ дар Ҳақ мебинад.

¹² матлаъ – ҳолати шухудии солиқ

¹³ лоеҳ – ошкор, зоҳир

¹⁴ маъият – ҳамроҳ, ҳамроҳӣ

кунтум”¹, фармуд, ки “аз канори хеш меёбам” ва чун доим дар шуҳуд буд, фармуд, ки “дамодам бӯи ёр” ва бӯи, ки мутааллиқ аст ба “меёбам”, ишорат бувад ба нафаҳоти раббония, ки дар айёми даҳр бар қулуби аҳлуллоҳ фаязон менамояд ва ба табъият бар ҳар зарра низ фоиз мешавад. Қола, саллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Инна лираббикум фӣ аййоми даҳрикум нафаҳотун. Ало фатуъарризу лаҳо”².

Ва чун давоми шуҳуд баъд аз истехкоми тавачҷуҳ бошад, гуфт:

З-он ҳамегирам ба ҳар дам хештанро дар канор

Зеро ки қалби муҳиб, ки муқаллиб-ул-қулуб аст, мунқалиб гардад дар ҳар оне ба инқилобашон, мунқалиб. Камо қола Аллоҳу таъоло: “Кулла йавмин ҳува фӣ шаън”³.

Ва чун мақсуди тавачҷуҳро дар сайр филлоҳ ниҳоят набувад, фармуд:

Чун канорамро миёне нест пайдо ҳар замон

Ва чун камоли маърифат мӯчиби ҳаймон⁴ асту ҳаймон мӯчиби изтироботи касира⁵ ва умури ачиба, ки “ва-л-ҳаво йаътӣ биқулли гарибатин”⁶ лочарам гуфт:

Дар миёни хуни дил ҷонам гамаш гирад канор

Ва чун зоти ўро ба камоли маърифат ихотат мумкин набувад, дар сайр филлоҳи фармуд:

Чун миёнашро каноре нест, з-он дар ҳайратам

Ва чун орифи машҳудро мунтаҳо надид дар ҳеч миръоте, дар сайр аниллоҳи гуфт:

К-ин чунон нозукмиёне ҳаст доим дар канор

Қолаллоҳу таъоло: “Ва ҳува-л-латиф-ул-хабир”⁷.

Ва чун ориф машҳудро дар ҳеч сайре мунтаҳо надид, ба ҳасби шуун⁸ фармуд:

Не миёнашро каноре, не канорамро миён

Ва чун касрати шуун бо адами интиҳо мӯчиби ҳайрат омад ва

¹ Яъне: Дар ҳар кучо, ки қарор дошта бошад, Ў (Худованд) бо шумоён аст (сураи Ҳадид, ояти 4).

² Яъне: Ба дурустӣ ва ростӣ, ки Парвардигори шуморо дар рӯзҳои рӯзгори шумо таҷаллиёти раббония аст. Огоҳ бошад, пас барои он таҷаллиёт тараққубу тавачҷуҳро лозим гиред.

³ Яъне: Он гуна, ки Худои таоло мефармояд: Ҳар рӯз Ў (Худованд) дар коре аст (сураи Раҳмон, ояти 29).

⁴ ҳаймон – шефтагиву шӯр

⁵ касира – зиёда

⁶ Яъне: Шефтагӣ умури ғариба ҳар навъ ба худ меорад.

⁷ Яъне: Ва Ў борикбину огоҳ аст (сураи Анъом, ояти 6).

⁸ шуун – ҳол; коида; аҳамият

хайрат мўчиби ҳиркат¹, гуфта:

В-аз миёни оташи шиқаш намеёбам канор

Ва чун камоли маърифат он такозо кард, ки толиби кунҳи зот мутаашшиқ² бошад, фармуд:

Бар канор аст он, ки савдои миёнаш дар сар аст

Ва чун он толиб муаллими адиб омад, ҳар соирро ба риояти кадру манзалати худ, ки он фано филлоҳ асту бақо биллоҳ, гуфт:

В-аз миёни он хурад, ҳар к-ӯ бад-ӯ шуд барканор

Ва чун назари ҳақбини ориф мунъимро³ муҳит дид бар чамеъи мавҷудот, фармуд:

Нест касро аз миёнаш ҷуз канор андар ду кавн

Бо худ чунин гуфта шавад, ки чун ҳақиқати зот дар оинаи рӯҳ билокайф⁴ намояд, ҳароина мушоҳиди сафои маънии рӯҳи худро дида бошад, на зотро, *ка-л-қамари фи-л-мои*⁵, лочарам фармуд:

Нест касро аз миёнаш ҷуз канор андар ду кавн

Ба тақдир аввал мисрои сонӣ чунин гуфта шавад, ки чун неъмат илоҳӣ чамеъи мавҷудотро муштамил аст, чаро ба тарафи ғафлат майл бояд кардан? Ва ба тақдир сонӣ чунин гуфта шавад, ки агарчи ба кунҳи мақсуд натавон расид, валекин шуҳуди билокайф давлатест мавҷуд ва манзалатест маҳмуд, лочарам чаро бояд, ки аз он шавад мафқуд⁶? Пас фармуд:

Аз миёни инчунин давлат касе ҷӯяд канор?

Ва чун орифи макину⁷ муҳаққиқи мубин дар ҳеч мақомеву сифате муқайяд нест, то аз он тараққӣ ёбад, гуфт:

Аз каноре гар Алӣ бӯи миёнаш ёфтӣ,

Дар хаёли он миён аз хеш гаитӣ бо канор.

Яъне, агар аз ҳастии муқайяди худ муқайяд омадӣ, ба ҳаззе аз ҳузузи⁸ убудият, ки он талаззуз⁹ аст, аз чамоли машҳуд дар мақоми шуҳуд, ҳароина бар вай вочиб будӣ инҳироф¹⁰ намудан аз он ба воситаи тараққӣ дар мақоми имтисол, ки дар убудият аст. Ё чунин гуфта шавад, ки агар ба таҷаллие аз таҷаллиёти Ҳақ орифро хирси

¹ хиркат - сӯхтан

² мутаашшиқ – гирифтори ишқ, ошиқ

³ мунъим - неъматдиҳанда

⁴ билокайф – бе чуну чаро, бидуни таъйини ҳолату чигунагӣ

⁵ Яъне: Ба мисли акси моҳ дар об.

⁶ мафқуд – нопадид

⁷ макин – устуворӣ ёфта

⁸ ҳузуз – чамъи ҳаз, лаззатҳо, баҳраҳо

⁹ талаззуз – лаззат гирифта

¹⁰ инҳироф – дур шудан аз асли чизе, қач шудан

вучуди ҳақиқӣ ҳосил омадӣ, ҳароина дар шухуди он аз худии худ мунҳариф гаштӣ, валекин на чунон аст.

Ва аз байти аввалу охир, ки ба ҳам инзимом ёбад, маълум шавад, ки чаноби сиёдат дар мақоми итлоқ будааст. Агарчи ҳазраташ ҳодӣ будааст дар таҷаллии чамоли ҷалол, зеро ки дар матлаъу мо дуни он¹ дар исботи шухуд яди байзо намуд² ва дар тахаллус ба нафӣи он ишорат фармуд.

Ва мақоми итлоқ иборат аст аз таназзуҳи³ ориф аз он, ки муттасиф бошад ба авсофи илоҳия ё муттасиф набошад.

Назм:

*Ранги ориф ранги маъруф асту бас,
Ранги маъруфӣ на пеш асту на пас.*

Ва агар алмаъиро⁴ чамоли маънии дигар аз чалобибӣ⁵ абёт рӯй намояд, муборакаш бод, ки калом зувучӯх⁶ аст.

* * *

Эй дӯст, кадри ин калом надонад, илло солики роҳи Худой ва ба яқин бибояд доништан, ки баъзе аз асҳоби чаноби сиёдат ба айни кашфи нури чамоли вилоят чаноби сиёдатро диданд ва аз идроки кунхи камоли чаноби сиёдат очиз шуданду мутааҷҷиб омаданд ва баъзеро он маънӣ дар миръоти руъёи солиҳа ҷамол намуд ва баъзе аз роҳи сидқ аз анфоси шарифаи чаноби сиёдат ҳидоят ёфтанд.

Ва чаноби сиёдат фармуд дар ҳоли ғайрат, ки Алоуддин Ҳисорӣ, агарчи хотир софӣ кардааст, аммо ҳанӯз аз худ берун наёмадааст, балки дар дид ба тифлони мо муҳтоҷ аст.

Назм:

*Дарвеш на ин асту на он асту на ўст,
Бар нақши тирози ў на пушт асту на рўст.
Хаттест миёни зулмату нур ба ҳам,
К-ўро на сарупой, на ранг асту на бўст.*

* * *

Ва ҳазрати сиёдату хулосаи содот ва манбаи саодоту матлаи субухот⁷ дар рисолаи “Воридот” фармудааст, ки хозинони⁸ қазо чун суфраи аторо боз карданд, лоиқи ҳар водӣ наволае аз он соз карданд.

¹ Яъне: Ғайри он.

² Яъне: Ҳунари воло нишон дод.

³ таназзуҳ – пок шудан

⁴ алмаъӣ – ҳамсафари моро; касе, ки дар дарки маънӣ бо мо сайр дорад.

⁵ чалобиб – ҷамъи ҷилбоб, пардаву пероҳан

⁶ зувучӯх – дорои чандин маъно

⁷ субухот – анвори худовандӣ

⁸ хозинон – дар ин ҷо хазинадорон

Харақонӣ аз он хон дари вай дид, ки бақои он бо бақои Худост.
Ҳамадонӣ ганче ёфт, ки аз афҳому укул мубаррост.

**Зикру асфориҳи биамри кибориҳи, қаддасаллоху сирраҳу ва
расаха лано бирраҳу¹**

Ҳазрати сиёдат фармуд, ки се бор аз машриқ то ба мағриб сафар кардам, бәсе аҷоиб дар барру баҳр дида шуд ва ҳар бор ба шаҳреву вилояте расидам, расму одати он мавзеъ тариқи дигар дидам.

Вақте дар манзиле нузул ҳосил омад, ки дари хучрае буд қуфлкарда, гуфтам: Дари ин хучра бояд кушодан. Суккони² он манзил гуфтанд, ки ҳар кӣ дар ин хучра шаб мебошад, билошак сабоҳ бар чаноза бувад. Пас илтимос намудам, ки дарро бояд кушодан, иҷобат карданд. Ва шаб дар он ҷо мақом карданду поре аз шаб гузашт, дар кушода шуд ва канизаке даромад, шамъе дар даст ва дар акиби он канизак миръоти ҳусно ва комила дар ҳусн омаду бинишаст ва ба тадриҷ сӯи ман меомад, то миёни ману миёни он миръот қадри зироёе монд ё ҳанӯз камтар ва маро аз ҳаракати он миръот ғайрат ба ҷӯш омад, ба иззату ҳамият³ ба сӯи он назар кардам, пас вучудаш мунташир гашт мисли арзәне, ки дар замин пошида шавад. Ба овоз нопадид шуданд ва чун маро аҳли он диёр ба саломат диданду тааҷҷуб намуданд ва ба воситаи он ба ман эътиқод карданду он эътиқоди эшон сабаби интиқоли ман омад аз он манзил.

* * *

Ҷаноби сиёдат фармуд, ки вақте зарурате буд дар сафар бисту чаҳор фарсанг роҳ рафтам дар як рӯз билотаому билошароб⁴.

* * *

Ва ҳазрати сиёдат фармуд, ки вақте ки ба зиёрати қадамгоҳи Одами Сафӣ, алайҳиссалом, ба Сарандеб мерафтам, се рӯз дар миёни обу девча⁵ боист рафтан. Чун ба қадамгоҳи шарифи Одам, алайҳиссалом, расидам, занчире дароз аз оҳан дидам, ки аз қуллаи сахраи олия овехтааст. Аз далел⁶ пурсидам, ки бо ин занчир бар боло мебояд баромадан? Гуфт: Оре. Лочарам он занчирро гирифтаму баромадам ва се рӯз бар болои он сахра будам.

* * *

¹ Яъне: Дар зикри сафарҳои ӯ, ки ба амри пешвоёнаш сураат гирифта, Худованд марқадашро пок дорад ва хубиву баракоташро бар мо пойдор созад.

² суккон – сокинон

³ ҳамият – номусу ғайрат

⁴ Яъне: Бе хӯрданиву нӯшидани

⁵ девча – навъе аз кирм, ки хун мехӯрад.

⁶ далел – раҳнамо

Ҳазрати сиёдат фармуд, ки каррот ба ҳаҷ рафтаам, ба ҳар кайфияте, ки қазову қадар бурдааст. Ва вақте ба таваккул қадам дар бодия ниҳодам ба мувофиқати хоҷиён ва бисту ҳашт рӯз билотаому билошароб бирафтам, ки нафс ҳеч майле ба он надошт ва баъдаҳу толиби он гашт ва ҳол он ки ҳеч чиз набуд аз дунёвӣ, ки ба он таом гираму нафсро сер созам. Пас косапорае гирифтаам ва ба чанд хайма рафтам, ногоҳ ба хаймаи азизе расидам, ки илтимоси риоят¹ намуда буд дар аввали бодия ва ман онро қабул накарда будам. Лочарам, нафс шарманда шуд ва он косапораро бар замин задам...

* * *

Чаноби сиёдат фармуд, ки чун аз қаряи Алишоҳи вилояти Хатлон ба нияти ҳаҷ берун омадам ва он чи буд аз харче бар мустаҳикқон сарф мекардам, то ба Язд расидам, харчи андаке монда буд. Ногоҳ солиҳае омад дар он манзил, ки ман нузул карда будам ва дувоздах ҳазор динори нукра овард ва илтимоси қабул намуду гуфт: Ин ба ишорати ҳазрати Мустафо, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, аст. Ва чун он дирамҳоро ба Бағдод расонидам ва дар вақфаи он сол маслиҳат набуд рафтан ба Макка, лочарам аз Бағдод бигзаштам ва ба Шом рафтам ва дар вақти хуруҷ аз Бағдод се уштурро обу нон бор сохтам ва ду уштурро аз ҳавоичи² дигар ва бирафтам. Пас мардumi корвон тааччуб менамуданд, ки Саййид чизи андак мехӯрад ва тӯшаи бисёр мегирад ва ҳол он ки дар чаҳордах рӯз ба маъмур мерасем. Ва чун корвон чанд рӯзе бирафтанд, роҳ ғалат карданду чанд рӯзе берун аз роҳ тавакқуф карданд. Пас, тӯшаҳои аҳли корвон тамом шуд ва аз ман тӯша талаб доштанд ва ба қуввати он тӯша ба маъмур расиданд. Ва чун ба Шом расидам, ба ғоят асрат³ буд. Лочарам, аз он дирамҳо ҳар рӯз таоме мегирифтаам аз барои муҳтоҷон ва то вақфаи дигар наздик шуд. Аз он дирамҳо ҳанӯз андаке монда буд, ки мутаваҷҷеҳи Макка омадам ва ҳаҷ гузоридаму боз ба хиттаи муборакаи Хатлон омадам ба собикаи қазову қадар.

* * *

Ва ин фақир чун дар қаряи Алишоҳ, раҳимаҳуллоҳ, ба шарафи мулоқоти чаноби сиёдат мушарраф омадам дар вақти рӯҷӯ аз ҳаҷ. Фармуд, ки даҳ моҳ аст, ки сокин шудам. Ҳазрати Ҳакими мутлақ фармуд, ки: “Бирав ва мардумро иршод кун”. Ва имшаб, ки дар ин қаря расидам, фитнае дар воқеа дидаму бар аҳли ин диёр эътимод

¹ илтимоси риоят – яъне, хоҳиши нигоҳубинии ахволи моро дар сафар дошта буд.

² ҳавоич – чамъи ҳоҷат, ниёзмандӣ, чизҳои зарурӣ

³ асрат – мушкилӣ

наметавон кардан. Ва чун ин фитна воқеъ шуд, фармуд, ки моро даҳ моҳ ҳеч ҷой қарор надонанд ва чун дар андак замоне мутаваҷҷеҳи иршод омадем, фитна барангехтанд, ки мӯчиби қавли “Ин ҳийа илло фитнатука”¹ бошад.

Ва хидмати бародари динӣ Ҳоҷӣ Алии Қазвинӣ нақл кард, ки чаноби сиёдат дувоздаҳ бор ба ҳаҷ рафтааст.

Зикру ибтилоиҳи ва сабабу ҷалоиҳи²

Ҳазрати сиёдат фармуд, ки бисе ибтило ба мо расид дар сафару ҳазар³.

Назм:

*Дилеро, к-аз гами ишқаш сари мӯе хабар бошад,
Зи таширифи балои дӯст бар вай сад асар бошад.
Касе, к-аз гамзаи масташ чу зулфи ӯ парешон шуд,
Зи ному нангу куфру дин ба куллӣ беҳабар бошад.
Гадоеро, ки бо султони беҳамто бувад савдо,
Дилаш пайваста решу айи талху дида тар бошад.
Алӣ, гавҳар касе ёбад, ки ӯ аз сар қадам созад,
Касе афтад гуҳар маънӣ, туро гар қадри сар бошад (?).*

* * *

Ва фитнаи уламо агарчи бисёр аст, аммо яке аз он фитнаҳо он буд, ки вақте маро захр доданд ва Ҳақ таоло аз ҳалокат нигоҳ дошт, валекин асари он дар тан боқист. То дар соли андак вараме пайдо мешавад ва зардоб меравад ва боз хушк мешавад. Ва қисса он буд, ки дар баъзе диёр бо уламо дар маҷлисе нишаста будаму чанд калимае аз қавли ҳақ гуфта ва уламоро аз он саҳт нохуш омадаву бо ҳамдигар гуфта, ки агар ин навъ суҳанонро бори дигар авом аз ин Саййид бишнаванд, аз уламо ақида бардоранд, пас тадбире бояд кард, то Саййид дафъ шавад ба ҳаёт ё мамот. Ва баъд аз машварат иттифок карданд, ки Саййидро захр бояд додан, ки мерос аст.

* * *

Ва фитнаи мулуку умаро низ агарчи бисёр аст, аммо яке аз он фитнаҳо ин бувад, ки дар баъзе диёр расидам ва султони он диёр толиби суҳбат омад ва ба икрому иъзому⁴ иҷлоли⁵ тамом ба наздики худ талаб намуд ва ман иҷобат накардам ва он султонро ғзаб омаду асбе аз мис

¹ Яъне: Ин (ҳодиса) ба ҷуз имтиҳони Ту чизе нест (сураи Аъроф, ояти 155).

² Яъне: Зикри гирифториҳо бо саҳтӣ ва сабаби тарки диёр намудаи ӯ.

³ ҳазар – хузур, акси сафар

⁴ иъзом – бузург доштан

⁵ иҷлол – эҳтиром, ҷалолат

сохтан фармуд ва чун он асб тамои шуд, ба оташ ниҳоданд, то мис оташ гашт. Ва он султон таҳдиди шадид мефиристоду мефармуд, ки дар шаҳр нидо кунанд, ки Саййидро бояд ба суҳбати султон омадан ва илло бар он асби оташин ӯро савор созанд. Ва ҳамчунин то чихил рӯз асбро гарм месохтанду боз хунук мешуд ва баъд аз таҳдиду нидои ӯ ман дар суҳбати он султон нарафтам. Ва баъд аз чихил рӯз султон дар суҳбат омад ва ба адаби тамои қиём намуд ва узри мо мазо¹ хост.

* * *

Ва аммо ибтилои шадид ва балои мадид, ки дар диёри Мовароуннаҳр ба он ҷаноб расид, то ба ҳадде буд, ки боди сабаби ҷалои ватан вазид ва инони бууроқи барроқ² дар он сафар ба Кашмир кашид. Ва аҳли байт шариф, ки буданд ва аҳбоби он ҷанобу аҳиббову ахилло³ мунтазирони ликои муборакаш гаштанд, то рӯзи ҳисоб бар ҳеч аҳаде пӯшида набошад, ҷунонки офтоб.

Назм:

*Хушо саре, ки бувад завқи сирри мо дида,
Ба чашими дил руҳи асрори он саро дида.
Зи равзани дили худ гӯш карда рози азал
В-аз он дарича яқин сирри мочаро дида.
Бар остони вафо ҳар даме зи душману дӯст,
Ҳазор меҳнату нокомиву ҷафо дида.
Ба ҳар ҷафо, ки кашида ба рӯзгори дароз,
Барои дӯст дар он шеваи вафо дида.
Ба ҳар вафо, ки намуда ба зери теги ҷафо,
Зи рӯи дӯст дусад хилъати сафо дида.
Миёни оташи шабҳои ҳаҷр, ҳар дами субҳ,
Ҳазор равҳу сафо аз дами сабо дида.
Миёни зулмати имкону касрати суварӣ,
Насими субҳи висол аз раҳи фано дида.
Чу аз русуми маҷозӣ фано шуда ба кул(л)ӣ,
Даруни заҳри фано шарбати бақо дида.
Зи ҷоми шавқ шуда масту шиша бишкаста,
Миёни арбада маҳбуби хушлиқо дида.
Зи нанги худ шуда як сӯ(ӣ) дар ҳарими зот,
Ҷамоли он маҳи бечуну бечаро дида.
Алоӣ, аз ҷӣ шудӣ маст, чун нахурдӣ май?
Зи дида маст шавад ҳар касу ту нодида.*

¹ мо мазо – он чи гузашт

² барроқ – дурахшон

³ ахилло – дӯстон

Зикру хотимату умриҳи¹

Назм:

*Гар шамс фурӯ шуд ба гуруб, ӯ на фано шуд,
К-аз бурҷи дигар он шаҳи анвор баромад.*

Эй дӯст, бидон, ки дар авоили сафари санаи сабъа ва самонина ва сабъамиата² хидмати саййидзода Шамсиддини Мохонӣ, фатаҳаллоҳу ӯлайҳи боба-з-завқи-л-ваҷдонӣ³, ҳозир омад ба хонақоҳи Фатҳобод, ки дар қасабаи рустои Бозор аст, обод ва мактубе овард мамлу аз кабод⁴ ва дарди чигар. Ва чун ба мактуб назар кардам, дидам, ки ба хатти бародарам Қивомуддин китобат ёфта буд. Фалочарам, боди ғам аз кӯи фироқи он маҳбуи аъло вазид.

Назм:

*Дар дурҷи лаҳад ғашт ниҳон гавҳари шоҳӣ,
Дар парда шуд аз дидаи мо нури илоҳӣ.
Шукр аст, ки рӯсурх ба девони қазо рафт,
Он сибт, ки бар маърифаташ дод гувоҳӣ.
Ин ашк, ки аз хирмани чашмам нашавад пок,
Сад дона ба як ҷав диҳад аз чеҳраи коҳӣ.
...Яъне, ки худ он талъати ангуштнаморо,
Дар ҷони ҷаҳон ҳеҷ надидем камоҳӣ⁵.
Он рӯз, ки аз хоки лаҳад рӯй намояд,
Худ боз диҳад об руҳи Юсуфи чоҳӣ.*

Ва бидон, ки (ин банда) аз андӯҳ ончунон заиф шуд, ки хафақон⁶ падид омад дар ҷинон⁷.

Назм:

*Эй оташи фироқат дилҳо кабоб карда,
Селоби иштиёқат ҷонҳо хароб карда.*

Ва баъдаҳу воизи ақл бар минбари нафс баромад ва ба табсири⁸ вучуди мадқук⁹ иштиғол намуд... ва суботи қадам дар мақоми сабр аз Ҳақ таоло талаб намуд.

* * *

¹ Яъне: Дар зикри хотимаи ҳаёти ӯ.

² Яъне 787.

³ Яъне: Худованд бар ӯ дари завқи ботиниро боз намояд.

⁴ кабод- ранчу сахтӣ

⁵ Яъне: Чунон ки ҳаст.

⁶ хафақон – як навъи беморист

⁷ ҷинон – қалб

⁸ табсир – басират додан; дар ин ҷо ба маънои роҳнамоӣ кардан омадааст.

⁹ мадқук – кӯфташуда

Ва он чи дар он мактуб навишта буд, дигарбора дар назар овардам ва ин байт мехондам:

Назм:

Доштам вақте нигоре, ёд меояд маро,

Ҳар замон аз ёди ӯ фарёд меояд маро.

Ва баъзе аз алфози шарифаи он мактуб ин бувад:

Ҳува-л-боқӣ¹. Қолаллоҳу таоло: “Куллу шайъин ҳоликун илло ваҷҳаҳу лаҳу-л-ҳукму ва илайҳи турҷаъун”².

Маълум фармоед, ки дармоҳи зилқаъада ҳазрати Амир аз вилояти Сарӣ³ ба нияти сафари Ҳичоз берун омад ва чун дар ҳудуди вилояти малик Хизршоҳ расид, хидмати малик Хизршоҳ илтимос намуд, ки ҳазрати Амир мебояд, ки чанд рӯзе иқомати ташриф фармоянд, то аз манбаи фавоиди ҷаноби сиёдат фоида гирад. Лочарам иҷобат намуд ва чун моҳи зилҳичча даромад, ҳазрати Амир бо дарвешон ба ҳам суҳбату узлат ихтиёр карданд ва дар ҳамон рӯз баъд аз намози пешин ҳазрати Амирро илолате⁴ пайдо шуд ва то панҷ рӯз он малолат кашиду дар ин панҷ рӯз ҳеч чиз аз таоми дунёвӣ тановул нанамуд, магар дар рӯзи охир, ки чанд карат об мехӯрд ва чун шаби чаҳоршанбеи шашуми моҳи зилҳичча даромаду вақти намози хуфтан шуд, асхобро талаб карду насихат фармуд ва васият кард, ки ҳамеша бо Ҳақ бошед ва бар мулозимати авроду авқот⁵ собитқадам бошед ва хотир бо мо дореду моро бихил кунед⁶.

Ва баъдаҳу ба ҳукми илоҳӣ ҳазрати Амир аз мазиқи⁷ олами фонӣ ба фазои сарои боқӣ реҳлат намуд.

Таммат⁸.

Таҳия ва тавзеҳи Баҳром Раҳматов

¹ Яъне: ӯ (Худованд) боқӣ аст.

² Яъне: Ҳар чиз фаношаванда аст, магар зоти Ҳақ. Ҳукм намудан хоси ӯст; ва ба сӯи ӯ бозгардонида мешавад (сураи Қасас, ояти 88).

³ Сарӣ (Срӣ) – шаҳре дар шимоли Ҳиндустон, дар ноҳияи Кашмир, бештар ба сурати «Саринагар» (Sarinagar, Srinagar) маъруф аст.

⁴ илолат – беморӣ

⁵ авқот – дар ин ҷо ба маънии вақтҳои намоз

⁶ бихил кардан – бахшидан

⁷ мазиқ – тангно

⁸ Яъне: тамом шуд.

Ҳофиз Ҳусайни Карбалоии Табрезӣ

ШАЙХ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

«Марқаду мазори он вораста аз қайди чуниву чандӣ, ҳазрати Шайх Камоли Хучандӣ, қаддасаллоҳу таоло сирраҳу¹, дар Валиёнқӯй маъруфу машҳур аст. Сити камоли вай аз Қоф то Қоф оламро гирифта. Агарчи баъзе вайро аз зумраи шуаро донанд, фааммо камолу бузургию ягонагии вай зиёда аз тариқи шеърӯ шоирист Чунончи, Мавлоно Чомӣ дар «Нафаҳот» оварда, ки иштиғоли вай ба шеърӯ такаллуф дар он сатри ҳол ва талбисро буда бошад, балки мешояд, ки барои он буда бошад, ки зоҳир мағлуби ботин нашавад ва аз риояти сурати убудият бознамонад. Чунончи худ мегӯяд:

Ин такаллуфҳои ман дар шеъри ман,
«Каллиминӣ ё ҳумайро»²-и ман аст.

Аладдавом³ ба риёзоту муҷоҳидот машғул мебуда, Ҳазрати Махдумӣ, адодаллоҳу баракотихи⁴, фармуданд, ки ҳазрати Махдуми муқаддас, қуддиса сирруҳу, мефармуданд, ки ҳазрати Шайх Камол, раҳимаҳуллоҳу, дар авоили ҳол, ки дар Хучанд ташриф доштанд, ба риёзоту муҷоҳидаи тамом ба сар мебурдаанд ва эшонро ҳолоти ғариб рӯй намуда буда. Ва падари эшонро ҳамин як писар буда ва меҳостаанд, ки вайро қадҳудо⁵ созанд. Мушорун илайхро⁶ чандон рағбате бо он набуда, то ин ки ба воситаи ибромӯ илҳоҳи⁷ падар розӣ гаштаанд ва духтаре ба никоҳи эшон даровардаанд, то дар шаби зифоф (ба расми) маъҳуд пеши завҷаи худ рафтаанд. Духтар аз рӯи ноз гуфта: «Он тараф рав». Ҳазрати Шайх ҳамон лаҳза кафш пӯшида ва аз он хона берун омада ва аз Хучанд қатъи назар намуда, рӯ ба Дашти Қипчоқ⁸ ниҳода. Ходиме дошта “Шайх Муҳаммад” номи вай бо вай ҳамроҳӣ намуда, ба тариқи тавакқал рӯй дар он бодия ниҳодаанд. Ҳарчанд мардум манъ кардаанд, ки «ин бодияест хунҳор

¹ Яъне: Худованд марқадашро пурнур бигардонад.

² Яъне: Бо ман суҳан бигӯӣ, сурхрӯйяки ман. Иқтибос аз суҳани Расули Худост (с), ки ба Оиша чунин хитоб менамуданд.

³ аладдавом – пайваста, доим

⁴ Яъне: Худованд баракоташро бардавом дорад.

⁵ қадҳудо – домод

⁶ мушорун илайҳ – номбурда, оне, ки бар вай ишора бурда мешавад.

⁷ ибромӯ илҳоҳ – хосту хоҳиш, ирода

⁸ Дашти Қипчоқ – дашт ва ноҳияе, ки дар шимолӣ дарёи Хазар воқеъ аст ва дар он минтақа бештар, тоифаи туркон суқунат доштанд.

ва аз ободонӣ барканор». Фармудаанд, ки меравем, таваккалту ʔалаллоҳи¹ ҳар чи пеш ояд, пеш ояд». Чун қадам дар бодия ниҳодаанд, ҳар рӯз дар вақти шом шутуре пайдо мешудаву пеши эшон меомада ва зону мезада, суфраи таомеву машки обе бар ӯ баста, эшон таом мехӯрдаанду об меошомида ва вузӯ месохтаанд ва он чи низ аз таому об муҳтоҷун илайҳи² буда, бармедоштанд, он уштур нопаёдо мешуда. То чанд рӯз, ки дар он дашт буданд, ҳол бар ин минвол буда, то он ки ба шаҳри Сарой³ мерасанд. Чанд вақт дар он шаҳр мебошанд. Ақобиру аҳолии он чоро эътиқоди тамом ба ҳазрати Шайх пайдо мешавад, дар мақоми бандагӣ, ниёзмандӣ ва хидмат мебошанд. То рӯзи иде чаҳорсад хилъат лоиқи ҳар кас ба вазеъу шарифи он чо мемиҳанд ва таому асбоби зиёфат низ дархури он. Ба подшоҳи он чо мегӯянд, вайро доияи⁴ хидмати (ҳазрати) Шайх мешавад. Чун ба хидмати Шайх мерасад, баъд аз тариқи зиёфат ба ходим мегӯянд, ки «Бирав, дар сандук пӯстини самури абразарбафти⁵ қирмизӣ ҳаст, чиҳати тухфаи ҳазрати хон биёвар». Ходим доништа буда, ки (ҳар чи) ҳазрати Шайх ирода менамояд, аз олами ғайб ошкоро мегардад. Чун сандукро мекушояд, пӯстини мазкурро ба тариқи чомаҳои мазкур муидду⁶ муҳайё аз чомаҳои ғайб зоҳир гашта, меоварад ва пеши подшоҳ мегузоранду алвони аъйимаву ашриба⁷ низ чиҳати подшоҳу лашкариён мекашанд, ки ҳеч кас намедонад, ки аз кучост. Охир аз он шаҳр берун меоянд ба расми зиёрати Байтулҳаром. Убури эшон ба шаҳри Табрез воқеъ мешавад, дар сари хиёбони Табрез мавзеест машхуру маъруф ба Абдуллоҳи Ҷаббачӣ, муддати мадид он чо мебошанд, то он ки Тӯқтамишхон мутаваҷҷеҳи Табрез мешавад ва Табрезро гирифта, наҳбу⁸ ғорат мекунад, дар шухури санаи саба ва самонина ва сабъумиа⁹. Чунонки дар мутуни таворих мазкур аст. Ва ҳазрати Шайхро ҳамроҳ мебаранд, то муддати санаи самона ва тисъина ва сабъумиа¹⁰ он чо мебошанд, чунончи ёздаҳ сол он чо буда бошанд. Дар ин муддат ёди Табрез мекарда ва орзуи он балдаи

¹ Яъне: Ба Худо таваккал мекунам.

² муҳтоҷун илайҳи – муҳтоҷ ба он

³ Сарой – номи шаҳрест, дар Туркистон, ки онро «Саройи Ботухон» низ мегуфтанд.

⁴ доия – иштиёқу орзу

⁵ самури абразарбафт –

⁶ муидд – ҳозирӯ омода

⁷ аъйимаву ашриба – хӯрданиву нӯшидани

⁸ наҳб – ғаниматгирӣ, ғорат

⁹ Яъне: 787 (1385)

¹⁰ Яъне: 798 (1395)

таййба¹ менамудаанд. То охир Амир Темур бар сари Тўқтамишхон меравад ва Саройро ғорат мекунаду ҳазрати Шайхро ба Табрес меоваранд. Ин навба, ки ташриф меоваранд, дар Валиёнқўй қарор мегиранд. Табрезиён аз вазеъву шариф ва аҳоливу адонӣ ва бузургу кўчак дар камоли итоат ва инқиёду эътиқод нисбат ба мушорун илайҳи будаанд. Чунонки султону аозим-ул-машоихи ва-с-судур², Хоҷа Шайх Муҳаммади сонии Качачӣ ал-машхур ба Хоҷа Шайх, раҳимахуллоху³, чиҳати ҳазрати Шайх хонақоҳе ва мадрасае дар ҳаволии иморати Хоҷа Алишоҳ сохтаанд, чунонки гунбаду баъзе аз он иморат ҳанўз боқӣ аст. Ва таклифи бисёр намудаанд, ба истикрори эшон дар он чо қабул нанамудаанду фармудаанд, ки «сари Камол ба гунбади фалак фуруд намеояд, меҳоҳед, ки фиреб хўрда ба ин гунбад сар фуруд оварад?»).

* * *

Ҳазрати Махдумӣ, адомаллоху баракотихи⁴, аз ҳазрати Махдуми муқаддас нақл мефармудаанд, ки ҳазрати Шайх Зайниддин Абўбакри Хофӣ, қуддиса сирруху, ба Табрес, ки ташриф оварда, ба иродаи иродату муридии ҳазрати Шайх омадаанд аз рӯи эътиқоду ихлос. Чун ба хидмати Шайх расидаанд, тазаҳҳуду такашшуфи⁵ мумоун илайҳи бо камоли ирфону назари поки эшон бар ҷавонон рост наёмада, дил ба муридии ҳазрати Шайх натавонистааст ниҳодан. Аз хидмати ҳазрати Шайх ба мулозимати ҳазрати Шайх Исмоили Сисӣ, қаддасаллоху сирраҳу, расида, бениҳоят муътақид гашта ва майли иродати эшон намуда. Ҳазрати Шайх Исмоилро кибари син дарёфта буда, қабули ин маънӣ нанамудаанд. Тарғиби эшон ба хидмати ҳазрати Шайх Нуруддин Абдурраҳмони Мисрӣ, қаддасаллоху сирраҳу, карда ва гуфта, ки «шуморо ба Миср мебояд рафта, рӯи такмили шумо аз олами ғайб ба он ҷаноб шуда. Фааммо ба он чо, ки мерасӣ, Шайх Нуруддин Абдурраҳмонро мунқир нагардӣ, чӣ ўро асбоби зоҳирӣ ҳаст ва ғуломони туркаш банд дорад, ки қибоби⁶ ўянд, ҳамчунон ки назар ба ҷавонону майли суҳбати эшон Шайх Камолро. Фааммо Шайх Камолро хилватест бо ҳазрати Ҳақ, ҷалла ва ғало, ки ўро инҳо нуқсон намерасонад». Ба ҳар ҳол ба Миср рафта, ба хидмати мушорун илайҳи мерасад ва инобат мекунад. Ва ба ишораи олии вай ба хилват

¹ балдаи таййба – сарзамини пок

² Яъне: Подшоҳи бузургони дину аҳли дил

³ Яъне: Худованд ўро раҳмат қунад

⁴ Яъне: Худованд баракоти ўро бардавом гардонад

⁵ тазаҳҳуду такашшуф – бо парҳезгорӣ умр ба сар бурдан, порсо шудан

⁶ қибоб – ҷамъи қубба, гунбад, дар ин чо ба маънии зери парастии ў буда омадааст

менишинад, вайро фатҳе намешуда, аз ин маънӣ бисёр мунзачир¹ буда. То шабе дар воқеа Шайх Камолро мебинад, ки аз ҷониби қибла аз миёни девори хилват берун омаданд ва дилдорӣ намуданду гуфтанд, ки дар намози субҳ дар рӯзи чумъа, баъд аз «Фотиха» сураи «Қоф» бихон, ки фатҳи кулӣ рӯй хоҳад намуд. Ба фармуда амал намуда, баъд аз он вайро футухоти маънавӣ даст дода, кораш ба итмом мерасад. Баъд аз он мутаваҷҷеҳи Табрез мегардад. Вақте ба Табрез меояд, ки ҳазрати Шайх Камол аз дунё реҳлат фармуда буда, таассуфи бисёр бар фавти он бузургвор меҳӯрад. Муддате бар сари мазори ҳазрати Шайх сокин мегарданд² ва фуюзоти³ бешумор аз ботини он қудваи аброр⁴ ба он зубдаи аҳёр⁵ мерасад.

* * *

Навбае дар Валиёнқӯй, дар боғе дар канори ҳавзе ҷамъе аз аиззай замон⁶ дар ҳузури эшон будаанд. Гӯянд, ин матлаи Мавлоно Ҷамолуддин Муҳаммади Атиқиро, раҳимаҳуллоҳу, хондаанд:

Ш е ь р:

*Он чи дил металабад дар ду ҷаҳон нопадост,
Ҷони мо гарчи ҳама Ёст, вале ҷон ба қучост?!*

Ҳазрати Шайхро ваҷди азиме даст дода, худро ба об афканда, ёрону азизон ба табаияти⁷ эшон худро дар об афкандаанд. Шӯри аҷибе рӯй намуда ва гармии ғарибе воқеъ гашта ба воситаи ҳоли он соҳибкамол.

* * *

Ҳазрати Шайхро таваҷҷуҳи томе ба соҳибҳуснон буда, ҷунончи вақте дар Табрез ҷавоне буда, ки Ҳазрати Шайхро майли бисёр ба он ҷавон буда, гоҳе ба маҳаллаи вай убур мекарда ва назораи ҷамоли илоҳӣ аз миръоти ҷаҳоннамои он ҷавон менамуда, магар баъзе аз ниғаҳбонону рақибон он дилситонро буда, дар банди озори Шайх шудаанд, гуфтаанд, ҷавонро бармедорему ба ҳаволии зовияи⁸ Шайх меравем. Чун мушорун илайҳи таваҷҷуҳ ба ҷавон мекунад, вайро изое балеғ⁹ менамоем. То расидаанд ба дари зовияи Ҳазрати Шайх,

¹ мунзачир – мутанаффир, озурда

² Бояд «мегардад» бошад, аммо дар матн ба шакли ҷамъ омадааст.

³ фуюзот – ҷамъи «файз», он чи ба тариқи илҳом ба дили солиқ мерасад, вориди ғайбӣ

⁴ қудваи аброр – пешвои нақӯкорон

⁵ зубдаи аҳёр – беҳтарини барғузидагон

⁶ аиззай замон – азизони давр, манзур донишмандону барғузидагон аст.

⁷ табаият – пайравӣ

⁸ ҳаволии зовия – атрофи хонақоҳ

⁹ изое балеғ – дар ин ҷо ба маънии саҳт шармасор кардан омадааст.

мумоун илайҳи бар болои пуле, ки бар дари он зовия воқеъ аст, нишаста буданд. Аз дур, ки эшонро мушоҳида намудаанд, мутаваҷҷеҳ гаштаанд ва ин байтро хондаанд, ки:

Кардаӣ чаими сияҳ сурх ба хуни дили мо.

Барҳазар бош, ки мо воқифи асрори туем.

Хондани ин байт каанна¹ тасарруфе буда, ҳама аз рӯи ниёзу эътиқод сар ба пой Ҳазрати Шайх ниҳодаанд ва забон ба эътизор² гушуда, узрхоҳӣ кардаанд.

Ба ҳар ҳол ҳазрати Шайх Камол, раҳимаҳуллоҳу, муддате дар Валиёнкӯи Табреш мутаваҷҷиҳ будаанд. Ва эшонро дар он букъа – хилвате буда, ки шаб дар он ба сар мебурдаанд ва ҳеч касро дар он хилват роҳ набуда. Ва яке аз муридони эшон ҳар шаб сабӯи обе меоварда ва пеши дари он хилват мегузоштаву мерафта. То шаби реҳлати вай, ки об оварда, овози ҳазрати Шайх аз даруни хилват ба гӯши вай расида, ки ба шеъре мутаранниманд. Чун гӯш дошта, мутаранним ба ин ду байти худ будаанд:

Бо субҳ бигӯед, ки бевақт мазан дам,

Имшаб шаби васл аст, ниғаҳ дор нафасро.

Чун дид Камол он сари кӯ, тарки ватан кард,

Булбул чу чаман дид, раҳо кард қафасро.

Чун сабоҳ гашта, ҳазрати Шайх ба тариқи маъхӯд берун наёмада, асҳобу муридонро дағдаға шуда. Ба хилвати дарун рафтаанд, дидаанд, ки бӯрӯе афтада ва мушорун илайҳи бар болои он хиште зери сар ниҳода, рӯй ба қибла оварда, аз марҷаи хок ба олами пок интиқол намудаанд. Аҳли Табрешро чун хабар шуда, аз сар пой карда, мутаваҷҷеҳи зовияи мутабаррикаи эшон шудаанд. Ба хотири баъзе аз аизза чунин хутур карда, ки наъши мубораки эшонро нақли ҳазираи³ муқаддаси ҳазрати Бобо мазид намоянд. Чун хостаанд, ки он ҷо баранд, ғалвои ом ба мартабае шуда, ки тобут шикаста, мукаррар ин сурат воқеъ шуда. Охир аиззаву акобир фармудаанд, ки «ин низ кароматест аз эшон, ҳамчунон ки дар замони ҳаёт тавачҷуҳи том ба будани ин мақом доштанд, дар вақти мамот низ намехоҳанд, ки аз ин ҷо эшонро ҷои дигар баранд». Қарор ба он шуда, ки ҳам дар боғи зовияи эшон эшонро дафн намоянд. Ҳамон ҷо дафн кардаанд. Сурати ин воқеа дар шуҳури санаи салоса ва самонамиа⁴ воқеъ гашта.

¹ каанна – гӯё

² эътизор – узр хоستان

³ ҳазира – ҷое, ки гирди онро аз ҷӯб ё най иҳота созанд ва манзур гирди мазори азизон аст.

⁴ Яъне: 803 (1400)

Дар айёми салтанати Мирзо Мироншоҳ, ки аз қибали падар волии Озарбойҷон буда.

Ҳазрати Хоҷа Абдурраҳими Хилватӣ, раҳимахуллоҳу, таърихи ғавти эшонро дар сурати қитъа ба назм дароварда:

*Орифи ҳақиқинос, Шайх Камол,
Ки ҷаҳонро ба шеъри тар бигруфт.
То суханро сухан бурун афтод,
Кас сухан ҳамчу он бузург нагуфт.
Ҳаштсаду се гузашт, к-он хуриед,
Ҳамчу маҳ дар саҳоби ғайб нуҳуфт.*

Ҳазрати Махдумӣ, адомаллоҳу баракотихи, фармуданд, ки дар санаи ихда ва арбаъина ва тисъумиа¹, ки румия ба Табрес омада буданд, мардумро андешаи тамом буд, ки лашкари бегонаанд, мабодо, ки қатли ом кунанд ё наҳбу ғорат ва сабӣ намоянду дар он вало марази тоъун² низ дар миёни мардум буд. Аз он низ андешаи тамом буд, ки охир чун шавад? То рӯзе байна-з-зуҳрайн азизе, аҳли диле “Мавлоно Абдуллоҳ” ном ташриф оварданд ба манзили мо ва фармуданд, ки имрӯз чун намози зуҳр гузоридам, бар сари сачҷода маро ғайбе шуд, дидам, ки манзили васеа аст, бар болои он манзил (ҷое, ки садри хона аст) пири басафое нишаста мегӯянд, ки ин Шайх Камоли Хуҷандӣ аст. Дар ин асно шахси дигар ба ин маҷлис дармеояд, ҳазрати Шайх ба таъзими вай нимхез мешаванд, касе мегӯянд, ки ин султон-ул-орифин Абӯязиди Бастомӣ аст. Баъд аз он ҳазрати Шайх Камол мефармоянд, ки мо понсад касем, ки муҳофизати ин шаҳр мекунем, ки балое нозил нашавад ба ин ҷо ва ба султон-ул-орифин³ мегӯянд, ки шумо низ аз он чумлаед. Чун ин фармуданд, маро ифокат рӯй намуд, филфавр ба мулозимати шумо омадам, ки ин воқеаро маъруз дорам, иншоаллоҳу таъоло, ташвише нахоҳад буд. Ончунон шуд, ки он азиз гуфта буд, ҳеч гуна балия⁴ рӯй нанамуд. Ҳазрати Махдумӣ фармуданд, ки тааммул намудам, ки миёнаи султон-ул-орифин ва Шайх Камол вачҳи рабт ҷӣ бошад, ба хотир расид, ки чун ҳар ду увайсианд, робита хамин хоҳад буд.

Эй азиз, Шайхи тариқат – Шайх Фаридуддини Аттор, қаддасаллоҳу сирраҳу, фармудаанд, ки қавме аз авлиёуллоҳ бошанд, ки машоихи тариқату кубарои ҳақиқат эшонро увайсиён номанд ва эшонро дар зоҳир ба пире эҳтиёҷ набувад, зеро ки эшонро ҳазрати Рисолат, саллаллоҳу алайҳи ва олиҳи ва саллам, дар ҳаҷари инояти

¹ Яъне: 941 (1534)

² тоъун – бемории вабо

³ Ин ҷо мурод Боязиди Бастомист.

⁴ балия – мусибат, бало ранҷ

худ парвариш медиҳанд, бевоситаи ғайре, чунонки Увайсро дод, разияллоҳу анҳу ва ин азим мақоме буд ва бас олай ҳоле, то киро ин чо расонанд ва ин давлат ба кӣ рӯй намояд? “*Золика фазлulloҳи йуътиҳи ман йашоъу*”¹. Ва ҳамчунин баъзе аз авлиёulloҳ, ки мутобеони Ҳазратанд, саллаллоҳу алайҳи ва олиҳи ва саллам, баъзе аз толибонро ба ҳасби рӯҳоният тарбият кардаанд, бе он ки ўро дар зоҳир пире бошад ва ин чамоат низ дохили увайсиёнанд ва бисёре аз машоихи тариқатро дар аввали сулук тавачҷух ба ин мақом будааст, чунонки шайхи бузургвор Шайх Абулқосими Кўрагонии Тўсиро дар ибтидо зикри ин буда, ки аладдавом гуфтӣ: “Увайс, Увайс”. Ва махфӣ набошад, ки султон-ул-орифин аз рӯҳонияти ҳазрати Имом Чаъфари Содик тарбият ёфтаанд ва зоҳиран ба хидмати эшон мушарраф (нашудаанд) ва Шайх Абулҳасани Харақонӣ низ аз рӯҳонияти султон-ул-орифин, валлоҳу аълам.

Дар ҳаволи ва ҳавошии эшон баъзе аз арбоби сухан ва асҳоби ҳунар мадфунанд: Мисли Мавлоно Тўсии шоир ва Мавлоно Алии Машрабии Шервонӣ ва устод Беҳзоди Наққош ва устод Султон Маҳмуди Мучаллид, ки ин ҳарду дар фанни қору бори худ қарина надоштанд». *Вассалому ғало ман иттабаъа ал-ҳудо*² (саҳ. 498-511).

* * *

Навбае дар туфулият ҳазрати Хоча (яъне Хилватӣ) бо бародари худ Хоча Абдулҳай ба хидмати ҳазрати Шайх Камоли Хучандӣ расидаанд, моҳи мубораки рамазон буда. Ҳазрати Шайх фармуданд, ки «имрӯз бо шумо суҳбат мебарем, ки Шамсуддин (яъне, падари Хилватӣ) донист, ки мо бар сари сафарем, шуморо пеши мо фиристод». Ва баъд аз он фармуданд, ки «таом чихати эшон оваред». Эшон фармудаанд, ки «мо барӯзаем». Ҳазрати Шайх фармуданд, ки «шумо ҳанӯз мукаллаф³ ба таклифи рӯза нашудаед, бихӯред». Эшон аз камоли итоат ва инқиёд⁴ ҳасбуламури⁵ ҳазрати Шайх ифтор кардаанд. Баъд аз ифтор Ҳазрати Шайх фармуд, ки «шуморо зиёрати дигар низ мекунам. Ду ҳадис мехонем, шумо ёд гиред. Ва як байт аз ҷумлаи ашъори ман, ки дар девонам нест ва ҳадисҳои қудсӣ аст. Ва ин аст аввал: «*Ас-савму ли ва ано аҷзӣ биҳи*»⁶, дувум: «*Тучаввиъ таронӣ*

¹ Яъне: Ин фазли Худо аст, ба ҳар ки хоҳад, онро медиҳад (сураи Ҳадид, ояти 21).

² Яъне: Ва дуруд бар ҳидоятёфтагон

³ мукаллаф – муваззаф, он ки ба синни таклиф расида ва таколифи шаръӣ бар ӯ воҷиб шудааст.

⁴ инқиёд – итоат қардан, фармонбардорӣ

⁵ ҳасбуламури – мутобиқи амр

⁶ Яъне: (Худованд гӯяд) Рӯза барои ман аст ва подоши онро худ диҳам (ҳадиси қудсӣ)

туҷаррид тасил»¹. Ва байт ин аст:

*Гирифтам остини дӯст, он ҷо дасти худ дидам,
Чунонаш даст бӯсидам, ки дасти хеш бӯсидам.*

Ҳазрати Ҳоча гирифтани аҳодисро аз Шайх ба назм оварда дар қитъае ва он ин аст:

*Шунидам ман аз шайхи комил Камол,
Ду қудсӣ ҳадису гирифтам ба дил:
Нахустин-и «Ас-савму лӣ»-ву дигар –
«Туҷаввиъ таронӣ туҷаррид тасил».*

Ва он байтро низ ба тариқи назм дароварда. Ва он ин аст:

*Шунидам ҳам аз ӯ байте, ки дар девони худ гуфт:
– Ман ин як байт нанвиштам, ман ин асрор пӯшидам:
«Гирифтам остини дӯст, он ҷо дасти худ дидам,
Чунонаш даст бӯсидам, ки дасти хеш бӯсидам».*

«Миёнаи вай (яъне, Тоҷуддин Алии Муншорӣ) ва ҳазрати Шайх Камоли Хучандӣ андак ниқоре буда ба воситаи он, ки Мавлоно мушорун илайҳи дар камоли такашшуф ва заҳодат буда ва ҳазрати Шайх дар ғояти ирфон ва машраби тасаввуф ва масали машҳур аст. Мисраъ:

Ки буъда-л-машриқайн² омад Шайху Мавлоно (сах. 160).

* * *

«Мавлоно Начмуддини Торумӣ донишманд буда ва дар улум табаҳхури тамом дошта. Ва тазкираи Ҳазрати Ҳоча Муҳаммади Качачиро, қуддиси сирруҳу, ки Мавлоно Ҳасани Палосӣ, раҳимаҳуллоҳу, ба арабӣ навишта, Мавлоно Начмуддин ба иборати форсӣ тарҷума намуда. Филвокеъ тарҷумаи хубе карда ва ҳазрати Шайх Камоли Хучандӣ ин қитъаро барои вай гуфта:

*Муниши чархрову туро, эй фариди аср,
Бо он ки ҳар ду начм гирифтанд торумӣ.
Бошад тафовуте зи замин то ба осмон,
З-он начм то ба рутбати ин Начми Торумӣ (сах. 223).*

* * *

«Бидон, ки Валиёнқӯй ҷои мураввиҳи босафо аст ва масири хуштабъону зарифон. Аз рӯи рағбату ризо ҳазрати Шайх Камоли Хучандӣ, қуддиси сирруҳу, чихати он мавзеъ фармуда.

Шеър:

*Аз биҳишти Худои азза ва ҷалл,
То ба Табрез ним фарсанг аст.*

¹ Матлаб аз ҳадиси қудсӣ аст, ки дар он Худованд ба ҳазрати Исо хитоб карда ки: «Гурусна бош, то маро бубинӣ ва мучаррад бош, то ба висоли ман бирасӣ».

² Яъне: Фосилаи ба андозаи шарқу ғарб

Ва филвоқеъ равзаест аз биҳишт ва аз соми¹ вай маълум мешавад, ки маскану мақоми авлиё буда. Ва дар он чо мақбараест, ки мардуми бисёр он чо мадфунанд» (сах. 497).

Таҳия ва тавзеҳи Нуъмонҷон Неъматов

¹ сомӣ – олій, баландмартаба

Индекси обуна 20237

КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

(Фаслномаи илмӣ-адабӣ)

Мусахҳеҳон:

**Абдушукур Ғафуров, Иззатбек Шехимов,
Нӯъмонҷон Неъматов**

Навбатдор:

Мавлуда Неъматова

Муҳаррири техникӣ:

Абдумачид Абдусаматов

Фаслнома дар Вазорати фарҳанги ҚТ номнавис шудааст. Шаҳодатномаи
№0223/МҚ аз 10 феввали соли 2015. Суроғаи идора: 735700,
Хучанд, кӯчаи Гагарин, 132. e-mail: kamoli-khujandi@mail.ru

Ба матбаа 1.06.2015 супорида шуд. Ба чоп 23.06.2015 имзо шуд.
Андозаи қоғаз 70x100 1/16. Чопи офсет. Қоғази «Снегурочка».
Қузьи чопӣ 13,25 Хуруфи Times New Roman Тj.
Супориши №3723. Теъдод 300 нусха.

Матбааи «Ношир»,
Қумхурии Тоҷикистон,
735714, ш.Хучанд, кӯчаи Сейтвелиев, 2
тел.: (83422) 5-65-95
www.noshir.tj

دکتر عارف نوشاهی

آثار خجسته خجندیان در پاکستان

در مقاله دانشمند نامور پاکستانی عارف نوشاهی در مورد آثار چندی از نخبگان خجند که در کتابخانه های پاکستان محفوظ می باشند، اظهار نظر شده است. مؤلف خلاصه های علمی خود را پیرامون زندگی و آثار عبدالجبار خجندی، علاءالدین محمود خجندی، نظام الدین محمد ابن محمد رستم ابن عبدالله خجندی و عبدالله خجندی خوش نویس بیان کرده است. اینچنین از موجودیت نسخه های خطی فراوان سخنوران خجندی بخصوص کمال خجندی معلومات داده است. مقاله برای آشنای با انبوهی از آثار ناشناخته دانشمندان خجند مساعدت می کند.

ساریان عزیز اف

مجالس سبعة مولانا جلال الدین بلخی و ارزش های ادبی آن

مؤلف مقاله تاکید نموده که مجالس سبعة مولانا در برابر از ارزش های عرفانی برخوردار بودن دارای ارزش ادبی فراوان نیز می باشد. محقق در زمینه بررسی ساختار و مندرجه، سند های شعری و سبک تألیف مجالس سبعة کوشش نموده است که ارزش های ادبی و بدیعی اثر را رونما سازد.

تاجی بای سلطانی،

دکترای ادبیات فارسی

اهمیت مقدمه جواهر الاسرار و ظواهر الانوار حسین خوارزمی در معرفت مثنوی معنوی (در مثال مقاله اول)

جواهر الاسرار و ظواهر الانوار کمال الدین حسین خوارزمی از نخستین شروح مثنوی معنوی در قرن پانزدهم میلادی محسوب می گردد. شارح در ده مقاله مقدمه مفصلی بر شرح مذکور نوشته در ضمن آن رموز و اسرار عرفان و تصوف را در رابطه به مثنوی معنوی بیان داشته است. مؤلف در این نوشته عائد به اهمیت مقاله اول جواهر الاسرار در معرفت نکات مرموز مثنوی معنوی تحقیق انجام داده است.

دکتر فخرالدین نصر الدین اف

سرچشمه ای نادر در معرفت اشعار و افکار کمال خجندی

در مقاله مسأله معرفت اشعار و افکار شیخ کمال خجندی در مثال تفسیر روح البیان اسماعیل حقی بروسوی مورد بررسی قرار گرفته است.

در ابتدا بر جایگاه تفاسیر قرآن مجید در شناخت شعر و شعرا تاکید گردیده است. سپس محقق موضوع محوری را در سه مبحث عمده به تحقیق کشیده است. در مباحث سه گانه مسائل شیوه های بهره بری مفسر از اشعار کمال، شرح سروده های شاعر بر مبنای تفسیر و معرفت مقام عرفانی سخنور به تفصیل بررسی یافته اند.

شاعره پولاد او،

دکترای ادبیات فارسی

در کارگاه تجنیس آفری کمال

در مقاله سخن در باره هنر سخنوری یکی از شاعران معروف ادبیات فارسی تاجیکی کمال الدین مسعود خجندی می رود. مؤلف بر آن است که اکثر سروده ها کمال خجندی سرشار از مضمون های تازه و بکر بوده سخنور مخصوصاً در آفرینش تصویرهای شاعرانه توسط به کار گرفتن صنعت تجنیس مهارت خاصه نشان داده است.

معرف نامه مقالات

دکتر عبد الشکور عبدالستار

ورقه و گل شاه عیوقی و مسأله استقبال سوژه

در مقاله مذکور پیرامن تأثیر متقابل ادبیات عرب و ادبیات فارس و تاجیک اظهار نظر شده است. مسأله مذکور را مؤلف در مثال از داستان عشقی ادبیات عرب - عروه و عفرا گرفته شدن سوژه یکی از مثنوی های عشقی دوران غزنوی - ورقه و گلشاه عیوقی بیان کرده است. پژوهشگر به خلاصه ای رسیده است که هر چند اساس داستان ورقه و گلشاه عیوقی را قصه عربی عروه و عفرا تشکیل می دهد، اثر عیوقی نسخه عینی و تکرار قصه عربی نیست، بلکه از لحاظ سوژه داستان کامل و مستقل بوده در آن چندین نکاتی بیان شده اند که در سوژه عربی داستان عروه و عفرا دیده نمی شود.

بهرام رحمت اف

اشعار تازه کمال خجندی

توسط این مقاله محقق در باره ارزش مجموعه های اشعار، جنگها، بیاضها و لغتنامه ها در جمع آوری و نشر اشعار کمال خجندی اظهار اندیشه نموده است. مؤلف به نتیجه ای رسیده که اشعار کمال خجندی با آن که بارها مدون شده و به زیور طبع آراسته گردیده است، در بیاضها، جنگها، مجموعه ها، لغتنامه ها، سفینه ها و تذکره ها نیز آمده اند که جمع آوری و از دیدگاه متن شناسی آموختن آنها از اهمیت خالی نیست.

موجوده اورونوا،

دکترای ادبیات فارسی

افکار اجتماعی ناظم هراتی

محور بحث مقاله موضوعات اجتماعی شعر ناظم هراتی و هنر شاعری او می باشد مؤلف بر آن است که ناظم در بیان موضوعات اجتماعی که نسبت به موضوعات دیگر از حساسیت و جذب خالیست توانسته است به وسیله تخیلات بدیعی آبرزهای شاعرانه را طرحریزی نماید.

مخبره خان صابراوا

واژه سامنتکی تن و گونه های آن در اشعار کمال خجندی

مؤلف در اساس آموختن واژه سامنتکی تن در اشعار کمال خجندی پیرامن سامنتز مها و ویژگی های استفاده آنها اظهار اندیشه نموده است. نتیجه جستجو و بررسی مقام سامنتز تن و گونه های تاجیکی و اقتباسی آن در اشعار کمال خجندی مؤلف را به نتیجه ای رسانیده است که شاعر همچون پیکر شناس و چهره نگار معنی و مفهوم صورت ظاهری همه عضوهای معروف پیکر انسان را در کلمه های ساده و ساخته و مرکب برای افاده تفکر خود استفاده کرده است.

معتبر بابا یوا،

دکترای ادبیات فارسی

حافظنامه بهاء الدین خرمشاهی و اصول های شرح و تفسیر کلام

حافظنامه استاد بهاء الدین خرمشاهی از مهم ترین سرچشمه های شناخت ذهن و زبان و جهان فکری حافظ شیرازی در زمان معاصر به شمار می رود. مؤلف مقاله در زمینه آموزش شرح مذکور مهم ترین شیوه های کار شارح را بیان کرده است.

مندرجه

تحقیق

- عبد الشکور عبدالستار. ورقه و گل شاه عیوقی و مسأله استقبال سوژه..... ۵
- بهرام رحمت اف. اشعار تازه کمال خجندی..... ۲۴
- موجوده اوروناوا. افکار اجتماعی ناظم هراتی..... ۲۷
- مخبره خان صابر اوا. واژه سامنتکی تن و گونه های آن در اشعار کمال خجندی..... ۳۲
- معتبر بابا یوا. حافظنامه بهاء الدین خرّمشاهی و اصول های شرح و تفسیر کلام..... ۳۷
- عارف نوشاهی. آثار خجسته خجندیان در پاکستان..... ۴۲
- ساربان عزیز اف. مجالس سبعة مولانا جلال الدین بلخی و ارزش های ادبی آن..... ۴۹
- تاجی بای سلطانی. اهمیت مقدمه جواهر الاسرار و ظواهر الانوار حسین خوارزمی در معرفت مثنوی معنوی (در مثال مقاله اول)..... ۵۹
- فخر الدین نصرالدین اف. سرچشمه ای نادر در معرفت اشعار و افکار کمال خجندی... ۷۳
- شاعره پولاد اوا. در کارگاه تجنیس آفری کمال..... ۸۵

ترجمه و سرچشمه شناسی

- یاقوت حموی. در فضیلت ادبیات و اهل ادب..... ۹۶
- کتاب الفتوة ابو عبدالرحمان سلمی. ۱۰۱
- تذکره ریاض العارفین..... ۱۰۳
- تاریخ نشاپور..... ۱۰۵

متون

- ابو حفص محمود اصفهانی. تحفة الملوک..... ۱۰۸
- زکریا محمود قزوینی. برگی چند از آثار البلاد و اخبار العباد..... ۱۳۲
- نورالدین جعفر بدخشی. خلاصة المناقب (در مناقب میر سیّد علی همدانی)..... ۱۴۷
- سعدی شیرازی. مجالس پنج گانه..... ۱۶۴
- یوسف سینه چاک. جزیره مثنوی..... ۱۹۰

مؤسسة دولتي مركز علمي كمال خجندی

كمال خجندی

فصلنامه علمی – ادبی
شماره 2015 (3) 3

خجند – 2015

CONTENT

Research:

1. Abdushukuri Abdusattor. "Varqa and Gulshah" of Ayuqi and the Matter of Imitating the Plot	5
2. Bahrom Rahmatov. Newly discovered Poems of Kamal Khujandi	24
3. Mavjuda Urunova. Social Ideas of Nazim Khiroti	27
4. Muhbirakhon Sobirova. Somatic Word "Body" and its Kinds in the Poetry of Kamal Khujandi	32
5. Mu'tabar Boboeva. "Hafizname" of Bahauddin Khurramshohi and Styles of Commentary and Interpretation of the Word	37
6. Orif Navshohi. Noble Manuscripts of People of Khujand in Pakistan	42
7. Sorbon Azizov. Mavlana Jalaluddin Balkhi's "Majalisi Sab'a" and its Literary Values.....	49
8. Tojiboy Sultoni. The Importance of the Introduction to "Javahir-ul-Asrar and Zavahir-ul-Anvar" of Husain Khorazmi in Understanding of "Masnavii Ma'navi" (as the first article).....	59
9. Fakhriddin Nasriddinov. A Rare Source of Studies of Kamal Khujandi's Poetry and Views.....	73
10. Shoira Pulodova. Using Kamal's Art of Tajnis	85

Translation and Studies of Literary Sources:

1. Yaqut Hamavi. On Advantage of Literature and its Representatives	96
2. "Kitab-ul-Futuwwat" of Abuabdurrahman Sulami	101
3. Anthology of "Riyaz-ul-Arifin"	103
4. History of Nishapur	104

Texts:

1. Abuhafs Mahmud Isfahani. Tuhfat-ul-muluk (transliteration and comments of Mukhlisa Nurulloeva and Izzatbek Shekhimov)	108
2. Zakariya Mahmud Qazvini. Extracts from "Asar-ul-bilad and Akhbar-ul- ibad" (transliteration and comments of Abdushukur Gafurov and Nu'monjon Ne'matov)	132
3. Nuruddin Ja'far Badakhshi. Khulasat-ul-manaqib (Praise of Mir Said Ali Hamadani) (transliteration of Bahrom Rahmatov)	147
4. Saadi Shirazi. Majalisi Panjgana (transliteration and commentary of Fakhriddin Nasriddinov)	164
5. Yusuf Sinachak. Jazirai Masnavi (The Island of Masnavi) (transliteration and commentary of Tojiboy Sultoni)	190

State Institution of Scientific Center of Kamal Khujandi

KAMAL KHUJANDI

Scientific and literary chronology

№ 3(3) 2015

Khujand – 2015